

**Revista română de istorie
a secolului XX**

**The Romanian Review
of 20th Century History**

Nr. 1/ 2023

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI
2023

Revistă publicată sub egida
Centrului de istorie a secolului XX
Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Consiliul științific / International Board

Alberto Basciani (Universită Roma Tre)

Gheorghe Cojocaru (Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău)

Dennis Deletant (Georgetown University, Washington D.C.)

Ēriks Jēkabsons (Latvijas Universitāte, Riga)

Constantin Iordachi (Central European University, Viena)

Lucian Leuștean (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași)

Hans-Christian Maner (Johannes Gutenberg-Universität Mainz)

Paul Michelson (Huntington University, Indiana, Statele Unite)

Bogdan Murgescu (Universitatea București)

Traian Sandu (Université Sorbonne-Nouvelle, Paris)

Virgiliu Țărău (Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca)

Ottmar Trașcă (Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române,
Cluj-Napoca)

Redactor șef / Editor-in-Chief

Ovidiu-Ștefan Buruiană

Redactor șef adjunct / Deputy editor

Adrian Vițalaru

Consiliul de redacție / Editorial Board

Cătălin Botoșineanu

Bogdan Schipor

Secretar de redacție / Editorial secretary

Dan-Alexandru Săvoaia

Tehnoredactare: Florentina Crucescu

Copertă: Manuela Oboroceanu

ISSN 3008 – 5071

Toate drepturile rezervate. Este interzisă reproducerea totală sau parțială a acestei reviste, prin orice procedeu electronic sau mecanic, fără permisiunea scrisă a Editurii Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

© Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2023

700539 – Iași, str. Munteni, nr. 34, tel./fax: (0232) 314947

[http:// www.editura.uaic.ro](http://www.editura.uaic.ro)

Cuprins / Table of contents

<i>Argument pentru o revistă privitoare la istoria secolului XX</i>	7
<i>Rationale for a New Journal on 20th Century History</i>	11

Articole și studii

<i>The Corfu Declaration (1917)</i> Hornyak ÁRPÁD.....	17
<i>Romania in Lucien Wolf's Diary of the Paris Peace Conference (1919)</i> Lucian LEUȘTEAN.....	49
<i>Universitatea din Iași în anul 1919. Un nou moment fondator după Marele Război</i> Cătălin BOTOȘINEANU	81
<i>Aleksander Skrzyński, Polish envoy to Bucharest, and the Polish-Romanian Alliance of 1919-1922</i> Henryk WALCZAK	125
<i>First Marshal of Poland Józef Piłsudski's titular command over the 16th Infantry Regiment of the Army of the Kingdom of Romania</i> Aleksander SMOLIŃSKI	151
<i>Aliate în război, adversare în timp de pace: o perspectivă asupra „problemei Banatului” în România și Serbia</i> Daniel LAZĂR	179
<i>Un proiect statal într-o Europă a războaielor. Principatul armânesc de la Pind</i> Ionuț NISTOR	197
<i>Între alianță și revendicări: minoritatea poloneză din România în rapoarte diplomatice ale Ministerului Afacerilor Străine de la București, 1922-1938</i> Bogdan SCHIPOR.....	215
<i>Câmpuri culturale germanofone în România Mare după 1918</i> Andrei CORBEA-HOIȘIE.....	229

Recenzii și note bibliografice

- Elena Mușat, Laura Dumitru (editori), *Constantin Diamandi, ministru al României la Petrograd*, vol. I, *Memorii, corespondență diplomatică: 1914-1915*, vol. II *Corespondență diplomatică: 1915-1916*, Vol. III, *Corespondență diplomatică: 1917-1918*, studii introductive Daniel Cain, București, Arhivele Naționale ale României, 2020- 2022, 577 p., 351 p., 723 p. (Ionel DOCTORU).....249
- Noțiuni de drept internațional maritim și fluvial (1915)*, ediție îngrijită de Adrian-Bogdan Ceobanu și Constantin Ardeleanu, prefață de Bogdan Aurescu, București, Editura Militară, 2022, 201 p. (Felix ZAHARIA)256
- Benjamin Carter Hett, *Cum moare democrația. Ascensiunea la putere a lui Hitler și prăbușirea Republicii de la Weimar*, traducere de Cristina Felea, Iași, Polirom, 2021, 267 p. (Mihai-Daniel BOTEZATU).....259
- Thierry Wolton, *Reflecții despre Comunism*, traducere din limba franceză de Marieva-Cătălina Ionescu, București, Editura Humanitas, 2022, 226 p. (Daniel CHIRIAC).....261
- Stefano Bottoni, *Lungul drum spre Occident. O istorie postbelică a Europei de Est*, traducere de Ana Maria Gruia, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2021, 360 p. (Andrei-Mihai RÎPANU)265
- Sergiu Musteață, *Anul 1918 în emisiunile Europei Libere (1955-1991)*, Chișinău, Editura Arc, 2018, 435 p. (Cătălin BOTOȘINEANU).....268
- Cornel-Constantin Ilie, *Un tablou pentru tovarășu`. Pictura, Ceaușescu și cultul personalității*, cu fotografii de Marius Amariei, Onești, Magic Print, 2018, 219 p. (Andrei-Mihai RÎPANU)273
- Parschalis Pechlivanis, *America and Romania in the Cold War: A Differentiated Détente, 1969-80*, London and New York, Routledge, 2019, 200 + xii p. (Vasile UNGUREANU)276
- Elena Dragomir, *O relație asimetrică. România și Piața Comună (1957-1989)*, Vol. I, II, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2022, 365 p., respectiv 605 p. (Dan-Alexandru SĂVOAIA).....281
- Mark Galeotti, *Hai să vorbim despre Putin! Ce nu înțelege Occidentul*, București, Editura Humanitas, 2021, 144 p. (Ștefan-Cătălin STANCIU)289
- Armand Goșu, *Putin, obsesia imperiului*, Iași, Editura Polirom, 2022, 360 p. (Alexandru HURDUBAE).....293

Alberto Basciani, Antonio D'Alessandri (editori), <i>Attraverso l'altra Europa. Studi e testimonianze in omaggio a Francesco Guida</i> , Perugia, Morlacchi Editore UP, 2022, 455 p. (Adrian-Bogdan CEOBANU)	298
Armand Goșu, Alexandru Gussi (coord.), <i>Democrația sub asediu. România în context regional</i> , București, Editura Corint, 2019, 384 p.(Maria CERNIȘ)	301
Valentin Naumescu, <i>Războiul pentru supremație SUA-China și cele cinci forțe care schimbă lumea: consecințe pentru România</i> , Iași, Editura Polirom, 2022, 256 p. (Andreea Ioana URSULESCU)	306
<i>Abrevieri</i>	311

Argument pentru o revistă privitoare la istoria secolului XX

Într-un peisaj saturat de publicații și de platforme digitale care analizează trecutul la modul profesional sau la nivelul culturii de masă, apariția unei reviste de istorie constituie rareori un eveniment. Ar putea trezi, mai curând, nedumeriri și interogații firești: este nevoie de încă un periodic în această abundență de materiale istorice? Ce aduce el nou pe piața academică a ideilor și reconstituirilor istoriografice? Nu își găsesc loc articolele și studiile autorilor în alte tipărituri de profil?

Actorul nou intrat pe scena științifică încearcă cel mai adesea să capteze atenția, să transmită un mesaj/ manifest prin care să-și construiască legitimitatea. El anunță un subiect diferit de cercetare sau un program de înnoire metodologică. Deși prin publicația pe care o propunem prin acest număr dorim să întărim identitatea și vizibilitatea unui grup de istorici, în majoritatea lor universitari ieșeni, reuniți încă din 2017 într-un Centru de istorie a secolului XX (CIS-20), cei care au susținut și susțin noua revistă nu au orgoliul de a asuma un *credo dogmatic*, al schimbării în abordarea trecutului. Nu ne propunem, așadar, o nouă istorie. Dar există anumite principii care ne-au călăuzit în demararea acestui proiect publicistic.

În inflația de luări de cuvânt care vehiculează „adevăruri” și care viciază adeseori înțelegerea în domeniu, resimțim nevoia de a recredibiliza cercetarea profesională privitoare la istoria recentă, prin rigoare științifică, apelul la o paletă cât mai largă de surse primare verificate și deschiderea spre metodologii din diferite spații ale cunoașterii. Deși academicii refuză cantonarea istoriei ca demers în spațiul științelor, propunem mai multă științificitate în abordările noastre care să conducă la o narațiune veridică a trecutului recent. Revista noastră este astfel deschisă colegilor din breasla istoricilor, dar și specialiștilor în științe sociale și politice interesați în identificarea de noi surse și oportunități pentru

lansarea de puncte de vedere și idei novatoare în privința istoriei românești și internaționale din secolul XX. Prin această publicație anuală, dorim să încurajăm un dialog deschis și cuprinzător între specialiștii români din aceste domenii și cei din străinătate. Abordarea comparatistă trebuie să reprezinte un deziderat al colaboratorilor revistei, indiferent de proveniența lor.

După cum indică și titlul, *Revista română de istorie a secolului XX/The Romanian Review of Twentieth Century History*, încercăm să reunim în paginile publicației articole, studii și recenzii privitoare la istoria veacului XX, atât din perspectiva societății românești, cât și din cea a istoriei internaționale. Deși privilegiam varianta „scurtă” a acestui timp, nu ne vom cantona doar în studierea perioadei dintre 1918 și 1991. Manifestând deschidere tematică și metodologică, înțelegem imersiunea unora dintre autori, în cercetările lor, în dinamicul secol XIX pentru a afla cauzele unor evenimente și fenomene, după cum, în nevoia cuprinderii consecințelor, revista va publica și studii care analizează ultimele decenii.

Asumând acest interval, nu exprimăm un refuz categoric al publicațiilor care reunesc articole generaliste, incluzând subiecte de la preistorie până la faptele, conflictele și fenomenele timpului recent. După cum nu respingem nici revistele, dominante în spațiul nostru profesional, care abordează problemele unei regiuni. Noi înșine ne vom focaliza atenția mai curând pe Europa, perspectiva eurocentrică fiind cea care coagulează discursul nostru istoriografic. Viziunea propusă nu se limitează, precum în alte cazuri, la Europa Apuseană, dar nici nu alege o versiune axată pe Europa Răsăriteană. Intenția noastră este să „integrăm” istoric și istoriografic România, Europa Centrală, cea Răsăriteană și cea Sud-Estică în analiza relațiilor internaționale intraeuropene și în cea dintre Europa și alți factori de putere extraeuropeni.

De altfel, vom realiza adeseori numere tematice, autorii concentrându-se, la acel moment, asupra unei problematici anume, care să ajute la înțelegerea unui subiect într-o manieră plurală, interogându-se interacțiunea forțelor istorice dincolo de frontierele naționale, incluzând aici transferuri demografice, culturale, intelectuale, economice, de mediu și media etc.

Făcând aceste afirmații, mărturisim că nu ne dorim un cititor incert. Vizăm un public interesat de istoria timpului recent, de acele

Argument pentru o revistă privitoare la istoria secolului XX

probleme cuprinse între începutul secolului și sfârșitul comunismului. Un cititor care să nu caute verdicte și condamnări *à rebours*, lucruri definitive pe care istoricul le produce arareori, ci să urmărească înțelegerea secolului XX în complexitatea fenomenelor și faptelor sale, în multiplele nuanțe pe care acest timp le conține.

Dincolo de dimensiunea reconstitativ-analitică prezentă în studii și articole, publicația noastră asumă direcția critică, profesională, a recenziilor și notelor bibliografice privitoare la aparițiile editoriale din domeniul de referință. Aceste prezentări vor valida revista noastră ca un instrument pentru cei care doresc să cunoască bibliografia secolului XX.

Finalmente, apărând sub egida Centrului de Istorie a Secolului XX, revista va reflecta inevitabil și evenimentele științifice de interes ale grupului.

Toți colaboratorii revistei noastre sunt rugați să facă propuneri și sugestii pentru îmbunătățirea calității produsului nostru academic, care se dorește receptiv la idei novatoare privind profilul său viitor. Intenționăm ca, la momentul convenit, să înscriem revista în câteva baze internaționale de date relevante, motiv pentru care selecția textelor publicabile va fi realizată prin intermediul unui sistem „double-blind peer review”. *Revista română de istorie a secolului XX/ The Romanian Review of Twentieth Century History* acceptă contribuții în limbile română și engleză.

Rationale for a New Journal on 20th Century History

In a landscape saturated with publications and digital platforms examining the past, the appearance of a new history review is rarely seen as a significant event. Instead, it raises a number of questions: is there really a need for yet one more historical periodical? What does it bring to the market of historical ideas and reconstructions? There is no place for authors' articles and studies in other journals?

A new journal most often tries to capture attention through a novel manifesto to signal its legitimacy and attract adherents. It usually announces a gripping topic or a compelling programme of methodological renewal. Those who support this new journal do not have such lofty assumptions or ambitions. Rather, in the first place, the journal is designed to strengthen the identity, visibility, and work of a group of historians, most of them academics from University of Iași, Romania, who since 2017 have come together to form a **Centre for Twentieth Century History/ Centrul de istorie a secolului XX (CIS-20)**. Those who have supported the new journal do not have the arrogance to suggest a dogmatic credo, one of change in how we approach the past. We are not, therefore, proposing a new history. Nevertheless, there are certain principles that will guide us in undertaking this project in addition to providing a voice for our community of historians.

Our purpose is to give new credibility and circulation to straightforward professional research on the subject of recent history by emphasizing scientific rigour, by drawing on the widest possible range of primary or underutilized sources, and through an openness to methodologies from different areas of knowledge. On the same time, we will not be interested in trendiness for its own sake, believing that traditional historical methods and aims have a considerable amount to offer historians of today... and tomorrow. We propose a deliberately

Rationale for a New Journal on 20th Century History

academic approach in order to build a sounder and more truthful narrative of the recent past.

Our journal is not only open to the work of historians, but also to social and political scientists as well who are interested in identifying new sources and opportunities for launching new points of view and innovative ideas concerning 20th century Romanian and international history. We also hope to promote an open and comprehensive dialogue between Romanian specialists on modern history and those from abroad. This comparative approach should be a desideratum of the contributors to the journal, regardless of their provenance.

As the title indicates, in *Revista română de istorie a secolului XX / The Romanian Review of Twentieth Century History*, we will endeavour to bring together studies, documents, book reviews, and other materials concerning the history of the 20th century, both from the perspective of Romanian society and civilization, and from the perspective of international history. Although we favour the “short” version of twentieth century, we will not limit our endeavour to the period between 1918 and 1991. Showing thematic and methodological openness, we understand the immersion of some of the authors in their research dealing with the dynamic 19th century in order to discover the causes of certain events and phenomena. We also accept the need to understand the consequences and ramifications of the developments and events of the recent past. Therefore, the journal will also publish studies analysing the early decades of the 21st century as well.

Assuming this range, we do not wish to imply a categorical rejection of publications of a generalist variety or of contributions of a highly specific nature. Nor do we not the work of journals, now dominant in the professional space, which deal with the problems of a narrowly circumscribed region or focus. We ourselves have chosen to focus on Europe, a Eurocentric perspective being the *raison d'être* of the historiographical discourse of the Centre for the History of the Twentieth Century. The proposed vision, however, is not limited, as in most other cases, to Western Europe, Central, Southeastern or Eastern Europe. Our intention is to historically and historiographically to “integrate” the study of the Romanian past with that of all of Europe from the West to

Rationale for a New Journal on 20th Century History

East in an analysis of intra-European international relations and between Europe and other extra-European power factors.

It will also be our intent to frequently produce thematic issues in which contributors will focus on a particular topic to help understand a subject in a pluralistic manner, following the interaction of historical forces across national borders, including demographic, cultural, intellectual, economic, environmental and media transfers among others.

A final purpose of this rationale is that we do not wish for an uncertain reader. We are targeting an audience interested in the history of recent times, in those issues between the turn of the century and the end of communism. We want readers and authors who are not looking for verdicts and condemnations *à rebours* – things that historians rarely produce – but those who seek an understanding of the 20th century in the complexity of its phenomena and facts, and in the many nuances that this period contains.

Beyond the reconstructive-analytical dimension present in studies and articles, our publication assumes the critical and professional importance of book reviews and bibliographical notes related to our field of reference. Such materials will also validate our journal as a tool for those who wish to come to grips with the 20th century.

Lastly, the journal will act as an organ of expression for the already-mentioned Centre for 20th Century History at the University of Iași under whose aegis it is published, reflecting the research agenda and interests of the Centre, promoting the values of that Centre, as well as informing the public of the scholarly interests of the Centre and its collaborators.

All contributors of our journal are invited to make proposals for publications in the journal, to suggest ways in which we can improve the quality of our academic product, and to contribute innovative ideas related to its future profile. We intend, in due course, to enter the journal in several relevant international databases, which is why the selection of publishable texts will be under a double-blind peer review system. *Revista română de istorie a secolului XX/ The Romanian Review of Twentieth Century History* will accept contributions in Romanian and English.

Articole și studii

The Corfu Declaration (1917)

Hornyak ÁRPÁD*

On December 1, 1918, the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes was proclaimed in Belgrade, marking the end of what seemed to be a century-long process. The dream of the Slavic peoples of the Balkan Peninsula to live together with their brothers and sisters in a free and independent southern Slav state, rather than under the rule of foreign nations, seemed to have been realised. However, the road to this goal was not only extremely long, but also very rugged, with the Corfu Declaration of July 20, 1917 being a significant stop on the way. This document was the result of more than a month of tough negotiations in which the political forces representing the Serbs, Croats and Slovenes seeking unification agreed on the most important aspects of the future unified South Slav state, except for one (perhaps the most important) issue.

Before going into the details of the agreement itself, and the circumstances in which it came into being, it is important to briefly summarise the path that the Yugoslav nation thread on to reach the gateway to the formalisation of the idea.

The need and desire for all South Slavs to live in one state was present in the minds of some South Slavic thinkers - mainly Croats - as early as the 17th century, but the idea did not find widespread support, rather being an individual utopia until the turn of the 18th and 19th centuries. However, in the first half of the 19th century, in the spirit of national revival and with the rise of nationalism, the idea that the South Slav peoples were part of a single nation became more widespread and, in this context, different ideas on their unification emerged.

* Associate Professor, Faculty of Humanities, University of Pécs, Hungary, hornyak.arpad@pte.hu.

Initially, the Croatian national movement - as a response to the Magyarisation efforts - created the concept of Illyrianism, based on the romantic Croatian (South Slavic)-Illyrian identity, which was initially welcomed in Vienna, precisely because of its anti-Hungarian character. The Illyrian movement primarily promoted the cultural-linguistic unity of the South Slavic peoples, but also had political aims. One of the prominent figures of the movement, Count Janko Drašković, invoked Croatian state law to unite the Croatian provinces (Croatia, Slavonia, Dalmatia, the Military Frontier Region, Bosnia) and most of the Slovene-inhabited areas within the Monarchy as "Greater Illiria", on the basis of linguistic similarities. The 1848/49 revolution seemed to offer the possibility of realising, if not Count Drašković's "Greater Illiria", at least, as the Croatian Sabor demanded in its petition, the unification of the Croatian territories (the Triune Kingdom) with the Slovene provinces and Vojvodina into a federal entity within the Monarchy¹.

In 1848/49, however, some Croatian politicians had more ambitious plans that went far beyond the Austro-Slavism of the Sabor. A leading figure in the Illyrian movement, Ljudevit Gaj, had plans for the establishment of complete southern Slavic unity, which would have included the Serbs, Macedonians, and Bulgarians. In May 1848, Gaj contacted the Serbian Minister of the Interior, Ilija Garašanin, through his confidants, in an attempt to convince him about his goal to unite all the South Slavs in an empire centred in Serbia². This idea, however, although later materialized to a certain extent in the struggle against the Hungarians, proved to be premature. At that time, Serbia was still thinking only of uniting the southern Slavic territories of the Ottoman Empire - a Greater Serbia based on the medieval empire of Tsar Dušan -

¹ Count Janko Drašković's Greater Illiria in his 1832 pamphlet (*Disertatija iliti Razgovor*). Drašković did not really want the break-up of the existing union with Hungary, and he did not envisage Croatia as a monarchy, but primarily as a result of the federalization of Hungary, with an independent Croatian government and its own (Croatian) official language. Jaroslav Šidak, "Hrvatski preporodni pokret i grof Janko Drašković", in *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*. Zagreb, 1973, p. 186-187.

² Petar Korunić, *Jugoslovenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici. Hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848-1870*, Globus/ Zagreb, 1986, p. 146.

The Corfu Declaration (1917)

and rejected the idea of a state uniting all the southern Slavs³. Just as Gaj's plan failed, so did the Croatian Sabor's attempt to federate the Monarchy. The Habsburgs had no intention of reorganising the Empire on a federal basis, but instead, after the suppression of the Revolution, they introduced absolutism throughout the Habsburg Empire, which sealed the fate of the Illyrian movement. In truth, the movement was popular only among Croats and never enjoyed universal success among Slovenes and Serbs, as neither Slovenes nor Serbs wished to give up their national identity and merge into an old-new invented Illyrian nation⁴. By the second half of the century, Illyrianism in the Croatian national movement had gradually died out, giving way to new trends that had already come into play in 1848, namely Austro-Slavism and Yugoslavism.

In Serbia, as part of the Ottoman Empire, the national movement was initially - unlike in Croatia - primarily religion-based. Serbian nationalism was driven by the Christian-Muslim feudal antagonism (oppressed-oppressor), a common religion and a shared history⁵, and this was reflected in the Serbian uprisings of the early 19th century. Although the aims of the Serbian uprisings were territorial rather than national⁶, there were nevertheless attempts to unite Serb and Serb-majority areas even at the dawn of the Serbian national movement, during the first

³ Garašanin did not openly reject Gaj's proposal, but the unification of the Croats and especially the Slovenes was not in his plans, even in the distant future. In his letter to Stratimirovic, he wrote of the proposal: "I have approved this idea for the time being... because these people should not be spoken to in any other way, especially now that we may have problems with the Obrenović". Andrija Radonić, "Az 1848-1849-es szerb mozgalom alapkérdései", in *Szerbek és magyarok a Duna-mentén. Tanulmányok a szerb-magyar kapcsolatok történetéből (1848-1849)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983, p. 128.

⁴ According to some historians, the name 'Illyrian', which seemed to bridge the linguistic and other differences between the territories inhabited by southern Slavs, was used by Croats primarily as a synonym for the political unity of territories considered Croatian or with Croatian ethnicity.

⁵ Dimitrije Đorđević, "Uloga nacionalnog činioca na Balkanu u devetnaestom veku", in *Ogledi iz novije Balkanske istorije*, Beograd, 1989, p. 25.

⁶ *Ibidem*, p. 26-29.

Serbian uprising⁷, With the development of nationalism in Serbia from the middle of the 19th century, there were also ideas for the creation of southern Slavic unity, but for most of them the primary goal was the creation of Greater Serbia. The earliest and most significant idea was Ilija Garašanin's "Načertanije" of 1844, written in the spirit of Serbian nationalism⁸. The Načertanije is important not only because Garašanin was one of the most important Serbian statesmen of his time, but also because the idea of Greater Serbia, which he first defined, has deeply influenced Serbian political thought. The Serbian national interests and goals defined in it can be traced like a red thread in Serbian foreign policy until the Second World War, - and in the SHS Kingdom in domestic policy as well - and even in the last decades of the 20th century

⁷ Although they were motivated more by compulsion than by a desire to unite. In 1809, after the Serbian uprising against the Turks had gone badly, Karađorđe proposed an alliance to Napoleon against Austria, in which he expected the uprising of his "brothers under Hungarian yoke" in Slavonia, Syrmia and the Banat. In return, he asked Napoleon to make Serbia independent and to take the title of "Protector of Serbia". Karađorđe would have ruled in his name. He explained his request by saying that they wished to link their destinies with those of the Illyrian Province, "where there is the same religion, the same faith and the same people". Ferdo Šišić, *Biskup Štrosmajer i Jugoslovenska misao*, I. Srpska Književna zadruga, Kolo. XXIV, Br. 162, Beograd, 1922, p. 87. The value of these statements about solidarity with the people of the Illyrian Provinces and the liberation of their brothers and sisters suffering under Hungarian rule is diminished by the fact that Karađorđe, at the same time as he made his proposal to Napoleon, asked Austria to invade Serbia. Mihailo Gavrilović, "Spoljašnja politika Srbije", in *Iz nove srpske istorije*, Srpska književna zadruga, Kolo. XXIX, Br. 193, Beograd, 1926, p. 18.

⁸ The "Načertanije" (Outline) was a secret document, which became known to the Serbian public only after its publication in 1906. However, it was known abroad even earlier. Austria had already obtained a copy of it in 1883, which was made available to the Hungarians in 1886. In Hungarian, it was published by József Thim in 1930. (*A magyarországi 1848-49-iki szerb fölkelés története II*, 1930, p. 1-26). Vasa Čubrilović, *Istorija političke misli u Srbiji XIX veka*, Beograd, Prosveta, 1958, p. 161.

The Corfu Declaration (1917)

it served (still serves) as an ideological basis for Serbian nationalism⁹.

Garašanin envisioned a great South Slavic state in the Balkans not by uniting the South Slavic peoples and territories, but by annexing them to Serbia, creating a Greater Serbia¹⁰. His premise was that Serbia, as a small state surrounded by empires, should seek to increase its territory at the expense of the Ottoman Empire¹¹. Naturally, he wanted to acquire the territories gradually, above all by annexing Bosnia and Herzegovina, Montenegro and northern Albania to Serbia, so that the resulting Serbia, comprising the territories of the medieval Serbian Empire (Tsar Dušan), would replace the then collapsing Ottoman Empire in the Balkans¹². He was aware that such a large state could not be established in the Balkans in opposition to the surrounding empires without relying on the Serbs and other southern Slavs living outside Serbia¹³, and he considered of importance to convince them that Serbia was the natural protector of the Slavs of the Ottoman Empire, to whom they could turn for help and protection at any time¹⁴. It was clear to him that, in the event of the

⁹ To study "Načertanije" a Croatian publication was used. Bože Čović, Miroslav Brandt (eds.), *Izvori velikosrpske agresije. Rasprave/dokumenti/kartografski prikazi*, Zagreb, 1991, p. 65-77, which published Garašanin's opus through the work of D. Stranjaković, *Kako je postalo Garašaninovo »Načertanije«*. Spomenik SKA, XCI, Beograd, 1939, p. 76-102.

¹⁰ For his "Outline" of Serbia's foreign policy, Garašanin relied heavily on Adam Czartoryski's 'Advice (Saveti) and František Zach's "Plan", which was practically a detailed version of Prince Czartoryski's abovementioned 1843 work. It is important to note, however, that he ignored their proposals for cooperation with the Croats. Vasa Čubrilović, *op. cit.*, p. 159-177.

¹¹ At this time, Serbia was still an autonomous principality within the Ottoman Empire.

¹² "Serbia must endeavour to build a new, great Serbian state on the foundations of the old Serbian empire, from the bricks taken out of the building of the Ottoman Empire". Bože Čović, Miroslav Brandt, *op. cit.*, p. 71.

¹³ He was thinking primarily of the South Slavs living in the Turkish Empire, but he also considered it necessary to know the exact situation in the areas of the Monarchy inhabited by South Slavs. *Ibidem*, p. 68.

¹⁴ He had a detailed plan to win them over, which included all the elements of a modern propaganda campaign, from sending secret agents to assess the terrain and public mood, to religious and cultural influence (church and

collapse of the Ottoman Empire, both Austria and Russia would seek to increase their own territory and influence, and would not look kindly on the establishment of a strong, independent Christian Slavic empire on the ruins of the Ottoman Empire. However, while he saw a settlement with Russia as conceivable and desirable¹⁵, he regarded Austria as the main obstacle to the realisation of Greater Serbia and considered it inevitable that sooner or later confrontation would take place¹⁶. To counter Austrian and Russian ambitions in the Balkans, he counted on the support of the Western countries: France and England, "who were most interested in seeing a new independent Christian state fill the void left by the collapse of the Ottoman Empire in order to preserve the balance of power in Europe"¹⁷.

During the revolutions of 1848/49, Serbia sought to take advantage of the revolution and the international situation - Britain and France's interest in maintaining the Ottoman Empire and fear of increased Russian political influence in the Balkans - to strengthen its position. Serbia, of course, also saw a chance for South Slavic (Serb) unification, but it saw the creation of Serb unity not so much in the unification of the Serbs of the *Délvidék* (Backa and Banat), but rather in the unification of the Serbs of the Ottoman Empire with Serbia¹⁸. This

secular education, publishing, press), and winning over the South Slavic leaders of the territories concerned. *Ibidem*, p. 72-77.

¹⁵ He would have preferred an agreement with Russia but saw no chance of it until Russia accepted Serbia's conditions, which would guarantee Serbia's future in the broadest sense. The likelihood of this, however, was, in his view, very small as long as Russia chose Austria as its natural ally instead of Serbia. *Ibidem*, p. 71.

¹⁶ Who is aware that an enlarged Serbia would pose a potential threat to the areas inhabited by southern Slavs. *Ibidem*, p. 66.

¹⁷ *Ibidem*, p. 66-67. England had opened a consulate in Serbia as early as 1837, with the primary task of monitoring all actions of the Russian consul aimed at strengthening Russian political influence in Serbia and in neighbouring countries. Mihail Gavrilović, „Počeci diplomatskih odnosa Velike Britanije i Srbije”, in *Iz nove srpske istorije*. Srpska književna zadruga, Kolo XXIX, Br. 193, Beograd, 1926, p. 113.

¹⁸ Although he was tempted to do so, Serbia did not see the time as ripe for the

The Corfu Declaration (1917)

goal was to be achieved by a reorganization of the Ottoman Empire - supported by Britain and France - in which the status of an enlarged Serbia would be secured internationally, and which would serve as the basis for a future, complete South Slavic (Serb) unification¹⁹.

However, the revolutions of 1848-49 passed without Serbia having succeeded in strengthening its position to any significant extent. The transformation of the Ottoman Empire, and consequently the unification of Serbs around the Principality of Serbia, failed, and Serbia was forced to seek other means to achieve Serbian unity.

After Habsburg absolutism following the defeat of the revolutions, Austro-Slavism remained the most accepted view among Croats for the creation of Croatian, and later South Slavic, unity, but there were already opinions, especially after the defeat of Austria at Königgrätz²⁰. In the 1860s, the Croatian nationalists (the Independent National Party with Ivan Mažuranić and the National Liberal Party with Josip Juraj Strossmayer as its leader) were in favour of restructuring the Monarchy on the basis of 'federalism of nations', as opposed to the 'historical federalism' accepted by the majority of the peoples of the Monarchy, as the only way to base their demand for the unification of

unification of the southern Slavs of the Austrian Empire, and thus of the southern part of the region, mainly for foreign policy reasons. Its intervention in the fighting in the South was also motivated more by domestic political reasons than by the need to unify the Serbs in the South with Serbia (although it undoubtedly supported the creation of Serbian Voivodeship, which it saw as a precondition for future unification). His fear of the House of Obrenovic was influential. There were significant numbers of Obrenović sympathisers in the high council of the Serbs in the *Délvidék*, and there were fears in Serbia that the Obrenoviés might use them to invade Serbia, just as there were voices calling for Miloš Obrenović or his son Mihailo to be put in charge of the province. Andrija Radonić, *op. cit.*, p. 127-128.

¹⁹ There were two ideas. One called for a Serbian "second kingdom" that would have included the Bulgarians, while another imagined an enlarged Serbia within the Ottoman Empire without the Bulgarians. Milorad Ekmečić, „Garašanin, Czartoryski köre és a magyarok 1848-1849-ben”, in *Szerbek és magyarok a Duna mentén. II. Tanulmányok a szerb-magyar kapcsolatok köréből (1848-1867)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987, p. 57.

²⁰ Imbro Ignjatević Tkalac.

the Triune Kingdom, Slovenia and Vojvodina within the Monarchy. Furthermore, they did not give up on the realisation of complete South Slavic unity, but, aware of the political, economic and social differences among the South Slavic peoples, they wanted to achieve it gradually²¹. The first step would have been to unite the South Slavs of the Monarchy, with Zagreb as the centre, of course, with those living outside the Monarchy around Serbia, followed by unification of the two South Slav states in an independent federal South Slav entity²². Their vision was not far from Serbia's, which in the 1860s was working towards a Balkan federation.

The wars for Italian and German unification, and the question of the reorganisation of the Habsburg Monarchy, brought the Balkans into the European mainstream, and Western European ideas, especially liberalism, brought along the idea of federalism to the Balkans²³. From 1860, Serbia was again ruled by Mihailo Obrenović, who during his exile gained more insight into the great politics than any of his predecessors. Even before Mihailo Obrenović and Garašanin, the need for cooperation between the Balkan and the peoples along the Danube had become apparent, so that the Balkan states could solve the Eastern question on the basis of their own strength, on the basis of a kind of "Balkans for the Balkan" principle, in order to avoid interference by the great powers²⁴. The Serbian government believed that the defeat of Austria – and the anti-Turkish uprising in Crete in September – was a good opportunity to attempt to resolve the Eastern question. To do this, in addition to the favourable foreign policy situation and the non-intervention of the great powers – while expecting the Austro-Prussian war to continue – they needed the support of the Balkan nations, not only those in the Ottoman Empire but also the Croats of the Habsburg Empire. It was in the spirit of this idea that, during the reign of Mihailo Obrenović, more serious

²¹ Petar Korunić, *op. cit.*, p. 402.

²² *Ibidem*.

²³ Dimitrije Đorđević, „Projekti za stvaranje federacija u jugoistočnoj Evropi šezdesetih i sedamdesetih godina devetnaestog veka“, in *Ogledi iz novije Balkanske istorije*, Beograd, 1989, p. 153.

²⁴ Mihailo Obrenovic negotiated with Kossuth in London in 1859 about the federation of the Balkan and Danubian peoples, and later was in contact with him as well through Klapka and Türr.

The Corfu Declaration (1917)

attempts were made to create a Balkan alliance²⁵. Garašanin, who by the 1860s had largely moved away from his 1844 position and was willing to entertain the idea of Serb-Croat cooperation, appealed to Croatian national politicians after the Battle of Königgrätz to decide on and prepare for accession to Serbia²⁶. In July, Croatian politicians had not yet responded to Garašanin's initiative, confident that Austria's defeat would contribute to the federal transformation of the Monarchy, with the unification of the Croatian and Slovenian territories and the Serbian Voivodeship. At the end of 1866, however, when it was clear that the dualist system in Austria would prevail over the federal transformation, they decided to contact the Serbian government. Bishop Strossmayer²⁷, the leader of the Peoples' Party, which was formed in December 1866 by the merger of the Independent Party and the People's Liberal Party, accepted the Serbian proposal for Serbo-Croat cooperation for the gradual creation of a South Slav state independent of both Austria and the Ottoman Empire, and in favour of a settlement of the South Slav question outside the Habsburg Monarchy. The Croats acknowledged Serbia's role as "South Slavic Piedmont", and Strossmayer offered to openly assist the Serbian prince as his minister in the ultimate establishment of an independent South Slav state²⁸. The negotiations resulted in a programme of joint Serb-Croat cooperation in the spring of 1867, which defined the liberation of Bosnia and Herzegovina and its unification with Serbia as the first step towards South Slavic unification. In a gesture towards Serbia, the Croatian Sabor adopted a resolution in

²⁵ Serbia and Greece signed a treaty of mutual assistance against the Ottoman Empire in 1867. Negotiations were also held with Romania, but only a treaty of friendship was signed in 1868. Ostensibly a step towards South Slavic unification, Serbia signed a treaty with Montenegro in 1866, but in reality, it was intended to unite the Serbian nation and form Greater Serbia. Barbara Jelavich, *A Balkán története a 18. és 19. században*, Budapest, Osiris Kiadó, 1996, p. 295.

²⁶ Petar Korunić, *op. cit.*, p. 279.

²⁷ Bishop Strossmayer was appointed Apostolic Vicar of Serbia by the Pope in 1851. The bishop visited Serbia with several delegations and knew the prince personally.

²⁸ Petar Korunić, *op. cit.*, p. 288.

May 1867 recognising the identity and equal rights of Serbs living in the territory of the Triune Kingdom with Croats.

However, the international political situation did not turn out as expected in Serbia. In the absence of a new Austro-Prussian war, and with Austria emerging stronger from its crisis, Serbia gave up on the idea of unifying South Slavs by force of arms. In August 1867, Mihailo Obrenović agreed in a pact with Andrassy to renounce the armed liberation of Bosnia and Herzegovina and instead to seek the provinces through diplomatic means, with the support of the Austro-Hungarian Monarchy²⁹. The political shift in Serbia, which had already taken place at the end of Mihailo's reign, was further accentuated when Mihailo was succeeded on the throne by his minor son Milan. Jovan Ristić, the president of the regency council that governed on Milan's behalf and Serbia's foreign minister, was a pragmatist who did not overestimate Serbia's military power and political weight. He abandoned Mihailo's dream of creating a Balkan alliance and, returning to the Greater Serbia programme, sought instead to consolidate Serbia's positions. Faced with the facts and left to their own devices, the Croats were left with no choice but to look again within the Monarchy for a solution to the problem of southern Slav unity. Serbian-Croatian cooperation relations, which had barely begun, gradually faded, and even developed in a negative direction. First the opposition of the Serbs to the annexation of Dalmatia to Croatia, then the Austro-Hungarian occupation of Bosnia and Herzegovina in 1878, and finally the unification of the predominantly Serb-populated Military Frontier Region with civil Croatia in 1881, completely soured relations between the Croats and the Serbians of the Monarchy – and indirectly Serbia³⁰. King Milan's openly pro-Monarchy policy after the Berlin Congress also did not favour the strengthening of Yugoslavism. In 1881, Serbia entered into a secret treaty in which, among

²⁹ *Ibidem*, p. 337.

³⁰ The occupation has raised the question of Bosnia and Herzegovina's status. The Croats were pushing for the Catholicisation of Bosnia (Archbishop Josip Štadler of Sarajevo) and its annexation to Croatia, thus seeking to achieve a federal entity of South Slavs within the Monarchy, with the then increased number of Croats supporting their demand.

The Corfu Declaration (1917)

other things, it pledged not to allow any kind of organisation on its territory in the interests of Serbs living in the Monarchy, including Bosnia and Herzegovina³¹. The idea of Yugoslavism was then side-lined, only for it to reappear almost a quarter of a century later as a possible solution for the political unification of the southern Slavic nations.

The Spread of The Yugoslav Idea

By the turn of the 19th century, the southern Slavic nations of the Austro-Hungarian Empire had undergone significant social, economic, and cultural changes. Many young Croats and Serbs, voluntarily or under duress, studied in Prague, where they were influenced by Masaryk's views of Slavic unity. On their return to Croatia, these young people rejected the application of Croatian state law and instead advocated the national unity of Croats, Serbs and Slovenes on the basis of natural law³². At the University of Zagreb, they had already founded in the 1890s the Progressive Youth³³, the basis of the Serb-Croat coalition that was to be formed at the beginning of 20th century. By the turn of the century, the shock of the formation of the Serbian party, which had become actively involved in Croatian political life after the unification of the Military Frontier with Croatia and which had always supported Ban Héderváry against the Croatian opposition, had passed. By 1903, Khuen Héderváry's pro-Serb government had come to an end, and by then the Serbs in Croatia had also revised their policies. The majority of them wanted to unite with Greater Serbia, but they had to admit that, living furthest away from Serbia, they could not afford to pursue a 'narrow-Serbian' policy like the Serbs in Serbia or Vojvodina. They had to realise that if they wished to join Serbia, they could only do so by uniting on a broader basis. Thanks to this realisation, Serbs living in the areas beyond the Drina, mixed with Croats, had been trying to influence Serbian national policy towards Yugoslavism since the end of the 19th

³¹ Vladimir Ćorović, *Istorija Jugoslavije*, Prosveta-Beograd, Reprint, 1989, p. 533.

³² Jaroslav Šidak, „Jugoslavenska ideja u hrvatskoj politici do I svijetskog rata“, in *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*. Zagreb, 1973, p. 82.

³³ Vasa Čubrilović, *op. cit.*, p. 425.

century³⁴, something they had little chance of doing while the pro-Monarchy Obrenovic dynasty ruled Serbia. However, in 1903, after the assassination of Aleksandar Obrenović, the situation changed. In Serbia, the Karađorđević dynasty came to power again, and King Peter, breaking with the pro-Monarchy policy, returned to the traditional pro-Russian and pro-French Serbian foreign policy. The reversal of foreign policy in Serbia, in addition to the above-mentioned changes in Croatian politics, allowed for greater cooperation between Serbs and Croats in the Monarchy, a cooperation which increasingly saw the solution to the Southern Slavic question in the form of a common South Slavic unity on a broad basis, in Yugoslavism.

In 1905 in Croatia, as per the so-called “Rijeka Resolution”, Croatian opposition politicians from Croatia, Dalmatia, and Istria, in the spirit of the new course³⁵, argued that the Croatian question should be resolved within a South Slavic framework. To this end, they were willing to work with the Hungarian opposition coalition to achieve full Hungarian independence, in return, of course, for their support. Soon afterwards, in the so-called 'Zadar Resolution', Serbian politicians in Dalmatia and Croatia joined the Croatian opposition and in December 1905 the first lasting Serb-Croat political organisation was formed, the Serb-Croat Coalition, which remained the leading Croatian political organisation until the end of the First World War. Serbia's military successes in the Balkan Wars, which helped Serbia to recover from the 1875-1878 Turkish-Serb war, contributed greatly to the further strengthening of Yugoslavism, which was gaining momentum among the southern Slavs of the monarchy, and proved its ability to play the role of “South Slavic Piedmont”, despite the Austro-Hungarian occupation of Bosnia, the Bulgarian-Serbian War of 1885 and the annexation of Bosnia.

The outbreak of the First World War offered the first real opportunity for the creation of an independent South Slav state. Three

³⁴ *Ibidem*, p. 479.

³⁵ The “New Course” is named after the Dalmatian newspaper “Novi Kurs”, edited by Frano Supilo, which argues for the unification of the opposition in Croatia.

The Corfu Declaration (1917)

factors, in order of importance, played a role in its creation after the end of the world war: the Entente powers, the Serbian government and the South Slav emigration.

For Serbia, the outbreak of the war also meant that the time had come for a showdown with Austria, what Garašanin had already predicted in *Načertanije*. Largely economically independent of the Monarchy (1906-1911 tariff war), Serbia, having gained territory in the Balkan wars, with a battle-hardened army equipped with French weapons and the support of the Entente (although the Entente did not recognise Serbia as an ally until the end of the war), had incomparably better chances than ever before of creating a Yugoslav state, or at least a Greater Serbian state.

Sharing the generally held view that the war would not last long, Serbia had already in the autumn of 1914 sought to formulate its territorial claims, primarily against the Monarchy, and Hungary in particular³⁶. At the end of August, the government convened a group of scholars to academically define Serbia's war aims for the formation of a unified South Slav state³⁷. It outlined the territories claimed by the new state (Bosnia, Herzegovina, Vojvodina, Dalmatia, Croatia, Istria and Slovenia), but left the precise delineation of the borders to Serbian academics³⁸. On September 4, 1914, in response to the Entente's proposal for the renewal of the Balkan alliance, Pašić presented Serbia's war aims and territorial claims to the north to the Allied powers in a circular telegram³⁹. On December 7, the Serbian royal government in Niš

³⁶ Serbia's ambassador to France, Milenko Vesnić, took the initiative to collect data to support their claims at the upcoming peace conference. Ljubinka Trgovčević, *Naučnici Srbije i stvaranje Jugoslovenske države 1914-1920*, Narodna knjiga, Beograd, Srpska književna zadruga, 1986, p. 286.

³⁷ Milorad Ekmečić, *Ratni ciljevi Srbije 1914*, Beograd, 1973, p. 87.

³⁸ Ljubinka Trgovčević, *op. cit.*, p. 270.

³⁹ The border stretched from the Danube above Orşova, along the mountain range north to the Maros (leaving Arad, Lugoj and Lipova to Romania), following the Maros to its mouth, then towards the Drava (leaving Subotica and Baja to Serbia), and along the Mura to Leibniz. Pašić's circular telegram to the embassies from Niš 04.09.1914. Nikola Popović, "Ideja ujedinjenja Južnih slovena kao vid samoobrane", in *Stvaranje jugoslovenske države 1918*,

announced to the Skupstina that the royal government considered its sole and most important task to be the successful conclusion of the war "...which from the beginning had been one with the liberation and unification of their oppressed Serb, Croat and Slovene brothers"⁴⁰. With this declaration, the Serbian government had made it clear to the world and to those concerned that it intended to achieve a unified South Slav state. However, the ways and means by which this would be achieved were not publicly mentioned at the time.

While Serbia was formulating its war aims and making the realisation of South Slavic unity an official policy, many politicians had to emigrate from Croatia after the outbreak of the world war. The politicians who had emigrated, many of whom were among the founders of the Serb-Croat coalition, formed the Yugoslav Committee in Paris in early May 1915. Its chairman was the Zagreb lawyer Ante Trumbić, but its real leader was the Dalmatian Croat politician Franjo Supilo. The Yugoslav Committee was actually established in Florence in October 1914, but it did not officially start operating until May 1, 1915 in Paris. It is important to note, however, that its formation was in line with the Serbian government's firm intention⁴¹. Serbian Prime Minister Nikola

(Zbornik radova podnetih na naučnom skupu u Iloku od 16. do 19. maja 1979), Beograd, ISI, 1983, p. 41.

⁴⁰ Ferdo Šišić (ed.), *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914-1919 Sabrao*, Zagreb, 1920, p. 10.

⁴¹ This is proved by the order issued by Nikola Pašić in October 1914. The Commission intended to promote the liberation and unification of the South Slavic nations, primarily through propaganda work with the governments of the Entente countries, as well as the political representation of the South Slavs of the Monarchy. The latter intention, however, put it at odds with the Serbian government, and as a result, cooperation between the Serbian government and the Commission was fraught with tensions from the outset: The goal: the creation of a unified South Slavic, possibly Serb-Croat state; without separate state institutions and preserving the national characteristics of each tribe. Method of implementation: with negotiations on real union (military, foreign policy, trade and transport, finance) already underway with Montenegro, the unity of the Serbian tribe is assured. The Croats may be granted concessions which do not undermine the unity of the state and do not prevent the crystallisation of national unity, such as: a) the name of the

The Corfu Declaration (1917)

Pašić wanted the Allies to recognise Serbia alone as the official representative of all the South Slavs, and he was most strongly opposed to the Commission acting as the political body of the South Slavs living in the territory of the Monarchy⁴². Pašić intended the Commission to have only propaganda functions, and that too under Serbian control⁴³. The debate about the role and powers of the Commission recurred throughout the war, but the most prominent disagreement between the Serbian government and the Commission was over the question of the method of unification.

state should include Croatia, if necessary coronation with the Croatian Crown; b) symbols should reflect the historical identity of Croatia, the coat of arms and the naval flag; c) religious equality, which may be reflected in the rank of ecclesiastical dignitaries if necessary; d) equality of scripts; e) full civil equality. The constitution will be immediately extended to all territories. The election of representatives will first take place in the Grand National Assembly, which will adopt a new constitution. Until the constitution is drawn up, the existing laws will remain in force, provided they do not impede the achievement of the objectives of the unitary state. Capable and honest officials will be guaranteed their acquired rights. The new territories will also be represented when dealing with the main authorities. Ultimately, negotiations could begin on a separate Croatian regional entity. Similar concessions might be made for Slovenes, with special provision for the use of their language. Dr Trumbić, Hinković and Supilo must be allowed to decide on the handful of people they wish to include in the Commission from Croatia and Slovenia. All members of the Commission will be provided with a decent allowance even in case of failure. Efforts should be made to establish contacts with the Southern Slavs living in America. The Commission should be made up of people who are convinced of the need for a unitary state and who are committed to contributing to its creation. The President of the Commission need not be a Serb. The Commission shall maintain contact with the Royal Serbian Government through the Serbian envoys but shall otherwise be free to conduct its internal affairs. It shall function as an independent and autonomous body towards the public, conducting propaganda activities in order to achieve the above-mentioned objective. Branko Petranović-Momčilo Zečević (ed.), *Jugoslovenski federalizam. Ideje i Stvoarnost. Tematska zbirka dokumenata. I. 1914-1943*, Prosveta-Beograd, 1987, p. 23-24.

⁴² Vasa Čubrilović, *op. cit.*, p. 511-512.

⁴³ *Ibidem*.

Frano Supilo, who was a leading figure and ideological leader of the Commission, wanted a federal unification of the new state. In the first year of the war, he envisaged a new state at first on a dualist basis: the Triune Kingdom with Slovenia and Serbia on the basis of full equality⁴⁴, and later as a union of the federal entities of the historical territories - Serbia with Vojvodina, Slovenia, the Three Kingdoms, Bosnia and Herzegovina and Montenegro in 1913⁴⁵. Supilo's views on unification, however, which were shared by most members of the Yugoslav Committee, were far from coinciding with those of Serbian Prime Minister Pašić, who shared the Greater Serbian vision of Ilija Garašanin. Pašić wanted to avoid weakening Serbia's position in a broad-based South Slavic unity, and therefore wanted the South Slavic territories of the Monarchy to be annexed to Serbia, rather than united with Serbia⁴⁶. In contrast to Supilo, he wanted the new state's political system to be based on the centralist principle⁴⁷. Federalism was only conceivable if it did not harm Serbia's interests and if the centralist path proved to be impossible. He saw the protection of Serbian interests in a federalist state as being ensured if the territories beyond the Drina and the Sava, which belonged to Serbia because of either historical rights or the Serbian ethnic majority, were directly part of Serbia⁴⁸. In his vision, the Serbian Voivodeship of 1913, Bosnia and Herzegovina, southern Dalmatia and a united Montenegro, would form a Greater Serbia, which would be the strongest in terms of both territory and population among the three constituent entities (Serbia, Croatia, Slovenia) within the federation of three entities⁴⁹.

⁴⁴ Which was not even supported by the majority of the Commission. Frano Supilo, *Politički spisi. Članci/govori/pisma/memorandum*, Priredio: Dragovan Šepić, Znanje Zagreb, 1970, p. 72.

⁴⁵ Vasa Čubrilović, *op. cit.*, p. 501.

⁴⁶ In order to achieve this, he stressed Serbia's mission of liberation, because he hoped that by citing Serbia's war achievements the Croats and Slovenes would not make demands for unification. *Ibidem*, p. 464.

⁴⁷ His reasoning was that, since it had already been tried and tested in Serbia, it would also be suitable for the Serbia, which had been enlarged to include the Southern Slavic territories of the Monarchy. *Ibidem*, p. 465.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 465.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 465-467.

The Corfu Declaration (1917)

The conflict between the Yugoslav Commission and the Serbian government, which had existed from the beginning, deepened when Supilo argued that if Serbia refused to revise its views on unification in the South Slavic spirit and on the basis of full equality, they would have no choice but to initiate the creation of an independent Croatia, with all the territories that would decide in favour of it through a referendum⁵⁰. The proposal almost led to a split within the Commission. The Serbian and Slovenian members opposed Supilo's radical proposal, while the majority of Croatian members were sympathetic to Supilo's views⁵¹. Nevertheless, Supilo's proposal to create an independent Croatian Commission was not supported even by the Croatian members⁵². Shortly afterwards, Supilo also abandoned this plan and, in order to avoid a split in the Yugoslav Commission, resigned his membership. After his departure, Ante Trumbić effectively became the dominant figure in the Commission and did not raise the delicate issue of how to achieve unification until the negotiations in Corfu⁵³. Although the Yugoslav Commission is generally perceived as an advocate of a federal state, this was not entirely straightforward. The various levels and degrees of ideas of federation were linked to particular members of the Commission and there was not even a single position to find an agreement. There were several reasons for this: the fate of the Commission was uncertain without the support of the Serbian government; the South Slavic policy had to be presented as unified to the allies; and many members of the Commission were not convinced which of the centralist or federalist

⁵⁰ Frano Supilo, *op. cit.*, p. 75. In his letter to Supilo at the beginning of the war, Trumbić shared this view "If Slovenia is separated from us, the majority of Croats will not want to be under the rule of the Serbian king and will ask for a separate state". Cited by: Dragoslav Janković, "Oko unitarnog ili federativnog uređenja prve zajedničke Jugoslovenske Države", in *Stvaranje jugoslovenske države 1918*, (Zbornik radova podnetih na naučnom skupu u Iloku od 16. do 19. maja 1979.), Beograd, ISI, 1983, p. 384. However, unlike Supilo, an idealist rather than a practical politician, Trumbić was more tactical than risking a complete break with Serbia.

⁵¹ Frano Supilo, *op. cit.*, p. 75.

⁵² Trumbić's note from 1916. Cited by: Dragovan Šepić, *Politički spisi*, p. 81.

⁵³ Trumbić has chaired the Commission since its creation.

configurations was the most appropriate for the future South Slavic state⁵⁴. It is worth noting that the Macedonian socialists were also in favour of a federal form of unification, but their demands were consistently ignored by both the Yugoslav Commission and the Serbian government. The Macedonian question, like the Montenegrin and Kosovar questions, was treated by the Serbian government as an exclusively Serbian internal affair, and the Yugoslav Commission accepted this⁵⁵.

The relations between the Commission and the Serbian government subsequently normalised, but an improvement in relations – beyond Supilo's departure – was crucially dependent upon changes in the war and the international landscape.

The evolution of relations between the Serbian government and the Yugoslav Commission had been influenced throughout the period by the prevailing international balance of power. Serbia's "dominant position" vis-à-vis the Commission was maintained throughout, but the changes in the international political and war situation had a positive impact on the Commission's position vis-à-vis the Serbian government. The process of balancing the forces had already begun at the end of 1915, with the military collapse of Serbia and the invasion of the country, and the flight of the Serbian government to Corfu. The fall of the tsarist regime in the February Revolution had a direct and negative impact on Serbia's political situation⁵⁶. The entry of the United States into war and the emergence of the principle of national self-determination, and finally the October Revolution, which meant the loss of Serbia's main supporter, all contributed, albeit not equally, to the Commission's confidence growing in proportion to the Serbian government's decline in power⁵⁷. In 1917, Pašić was willing to suspend his earlier views and, although he still

⁵⁴ Branko Petranović-Momčilo Zečević, *op. cit.*, p. 34.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ Although Russian Foreign Minister Miliukov reassured the Serbian government that the changed political regime does not mean a change in Russia's relations with Serbia. *Diplomatska prepiska srpske vlade 1917. godine. Zbirka dokumenata*. Priredili: Miodrag Zečević i Miladin Milošević, Beograd, 1989, p. 84.

⁵⁷ Dragoslav Janković, *op. cit.*, p. 385-386.

The Corfu Declaration (1917)

did not recognise the Commission as an equal partner, he was at least prepared to enter into discussions with it.

In keeping a conciliatory tone, the Serbian government invited the Yugoslav Commission to Corfu to agree on the political structure and form of government of the future state. Five weeks of discussions began, from June 15 to July 20, 1917, in which, unsurprisingly, the sharpest disagreement arose over the political structure of the new state. The Serbian unitarist/centralist position opposed to the federalist position taken by the Croats. The positions are rooted in the different historical developments and traditions of the parties, which, almost unchanged from the background outlined in the first part of this essay, have determined their attitudes towards the way of unification and the new state's structure. Trumbić, skilfully, while acknowledging in his statements the need for a unitary, unitarist/centralist structure, clearly moved towards federalism in his concrete proposals during the negotiations. There were tactics and manoeuvring on both sides, which at times threatened a serious split. In one of them, after Pašić raised the possibility of the Serbs creating a Greater Serbia on their own, to which Trumbić responded by raising the possibility of creating an independent Croatia, both sides agreed that the decision on this issue should be left to the Constituent Assembly⁵⁸. Indeed, this is what happened. The outcome of discussions was published in a joint declaration on July 20, 1917, the so-called "Corfu Declaration", which stated, among other things, that the future unified South Slavic state with the Karađorđević dynasty at its head should be the constitutional, democratic and parliamentary Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, in which the three nations and all citizens and religions would enjoy full equality⁵⁹. Although the

⁵⁸ Branko Petranović-Momčilo Zečević, *op. cit.*, p. 40.

⁵⁹ Ferdo Šišić, *op. cit.*, p. 98-99. Members of the former coalition and current governments of the Kingdom of Serbia, as well as representatives of the London-based Yugoslav Commission (who have been working concurrently), in the presence and cooperation of the President of the National Assembly, exchanged views on all issues related to the future common life of Serbs, Croats and Slovenes.

We are pleased to note that, once again, there was full agreement among the members of the conference on all aspects of the future common life of the state.

Above all, the representatives of the Serbs, Croats and Slovenes reiterated in the strongest terms that our three peoples form a single people, both by blood, by spoken and written language, by the consciousness of unity, by the continuity and unity of the territory they inhabit, and by the common interests of their national, moral, and material life.

The idea of national unity has always remained alive in our people, although all the physical and spiritual forces of the enemies of the nation have been directed against the unity, freedom, and national existence of our people. It was fragmented in several states, and in Austria-Hungary itself it was not divided into three tribes but was divided into eleven provincial administrative units and subject to thirteen jurisdictions. It was the sense of national unity and the desire for freedom and independence that kept our people alive through centuries of struggle against the Turks in the east and the Germans and Hungarians in the west. (...)

Our nation bearing three names, which has suffered the most from gross violence and injustice, which has made the greatest sacrifices for the right of free self-determination, has enthusiastically adopted this noble idea as the goal of the terrible struggle in which the entire world has been plunged by the disregard of the right of peoples to self-determination.

Concluding that the only demand of our people, which it cannot renounce and which it bases on the principle of the right of self-determination of the people, is the demand that the people be freed from all foreign bondage and united in a free and independent national state, the elected representatives of the Serbs, Croats and Slovenes agreed that this common state should be based on the following modern and democratic principles: 1. The state of Serbs, Croats, and Slovenes, known as the Southern Slavs or Yugoslavs, shall be a free, independent kingdom with a unitary territory and citizenship. It will be a constitutional, democratic, and parliamentary monarchy, with the Karađorđević dynasty at its head, which has shown that it is not separated from the people in spirit and sentiment, and that it places the freedom and will of the people above all else. 2. The name of the state will be: Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, and the title of the monarch will be "King of Serbs, Croats and Slovenes". 3. It shall have a state coat of arms, a state flag, and a crown. These state emblems shall be composed of the current separate emblems. The unity of the state shall be represented by the state coat of arms

The Corfu Declaration (1917)

and the state flag. The state flag, as a symbol of unity, shall be displayed in all offices of the kingdom. 4. The separate national flags of Serbia, Croatia and Slovenia enjoy equal rights and may be displayed and freely used at all times. 5. The names of all three peoples - Serbs, Croats, and Slovenes - enjoy equal rights throughout the kingdom. In public life and before the authorities, everyone is always free to use them. 6. Both alphabets, Cyrillic and Latin, are also completely equal, and their use is permitted throughout the kingdom. It is the duty and the right of all public and municipal authorities to use both alphabets, according to the wishes of the citizens. 7. All established denominations are free to practice their religion in public. The Orthodox, Roman Catholic and Muslim denominations, which have the largest number of followers among our people, are equal in the eyes of the State and enjoy equal rights. On the basis of these principles, the legislature will strive to preserve and maintain inter-confessional peace, which is in keeping with the spirit and history of our people as a whole. 8. The calendar should be unified as soon as possible. 9. The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes includes all the territories in which our three peoples live in compact and coherent masses, and this territory cannot be mutilated without infringing the vital interests of the whole people.

Our people do not ask for anything that is not theirs: they ask only for their own, and wish that the whole people, as a united whole, be liberated and united. Therefore, it consciously and firmly excludes any solution which would only partially solve the problem of the liberation and unification of the people. Our people raise the problem of liberation from the rule of Austria-Hungary and of unification with Serbia and Montenegro in one state as inseparable questions.

On the basis of the principle of free self-determination of nations, no part of the country has the right to secede and unite with any other state without the consent of the people themselves. 10. For the freedom and equality of all peoples, the Adriatic Sea shall be free and open to all. 11. All citizens are equal and enjoy equal rights before the State and the law in the entire territory of the State. 12. The right to vote for the election of the people's delegates to the people's assemblies and for the election of the heads of communes and other administrative units shall be equal and universal and shall be exercised by direct and secret ballot in each commune. 13. The Constitution will be the basis of the whole life of the State and will be drawn up after the peace treaty by a National Constituent Assembly elected by universal and equal, direct, and secret suffrage. It will be the source and

declaration undoubtedly contained important theoretical principles regarding the name of the new state, its form of government and the equality of its nations, it did not address the most crucial question of whether the new state would be centralist or federal. The question was to be settled by a constitution to be adopted after the peace treaty, which would have to be adopted in its entirety by a two-thirds majority in the National Constituent Assembly, which would then be formed⁶⁰.

Reception and Impact of The Corfu Declaration

Despite the shortcomings of the Corfu Declaration mentioned above, it was generally well received by the Southern Slavs. The Montenegrin Committee, as well as the majority of the Serb and Croat population of Bosnia and Herzegovina (except for the Croat clerics), accepted and supported it without reservation⁶¹. Three weeks after the declaration, Montenegro's National Unification Committee in Paris

foundation of all power and law, and the government of the life of the State will be based on it.

The constitution will enable the people to express their own energies in entities of self-government defined by the natural, social, and economic environment.

The constitution must be adopted in its entirety by supermajority vote in the Constituent National Assembly. The Constitution and other laws made by the Constituent Assembly come into force when they are approved by the King.

A united Serb, Croat and Slovene people would thus form a state with around twelve million citizens. This state would guarantee the independence and diverse cultural development of these peoples, would be a strong bulwark against Germanic expansionism, and would be an inseparable ally of all cultural peoples and states that embrace the principles of the rights and freedom of the people and international justice, and a worthy member of the new international community. Enikő Sajti (ed.), *Jugoszlávia 1918-1941. Dokumentumok*, Társadalomtudományi Kör, Szeged, 1989, p. 34-39.

⁶⁰ It should be noted that it was not easy to agree on how to adopt the constitution. The Croatian idea was that it should be approved by a majority of the tribes, as this would prevent the Serbs, as the most numerous part of their people, from abusing their dominance. However, the Serbian negotiator stubbornly refused to do so.

⁶¹ Ferdo Šišić, *op. cit.*, p. 103-104.

The Corfu Declaration (1917)

unconditionally accepted the Corfu Declaration, announcing in a resolution its intention to unite under the Serbian ruling dynasty, stating that with this war, Montenegro had completed its mission as an independent state⁶². Needless to say, this declaration was far from being endorsed by the Montenegrin monarch⁶³.

In Croatian and Slovenian political life (within the Monarchy), the declaration was partly ignored and partly rejected. At the same time, the Starčević's Party of Rights and other parliamentary groupings in the Sabor informed the Commission that they were fundamentally in favour of the declaration, their criticisms referring to the part of the declaration that dealt with the internal organisation of the new state, noting that the Croats, in view of their historical state history, should at least in the first period preserve their own Croatian state in this confederation. Therefore, it was considered that the Croatian nation should be united first, creating a Croatian state which could then unite with Serbia and Slovenia in the closest real union.

However, it was far from clear among the South Slavs that unification was bound to happen, and that the creation of a common South Slav state was the only viable path for Serbs, Croats, and Slovenes. This is underlined by a letter to Charles IV, adopted in March 1917 by the majority of the representatives of the Sabor, in which they expressed their belief in the Monarchy and saw the unification of the South Slavs as desirable, primarily through the unification of the Croatian lands extending to the Adriatic and including Bosnia-Herzegovina, and essentially through the trialistic transformation of the Monarchy. A further manifestation of this was the declaration of May 1917 by Croatian and Slovenian deputies in the so-called Yugoslav Club, which was active in the joint parliament of the Habsburg Empire in Vienna, which also called for the unification of the territories inhabited by the southern Slavs

⁶² Enikő Sajti, *op. cit.*, p. 39-40.

⁶³ Back in 1915, the Crown Prince of Montenegro proposed a compromise for a Montenegrin-Serbian union. He proposed a union of states based on the German model, with Serbia as Prussia and Montenegro as Bavaria. The Serbian government, however, considered only a centralist-style unification of the two Serbian states under the Karađorđević dynasty to be acceptable.

of the Monarchy into “an independent state, free from the domination of any people, established on democratic foundations, under the leadership of the House of Habsburg-Lorraine”⁶⁴.

The international response was less positive. Rather, it was noted but not taken on board by the major powers, as the creation of a unified South Slav state was not yet on their official agenda when the declaration was published. Unlike Serbia, the great powers - Britain and France - did not have detailed war aims at the beginning of the war. Especially not for the Balkans, and Serbia in particular. Their views on the unification of Southern Slavs were influenced by the changes in the international political and wartime situation, the post-war role of the Austro-Hungarian Monarchy and, after 1915, their obligations to Italy under the London Treaty. Their efforts in the first two years of the war were directed towards bringing Italy, Romania, and Bulgaria into the war on their side. Accordingly, together with Russia, they rejected the Niš Declaration on the creation of a Yugoslav state as an objective and instead, raising the possibility of creating a Greater Serbia, urged Serbia to renew the Balkan alliance. After Bulgaria had entered the war on the side of the Central Powers rather than the Entente, the Entente powers abandoned the plan to renew the Balkan Alliance⁶⁵, but their position on the unification of southern Slavs remained unchanged. In keeping with its traditional foreign policy, Britain made it a priority to prevent any major change in

⁶⁴ Enikő Sajti, *op. cit.*, p. 33.

⁶⁵ In order to satisfy his national claims, he wanted to cede certain territories to Serbia in exchange for relinquishing Macedonia, which was considered ethnically Bulgarian in England. On 13 August 1915, they submitted a proposal to Pašić, in which, in the event of an Allied victory, Serbia would receive Bosnia and Herzegovina, Slavonia, the Serbian lands of Zimon, Bačka, significant coastal areas almost as far as Dubrovnik, and several islands to the north (Šolta, Brač, etc.). He wanted the Serbian territories in southern Banat to be settled at the peace conference, provided Romania did not enter the war on the Allied side. In exchange, Serbia would have had to give up part of Macedonia in favour of Bulgaria, but a common Greek-Serbian border would have been possible. Dragoljub R. Živojinović, „Velika Srbija ili Jugoslavija? Velika Britanija i jugoslovensko ujedinjenje 1914-1918. godine”, in *Stvaranje jugoslovenske države...*, p. 156-160.

The Corfu Declaration (1917)

the European balance. The basic premise of this policy was that the Monarchy must survive, albeit territorially reduced⁶⁶. It was essentially this foreign policy doctrine which determined the attitude of the British government, which was rather indifferent to the efforts and activities of the Yugoslav Commission, and which invariably rejected its requests. As long as there was any hope of a successful outcome to the peace negotiations which had been going on since 1917, with some interruptions and others, England did not wish to jeopardise the success of the peace negotiations on the separation of the Monarchy from Germany by promising to transfer to another state the important territories which were integrally part of Austria-Hungary. After the failure of the negotiations, however, it began to embrace the idea of a unified southern Slav state in the Balkans, but it was not until July 1918 that it formally declared among its war aims the creation of a Serb-Croat-Slovenian state.

Although France's position on the Southern Slavic question was similar to that of Britain, French foreign policy began to seriously consider the possibility of a Yugoslav state as early as 1917. The events of 1917 increasingly called into question the need for the Monarchy's post-war survival⁶⁷, and France seriously considered the possibility of the break-up of the Monarchy and the reorganisation of the Balkans. It saw a large Southern Slavic state as a way of countering Italian ambitions in the Balkans and maintaining the balance of power in the Mediterranean, but also as a way of bringing the whole Balkans and the Danube region under its political and economic influence through a Yugoslav state that was part of its political clientele⁶⁸. Despite this, France did not want to formally deal with the unification of South Slavs

⁶⁶ This was openly communicated to the Serbian ambassador in the Foreign Office. *Ibidem*, p. 158.

⁶⁷ The February Revolution in Russia diminished the role of the Monarchy as a counterweight to Russia and amplified the threat it posed as an outpost of German influence in Southeastern Europe. This only intensified after the October Revolution.

⁶⁸ Ljiljana Aleksić-Pejić, „Francuska diplomatija i stvaranje Jugoslavije“, in *Stvaranje jugoslovenske države...*, p. 175.

until the spring of 1918, when the peace negotiations failed⁶⁹. The turning point came in the spring and summer of 1918, when it became clear that the Monarchy could not be separated from Germany, and that it had weakened to such an extent that it would not be able to play its role of balance against Russia. The process was accelerated by the Congress of the Slavic peoples of the Monarchy held in Rome in April 1918, at which they passed a resolution demanding state independence. Their demand was now well received by the great powers, who in June added to their war aims the creation of first Poland, then Czechoslovakia and finally the new South Slav state.

While the Yugoslav Committee was trying to gain recognition in international politics as the political body of the southern Slavic peoples of the Monarchy, for which it had no *de jure* authority, and was working to break up the Monarchy by discussing with Serbia how to create Southern Slavic unity, the Croatian and Slovenian politicians that remained at home continued to pursue the federalist transformation of the Monarchy. The "Yugoslav Club" - Croatian and Slovenian representatives of the Imperial Council - in its so-called "May Declaration" of May 30, 1917, still called for the unification of the southern Slavic territories of the Monarchy under the "House of Habsburg-Lorraine" on the basis of the national principle and Croatian state law, which was supported by Starčević's Party of Rights⁷⁰. However, as a result of the new international political circumstances, the major political parties, with the exception of Frank's Law Party and Radić's party, had already set themselves the goal of the joining of the Slovenes, Croats and Serbs to a democratic state on the basis of national self-determination and national unity on March 3, 1918. They adopted a decision to coordinate their activities, which was joined in April by Radić's Peasant Party, breaking with Frank's Law Party⁷¹. The first concrete result of the declaration of cooperation was the establishment on October 6, 1918 of a joint political body of the Southern Slavs living in the Monarchy, the Slovenian-Croatian-Serbian National Council (hereafter, for the sake of

⁶⁹ *Ibidem*, p. 175-177.

⁷⁰ Ferdo Šišić, *op. cit.*, p. 94-96.

⁷¹ Dragoslav Janković, Bogdan Krizman (eds.), *Grada o stvaranju Jugoslovenske države 1. I-20. XII 1918*. Beograd, 1964, p. 113-114.

The Corfu Declaration (1917)

simplicity, the National Council), which in its declaration of October 19, 1918, on the basis of the parties' mandate, named itself as the only legitimate leader of national politics. Soon afterwards, Gyula Andrásy, in a memorandum requesting a separate peace, recognised the right of the Czecho-Slovak and South Slav peoples to independence, and on October 29 the council established the State of Slovenes-Croats-Serbs and declared their secession from the Monarchy. This marked the emergence of a new player in the struggle for South Slav unification, who wished to make his voice heard and strike the balance in the debate between the Commission and Pašić.

The relationship between the Commission and the Serbian government, which could be considered balanced after the agreement in Corfu, grew increasingly apart from the beginning of 1918 and threatened to break down again in the autumn. The new war aims of the Great Powers and the recognition of the Czechoslovak National Council as a belligerent party, a de facto government, had a stimulating effect on the political activity of the Yugoslav Committee. It wanted the Allies to recognise its status as a party similar to that of the Czechoslovak National Council, and the status of the South Slav volunteers fighting on the Balkan front and in Siberia as co-belligerents. Although it renounced the idea of being recognised as a government, it nonetheless continued to ask to be considered the political representative of the South Slavs in the Monarchy⁷². The Serbian government, as before, has now opposed this, arguing that the South Slavs, unlike the Czechs and Poles, have their own state which can represent all South Slavs⁷³. As the debate escalated, Trumbić turned to the Slovenian President of the Slovenian-Croatian-Serbian state, Anton Korošec, which was formed in Zagreb at the end of October, for support and to use his authority to win recognition from the allies⁷⁴. Korošec agreed to allow the Slovene-Croatian-Serbian state to be represented by the Yugoslav Commission to the Allies, but at the same time invited Trumbić and Pašić to Geneva to

⁷² *Ibidem*, p. 234.

⁷³ *Ibidem*, p. 269-270.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 427.

create a common front regarding the unification issue⁷⁵. He urged agreement and joint action by all those interested in unification in the face of the arrival of Italian troops on the territory of the Slovenian-Croatian-Serbian state, which threatened to lose the territories promised to Italy in the London Treaty to the South Slav state⁷⁶. At the same time, it was in the interests of the great powers to bring the parties to the negotiating table as soon as possible, as they wanted to use the early creation of the South Slav state as a means of settling their relations with Italy.⁷⁷ Under these circumstances, and with the instigation of the great powers, the so-called 'Geneva Conference' was held in Geneva from November 6 to 9, 1918, with the participation of the Yugoslav Committee, the Serbian government, the Slovene-Croatian-Serb National Council and the Serbian opposition.

In Geneva, for the first time since its creation, the Commission finally felt that it had the upper hand over the Serbian government. Indeed, Pašić was forced to concede on almost every issue. He recognised the National Council as the legitimate government of the Southern Slavs living in the former monarchy. In his telegram, he asked the Allies to do the same, and asked them to recognise the South Slavic volunteer troops as co-belligerents (he personally did not recognise them). He also agreed that, until a joint organisation for diplomatic tasks was established, the Yugoslav Committee should represent the Slovene-Croatian-Serbian state before the Allied powers, as Korošec had already authorised Trumbić to do⁷⁸. To declare their unification, they agreed to establish a joint ministry (government) to deal with common affairs⁷⁹, but also that until the Constituent Assembly met, each government would manage its own affairs under its own laws⁸⁰, which

⁷⁵ He also informed the Allies of this in a note on 3 November. Ferdo Šišić, *op. cit.*, p. 225-226.

⁷⁶ The Italian troops began their advance, authorised, besides the Treaty of London, by the signature of the Armistice of Padua.

⁷⁷ Dragoslav Janković, „Ženevska konferencija o stvaranju jugoslovenske zajednice 1918. Godine“, in *Istorija XX veka. Zbornik radova V*, p. 229.

⁷⁸ Dragoslav Janković, Bogdan Krizman, *op. cit.*, p. 513-514.

⁷⁹ The most important are foreign affairs, defence, and finance.

⁸⁰ Dragoslav Janković, Bogdan Krizman, *op. cit.*, p. 527.

The Corfu Declaration (1917)

meant that the new state would be a confederation, even if only temporarily⁸¹. This completed the defeat of Pašić and the Greater Serbia idea at the Geneva Conference⁸².

However, the victory of the federalist forces proved short-lived. In Serbia, Pašić once again formed a government that was new only in its composition but remained the same in its approach and refused to hear of the agreement at the Geneva Conference. The change in the balance of power in Zagreb played an important role in the Serbian government's policy of intransigence. While Korošec was negotiating in Switzerland, the Serb-Croat Coalition, which refused to cooperate with the Yugoslav Commission and in mid-November openly demanded its dissolution, became the most important political force in Zagreb⁸³. The Serbian government was in constant contact with its leader, the Serb Svetozar Pribičević, who advocated for unconditional unification with Serbia. The role and importance of the Yugoslav Committee diminished after the Geneva talks. Its place was taken by the National Council led by Korošec, which, however, was also not recognised by the major powers, out of

⁸¹ Trumbić recalls that after Pašić suddenly announced that he was leaving Geneva, they quickly put the conference resolutions on paper to have him sign them, otherwise there would have been no written record of their agreement. Thus, Pašić could not avoid signing it, but immediately expressed doubts that Gavrilovic would accept it. Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, I, Zagreb, 1961, p. 87.

⁸² Pašić made excuses to the Serbian government. He referred to the need to unite against the forces that did not want Yugoslavia to form itself (Italy), and to the fact that England and especially France had put great pressure on the participants in the conference, especially Pašić, to reach an agreement. (Poincaré, through the Serbian ambassador in Paris, Vesnić, informed Pašić that he was determined that an agreement should be reached as soon as possible.) Dragoslav Janković, Bogdan Krizman, *op. cit.*, p. 528. Finally, he used as an excuse the behaviour of the Serbian opposition, which had cooperated with the Yugoslav Committee and was thus left completely alone. "Many Serbs also sided with Trumbić, preferring <Yugoslavia> to Serbia for various incomprehensible reasons", *Ibidem*, p. 566.

⁸³ Dragoslav Janković, *op. cit.*, p. 252.

consideration for Serbia⁸⁴. Shortly after the agreement in Geneva, the Serbian opposition also decided to negotiate with Pašić and joined the reconstituted government, still led by Pašić. This led to a weakening of the positions of the forces that wanted a federation. This was exacerbated by the threat of an Italian invasion – Italian troops were already at Ljubljana – and by internal social tensions and the activities of the ‘green cadres’. On November 24, the National Council passed a resolution proclaiming the unification of the “contiguous” Southern Slavic territories of the Monarchy and the Kingdom of Serbia. It decided to send a delegation of twenty-eight to Belgrade to discuss the specific terms of unification with the Serbian government. An eleven-point “road map” was drawn up for the negotiating delegation to follow in their negotiations. The “road map”, which was adopted by all but two votes (one of which was cast by the leader of the Peasants’ Party, Stjepan Radić), stipulated that the form of the state would be determined by the Constituent Assembly, which would meet six months after the peace agreement, as well as the form of government and political system. Until its convening, the King would exercise executive power, while the State Council would exercise legislative power⁸⁵. A delegation from the National Council arrived in Belgrade on the 28th without Radić, where they (the Serbian government) did not expect a negotiating partner. Serbia, victorious in the war, politically strengthened by the accession

⁸⁴ When Trumbić and Korošec asked Pichon for recognition of the Slovenian-Croatian-Serbian state (12 November), they were told that the Serbian government had resigned, and that the Geneva Agreement was therefore invalid. Čulinović. p. 86. Pašić himself had suggested to the Crown Prince that he should abrogate the Geneva Agreement by demanding the resignation of the government. *Ibidem*, p. 250.

⁸⁵ The State Council would have consisted of the National Council, five members of the Yugoslav Commission and a proportional number of representatives of Serbia, and Montenegro. Everything except foreign affairs, military affairs, naval affairs, finances, and postal services would have been under the autonomous jurisdiction of the national or provincial governments. Ferdo Šišić, *op. cit.*, p. 275-276.

The Corfu Declaration (1917)

resolutions of Vojvodina, Montenegro, and Bosnia⁸⁶, refused to negotiate with and accept conditions from a state not recognised by the great powers, which, had Serbian army units not appeared on its territory, would have been occupied by Italian troops long ago.

The delegation of the National Council, having seen no signs of willingness to negotiate in Belgrade and being aware of its unfavourable international and domestic political situation, i.e., that it needs Serbia more than Serbia needs it, was forced to accept the Serbian government's conditions on the way of unification, deviating from the "road map" on several points. In Regent Alexander's proclamation on the formation of the new state, there was no longer any mention of the Constituent Assembly deciding on the form and the political structure of the new state. The proclamation of December 1, which *de facto* ended the unification of the South Slavs, redefined the new state as *the United Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes*⁸⁷. Ending a long debate on the political structure of the new state, the proclamation marked the triumph of centralism over federalism, but at the same time it fundamentally undermined the internal political stability of the Yugoslav state.

The Corfu Declaration

(Abstract)

The current study focuses on the contents and the context of the Corfu Declaration of 1917, which represented a pivotal mark in the South Slavs' long pursuit of living together in a free and independent southern Slav state, free from the rule of foreign nations. Both local and the international reception are set under scope, while also assessing the impact of the declaration. The text explores the ways in which the Yugoslav idea had previously spread but also shows how the outbreak of the First World War brought the first real opportunity for the creation of such a state. Three factors, in order of importance, played a role in its creation after the end of the world war: the Entente powers, the Serbian government and the South Slav emigration.

Keywords: Illyrianism, Yugoslavism, Ante Trumbić, Anton Korošec, Nikola Pašić

⁸⁶ Vojvodina decided to join Serbia on 25 November, Montenegro on 26 November and Bosnia (Banja Luka National Council) on 27 November.

⁸⁷ Previously known as *The Kingdom of Serbia and the independent State of Slovenes, Croats, and Serbs*.

Romania in Lucien Wolf's Diary of the Paris Peace Conference (1919)

Lucian LEUȘTEAN*

The aim of this article is to introduce into the scholarly circuit some new information, from lesser-known British sources, about the Jewish question in Romania and its discussion at the Paris Peace Conference of 1919, as well as about the development of the system of protection of minorities “of race, language and religion”. First and foremost, there is the unpublished diary of Lucien Wolf, one of the leaders of the British Jewry, a text held in the Mocatta Library, part of the Special Collections at University College Library in London.

Lucien Wolf, the son of a Bohemian Jew and a Viennese Jewish mother who emigrated to England after the 1848 Revolution, lived from 1857 to 1930. He was one of the foremost British Jewish leaders, a member of the leadership of several Jewish organisations in the British Empire, the best known being the (Co)Joint Foreign Committee (JFC), of which he was secretary from 1917-1930. Wolf was also a journalist, historian, diplomat and advocate of rights for Jews and other ethnic and religious minorities. He was, however, an opponent of Jewish nationalism, in the form of Zionism, which he saw as a cause of anti-Semitism¹. He feared that Zionist ideology carried with it the danger of a dual nationality and creed, which implied the suspicion of divided loyalties, which could lead to the accusation of lack of patriotism and

* Professor, Faculty of History, “Alexandru Ioan Cuza” University of Iași. lucianleustean67@gmail.com

¹ Israel Zangwill, “Mr. Lucien Wolf on «The Zionist Peril»”, in *The Jewish Quarterly Review*, Vol. 17, No. 3 (Apr., 1905), University of Pennsylvania Press, p. 397-425.

could be a partial or total excuse for antisemitism. Initially Wolf chose to be a kind of “territorialist”, i.e., a kind of Zionist but without Palestine (Eretz Israel)², but finally he confined himself to being an “assimilationist”, who considered Judaism/Jewishness to be a spiritual and religious identity, not a nation³.

My research on the Paris Peace Conference after the Great War, which lasted for almost three decades, also led me to Lucien Wolf’s work. I have come across his name in the international historiography dedicated to the Paris Peace Conference (1919-1920), but especially in the memoirs of participants in the Paris Peace Forum (for example, Harold Nicolson⁴ or James Headlam-Morley⁵). He seemed to be a secondary figure, i.e., he had no access to the world’s greatest leaders, Woodrow Wilson, Georges Clemenceau or David Lloyd George, but he always met the second echelons of the delegations of the Great Powers, being somewhat ubiquitous, meaning that he was always in the vicinity of where something important was happening in Paris. Later I was to learn that the period of the peace meeting was the high point of Lucien Wolf’s career, as he was instrumental in the design of the treaties for the protection of racial, linguistic and religious minorities, seeing them as an effective instrument for minority groups in Central and Eastern European states – especially the Jews – to live in harmony with the

² Chimen Abramsky, “Lucien Wolf’s Efforts for the Jewish Communities in Central and Eastern Europe”, in *Jewish Historical Studies*, Jewish Historical Society of England, Vol. 29, 1982-1986, p. 282-283.

³ Mark Levene, the British historian who has studied in detail the work of Lucien Wolf, has offered various nuances of this assertion, but its essence we do not think can be disputed. See, for example, Mark Levene, “Lucien Wolf: Crypto-Zionist, Anti-Zionist or Opportunist par-excellence?”, in *Studies in Zionism: Politics, Society, Culture*, Vol. 12, No. 2, 1991, p. 133-148; Idem, “Remembering Lucien Wolf: reconsidering his legacy”, in *Jewish Historical Studies*, Transactions of the Jewish Historical Society of England, 2018, Vol. 50 (1), No. 2, p. 8-13.

⁴ Harold Nicolson, *Peacemaking 1919*, New York, Grosset & Dunlap, 1965, p. 243.

⁵ Sir James Headlam-Morley, *A Memoir of the Paris Peace Conference 1919*, ed. by Agnes Headlam-Morley, Russell Bryant, Anna Cienciala, London, Methuen, 1972, p. 111-112, 213.

majorities and authorities of the states that had emerged, reappeared on the map or considerably enlarged their territories, in the spirit of the democratic and liberal traditions of the European West.

Subsequently, my research in the League of Nations Archives in Geneva showed me that Wolf devoted the last decade of his life to the system of protection of minorities "of race, language and religion", being a kind of semi-official consultant/"supervisor", working side by side with members of the League of Nations' Minority Section (1920-1930).

Under these circumstances, it is somewhat surprising that Lucien Wolf's diary, dedicated to his work at the Paris Peace Forum, has not yet been published. It is, however, used by various authors, but somewhat tangentially, not as an essential source. Moreover, to our knowledge, it has not been read so far in terms of references to Romania, Romanian Jews or Wilhelm Filderman.

The authors I consulted who cited Lucien Wolf's diary, but in a somewhat peripheral way, were Sharman Kadish⁶, Mark Levene⁷ and Carole Fink⁸. None of the three authors attribute any significant importance to that source, the citations being somewhat in passing, alongside others. Wolf's diary is cited only as a minor addition to information from other sources. However, the location of the diary is indicated: Mocatta Library, Special Collection, University College Library, London. We found this approach surprising, especially as the diary is lively, alert and full of juicy information about what was happening at the Paris Peace Conference from the perspective of the interests of the various Jewish communities and the protection of minorities. Interestingly, access to Wolf's diary is not exactly easy either. It does not appear in the public catalogue of the special collections

⁶ Sharman Kadish, *Bolsheviks and British Jews: The Anglo-Jewish community, Britain, and the Russian Revolution*, London, Frank Cass, 1992, p. 250-251, 255, 259 and *passim*.

⁷ Mark Levene, *War, Jews, and the New Europe, The Diplomacy of Lucien Wolf, 1914-1919*, The Littman Library of Jewish Civilization, London, Portland, 1992, p. 225, 277-8, 287.

⁸ Carole Fink, *Defending the Rights of Others, The Great Powers, the Jews, and International Minority Protection, 1878-1938*, Cambridge University Press, 2004, p. 168, 195, 206, 224, 262.

section of the University College Library London; nor is it in a more extensive catalogue, intended for a more restricted circulation, which a kind UCL librarian offered it to me. It took a call from that custodian to one of the Jewish studies specialists at the British university to identify a typed copy of the diary.

I suppose the main reason why Lucien Wolf's diary was not published or even used consistently in historical research was that Wolf was an anti-Zionist and described in great detail and with great talent the major tensions at the Peace Conference between various small groups representing Jews from various Western European countries, Central and Eastern European states and the United States. Perhaps the family or whoever owns the rights to the text objected. The anti-Zionists (from the *Joint Foreign Committee* and the *Alliance Israélite universelle*) later lost the battle with Zionism, so it was probably thought best not to muddy the waters⁹.

The diary is 661 pages long and covers the period from January 14 to October 12, 1919, so it begins a few days before the opening of the peace meeting and then presents the most important stage of the Paris peace forum, the one attended by all the major leaders of the Great Powers, the one marked by the signing of the Treaties of Versailles and Saint-Germain-en-Laye, the adoption of the Pact of the League of Nations and the treaties for the protection of minorities "of race, language and religion". Subsequently, the Conference became diluted: the major leaders left, and the remaining decision-makers were of lower rank, as were the decisions they took, even though some of them were vital for Central and Eastern Europe.

Lucien Wolf's diary is a very dense text of political information, a detailed description of the backstage of the Paris Peace Conference, as well as a goldmine for those who want to get close to both the Parisian atmosphere of 1919 and the details of the action of the Jewish lobby at the peace forum. In addition, Romania is one of the diary's leading characters. The direct references to Romania and the past and present actions of its leaders, to Romanian Jews and their leaders, are spread

⁹ Catherine Nicault, "L'Alliance israélite universelle et le sionisme (1914-1919)", in *Tsafon*, vol. 74, 2017, p. 49-64.

over 209 of the text's 661 pages, almost a third of the total. If we add the contextual and generalizing references to Eastern Europe, we find more than 200 more pages. In other words, about two thirds of the diary refers, directly or indirectly, to Romania. Only Poland enjoys the same interest as Romania.

Among all these references to Romania and its inhabitants, I have chosen to present in this article especially those concerning the Jews in Romania, their representatives and, especially, Wilhelm Filderman, as well as some relevant aspects concerning the disagreements between the leading personalities of the various Jewish communities that were represented in Paris. Last but not least, my presentation also included various references to the Romanian state, its political leaders and their involvement in the fierce battles behind the scenes of the Paris peace meeting.

*

On the very first day of his presence in Paris, January 14, 1919, Lucien Wolf, in a conversation with Jacques Bigart, secretary general of AIU, an old friend of his¹⁰, presented the purpose of his trip to the French capital: "to endeavour to lay the foundations of the organisation with which the French, British, American and Italian Delegations might work when they were assembled in Paris"¹¹. The idea was to form "the nucleus of a common secretariat" which would work at the AIU headquarters and determine which documents were to be sent to the Parisian peace guiding powers, texts which were to be translated into French, the language of international diplomacy at the time.

The next day, Wolf met with other prominent representatives of various Jewish communities, such as Sylvain Lévi, the well-known French orientalist, Émile Meyerson, a French philosopher born in the Polish territories, or Nahum Sokolow, an important leader of Polish Jews, but who had been living in London since the beginning of the 1914 war, working as one of the close collaborators of Chaim Weizmann, the

¹⁰ Eugene C. Black, "Squaring a Minorities Triangle: Lucien Wolf, Jewish Nationalists and Polish Nationalists", in Paul Latawski (ed.), *The Reconstruction of Poland, 1914-23*, New York, Palgrave Macmillan, 1992, p. 15.

¹¹ Lucien Wolf, *Peace Conference Diary*, Mocatta Library, Special Collection, University College Library, London, f. 2.

well-known Zionist leader. Wolf perceived Sokolow as being in a different ideological camp, but did not rule out collaboration with him. He is told that there is already a committee, headed by Baron Edmond de Rothschild, to facilitate talks with the peace meeting. Sokolow was already part of this structure, which Wolf saw as a positive thing as long as “in non-Zionist matters the Zionists are not acting independently, and hence it facilitated my negotiations with Sokolow”¹². On the same day, Lucien Wolf meets Sokolow again and discusses his idea of setting up a secretariat of Jewish organisations present in Paris; the Zionist leader agrees in principle, but stresses that it was of the utmost importance that this structure should include representatives of Jews from Poland, Romania and other Central and Eastern European countries. From the presentation of the discussion, it is clear that there is an outset of tension between the two: Wolf feels that the Westerners can represent the Jews of Central and Eastern Europe very well, while Sokolow insists on the right of the Eastern Jews to defend their own opinions¹³.

From his conversations with French Jews, Wolf learns that the political leaders of the Great Powers have ruled out the possibility of holding a Jewish congress in the French capital in parallel with the peace forum. But that did not prevent the Jewish representatives from meeting informally. Also, Wolf’s meetings with various leaders of the AIU (Jacques Bigart, Sylvain Lévi, Israel Lévi) illustrated the similarity of views on Zionism, which was considered to be harmful and which they were wary of, preferring Sokolow to Weizmann¹⁴. The American Jewish representatives were still expected in Paris.

On January 17, 1919, Lucien Wolf met, rather ceremonially, with the head of the AIU, Eugène Seé, who approved his plan, but the British man’s opinion was not exactly favourable: “like most other French Jews, he has a total misconception of the Jewish-Nationalist Movement in Poland, which he confounds with Zionism”¹⁵. Although both were anti-Zionist, Seé was firmer in his belief. Wolf was not on good terms

¹² *Ibidem*, f. 4.

¹³ *Ibidem*, f. 5-6.

¹⁴ *Ibidem*, f. 8-9.

¹⁵ *Ibidem*, f. 13.

with Baron Edmond de Rothschild and tried to find a way of communicating both through Seé and especially through Georges Wormser, a close friend of the Baron and a member of Georges Clemenceau's cabinet, which he was to head from November 1919.

“I saw Wormser this afternoon. His reception of me was extremely cordial. I first told him about my scheme for co-ordinating the work of the Delegations and said I hoped I should have the support of Baron Edmond. He showed much interest in the scheme, and said it was high time the work was organised. I found him very concerned about the situation in Eastern Europe. This surprised me a little as I was under the impression that he and the Baron were entirely absorbed by Palestine. I then went on to speak about my relations with the Baron, and reminded him of what had happened when I was last in Paris. I said I was most anxious to pay every respect to Baron Edmond, but that in view of the way in which he had swallowed Dr. Weizmann's calumnies and the letter he had written about me to Leopold de Rothschild, it was difficult for me to approach him. I asked him for his advice. Wormser said: «The result to-day is that Weizmann may not cross the threshold of this house». He then went on to tell me that the Baron had changed his opinion of Weizmann. He found him «un obstiné, un fanatique, même un homme dangereux». Relations with were entirely severed. The Baron had been especially upset by the way in which Weizmann concentrated himself on Palestine to the exclusion and even the prejudice of other and larger Jewish questions. He could not follow in this course. He found Sokolow much more reasonable, much more supple and much more sincere”¹⁶.

Also on January 17, 1919, Lucien Wolf had dinner with the brother of David Mitrany, a British scholar of Romanian origin, son of Sephardic Jews from Bucharest, settled in London since 1912 and known in London political and diplomatic circles¹⁷. David Mitrany's brother was considered by Wolf to be “a very charming young man” and worked at the Romanian mission in Paris, where he held a “high” position. He

¹⁶ *Ibidem*, f. 13-14.

¹⁷ Mihai Alexandrescu, “David Mitrany during the First World War. Some Ambiguities in His Biography”, in *SUBB - Historia*, Volume 62, No. 2, December 2017, p. 48-59.

brought Wolf a message from Nicolae Mișu, Romania's minister in London and a member of the Romanian delegation to the Peace Conference, announcing that the text of the decree-law on the naturalisation of Romanian Jews had arrived in Paris and was being translated. The discussion between Wolf and Mitrany was about what Wolf called "the Romanian question", meaning in fact the question of the Jews in Romania. Mitrany was of the opinion that the new legislation was "quite satisfactory", but Wolf, without knowing its content, was adamant that "we could not afford to leave the question any longer in the hands of the Romanian Government, but must seek a decision from the Peace Conference which would be binding on Romania, independent of any Laws she might pass¹⁸.

On January 18, 1919, the day the Paris Peace Conference began, Lucien Wolf left his visiting card to Ion I. C. Brătianu, Nicolae Mișu and Solomon Rosenthal¹⁹, asking for meetings. He then sees William Tyrell, a relatively important figure in the British delegation in Paris, in his capacity as head of the *Political Intelligence Department*, with whom he discusses the coordination of efforts for the Jewish cause, but also listens to his complaints about the conference leaders, who did not realise the magnitude and complexity of the problems they were facing.

Also on January 18, January Wolf reconnects with Baron Edmond de Rothschild and attends the meeting to set up the coordination structure of the Jewish delegations, where he gets on wonderfully with the French Jews, but again meets Chaim Sokolow, who was of the opinion that the views of the Eastern European Jews should be known before any concrete action. It was the same disagreement that had been

¹⁸ Lucien Wolf, *Peace Conference Diary...*, f. 15.

¹⁹ Solomon Rosenthal was a Jewish lawyer whom Ionel Brătianu included in the extended Romanian delegation to the peace meeting (Wilhelm Filderman, *Memorii & Jurnalul*, Volumul 1, 1900-1940, ed. by Jean Ancel, translation by Nicolae Drăgușin, Bucharest, Hasefer, 2016, p. 207; Hary Kuller, "Fifty years of the Romanian History of Judaism reflected in the Filderman Archive", Federation of Jewish Communities in Romania, Centre for the Study of the History of Romanian Jews, in *Buletinul Centrului, Muzeului si arhivei istorice a evreilor Romania*, no. 8-9/2002, Bucharest, p. 130).

foreshadowed earlier: Wolf believed he could speak for the Eastern Europeans even if they were not present, and Sokolow disagreed.

On the next evening, Lucien Wolf met Nicolae Mișu, who told him that the translation of the decree-law was ready and that he would give it to him the next day, as well as the fact that Brătianu wanted it published immediately in the French press. The Romanian diplomat was of the opinion that the decree would be quite satisfactory for the Jews. Wolf was more reserved, but promised to speak his mind. Nicolae Mișu also told Lucien Wolf that Brătianu was to receive a delegation from the AIU. The conclusion of the meeting was: "He is embarrassingly friendly. I fancy the idea of the Roumanians is to persuade us not to go to the Conference, but to rest satisfied with the Decree Law. Of course, this is impossible"²⁰.

On January 20 Wolf meets again with Sokolow, who seems to value his position as mediator between the Zionists and the anti-Zionist leaders of the AIU, as well as his relationship with Baron Edmond de Rothschild and his close associate and Clemenceau's, Georges Wormser. Wolf is delighted with this influential position. On the same day, Wolf meets Allen Leeper and Harold Nicolson, members of the British delegation, who

"are in charge of Roumanian matters among other things. From what they told me I was confirmed in my impressions that the tactics of the Roumanians are directed towards preventing the Roumanian Jewish question being brought before the Peace Conference by us. Leeper seemed disappointed when I told him that we should not be satisfied with the new Decree Law whatever its terms might be, and that we should insist on a decision from the Conference. He reminded me that I had often argued myself that in the interests of the Roumanian Jews a spontaneous solution of the question by Roumania herself would be far better than a solution imposed upon Roumania by Foreign Powers. I said that was still my opinion, but unfortunately, we were not sure of a solution from Roumania herself. The Decree Law would have no value until it was sanctioned by a Constituent Assembly, and I felt certain that that sanction would not be obtained. At any rate I said we could not take the risk. He asked me in any representations we might make to the

²⁰ Lucien Wolf, *Peace Conference Diary...*, f. 26.

LUCIAN LEUȘTEAN

Conference to refer, at any rate, to the Decree Law as an earnest of the good intentions of Roumania. I said we should certainly do so, and in fact we were anxious to do anything that we make our proceedings agreeable to the dignity of Roumania. I gave him confidentially a copy of our Memorial, and I told him I would see him again on my return to Paris"²¹.

On the same evening of January 20, 1919, Lucien Wolf had a long conversation with Baron Edmond de Rothschild about the avatars of the organisation of Jewish groups at the peace forum and the question of Zionism. The Baron complained that no one was informing him about developments in the Jewish issue, and Wolf promised to remedy the situation, especially if the headquarters of the Jewish central structure at the conference would be the headquarters of the AIU. The baron told him about the break with Weizmann and the various disagreements with him. A key issue seemed to him to be control over education, which he vehemently opposed, as well as pre-emptive land rights, and emigration, which he wanted especially for conservative Jews to prevail in Palestine. He did not accept the idea of "secular nationality": "What is the Jew to me without the faith? He is like an Arab, a Chinaman, but he is not a Jew; it is only the religion that makes the Jew"²². The baron then spoke out against the anti-Zionist attitude that organizations of British Jews had shown, saying that it was a mistake to oppose the establishment of a Jewish community in Palestine, but only to correct the errors that some Zionists were making. Wolf told him he preferred not to get involved, but the baron told him that would be a catastrophe. The discussion ended amicably, with Wolf promising to inform the JFC of its contents²³.

I have presented the contents of Lucien Wolf's diary from the early days of the Paris Peace Conference in more detail to illustrate the richness of the text, which is relevant not only to the Parisian atmosphere

²¹ *Ibidem*, ff. 28-29; the same meeting of Lucien Wolf with British diplomats is also reported in British diplomatic documents, confirming, for example, that Allen Leeper, the *Foreign Office's* expert on Romania, considered the Jewish question in Romania to be resolved once the Romanian government had passed the relevant legislation (TNA, FO 608/48/20, f. 180, 187).

²² Lucien Wolf, *Peace Conference Diary...*, f. 31.

²³ *Ibidem*, f. 29-33.

of mid-January 1919, but especially to the feverish activity behind the scenes of the peace meeting, to the avatars of consultation and collaboration between the various Jewish groups represented in the French capital. We will not be able to go on with so many details, but will limit ourselves to a few key moments from the perspective of the tribulations of intra-Jewish cooperation, but in particular to the aspects concerning Romanian Jews and Romania.

Between the various representatives of the Jews gathered in Paris there were not only ideological or visionary differences, not only sometimes contradictory opinions on the practical steps to be taken, but also personal pride and whims, clashes of personalities and various animosities, old and new. For example, Lucien Wolf could criticise some French Jews, but he got on best with them. But he was much more reserved towards American Jews, whose influence – due to their superior financial resources – irritated him, and towards Eastern European Jews he had a slightly paternalistic attitude, considering that he could support their cause even better than they did²⁴. The diary of the British Jewish leader is relevant from this perspective. For example, on 10 February, he was unwilling to wait for the views of Eastern European Jews gathered in Bern for a conference, believing that Parisian or London Jews could express such views at least as well²⁵. He had the same opinion about a meeting of Polish Jews in Warsaw²⁶. In mid-February disagreements with Sokolow on the same subject of Eastern European Jews broke out again²⁷.

On February 20, tensions between the Jews present in Paris reach a climax once a plan by Zionist organisations becomes known for representation in the eventual joint body to be as follows: two members each from the AIU and JFC, four from the Americans and 20 from Eastern European Jewish and Western Zionist organisations. Wolf and

²⁴ The same approach was taken by French Jews speaking on behalf of Romanians or other Eastern Europeans (see the opinion of Allen Leeper, TNA, FO 608/48/20, f. 208).

²⁵ Lucien Wolf, *Peace Conference Diary...*, f. 36.

²⁶ *Ibidem*, f. 43.

²⁷ *Ibidem*, f. 59.

his AIU friends would have been put in an obvious minority: "This is an invitation to commit hari-Karri [sic! - Seppuku or Harakiri]. We are asked to give up our independence and to enter a hostile confederation bound hand and foot"²⁸. Obviously the British and French Jews reject the proposed scheme and organize to counter it.

On March 1, 1919, Lucien Wolf learns from his colleagues that the Zionist leaders had obtained a meeting with the members of the Supreme Council of the Peace Conference²⁹. In the absence of Georges Clemenceau, the French Prime Minister, the meeting was chaired by the French Foreign Minister, Stephen Pichon, himself of Jewish origin, and the other heads of the Great Powers' diplomats were also present, Lord Balfour ("went to sleep as soon as he had settled in his chair"), Sydney Sonnino (the Italian Foreign Minister, the only one to show any interest) and Robert Lansing (the US Secretary of State, who "appeared to be perplexed and worried")³⁰. The leaders of the peace meeting listened to the speeches of the Zionist leaders (Weizmann, Sokolow, Menachem Ussishkin, André Spire), but the one who synthesized and somehow hijacked the strong Zionist message was Sylvain Lévi, who only supported the idea of a "national home", rejecting the other Zionist demands, which provoked, after the meeting, a contemptuous reaction from Weizmann, who told Lévi that he did not know him. Wolf noted that Sylvain Lévi's speech had been approved by the AIU leadership and included some Anglophobic overtones on the Palestine question from French political circles, overtones that Wolf proposed to keep in mind³¹.

On the evening of the same March 1, Lucien Wolf dines with James Headlam-Morley and David Prothero, leading members of the British delegation to the peace meeting, the former of whom is persistently and assertively anchored, making him an essential character in the story of the design of the 1919 Paris system of protection for national minorities. Headlam-Morley was Wolf's main lever of influence

²⁸ *Ibidem*, f. 73.

²⁹ André Chouraqui, *L'alliance israélite universelle et la renaissance juive contemporaine: (1860 - 1960)*, Paris, PUF, 1965, p. 472-481.

³⁰ *Lucien Wolf, Peace Conference Diary...*, f. 93.

³¹ *Ibidem*, f. 93-96.

in the larger entourage of the main protagonists, the British diplomat taking on the task of helping to make the protection of ethnic and denominational minorities resulting from the substantial change in Europe's borders as effective as possible. Through James Headlam-Morley, first and foremost, but also with the help of others, Lucien Wolf reached the pinnacle of his career at the Paris Peace Conference.

Paradoxically, however, this first meeting with Headlam-Morley did not go well for Wolf, as the British diplomat expressed scepticism about the chances of effective minority protection materialising under the aegis of the League of Nations, which was seen as an organisation of member states, a body that would regulate inter-state relations, and would inevitably be reluctant to engage between states and their citizens³². We know today that Headlam-Morley sensed well the constraints of the League, but these did not decisively prevent the Geneva-based structure from making salutary efforts to diminish, even if only partially and temporarily, the role of the minority issue as a factor in heightening international tensions.

In any case, Lucien Wolf's contact with the junior members of the British Empire's delegation to the Paris Peace Conference formed the basis of his action at the Parisian peace forum; from these members (James Headlam-Morley, David Prothero, William Tyrell, Edward Carr, Allen Leeper, Harold Nicolson and others) Wolf obtained valuable information, receiving, for example, the correspondence of the Supreme Council of the Conference with Romania on the question of the protection of minorities; with their help, Wolf was able to circulate various memoranda and papers supporting the cause of the Jewish communities in conference circles; through them he was able to exert extraordinary influence on the decisions of the peace meeting: the fact that the British were generally the architects of the compromise reached in Paris on most levels, often mediating between the Americans and the French, also proved true on the question of the establishment of the system of protection for racial, religious and linguistic minorities.

Lucien Wolf was deeply involved in the disagreements between the various representatives of the Jewish communities gathered in Paris.

³² *Ibidem*, f. 96-98.

He did not get along with the Zionists, as I have already mentioned, he did not like the Jewish envoys from Eastern Europe very much, but the ones he was extremely anxious about, because he knew that their money gave them major influence, were the American Jewish leaders. For example, towards the end of March 1919, when Judge Julian William Mack, president of the *Zionist American Jewish Congress*, arrived at the Paris meeting, Wolf insisted on meeting him immediately, but the first contact was unpleasant, because the American was very explicit in his Zionist views, which displeased Wolf, furthermore informing him that he had already joined the newly founded Zionist Bureau in Paris³³. Wolf's darkest forebodings were to be confirmed after the arrival in Paris of the other important American Jewish leaders, Louis Marshall³⁴ and Cyrus Adler. They carried out various reconciliation actions, but Wolf felt that these were only operations by which the JFC and AIU would be outnumbered and outvoted by the Zionist delegations³⁵.

On April 6, 1919, a large reconciliation meeting was held between Jewish delegates in Paris, but little was achieved³⁶. The meeting continued the next day, when a delegate from Romania, Schechter³⁷, accused the Western Jews of betraying the Romanian Jews in 1880, pursuing only their own interests and profit, and doing nothing ever since³⁸. Discussions continued on April 8, when a seven-person committee (Marshall, Adler, Sokolow, Thon, Ussishkin, Bigart and Wolf)³⁹ was formed, in which the Zionists were in the majority, and they tried to impose the term of nationality on the Jews. Bigart and Wolf were opposed, and the AIU representative even rejected the compromise

³³ *Ibidem*, f. 134-135.

³⁴ President of the *American Jewish Committee* and Vice President of the *American Jewish Congress*.

³⁵ *Ibidem*, f. 146-149; 154-157.

³⁶ *Ibidem*, f. 164-168.

³⁷ Moșe (Moshe) Schaechter was a representative of Zionist Federation (Carol Iancu, *Emanciparea evreilor din România (1913-1919)*, București, Editura Hasefer, 1998, p. 267-268).

³⁸ Lucien Wolf, *Peace Conference Diary...*, f. 169.

³⁹ *Ibidem*, f. 172.

solution, which stated that "those Jews who desire to remain a religious minority shall be entitled to do so"⁴⁰.

Lucien Wolf's disagreements with American Jewish leaders would continue into late April and throughout May 1919, when the essential aspects of minority protection treaties were outlined. For example, on May 8, Wolf gloats that his formulas, not those of the Americans, have prevailed in the decisions of the Peace Conference⁴¹. He then blames the American Jewish delegates not only for failing to influence the conference's decisions, but also for obstructing him by undermining his efforts at the Paris peace forum; moreover, for Wolf, there was ample evidence that "the Americans and their Zionist allies sacrifice Jewish interests to their own amour propre"⁴². Moreover, on May 28, as what was to be the climax of the discussions on minority protection at the peace meeting approached, Wolf quarrels vehemently with Louis Marshall, and his conclusion about the Americans is bitter: "it is extraordinary how badly the Americans have served us on the whole. Owing to their difficulties with the Japanese, they had to withdraw the Civil and Religious Clause in the League of Nations Covenant. Then they opposed and defeated our Sunday Trading Clause in the Polish Treaty. Now they threaten to deprive the Polish and similar Treaties of all the guarantees which will make them of any practical use."⁴³.

On April 12, 1919, Lucien Wolf meets Wilhelm Filderman, a prominent leader of Romanian Jews, who had arrived in Paris to support the cause of his co-religionists. Wolf's description of him is eloquent:

"It appears, in spite of what Astruc told us, that the Roumanian Jews have been very deeply and widely infected by Nationalism. We were under the impression that the movement was confined to a few obscure Zionist Societies which had sent Schechter and Schin as Delegates to the Place Edouard VII⁴⁴, and that *Union des Israélites Indigènes* remained staunch for Equal Rights. This view has been disposed of by the arrival here of Mr. Filderman, the Vice-President of the Union, who tells us that

⁴⁰ *Ibidem*, f. 177.

⁴¹ *Ibidem*, f. 236.

⁴² *Ibidem*, f. 238-240.

⁴³ *Ibidem*, f. 289-290.

⁴⁴ Address of AIU headquarters in Paris.

his Society, the largest and most representative of its kind in Roumania, has become Nationalist. Filderman called upon us to-day with Rabbi Nemirovo of Iassy⁴⁵. He is a young and very clever and voluble Roumanian barrister. He made his law studies in Paris, and speaks admirable French. He got himself naturalized in Roumania in the usual way – that is, by bribery. It cost him 13,000 francs, 5,000 of which were, he says, paid direct into the hands of the Roumanian Prime Minister. The bitterness with which he speaks of the Roumanians is indescribable. He says that owing to the persecutions the Jews suffered during the war and to the still worse outrages and humiliations practised upon them after the German withdrawal, there is not one of them who does not repudiate with indignation the idea of becoming a Roumanian. The Jewish National Movement in Poland, the Ukraine, and Czecho-Slovakia, has offered them an alternative, and they are all now for Nationalism, for a separate National curia and other separatist institutions. In this direction they are being helped by the Jewish National Councils established in Transylvania and the Bukovina. The Jews there, deprived of their Magyar and Austrian nationality by the prospect of annexation to Roumania, are equally averse from becoming Roumanians, and hence are claiming a separate Jewish Nationality for themselves. As they number some 800,000 souls their claim is likely to be embarrassing for the new Roumania. Mr. Filderman thinks, however, that the Roumanian Government may not be unwilling to recognise the Jewish Nationality. He argues that if Nationality minority rights are granted by the Peace Conference to the Magyars in Transylvania and the Germans in Bukovina, it will be to the interest of the Roumanian Government to detach the local Jews from them, and this they can only do by recognising them as a Jewish nationality. Filderman is, of course, discontented with our Formulae, but his criticisms of them are not very convincing. They are pedantic and pettifogging. The truth is that, like all the other Nationalists, he objects to any scheme which puts Equal Rights and political assimilation in the foreground”⁴⁶.

⁴⁵ Iacob Isaac Niemirower (Yaakov Itzhak Niemirower) – 1872-1939, born in Lemberg, he was rabbi in Iași from 1896, and then served as chief rabbi of Jewish communities in the Old Kingdom and then throughout Romania (1921-1939).

⁴⁶ *Ibidem*, f. 183-185.

Romania in Lucien Wolf's Diary of the Paris Peace Conference (1919)

On April 13, 1919, the situation suddenly became more complicated when details of the proposal that the *Commission for the Study of Territorial Questions concerning Romania* had made to the Supreme Council concerning the treaty that the Romanian state was to accept for the protection of its minorities became known. Lucien Wolf immediately met with Louis Marshall, and then with Filderman and Astruc⁴⁷, all agreeing that immediate action was needed⁴⁸. Wolf requested hearings and met with Headlam-Morley and Allen Leeper⁴⁹, and then formally protested to the Peace Conference Secretariat⁵⁰. On April 23, Wolf met again with Filderman, discussed the British protest and reached a common point of view⁵¹, then on April 24, Wolf attended a large luncheon hosted by Aristide Blank at the Hotel Meurice, along with Octavian Goga, Nicolae Mișu, Solomon Rosenthal and others⁵², and on April 26, Wolf submitted the agreed formula with Filderman to the General Secretariat⁵³.

In early May 1919, the Supreme Council of the Peace Conference decided to set up a body to deal with minority issues and the "Jewish question". This is what was to be called the "New States and Minorities Committee". The composition of this body gave Lucien Wolf real satisfaction, because he felt that his influence on the issue would increase considerably. The members were the British James Headlam-Morley, the American David Hunter Miller and the Frenchman Philippe Berthelot, with another Briton, Edward Carr, as secretary⁵⁴. Wolf was on excellent

⁴⁷ Isaac Astruc was for more than 20 years the representative of AIU in Romania (Carol Iancu, *op. cit.*, p. 221).

⁴⁸ Lucien Wolf, *Peace Conference Diary...*, f. 186-187.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 188-90; the British archives contain an account of these meetings from the perspective of the *Foreign Office*, Allen Leeper being irritated that confidential information was leaked to the Jewish delegations, and even making an official complaint about it (TNA, FO 608/48/20, f. 219-227).

⁵⁰ Lucien Wolf, *Peace Conference Diary...*, f. 195-196.

⁵¹ *Ibidem*, f. 211-212.

⁵² *Allen Leeper Diary*, The Churchill Archives Centre, Cambridge University.

⁵³ Lucien Wolf, *Peace Conference Diary*, f. 218; TNA, FO 608/48/20, f. 228-233.

⁵⁴ These were the prominent members of the Committee, but eventually the body included two Frenchmen, two Americans, two Britons, two Italians and a Japanese.

terms with Headlam-Morley and Carr, and Berthelot was close to the AIU, which made the American delegate a minority. Wolf exulted: "The appointment of this Committee is a great coup for us. [...] Instead of more or less banal Clauses in the Peace Treaty, we shall now have a detailed Statute of Minorities which will probably be the subject of special Treaties with States concerned"⁵⁵. His intuition was to prove true: there were special treaties, and the vision promoted by the JFC and the AIU was to prevail, at the expense of the one advocated by American Jewish representatives, closer to Zionism/Jewish nationalism.

On May 16, 1919, Lucien Wolf met again with Wilhelm Filderman, who told him that he had studied in detail, together with Louis Marshall, a copy of the draft "Polish" treaty on minorities, a version provided by David Miller, the US representative on the "Minorities Committee". As he had also learned about it that same evening, Headlam-Morley expressed his displeasure with Miller's attitude, his annoyance being even greater when he learned that Filderman had also received the information through the American channel: "he was still more excited when I told him that Filderman had seen it. He has apparently some reason for not trusting Filderman, whom he said he refused to see. He said that if the fact got out, the whole success of the negotiations would be jeopardised. The Council of Four and the Polish and Roumanian Governments would all be very angry, as they themselves had not seen the Treaty. He told me that he had brought the matter before the Commission that afternoon and he was sorry that Miller was not present to hear how strongly and unanimously his action was deprecated. [...] I agreed to see Marshall at once and impress upon him the vital necessity of keeping the whole thing a dead secret, and, above all, of muzzling Filderman"⁵⁶.

The next interaction between Wolf and Filderman took place in the context of late May and early June 1919, when it took place the offensive of the small states, led by Ion I. C. Brătianu, against the

⁵⁵ Lucien Wolf, *Peace Conference Diary...*, f. 228-229.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 256-257.

projected minority protection system⁵⁷, and the Romanian government was still trying to offer legislative arguments to make the regulation of protection unnecessary at the Peace Conference, and, in addition, was conducting a campaign in the Parisian press presenting its good intentions. Wolf deplored the fact that some of the Romanian Jews "betrayed their cause"⁵⁸ and allied themselves with Brătianu⁵⁹; he discussed with Filderman the unsatisfactory nature of the legislation promoted by the government in Bucharest⁶⁰ and supported the approach of countering the press campaign with letters of protest⁶¹.

In any case, the confrontation at the plenary session of the Peace Conference on May 31, 1919 between the leaders of the so-called minority states and the world's major powers highlighted certain issues: the small states refused to submit without a fight; the Supreme Council had to reply in writing to the delegations from Romania and "Yugoslavia" and reject the proposals for negotiations by the Greeks and Czechoslovaks; the representatives of the Jews were not accepted at the talks and understood that nothing had been concluded and that their efforts had to be stepped up, especially in the direction of influencing the Western statesmen; all the participating actors understood that concessions had to be made, as there were no easy solutions. Moreover, it should not be forgotten that the rebellion led by Brătianu came just two days after the German delegation's worrying reply to the draft treaty. The German reply contained specific references to the Germans' right to self-determination⁶².

⁵⁷ Lucian Leuştean, "Romania, the Paris Peace Conference and the Protection System of 'Race, Language and Religion' Minorities - A Reassessment", in *Journal of Romanian Studies*, Vol. 1, No. 2 (2019), Stuttgart: *Ibidem-Verlag / Ibidem Press*, Special issue *Romania and the Paris Peace Conference (1919). Actors, Scenarios, Circulation of Knowledge*, ed. by Svetlana Suveică, p. 38-40.

⁵⁸ He probably referred to Solomon Rosenthal and Ezra Bercovici, both members of National Liberal Party who accompanied their leader at the Paris Peace Conference.

⁵⁹ Lucien Wolf, *Peace Conference Diary...*, f. 306.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 327-328.

⁶¹ *Ibidem*, f. 330-333.

⁶² LNA, 1/S336.

One of the consequences of the combined action of the so-called minority states was Georges Clemenceau's letter to Paderewski of June 24, 1919⁶³. The President of the Peace Conference amply justified the aims of the treaties concerning minorities. The mere existence of protective principles would, according to Clemenceau, make it easier for minorities to accept the new situation⁶⁴. The fact that the League of Nations was to supervise the guarantee of protection for minorities was to exclude potential interference in the internal affairs of the states concerned. The provisions on safeguards were therefore formulated with "the utmost scrupulousness" so as to eliminate any political character from any dispute that might arise as a result of the application of these provisions⁶⁵.

However, between May 31 and June 24, concessions had already been made on the treaty to be signed with Poland. For example, the supreme arbiter of disputes on minority issues became the Council of the League of Nations, where decisions were taken unanimously, so any member had the right of veto, which made it relatively easy to block any severe condemnations of breaches of the treaty. In the autumn, when the Eastern European rebels, Romania and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, had to be brought to order and made to sign the Treaty with Austria and the minority treaties, which they had refused to accept in September 1919, new concessions were made, in the Romanian case the so-called "Jewish clauses" (Articles 10-11 of the "Polish Treaty", i.e. those concerning Jewish committees and the Shabbat/Sabbath respectively)⁶⁶ disappeared, as did any reference to the Berlin Treaty. The quasi-official

⁶³ Pablo de Azcarate, *League of Nations and National Minorities, An Experiment*, New York, Carnegie Endowment for International Peace, 1945, p. 166-167.

⁶⁴ C. A. Macartney, *National States and National Minorities*, Oxford, Oxford University Press, 1934, p. 238-239.

⁶⁵ George Sofronie, *Principiul naționalităților în tratatele de pace din 1919-1920*, introductory study, editing and notes by Constantin Schifirneț, Bucharest, Albatros, 1999, p. 168-169.

⁶⁶ V. V. Tilea, *Acțiunea diplomatică a României, nov. 1919 – mart. 1920*, Sibiu, Tipografia Poporului, 1925, p. 31-32; Carol Iancu, *Lupta internațională pentru emanciparea evreilor din România, Documente și mărturii*, vol. I, (1913-1919), translated by Țicu Goldstein, Bucharest, Ed. Hasefer, 2004, p. 285-291.

history of the Peace Conference records states the following: "The attitude of the Romanians in this respect is not easy to understand. They seem to have regarded the whole system with such displeasure that they rejected any reference to it and carried this attitude to the point where they would not accept even a formal removal of their obligations; they preferred to act as if these obligations did not exist"⁶⁷. However, a vaguely conceived local autonomy for Germans and Hungarians in school and religious matters emerged⁶⁸.

Returning to Lucien Wolf's diary, on June 10, 1919, he received a visit from Wilhelm Filderman, who had just met Louis Dreyfus, in whose house Ionel Brătianu was living in Paris:

"...he has received an intimation from him that he (Filderman) might do well to see Bratiano and discuss the Jewish question in an amicable way. He was disposed to think that such a discussion might be useful, and he asked me what I thought. I said he was the best judge of Roumanian Jewish interests, and that I should be the last to stand in the way of a friendly understanding between Jews and non-Jews in Roumania. Such an understanding, however, must not interfere with the Minorities Treaties. With the best will in the world Roumanian statesmen cannot guarantee the permanence of any liberal solution of the Jewish question. Such guarantee can only come from the Treaties, and we must consequently adhere to them. Still it was quite possible that even the smooth acceptance of the Minority Treaty might be facilitated by a more friendly atmosphere as between Jews and non-Jews in Roumania"⁶⁹.

They then discussed the disagreements among the Eastern European Jewish delegations, stemming from the fact that some Jewish representatives, including Filderman, objected to a call to the Peace Conference that could be interpreted as hostile to their states. Those who held such reservations were considered "cowards and traitors" and the

⁶⁷ H. W. V. Temperley (ed.), *A History of the Peace Conference of Paris*, London, Henry Frowde and Hodder & Stoughton, 1921, vol. V, p. 149.

⁶⁸ David Hunter Miller, *My Diary at the Conference of Paris with documents*, vol. XIII, *New States (Minorities)*, New York, Appeal Printing Company, 1924, p. 267-288, 296-297, 551-562.

⁶⁹ Lucien Wolf, *Peace Conference Diary...*, f. 353-354.

Americans were no longer able to maintain the unity of the Jewish nationalist camp⁷⁰.

The collaboration between Wolf and Filderman continued on July 13, 1919, when Headlam-Morley offered him a working version of the “Romanian treaty” for the protection of minorities:

“It has not yet been presented to the Roumanians, nor has it been settled by the lawyers. H-M. asked me for my views on it. Just as I was settling down to study it this morning, Filderman, by good luck, called on me, and we went through it together. A good many of our suggestions have been adopted and the Treaty as it stands is satisfactory. A few amendments, however, are needed, and Filderman will draw them up for me to-day”⁷¹.

On July 15, Filderman’s suggestions were received by Wolf, who forwarded them to Headlam-Morley. When he saw the British diplomat on 16 July, Wolf learned that the proposals had been accepted, with Filderman’s revisions being endorsed by the New States’ Committee. In particular, the third article was reworded to make it clear that it referred to the whole of the Romanian territory, not just the regions that had united with Romania. In Headlam-Morley’s view (as in Wolf’s), in that revised form “the treaty will be quite satisfactory to us”⁷².

By mid-July 1919, after the essential part of the peace meeting had ended with the signing of the Treaty of Versailles, Lucien Wolf felt victorious in his fierce struggle for influence over the decisions of the Peace Conference:

“The Americans have gone and will not come back; the Alliance [AIU] will not take the initiative; the Eastern Delegations are, as they have always been, a sham – they have no influence with the Peace Conference, and moreover they are themselves dwindling away. Just as all the work was on our shoulders at the beginning of the year, so it is again now. The members of the Eastern Delegations, who are still here, are very much disturbed by this situation, and Filderman told me

⁷⁰ *Ibidem*, f. 354.

⁷¹ *Ibidem*, f. 457.

⁷² *Ibidem*, f. 460.

Romania in Lucien Wolf's Diary of the Paris Peace Conference (1919)

yesterday that if I attempted to leave Paris before the Roumanian Treaty was signed he would telegraph a strong protest to London"⁷³.

On July 21, 1919, Lucien Wolf noted in his diary:

"Filderman came to see me yesterday and told me he had bad news from Roumania. Filderman has a tragical way of making announcements of this kind which seems to indicate in dumb show that the world is coming to an end and that he disclaims all responsibility for the catastrophe. I am used to these demonstrations. I asked him what had happened. He said that Roumania refuses to sign the Treaty. I said that that was not new, and if that was all he had to tell me I was afraid I could not be very much impressed by it. He then said that a Crown Council attended by all the Party Leaders except Take Ionescu, and presided over by the King, had been held at Bucharest, at which a formal decision to eject the Treaty had been unanimously adopted. I said that such a decision seemed to me a little premature, as the Roumanians had not yet received the Treaty..."⁷⁴.

In July-October 1919, after the conference had been "diluted" by the departure of many leaders, especially the Americans, but also others such as Ion I. C. Brătianu, and the events in Central Europe took a spectacular turn, with the occupation of Budapest and a good part of Hungary by Romanian troops, the issue of the "minority treaties" remained in the foreground, as did the collaboration between Wolf and Filderman, aimed, on the one hand, at securing an advantageous form of the draft "Romanian treaty" for the Jewish communities, and, on the other, at obtaining the acceptance of the treaty by the authorities in Bucharest. The two Jewish leaders met on July 24, with Filderman wondering whether something should be done to emphasise that the treaty did not diminish Romanian sovereignty⁷⁵. On July 28, the two met again, along with other Jewish delegates, to discuss the desirability of including Shabbat/Sabbath-related provisions, as well as the co-opting of eminent jurists specialising in international law⁷⁶ into the debate at the

⁷³ *Ibidem*, f. 462.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 472.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 481.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 493-495.

Paris peace forum. In early August, Wolf sensed the danger to the Jewish cause arising from the occupation of Budapest by the Romanians, meaning their increased firmness in dealing with the Paris leaders, including on the minority issue⁷⁷. On August 6, Wolf records that he was angry with Filderman, who had passed on to American Jews information he had obtained in confidence from Wolf⁷⁸.

Romanian opposition to the minority treaty has brought Wolf to exasperation: "one is never completely safe in face of Roumanian chutspa and chicanery"⁷⁹. On August 23, 1919, Lucien Wolf had a long discussion with the Greek leader Eleftherios Venizelos, who was also dissatisfied with the "Greek treaty", but at the same time surrendered, so to speak "We are weak, the Powers are strong, so whether we like it or not we must bow"⁸⁰, but he warned that Romania would not sign the treaty, or at least Brătianu would not: "It is not only a question of the actual provisions of the Treaty and of her [Romania's] sovereign rights, but she feels herself wounded by her general treatment at the hands of the Conference"⁸¹.

In mid-September 1919, after Romania and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes had refused to sign both the Treaty with Austria and the Minorities' Treaties, when Wolf was preparing to leave Paris, Wilhelm Filderman asked him to leave him in contact with members of the British delegation to the Peace Conference. Wolf refused: "I do not think there is much for them to do and they will only bore Carr. Besides, our Delegation does not like to see the members of foreign Jewish Missions. I advised F. and L. to place themselves in the hands of the Alliance [AIU] as being the most regular course, and I said I would speak to Bigart on the subject"⁸². Lucien Wolf's attitude indicates that he could collaborate with Filderman in the common interest, using the Bucharest

⁷⁷ *Ibidem*, f. 507-508.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 515.

⁷⁹ *Ibidem*, f. 544.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 553.

⁸¹ *Ibidem*, f. 556-557.

⁸² *Ibidem*, f. 618.

Jewish leader's knowledge of Romanian realities, but was not willing to give him real leverage and influence.

On September 16, 1919, Lucien Wolf left Paris and felt satisfied with his work:

"I left for London this morning [...] The continued recalcitrancy of Roumania is, of course, disappointing, but on the whole I do not think I ought to be very dissatisfied. Roumania was always a hard nut to crack, and it was to be expected that she would stand out to the last. She is, however, the only nut we have left uncracked. [...] I do not doubt that sooner or later Roumania will come into line with the others. We cannot pretend to have solved the Jewish Question in Eastern Europe, but at any rate we have got on paper the best solution that has ever dreamt of. We have still before us the task of working out this solution in practice. It will be difficult and delicate because we shall be confronted by two kinds of dangerous mischief-makers – on the one hand the violent anti-Semites, and on the other the extreme Jewish Nationalists. We have, however, in the Minority Treaties so solid a basis to work upon that I think we can look forward to the future with a great deal of confidence"⁸³.

Wolf returned to Paris on September 27, and the next day met Filderman, who was very concerned about the situation resulting from the Romanian state's refusal to sign the protective treaty for minorities⁸⁴. On October 7, Wolf saw Filderman for the penultimate time in Paris:

"Filderman was unusually interesting. He gave me an account of the political situation in Roumania showing that the new Cabinet of Generals is virtually a military dictatorship. It is a combination of Militarism and Reaction in their worst forms. All the political parties, with the exception of Bratiano's supporters and the pro-Germans under Mr. Marghiloman, refuse to do anything to do with it, and will not even take part in the elections. The elections will be a fraud only intended to hustle and intimidate the Peace Conference. Filderman says that in the interests of constitutional liberty in Roumania and in order to support Take Ionescu and the other tried friends of the Entente, the Peace Conference should not only stand by its demands but should destroy

⁸³ *Ibidem*, f. 622-623.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 625.

LUCIAN LEUȘTEAN

the new Cabinet. I asked him to give me a Memorandum of what he had told me in time for tomorrow's meeting of the Supreme Council, and said I would get it into the hands of Polk and Leeper. He send me a very good Memorandum this afternoon, and I took it down to the Astoria and gave it to Leeper. I shall see Polk tomorrow"⁸⁵.

On October 11, Wolf met Filderman for the last time at the Paris peace meeting, and both were delighted with the vehemence with which the head of the American delegation, Frank Polk, treated Romania's attitude to the peace forum, to the amazement of the French delegate Philippe Bethelot. Polk mocked "the little bullet-headed Colonel", i.e., Ion Antonescu⁸⁶. The next day, Lucien Wolf was to leave Paris, this time for good. He felt that he had done a remarkable job, and it was mainly the British diplomats who had facilitated it: "Throughout the Conference my relations with everybody in the British Delegation have been excellent. Old acquaintances in the Foreign Office have ripened into real and enduring friendship, and these will be very useful in the coming times"⁸⁷.

In the autumn of 1919, before Romania signed the Minorities' Treaty on December 10, there was unprecedented pressure on the Romanian state. For example, the ultimatum of the peace conference to Romania on November 15 was the first really clear-cut text sent to the Romanians: it commented on the policy of procrastination practised by the governments in Bucharest, and it criticised the Romanian attitude of trying to treat relations with the Parisian forum on an equal footing: "the Romanian government has continued for three and a half months to negotiate with the Conference as if from power to power, disregarding rights and interests other than its own and refusing to accept the burdens of solidarity, yet wishing to benefit from advantages", the Romanians were asked to comply immediately with the decisions adopted by the Peace Conference regarding withdrawal from Hungary, the cessation of requisitions and the signing of the treaty with Austria and that on the protection of minorities. Romania had eight days to comply with the

⁸⁵ *Ibidem*, f. 648-649.

⁸⁶ *Ibidem*, f. 658-659.

⁸⁷ *Ibidem*, f. 659-661.

orders from Paris, an upon failing to do so it was to be removed from the ranks of the Allies, excluded from the Peace Conference, and the diplomatic missions of the great powers would be withdrawn from Bucharest: "The Supreme Council will be compelled, with the deepest regret, to break off relations with Romania, but at least it is aware that it has pushed patience to its last limits"⁸⁸.

The first reaction of the Văitoianu government to the threats included in the Allied ultimatum was to reject the conditions imposed by those in Paris. A firm reply⁸⁹ was drafted and even submitted to the Allied ministers in Bucharest on November 29, 1919, but at their insistence it was finally abandoned, leaving the task of replying to the cabinet to be formed in the following days⁹⁰. Also in the second half of November, King Ferdinand sent a letter to the President of France, the King of Great Britain and the King of Italy, protesting against the treatment to which the Romanian state was subjected at the Peace Conference and requesting the intervention of these heads of state with the governments of their countries. This message from the Romanian sovereign aroused the anger of those on the Supreme Council of the Peace Conference, who were annoyed by Ferdinand's less than constitutional approach⁹¹. On the other hand, it is worth noting that the Romanian sovereign's letter was not sent to the American President Woodrow Wilson, which was both impolite and an indication that the Romanians did not think they could get anything more from the United States, given the animosity of the American delegates towards Romania and the non-ratification by Congress of the acts signed at the Paris peace meeting. In any case, Ferdinand's attempt proved fruitless.

⁸⁸ *Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference 1919*, Washington, United States Government Printing Office, 1946 (henceforth *FRUS, PPC, 1919*), vol. IX, p. 176-179, 182-184; E.L. Woodward and Rohan Butler (eds.), *Documents on British Foreign Policy 1919-1939* (henceforth *DBFP*), First Series, London, Her Majesty's Stationary Office, 1956, vol. II, p. 311-312.

⁸⁹ *DBFP*, vol. VI, p. 445-450.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 443-445.

⁹¹ *FRUS, PPC, 1919*, vol. IX, p. 369-370.

The deadline set in the ultimatum of November 15 was subsequently extended several times⁹², due to the government crisis in Bucharest, as well as the Bolshevik offensive in Ukraine that was reactivating the communist threat against Romania. When it became clear that Ionel Brătianu would no longer hold any official position in the new cabinet resulting from the elections in Romania, Georges Clemenceau dropped his vehemence against Bucharest. And thanks to his insistence, supported by the Italian representative in the Supreme Council, the deadline for the Romanian state to comply with the ultimatum was extended⁹³. In addition, the French Prime Minister had a meeting on 4 December with Victor Antonescu, Romania's plenipotentiary minister in Paris, during which Clemenceau declared himself "a great friend of the Romanians" and said he would support the Romanian demands regarding amendments to the minority treaty⁹⁴.

On December 6, 1919, the Supreme Council was informed in plenary that Alexandru Vaida-Voevod from Transylvania was to form the government and accept the conditions decided in Paris⁹⁵. In reality, the cabinet led by Vaida had already been formed on December 5. The new Prime Minister immediately sent a letter to the President of the Supreme Council of the Paris Peace Conference, Georges Clemenceau, stating his position: he was in agreement with the signing of the Minorities' Treaty, but, he wrote, "we cannot suppress the hope that the wisdom of the Supreme Council will be able to find suitable ways of admitting certain modifications which are not essential from a principled point of view, which affect neither the spirit of the treaty nor the rights of the minorities, but which, from the point of view of the future security of the country and its international relations, are of decisive importance for Romania"⁹⁶.

Following the reply from the new cabinet in Bucharest, on December 9 the Conference leaders held the final discussion on the

⁹² *Ibidem*, p. 354, 462.

⁹³ *Ibidem*, p. 459-462.

⁹⁴ AMAE, fund 71/1914, E2, Part II, Paris, 1914-1924, vol. 3, f. 519.

⁹⁵ *FRUS, PPC, 1919*, vol. IX, p. 508.

⁹⁶ AMAE, fund 71/1914, E2, Part I, vol. 153, f. 122.

amendments⁹⁷ to the so-called Minorities Treaty, concluding that those references to Romania's independence and to the 1878 Berlin Treaty should be omitted from the preamble, a sentence should be added stating that the treaty had been prepared in agreement with Romania, and, finally, Articles 10-11, which made special references to Romanian Jews, should be removed⁹⁸. Consequently, on December 10, 1919, General Constantin Coandă, Romania's delegate to the Peace Conference, signed the treaties with Austria, Bulgaria and the one on the protection of minorities. The American Frank Polk gave one last proof of inelegance towards the Romanians by signing the minorities treaty on 9 December, one day earlier, thus refusing to sit at the same table as the Romanian delegation.

*

In the Romanian historiography, but not limited to it, the activities of the various Jewish groups at the Paris Peace Forum seem to be summed up in a single international Jewish body, compact and united, which was a factor of international pressure in favour of Jewish rights. We know today that this did not exist, but was merely an illusion caused, on the one hand, by the presence of representatives of Jewish background in the delegations of the Great Powers (the Italian Foreign Minister Sidney Sonnino, the French Louis Klotz – Minister of Finance – and Paul Mantoux, Clemenceau's interpreter, the British Edwin Montagu (Secretary of State for India) and Lewis Namier, Americans Louis Brandeis, Felix Frankfurter, Louis Epstein, Henry Morgenthau and Oscar Straus, to name but a few)⁹⁹, and, on the other hand, by the many Jewish representatives from various Western, Central and Eastern European organisations who were hanging around the official delegations. They all seemed to be part of a monolith, but the reality was that there was an

⁹⁷ These changes had been agreed earlier in a discussion between Philippe Berthelot and Victor Antonescu (*DBFP*, vol. II, p. 412-413), and the Conference experts, except for the Americans, accepted the changes (*Ibidem*, p. 422-424, 517-518). Iuliu Maniu had also promised the British diplomats that Romania would sign the "minority treaty" (LNA, 1/S336).

⁹⁸ TNA, FO 608/54/5, ff. 314-326; *FRUS, PPC, 1919*, vol. IX, p. 538-540.

⁹⁹ M. Levene, *op. cit.*, p. 238.

enormous diversity of Jewish positions on Jews, and some views were not only different but contradictory: some were Zionists and others assimilationists; some were moderates and others radicals; some were citizens of the Great Powers and others came from the eastern half of Europe. In addition to their diverse views, there were conflicting egos, as well as competing temperaments.

Most delegates from Eastern Europe supported the goals of a Jewish nationalism and wanted to achieve national minority status for Jews. Most of the American delegates were Zionists. In any case, Lucien Wolf, like most of the Western European delegates, opposed both Jewish nationalism and Zionism. When a majority of the Jewish delegations united to form the *Comité des délégations juives*, the British and French Jewish representatives, with Wolf as their leader, refused to join that body. But regardless of differences with other delegates, Lucien Wolf worked with members of the *Comité des délégations juives* to secure rights for Jews through minority treaties. He used his diplomatic skills and personal contacts to facilitate negotiations, distributed documents supporting the Jewish cause, and was an extremely successful lobbyist. Lucien Wolf, in his diplomatic work, was always cautious. He preferred to work behind closed doors with people with whom he felt close and with whom he shared views, often avoiding direct pressure on the Foreign Office or foreign governments. As a loyal British citizen, he feared that any over-aggressive action on behalf of his co-religionists abroad would call into question his and other Jews' loyalty to their countries. He was also afraid that such a trenchant approach might fuel anti-Semitism. Moreover, like any liberal Westerner, he hoped that the regimes in Eastern Europe would reform and eventually become enlightened governments in which Jews would enjoy equal rights on all levels, as they had in France and Britain.

From this perspective should also be viewed his allegations concerning Wilhelm Filderman. He appreciated the Romanian Jewish leader, worked effectively with him for the common cause¹⁰⁰, but regarded him with suspicion at times, not fully trusting him. They were not compatible temperamentally and ideologically. Filderman seemed to

¹⁰⁰ W. Filderman, *op. cit.*, p. 215.

Romania in Lucien Wolf's Diary of the Paris Peace Conference (1919)

Wolf prone to exaggeration, too restless and too unwilling to compromise pragmatically with the Romanian state. He suspected him of nationalism and Zionism, which he considered the causes of anti-Semitism. Wolf was also disturbed by Filderman's closeness to American Jews, a fact recorded in the memoirs of the Jewish leader in Bucharest¹⁰¹, and he sometimes suspected that his collaboration with the AIU may also have had an anti-British touch. Nevertheless, he valued Filderman's expertise in Romanian matters and used it to achieve common goals.

And, finally, paraphrasing the words of Lucien Wolf, we may say that Romania was indeed "a hard nut to crack", "the only nut ... let uncracked", but, at the end of the day, she has come into line with the others. We may add just a possible topic to meditate upon: despite the fierce opposition of Romania towards the "minority treaty", the Romanian state was during the inter-war years one of the most accommodating members of the system of minority protection under the aegis of the League of Nations.

Romania in Lucien Wolf's Diary of the Paris Peace Conference (1919)

(Abstract)

The present article aims at introducing into the scholarly circuit new pieces of information, from lesser-known British sources, about the Jewish question in Romania and its discussion at the Paris Peace Conference of 1919, but also on the development of the system of protection of minorities "of race, language and religion". It does so by focusing on a text held in the Mocatta Library, Special Collections at University College Library in London, namely the 661-page unpublished diary of Lucien Wolf, who, albeit its secondary status at the Conference, was one of the leaders of the British Jewry. The text shows that, although an anti-Zionist, Lucien Wolf was instrumental in the design of the treaties for the protection of racial, linguistic and religious minorities in Central and Eastern European states, but also a figure which devoted around a decade to consolidating the works of the League of Nations' Minority Section (1920-1930).

Keywords: Lucien Wolf, The Paris Peace Conference, (Co)Joint Foreign Committee (JFC), Minority treaties, Zionism

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 209-214.

Universitatea din Iași în anul 1919.

Un nou moment fondator după Marele Război

Cătălin BOTOȘINEANU*

I. Introducere

Într-un studiu dedicat primelor decenii de existență ale Universității din Iași, istoricul D. Berlescu lansa provocator următorul enunț: „este greu de spus când și cum a fost luată în mod special hotărârea de a constitui facultățile în Universitate”¹. Această incertitudine lasă de fapt să se întrevadă rațiunile care au stat la baza nașterii primei forme de învățământ superior din Principatele Unite și, în al doilea rând, modelul de universitate pe care l-a consacrat actul inaugural. În *Statutele* fondatoare era expusă motivația constituirii unui așezământ superior, aceea ca învățământul să atingă „cea mai mare dezvoltare”². Ambiguitatea formală care persistă asupra înființării a făcut ca drepturile Universității să nu fie clar definite, iar autonomia funcțională a acesteia să poată fi revendicată deopotrivă de administrația școlară și de ministerul de resort.

Legile ulterioare ale învățământului superior nu au oferit un raționament suplimentar funcționării celor două universități din România modernă, așa încât practica academică a validat compensoriul această ineficiență. În anii plini de greutate ai începuturilor, Universitatea din Iași a avut șansa celor trei mandate de rector ale lui Titu Maiorescu,

* Arhivist, dr., Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale, catalin_botosineanu@yahoo.com.

¹ D. Berlescu, „Universitatea din Iași de la 1860 la 1918”, în *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași*, vol. I, București, 1960, p. 121.

² AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”. Rectorat, dosar 18/1861, f. 9-11.

între 1863-1867. Acesta a stabilit cadrul normativ al instituției rectoratului, încercând să asigure o existență administrativă a instituției în acord cu titulatura purtată. Profesorul ieșean Florea Ioncioaia, într-un studiu de pionerat pentru istoriografia Universității din Iași, a remarcat faptul că Titu Maiorescu a refondat practic așezământul academic³. Chiar și după plecarea acestuia la București, în timpul posturilor ministeriale ocupate, Maiorescu a sprijinit funcționarea autonomă a Universității din Iași, blocând ideea de desființare a acesteia. Personaj providențial pentru istoria așezământului, Titu Maiorescu a reușit să ofere un profil mai conturat existenței academice autonome a școlii superioare din capitala Moldovei.

Perioada care a urmat Marelui Război nu a mai adus în fruntea Universității din Iași o personalitate de talia lui Maiorescu⁴. În schimb, după aproape șapte decenii de funcționare, patronajul exercitat de către Universitatea din București și Ministerul Instrucțiunii a fost pus serios în discuție de către universitarii ieșeni. La ieșirea din război, un etos universitar diferit, atașat de personalitatea particulară a așezământului, a dominat practic viața academică ieșeană în toate articulațiile sale. „Puternicii zilei” sau „profesorii apostoli” din Universitate cum erau numiți, pe alocuri peiorativ de către adversari, au revendicat pentru așezământul superior al Moldovei un statut diferit și l-au scos din orbita capitalei.

³ Florea Ioncioaia, „Titu Maiorescu și primul său rectorat la Universitatea din Iași 1863-1864”, în Gh. Iacob (coord.) *Universitatea din Iași de la modelul francez la sistemul Bologna*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2007, p. 387-418.

⁴ Este de discutat încă asupra amprentei și direcției pe care dorea să le imprime C-tin Stere asupra Universității din Iași. În comunicarea ținută de regretatul nostru profesor, Bogdan Petru Maleon, la zilele Muzeului Universității, în noiembrie 2017, acesta a prezentat unele direcții extrem de interesante asupra mandatului său rectoral, din perioada anterioară primului război mondial. Din nefericire, cercetarea începută nu a mai putut fi dusă la bun sfârșit. Astfel, numărul tematic dedicat lui Constantin Stere, VIII/2017, al revistei *Historia Universitatis Iassiensis*, nu a mai conținut și studiul profesorului Maleon.

Universitatea din Iași în anul 1919. Un nou moment fondator după Marele Război

La Universitatea din Iași, contextul anului 1919 nu a fost unul clar conturat. În spatele funcționării zilnice, a birocrăției inerente și a administrării așezământului, cu greu se pot distinge anumite direcții de acțiune academică încheată. În multitudinea de evenimente care s-au succedat, putem identifica incertitudini și un orizont de așteptare, mai curând afectiv, care au cuprins treptat spațiul universitar ieșean. Unele reacții au fost camuflate sub masca patriotismului, iar cele adverse de tehnicile disimulării unei diplomații specifice provinciei care se simțea abandonată după Marele Război.

Publicul căruia i se adresa Universitatea din capitala Moldovei, recrutările la catedre, alegerile rectorale, aria geografică vizată de misiunea acesteia, disciplinele sau facultățile singulare față de Universitatea din București, nu în ultimul rând ierarhia simbolică față de aceasta din urmă așteptau să fie reevaluate. Pe lângă caracterul inaugural al evenimentelor care au condus la crearea României Mari, societatea românească a primilor ani interbelici, inclusiv Universitatea din Iași, a trebuit să facă față provocărilor pe care războiul și, mai ales, problemele ulterioare le-au adus clasei politice și elitei academice românești. „Grandoarea” evenimentelor din anul 1918 nu a condus implicit și la reușita rapidă a unificării și integrării noilor provincii românești⁵.

„România visurilor împlinite”, cum frumos se exprima profesorul Facultății de Drept din capitală, Al. Oteteleşanu, a fost marea temă a clasei politice românești în primii ani după conflagrația mondială. Universitatea din Iași și profesorii ei nu au putut evita dezbaterea din societatea românească a primilor ani interbelici, în legătură cu poziția statului în procesul unificării sau a rolului elitei culturale pentru reușita integrării noilor provincii. Cu atât mai mult cu cât marea majoritate a universitarilor a crezut în rolul de apostolat pe care așezământul universitar ieșean îl va juca în procesul de integrare a studenților veniți din Basarabia⁶.

⁵ Sorin Alexandrescu, *Paradoxul român*, București, Editura Univers, 1998, p. 69 și *passim*.

⁶ În luna mai 1919, de la cancelaria Rectoratului se emitea un apel către facultăți în care se insista pentru luarea unei decizii în privința unor manifestări legate de soarta românilor din provinciile unite cu țara:

La 21 decembrie 1918, în cadrul Marelui colegiu universitar, profesorii ieșeni denunțau starea de asediu instituită, care îi împiedica să contribuie la „luminarea și liniștirea opiniei publice”⁷. Participanții la război, din postura de combatanți sau susținători ai cauzei românești în străinătate, profesorii ieșeni au asumat la finalul războiului un rol aparte a condiției universitare. Aceștia au ieșit din război cu o imagine diferită asupra a ceea ce trebuie să reprezinte profesorul român și rolul Universității ca educatoare a națiunii, „conștientă de înalta ei chemare”⁸. În primul an interbelic, luările de poziție ale universitarilor ieșeni au căpătat o fizionomie particulară, conținând mai mereu o miză publică. În fundal, putem identifica de fapt o luptă mocnită pentru instituirea unor noi raporturi de putere, atât interne dar mai ales cu decidenții centrali.

Când „mandarini” de nevoie, când universitari „intelectuali”⁹, profesorii ieșeni au fost nevoiți să administreze în registru academic temele centrale ale provocărilor anilor de început ai României Mari. Lecturând desfășurarea anului 1919 și a discursurilor produse în contextele pe care le voi prezenta succint în articolul de față, impresia produsă este aceea a unei narațiuni în care a rămas mereu ceva *nespus*. În

„Universitatea noastră care a avut un rol hotărâtor la intrarea noastră în război, nu poate sta deoparte când studențimea noastră ia inițiativa organizării unui *meeting*, joi 29 mai (Înălțarea Domnului), pentru a atrage atenția aliaților României asupra drepturilor noastre cu privire la provinciile locuite de români” (AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”. Facultatea de Științe, dosar 91/1919, f. 544).

⁷ AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”. Rectorat, dosar 893/1918, f. 51.

⁸ *Ibidem*.

⁹ În partea treia, intitulată *Mandarins ou „intellectuels”?*, a lucrării sale celebre despre universitari, istoricul Ch. Charle identifică universitarii „intelectuali” prin aspirația de a ieși din cadrul specificului profesional, optând pentru modelul acțiunii publice. Evoluția spațiului universitar a condus treptat la nuanțarea calității de universitar „izolat” în sistemul universitar. În opoziție, spațiul academic german îi numea pe profesorii universitari drept „mandarini”, pentru a marca autonomia identității lor. În opinia lui Ch. Charle, formele clasice de angajare sunt: mandatul oficial într-o funcție publică, o formă intelectuală, anume semnătura, apartenența la un grup organizat și, un caz excepțional, lupta în cazul unui război (Christophe Charle, *La République des universitaires 1870-1940*, Editions du Seuil, 1994, p. 301).

Universitatea din Iași în anul 1919. Un nou moment fondator după Marele Război

contextul primilor ani interbelici, în ambianța academică ieșeană se întrezărea din nou obsesia începuturilor, care glisa în jurul unei nevoi de autogestiune a Universității.

II. Premisele

Plecând de la aceste observații generale, am încercat să propun o relectură a primului an de existență a Universității din Iași după Marele Război, pe cât posibil autonomă față de acumulările ulterioare ale perioadei interbelice. Am avantajul că știu cum au evoluat multe dintre contextele care au debutat în anul 1919. În același timp, realizez și posibilul dezavantaj, camuflat de capcana spre care mă poate conduce cunoașterea epilogurilor unor situații descrise în articolul de față. Poate, fără să conștientizez, le pot deturna premisele sau posibilele cauze. Sursele primare au fost procesele verbale ale Senatului universitar și corespondența așezământului. Atunci când am considerat necesar, în dezvăluirea mizelor și importanței subiectelor descrise, am oferit suplimentar unele informații despre amploarea ulterioară a acestora. De asemenea, am încercat să nu privesc Universitatea din Iași în termenii unei istorii instituționale a acumulărilor academice, căutând, mai degrabă, să surprind dinamica internă a instituției în relație cu provocările exterioare pe care le-a înfruntat.

O altă precauție a fost legată de evitarea unei prezentări izolate a evenimentelor anului 1919, fără să prezint realitățile care au prefigurat desfășurările din debutul perioadei interbelice. Acestea au fost circumscrise unor interogații asupra limitelor acțiunii publice a unui universitar, în esență asupra gradului său de autonomie. Apoi, am conturat dialogul destul de aprins între unul dintre decidenții publici și Universitatea din Iași, pe tema unui bolșevism incipient din anumite medii sociale legate de Universitate, care a inaugurat cumva seria de ingerințe externe în administrația internă a instituției, pentru ca, prin intermediul descrierii mizelor recrutării unei femei la o catedră universitară, să deconspir pretențiile de întâietate ale universitarilor ieșeni și, în cele din urmă, să pun cap la cap elementele unei posibile dizidențe a Universității, exersată în anii următori.

Anul 1919 a fost marcat de unele evenimente care au conținut un potențial inflamator asupra instituției. *De iure*, Ministerul Instrucțiunii avea ultimul cuvânt în numirile rectorale sau la catedrele vacante, însă cutuma recomanda ca propunerile venite din partea corpului profesoral ieșean să fie validate pozitiv. *De facto*, în unele situații, autoritatea ministerială s-a manifestat arbitrar, în timp ce influența Universității bucureștene putea transforma o catedră vacantă ieșeană într-o sală de așteptare pentru proprii candidați¹⁰.

Am prezentat o cronologie a principalelor teme care au ocupat discursul academic și public al universitarilor ieșeni. Alegerile rectorale sau cele ale senatorului Universității, acuzațiile de trădare la adresa unor profesori care, în cele din urmă, au fost suspendați, bugetul instituției, administrarea acesteia, problema Căminului studențesc și, nu în ultimul rând, părăsirea instituției de către profesorii care alegeau să ocupe catedrele vacante ale Universității din București am ales să le investighez în paginile de față. Subiectele acestea au fost convocate pentru a sublinia noile norme și practici universitare ieșene care s-au încheiat în jurul particularității așezământului din fosta capitală a Moldovei.

Voi reconstitui unele evenimente ale parcursului administrativ al Universității ieșene care i-au influențat recurent funcționarea și care, în contextul social politic al anului 1919, s-au reactualizat și au marcat debutul unei dezbateri de durată și cu implicații profunde asupra destinului instituției. Generată de o ambiguitate care avea la bază simultan un vid legislativ, sau o înțelegere diferită a statutului universităților în spațiul românesc, dar și interese personale sau de grup, deliberările academice ieșene vor genera subiecte care vor propune, în prim plan, specificitatea autonomiei primei universități a României moderne. Cunoscând evoluția interbelică a instituției ieșene, voi încerca să demonstrez că angajarea unui grup de profesori în obținerea autonomiei funcționale va constitui un act inaugural al noului ethos universitar.

¹⁰ Până la legea învățământului superior din anul 1912, o numire a unui profesor la o catedră vacantă se realiza cu acceptul consiliilor celor două facultăți ale Universităților din Iași și București. Chiar și după eliminarea acestui sistem, universitarii bucureșteni manifestau tendințe ale influențării numirilor la catedrele din Iași.

Universitatea din Iași în anul 1919. Un nou moment fondator după Marele Război

Tendențele de emancipare de sub tutela Ministerului de profil sau a Universității bucureștene nu erau un fapt inedit în mediul academic ieșean. Însă, debutul interbelic a însemnat, pentru prima dată, coagularea de durată a unui grup important de profesori și impunerea unei politici unitare pe mai multe direcții de acțiune universitară. În opinia mea, mergând pe linia studiului deschizător de drumuri al istoricului ieșean Florea Ioncioaia asupra începuturilor Universității¹¹, anul 1919 a constituit un nou moment fondator, care a condus treptat la ieșirea din starea de inferioritate a Universității din Iași, în sensul unei „autonomii instituționale și intelectuale”.

II.1. Universitatea din Iași și profesorii săi la finalul anului 1918

Ședințele din forurile de conducere sau consultative ale Universității din Iași în anul 1918 au prefigurat evenimentele care aveau să testeze, anul următor, limitele autonomiei universitare. E greu de stabilit dacă acestea i-au fost impuse sau, din dorința de a arăta o minimă funcționare administrativă, Universitatea și-a creat singură prilejuri de a se vulnerabiliza, făcând publicitate inutilă unor situații complicate ale unor profesori sau acceptând ingerințe exterioare Universității.

Evitând instanțele specifice ale autorității școlare, Senatul sau facultățile respective, deliberările au avut loc în cadrul Colegiului universitar, forul de consfătuire al tuturor profesorilor universitari, dar care era lipsit de prerogative administrative. Interesant este faptul că nu au deliberat instanțele specifice autorității școlare, Senatul sau facultățile respective, ci a fost convocat Colegiul universitar, forul de consfătuire al tuturor profesorilor universitari, dar care era lipsit de orice prerogative administrative. În ecuație au fost implicate atât situația de inferioritate în care era plasată Universitatea din Iași dar și, un fapt nou în narațiunile academice de până atunci, limitele autonomiei unui profesor universitar în relația cu politica statului român. Determinantă era interogația în jurul rolului public jucat de un profesor, diferit față de interesele naționale ale momentului, asumând un dezacord cu opțiunea majoritară. Ocupând și

¹¹ Florea Ioncioaia, „Înființarea și începuturile Universității (1860-1864)”, în Gh. Iacob, Al. F. Platon (coord.), *Istoria Universității din Iași*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2010, p. 129-150.

o demnitate publică, ca aceea de senator al Universității, chestiunea avea să se complice și mai mult¹².

În primul caz, profesorul de la Facultatea de Medicină, Francis Rainer¹³, solicitase un concediu de două luni. Dar în același timp, primise suplinirea catedrei similare de la Facultatea din București. În ședința din 11 octombrie 1918 a Facultății dar și în aceea a Colegiului Universitar, din 18 octombrie, profesorii au protestat față de „nenorocita stare de inferioritate” în care era pusă Universitatea din Iași¹⁴. Frustrări mai vechi, care dezvoltau de fapt precaritatea în care funcționa instituția, au fost reactualizate conflictual, amintind de profesorii ambulanți, de modul cum era transformată catedra ieșenă într-o „haltă”, în așteptarea transferului la București. Numai că, de data aceasta, contextul era altul, marcat de sacrificiul Moldovei și al Universității din Iași, în ultima instanță, iar revenirea la tutela centrului avea să fie supusă unor contestări dure în anii care au urmat. Membrii Colegiului universitar au solicitat anularea concediului lui Rainer și a suplinirii catedrei bucureștene, pentru a salva, măcar simbolic, prestigiul instituției ieșene. Opțiunile individuale ale alegerilor în privința carierei unui profesor erau legitime, în măsura în care era dovedit respectul față de universitatea care, inițial, îi oferise o catedră.

În al doilea caz, s-a pus în discuție modul cum profesorul E. Riegler a reprezentat Universitatea, în calitate de senator în timpul

¹² Deși purta titlatura de senator al Universității, fiind ales de colegiul universitar în Senatul României, din punct de vedere constituțional senatorul universităților le reprezenta doar simbolic, mandatul său fiind unul personal.

¹³ Titular al catedrei de anatomie descriptivă, a rămas pe timpul ocupației în București, funcționând, la ordinul Marelui Stat Major în spitalul din cadrul Palatului Regal, organizat de Regina Maria, înainte de evacuare. Se va transfera, în cele din urmă, la Universitatea din București la finalul anului 1919. Asupra lui s-a lansat acuzația legată de participarea la inaugurarea cursurilor Facultății de Medicină, în timpul ocupației germane a capitalei. Salvarea medicilor, în complicata chestiunii a „trădării” care va consuma energiile în primavara anului 1919, a fost justificarea că „medicii au tratat bolnavi și nu etnii”.

¹⁴ AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”, Rectorat, 884/1918, f. 39v.

Universitatea din Iași în anul 1919. Un nou moment fondator după Marele Război

mandatului oferit în anul 1918¹⁵. Discursul lui Rigler, prilejuit de Mesajul Tronului, a conținut referiri privitoare la politica României din perioada anterioară guvernării Marghiloman și a semnării păcii separate. Deși au avut rețineri și au retras „acuzațiile” la adresa profesorului Riegler, care se dezvinovățise oarecum, adăugând că a vorbit doar în numele unor profesori și nu al Universității, răul fusese deja făcut. Opțiunile politice puteau fi instrumentate pentru amendarea unei cariere academice, lucru care a cântărit mult în primăvara anului 1919, când s-a operaționalizat formal excluderea unor profesori germanofili.

Atunci, în contextul presiunilor de a-l suspenda pe profesorul de slavistică I. Bărbulescu, profesorii de la Facultatea de Litere au semnat un memoriu în care se declarau apărători ai „libertății gândirii, bunul suprem al universităților”. Ca și în cazul profesorului Rainer, universitarii încercau să apere principiul că „faptele și vorbele” unui profesor universitar puteau atrage doar răspunderea morală, nicidecum judecata altor profesori sau a Colegiul universitar¹⁶. Precedentul însă fusese creat, iar opoziția și, eventual, posibila confruntare trebuiau duse cu armele și pe terenul celor care au atacat inițial, obligând forurile universitare să delibereze în chestiuni care excedau competența lor. Era o situație în care Universitatea din Iași a trebuit să se replieze, pentru a compensa treptat decalajul în care era dispusă.

II.2 Pericolul bolșevic

La 21 decembrie 1918, în cadrul Universității din Iași s-a întrunit Colegiul universitar pentru a discuta propunerea șefului Corpului IV Armată, generalul Petala, de a colabora cu Universitatea din Iași în vederea preîntâmpinării „pericolului boșevic”¹⁷. Subiectul este unul destul de complicat, deși pare cunoscut din perspectivă istoriografică. Însă istoricii din perioada comunistă au pervertit receptarea evenimentelor, proiectând înțelegerea istorică în binomul clasic al luptei studenților democrați față de excesele celor naționaliști. Studenții

¹⁵ Procesul verbal al Colegiului Universitar din 26 octombrie 1918 (*Ibidem*, f. 47-48).

¹⁶ *Ibidem*, dosar 896/1919, f. 359.

¹⁷ *Ibidem*, dosar 893/1919, f. 47-53.

basarabeni au devenit o prioritate a decidenților universitari odată cu anul școlar 1918-1919, când s-au înscris în număr din ce în ce mai mare la Universitatea din Iași. Mulți dintre aceștia o făceau fără a avea acte de școlaritate, punând la grea încercare administrația universitară ieșeană. Au fost primiți cu mare entuziasm, acceptându-se studenți indiferent de regimul școlii terminate în fosta Rusia Țaristă¹⁸. În schimb, unii dintre aceștia nu absolviseră nici măcar ciclul secundar.

Inevitabil, venind în număr mare la Iași, au trezit atenția structurilor de forță ale statului care identificase între studenții prezenți și agenți infiltrați ai regimului bolșevic. Entuziasmul corpului profesoral – matematicianul Al. Myller, de exemplu, anunța că întreaga sa bibliotecă o pune la dispoziția acestora – a fost astfel contrat de îngrijorările oficiale. În primă instanță, autoritățile universitare nu au înțeles mesajul instituțiilor responsabile de siguranța statului român, transmis pe mai multe căi, și au tratat subiectul drept o nouă intervenția exterioară în administrarea așezământului.

Invitația generalului Petala de a se discuta pericolul bolșevic, nu neapărat din Universitate, a trezit reacții dintre cele mai diverse în rândul universitarilor ieșeni. De la naivități sau nedumeriri legate de sensul acelei invitații, mergând până la ostilitate fățișă au fost tonalitățile care ordonat dezbaterile. Majoritatea profesorilor au denunțat prelungirea stării de asediu din țară și faptul că statul român le pune pie-dici în desfășurarea misiunii de „iluminare a maselor”. De fapt, fiecare profesor a vorbit în numele grupării politice sau a ideologiei pe care o reprezenta, fără a se gândi la interesul general al așezământului și la testul pe care, de fapt, trebuiau să îl dea în fața autorităților.

Acest avertisment a trecut fără a fi luat în seamă. Ulterior, animozitățile dintre profesorii ieșeni privitoare la activitatea politică a studenților basarabeni sau dezacordurile între Universitate și Minister sau autoritățile militare au devenit o „marcă înregistrată” a instituției ieșene. La final s-a votat o moțiune, la propunerea profesorului A. C.

¹⁸ În învățământul superior românesc, de exemplu, absolvenții școlilor comerciale și ai seminariilor nu puteau să se înscrie în universități, întrucât nu erau considerați ca absolvenți ai celui de al doilea ciclul al școlilor secundare, și anume liceul.

Universitatea din Iași în anul 1919. Un nou moment fondator după Marele Război

Cuza, care se manifesta extrem de virulent contra intervenției autorităților militare în viața academică: „nu trebuie acceptat nici cea mai mică discuție cu dl. general”. În textul moțiunii, se critica politica oficială a statului, care era responsabilă de fapt de starea de neliniște manifestată în țară. În acești termeni, era evident că nu putea exista o colaborare între autorități și forul academic ieșean pentru o rezolvare punctuală a cazurilor studenților basarabeni dovediți agenți de influență și, ulterior, arestați¹⁹.

În ianuarie 1919, același general Petala propunea Universității să cazeze 200 de studenți în stabilimentele Corpului IV Armată. Propunerea a fost refuzată, fără prea multe explicații, autoritățile universitare, încrezătoare în capacitățile lor administrative, dorind să asume autonom primirea studenților din noile provincii. Când au realizat, un an mai târziu, că sunt depășiți de situație, ajutorul solicitat nu a mai venit. Universitatea din Iași a devenit scena unor confruntări care îi va paraliza activitatea în anii următori. De data aceasta, structurile militare și cele de poliție vor ignora autoritățile universitare, aplicând măsuri dure față de studenții asupra cărora existau suspiciuni de bolșevism și, foarte important, au tolerat în primă instanță violențele declanșate asupra tuturor studenților basarabeni de către studenții români radicalizați. Cu toate că studenții basarabeni s-au separat rapid în rusofili și naționaliști, inclusiv la nivelul asociațiilor reprezentative, imaginea de grup compact a rămas, fiind greu de anulat reprezentările inițiale care îi identificau ca bolșevici și rusificați. Din păcate, un rol în escaladarea tensiunilor l-au avut și profesorii universitari, care s-au raportat ideologic la întregul context, în funcție de propriul interes al grupării politice. Au ignorat interesul Universității din Iași sau poate l-au pus prea sus în opțiunile lor, refuzând colaborarea cu autoritățile de ordine și cele ale Siguranței pe teme punctuale. Când au realizat prejudiciul creat, era deja mult prea târziu. Abia după 1926, când au îngăduit prezența armatei în sălile de curs, lucrurile au putut fi îndreptate.

¹⁹ Frații Derevici, Timotei Marin au fost deferiți justiției. În anul 1920, o notă informativă a Corpului 4 Armată identifica 33 de studenți veniți din spațiul fostului Imperiu Rus drept agenți bolșevici.

II.3 O femeie profesor și o dilemă constituțională

La finalul anul 1918, Universitatea din Iași a încercat un experiment inedit²⁰. Vera Myller, numită începând cu 16 noiembrie profesor universitar, a pus la grea încercare sistemul constituțional românesc un an mai târziu, odată cu primele alegeri parlamentare din România întregită, pentru ca la alegerile din anii 1920 și 1922 să ofere Universității din Iași oportunitatea afirmării unei dizidențe fățișe. Votul din iunie 1922 a avut parte de o publicitate aparte, în timp ce premiera votului din 1920 a trecut neobservată²¹. Fiind în lista colegiului electoral, o femeie profesor universitar trebuia să se abțină de la votul acordat de profesorii titulari și agregați în lupta electorală pentru alegerea senatorului Universității.

Istoria cazului este una complexă, cu rădăcini încă din anul 1916, și se află în directă legătură cu problema selecției elitelor academice, dar și cu aceea privind drepturile civile și politice ale femeii. În același timp, demonstrează existența la Universitatea din Iași a unui etos universitar capabil de a gândi autonom, uneori în opoziție fățișă cu autoritățile ministeriale și încâlcând, într-un mod original și cu impact în perspectivă, legile în vigoare.

Numirea unei femei profesor universitar a condus la înregistrarea unor poziții absolut ireconciliabile legate de interpretarea legislației învățământului superior și, mai ales, a Constituției din 1866. Potrivit acestora, un profesor universitar devenea membru al Colegiului electoral, în

²⁰ Am semnalat cazul în: Cătălin Botoșineanu, „Vera Myller, prima femeie profesor universitar din România. În jurul numirii sale la Universitatea din Iași”, în *Historia Universitatis Iassiensis*, II, 2011, p. 59-75. În acel text, am afirmat greșit că profesorul Vera Myller s-ar fi abținut de la vot la alegerile parlamentare din 1922 și la cele următoare. Au votat, și ea și următorul profesor femeie, Elena Pușcariu, la toate alegerile.

²¹ În lipsa arhivei pentru alegerile senatorului Universității ieșene din 1919, pot afirma cu certitudine că Vera Myller a votat prima dată la alegerile din iunie 1920. Aflându-se pe poziția 28 în lista finală a profesorilor care votau senatorul așezământului, Vera Myler s-a prezentat a șasea la vot, fiind urmată de soțul ei. Momentul constituie o premieră absolută pentru sistemul constituțional românesc (AN-Iași, Fond Universitatea „A.I. Cuza”, Rectorat, dosar 932/1920, f. 91).

Universitatea din Iași în anul 1919. Un nou moment fondator după Marele Război

cadrul căruia se vota reprezentantul Universității în Senatul României²². Prin urmare, calitatea de profesor universitar avea atașată și însărcinarea de alegător. Cum însă în România dreptul de vot aparținea exclusiv bărbaților, numirea unei femei într-o asemenea demnitate a creat o serie întregă de complicații juridice și administrative. În același timp, pentru Universitatea din Iași a constituit un prilej de a asuma o soluție care ignora atât trenarea cazului din perioada 1916-1918, cât și ostilitatea pe care, începând cu anul 1922, instituția a resimțit-o din partea guvernului liberal.

Dosarul fusese trimis în vederea aprobării ministeriale încă din anul 1916, dar numirea fusese aprobată doi ani mai târziu. Contextul a fost unul decisiv și lămurește în opinia mea cazul. La 14 noiembrie, intrase în vigoare o nouă legislație electorală, care prevedea votul universal doar pentru bărbații români, iar principiile egalității civile între sexe încă rămăsese un subiect deschis polemicilor. Aprobarea ministerială a numirii profesoarei Vera Myller s-a făcut, începând cu 16 noiembrie 1918, la două zile după ce, prin legea electorală, se refuzase femeilor accesul la drepturile politice. La distanță de patru decenii, după ce în anul academic 1879-1880 Literale ieșene primiseră prima studentă în calitate de audientă, în 1918 Universitatea ieșeană avea să consemneze și o femeie în postul de profesor titular²³.

Numirea putea fi interpretată ca un precedent care putea aduce în discuție mai devreme problema acordării drepturilor electorale femeilor, înainte ca dezbaterea din societatea românească să contureze o cale de urmat în această delicată chestiune. În cele din urmă, soluția a reprezentat-o un compromis acceptabil pentru ambele părți, statul român și Vera Myller, prin așezământul ieșean. Realizările științifice, principiul meritocratic au validat demnitatea de profesor universitar,

²² Potrivit articolelor 100 și 99 din *legea Arion* (legea învățământului superior din 1912), Colegiul universitar era format din profesorii titulari și agregați ai unei Universități, în timp ce conferențiarilor, docenților, asistenților și preparatorilor nu puteau beneficia de acest drept, ei nefăcând parte de altfel nici din Consiliile profesoriale ale facultăților.

²³ *Primele studente ale Universității din Iași. Volumul I. Facultatea de Litere și Filosofie (1879-1897)*, editat de Leonidas Rados, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010.

condiția de femeie oprind-o însă pe aceasta să intre în posesia unui drept electoral, acceptat de statul român doar pentru bărbați.

Probabil, Universitatea din Iași a acceptat acest lucru doar în timpul alegerilor electorale din noiembrie 1919. În timpul celor din mai-iunie 1920, profesoara Vera Myller iar, din martie 1922, și Elena Pușcariu, numită între timp la Facultatea de Medicină, au votat deschis senatorul Universității din Iași. Motivați de reușita primei numiri a unei femei, profesorii așezământului au forțat limitele legii. Succesiunea rapidă a numirilor celor două femei și complicațiile juridice care le-au dat naștere au fost direcționate intenționat către atenția opiniei publice, pentru a marca simbolic identitatea particulară a Universității ieșene. Cele două numiri au rămas singulare în toată perioada interbelică, la nici o altă Universitate din România exemplul nu a mai fost replicat sau nu s-a mai permis folosirea unui asemenea experiment care să invalideze sistemul electoral românesc și să mărească seria excepțiilor constituționale.

Cazul Vera Myller aduce o nouă confirmare a evoluției deficitare a raporturilor dintre Universitatea din Iași și Ministerul Instrucțiunii. După 1919, Universitatea din Iași a renunțat brusc la înțelegerea tacită realizată în anul 1918, odată cu numirea unei femei profesor universitar. Din 1922, votul celor două profesoare a devenit un fapt notoriu pentru lumea politică, reflectat în presă²⁴ și conștientizat de guvern. Îngăduirea acestei încălcări constituționale are, probabil, cauze multiple, care țin deopotrivă de prestigiul Universității și al corpului profesoral, dar și de semnificația scrutinului academic, un vot sau două în aritmetica finală contând puțin. Liberalii au dorit, cel mai probabil, să evite ostilizarea inutilă a grupărilor feministe și provocarea unor dezbateri pe care le doreau evitate, mai ales în preajma adoptării viitoarei Constituții.

²⁴ „Revoluția de la Universitate. Feminismul rezolvit de Universitatea din Iași”, în *Opinia*, 3 martie 1922, p. 1. Deși era un ziar apropiat de grupul profesorilor de stânga, articolul de fond al publicației ironiza decizia „celui mai mic, dar cel mai luminat colegiu”, de a pune în listă cele două femei profesor, considerând că „Universitatea de Iași a ajuns la rezolvarea feminismului prin etape nesimțite”.

Universitatea din Iași în anul 1919. Un nou moment fondator după Marele Război

Pentru mulți dintre profesorii Universității din Iași votul pe care l-au exercitat cele două femei profesor însemna o semnalizare a faptului că opțiunile liberale asupra alegerilor rectorale și a senatorului nu vor mai fi tolerate în viitor. În acel an, 1922, postul de senator a fost obținut de candidatul susținut de liberalii ieșeni, profesorul Facultății de Medicină, G. Demetriade. A fost prima și ultima victorie înregistrată în toți anii interbelici, în posturile unde se organizau alegeri, de către cineva care nu era girat de grupul de profesori din jurul revistei *Viața Românească*.

În cercurile feministe, faptul a apărut ca un gest de compensație, o „acceptare în vecinătatea bărbaților” și o prefigurare a nivelului maxim de tolerare, de către factorii politici, a accesului femeilor în funcțiile publice. Ca în orice început nereglementat expres din punct de vedere legal, numirea unei femei profesor universitar a comportat o serie de complicații juridice. Văzută de asociațiile feministe drept o concesie momentană a bărbaților, faptul a constituit un imbold pentru cauza feministă, care avea în centru „ideea dezrobirii, ideea egalității”²⁵. Urcarea unei femei în ierarhia sistemului universitar românesc, unul integral masculin, părea a submina pretențiile bărbaților privind inferioritatea intelectuală a femeilor. Totuși numirea a fost tergiversată timp de doi ani de zile, iar ulterior condiționată, motivația constituind-o încălcarea unui principiu constituțional.

În același timp a arătat viciile de fond ale sistemului juridic românesc. Deși neconstituțional, o femeie a votat la alegerile generale, începând cu anul 1920. Mai mult, acceptarea sa oficială, a se citi a administrației așezământului, în lista electoratului arăta o lectură paralelă a practicilor de putere din mediul universitar. Cu toate că votul său era unul cunoscut publicului și mai ales colegiului electoral, acest lucru nu a condus la invalidarea scrutinelor electorale desfășurate la Universitatea din Iași. Culpa universitară nu a atras, cum ar fi fost firesc, o pedepsire a „făptașilor”, Ministerul înțelegând să negocieze într-un mod aparte dizidența ieșenă. Autonomizarea Universității din Iași și asumarea frondei față autoritățile ministeriale și politice ale capitalei au

²⁵ Vera Myller, „Inferioritatea intelectuală a femeii”..., p. 2.

constituit încă unul din capitolele noului ethos cu care a debutat interbelicul în așezământul ieșean.

III. Cronologia anului 1919.

O ipoteză de natură financiar-contabilă

O mențiune aparte trebuie făcută asupra eforturilor Ministerului Instrucțiunii, care a susținut eforturile Universității din Iași de a se adapta noilor realități interbelice, mai ales fluxului mare de studenți veniți la Universitatea din Iași după 1918. Ca ipoteză de lucru, cred că una dintre cauzele neîncrederii pe care, uneori, forul central de conducere o afișa față de pretenția auto-administrării Universității rezidă în corespondența purtată pe linie financiară cu forul ieșean. Pe de o parte, se solicitau bani, și nu puțini, dar, în același timp, problemele pentru care erau bugetate capitolele financiare nu prezentau rezolvări convenabile. Mai mult, sumele vărsate erau terminate cu mult înainte de finalul exercițiului financiar, dovadă că fie erau insuficienți banii alocați, ori nu au fost solicitați în deplină cunoștință a problemelor pentru care erau angajate resursele.

Imobilism și, uneori, chiar nepricepere erau, probabil, în reprezentările ministeriale, denumite aceste acțiuni administrative ale Universității ieșene. Un defazaj, firesc până la un punct, a existat în relaționarea dintre cele două entități. Poate în acest fel se explică nevoia pe care o resimțea Ministerul Instrucțiunii de a tutela constant instituția. De cealaltă parte, în lipsa unor funcționari specializați, și probabil depășiți în primă instanță de numărul și complexitatea problemelor aferente noilor realități, universitarii ieșeni s-au complăcut să trateze cu eficiență scăzută problemele care se rostogoleau constant peste Senatul universitar și rectorat. Procesele verbale ale forului de conducere al Universității arată multe momente de blocaj instituțional, chestiuni extrem de mărunte fiind dispuse deliberărilor pe ordinea de zi (mobilier din cămine, lenjerie, veselă). „Starea de dezorganizare în care ne aflăm” era, de altfel, una dintre constatările exprimate de profesorii universitari în cadrul întâlnirilor Colegiului academic²⁶.

²⁶ AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”. Rectorat, dosar 884/1918, f. 64.

Universitatea din Iași în anul 1919. Un nou moment fondator după Marele Război

Sume consistente au fost transferate către bugetul instituției ieșene; ca valoare însă mult mai mici față de celelalte universități²⁷. În ciuda unui ajutor constant și, important, venit destul de repede, mai ales în situația achiziționării unor imobile necesare organizării unor spații de cazare, din partea Universității de Iași se observă o lentoare în luarea unor decizii și, uneori, chiar dezorganizare.

Explicațiile sunt de natură obiectivă, numărul mare de studenți, probleme logistice cu care nu se mai confruntaseră până atunci și lipsa unui personal specializat în gestiunea fondurilor și administrarea logistică a spațiilor. Contabilitatea în partidă simplă pe care o putea ține un profesor universitar, care ajungea rector sau director al Căminului, nu putea ajuta suficient la o monitorizare eficientă a fluxurilor bugetare. Rectorul, de exemplu, era gestionarul legal al finanțelor și al patrimoniului, o atribuție extrem de laborioasă și care necesita o specializare concretă. Un secretariat al rectoratului, în sensul de administrator, care să asiste competent conducerea, a fost înființat abia prin *legea Iorga* din 1932²⁸. În primii ani interbelici, rectorul solicita recurent bugetarea unui post de contabil, casierul existent fiind insuficient nevoilor administrării profesionale a bugetului.

Cred că această ambiguitate a însoțit realitățile complexe gestionate de Universitate și, în același timp, a marcat negativ sprijinul pe care Ministerul îl vedea alocat unei instituții percepută ca periferică. În același timp, dialogul ineficient a fost și o premisă a stării de încordare existentă între cele două entități, care s-au aflat mai mult în competiție decât într-o colaborare instituțională pe parcursul anului 1919.

²⁷ Leonidas Rados, „Complexul provincial în viața academică interbelică. Cazul Universității din Iași”, în *Archiva Moldaviae*, III, 2011, p. 103-124.

²⁸ Art. 14 din Decret-lege relativ la organizarea învățământului superior, în Institutul de Științe ale Educației, *Antologia legilor învățământului din România*, București, 2004, p. 306. În *Anuarul* întocmit de rectorul Traian Bratu pentru perioada 1930-1935, se poate vedea impactul acestor înnoiri, fiind publicate multe date statistice pe linia bugetului și a capitolelor financiare („Situația materială a Universității”, în *Anuarul Universității Mihăilene din Iași, 1930-1935*, Iași, 1936, p. 33-36).

III.1 Universitatea fără rector

În istoriografia așezămintelor academice, redarea continuității și a prestigiului neîntrerupt au reprezentat motivații ale tuturor recucerărilor. Căutată cu obstinație uneori, descendența medievală a instituțiilor de învățământ superior este identificată salvator în configurarea intelectuală a unei tradiții legitimante. Fiesc, un loc important al acestor acumulări a fost reliefația personalităților care au ocupat demnitatea rectorală. Universitatea era pusă în lumină, în cel mai înalt grad, de instituția rectoratului. Garant al autonomiei și, în același timp, gestionar al patrimoniului universității, rectorul ajunge elementul central în memoria afectivă a istoriei instituționale. Aura sa devine una aproape mitică, contracandidatul acestuia sau contextul alegerilor prin care a ocupat scaunul rectoral sunt evacuate din orice recuperare aniversară. Genealogia titularilor, expusă periodic și afișată în locurile simbolice ale așezămintelor superioare, înseamnă de fapt auto-situarea universității deasupra societății, într-o evoluție continuă a acumulării prestigiului academic. În cazul Universității din Iași, istoria simbolică a continuității academice intră, nu de puține ori, în contradicție cu istoria instituțională și cronologia unor evenimente.

Universitatea din Iași va păși în primul an interbelic amputată. Rectorul N. Leon își înaintase demisia din înalta însărcinare, încă din 28 decembrie 1918, fiind discutată de profesori în cadrul ședinței Marelui Colegiu Universitar din 12 ianuarie 1919²⁹. Imposibilitatea deschiderii cursurilor și a căminului studentesc l-au făcut pe Nicolae Leon să abdice de la misiunea sa. În spatele deciziei se afla dezamăgirea sa și față de „înaltele autorități școlare” care, odată părăsind Iașul, nu s-au comportat față de fostele gazde conform așteptărilor acestora. Noile alegeri, din 14 februarie, au adus în scaunul rectoral pe Iulian Teodorescu, în acel moment decanul Facultății Juridice³⁰. Ziua alegerilor a coincis cu

²⁹ AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”. Rectorat, dosar 893/1918, f. 54 v.

³⁰ Au votat 40 de profesori, din cei 62 cu drept de vot. Lista de trei profesori, trimisă la București ministrului pentru a numi rectorul, era compusă din profesorul I. Teodorescu 29 voturi, Paul Bujor 28 voturi și A. C. Cuza 17 voturi (*Ibidem*, f. 69-70)

Universitatea din Iași în anul 1919. Un nou moment fondator după Marele Război

momentul redeschiderii cursurilor Universității³¹.

Așadar, Universitatea a funcționat o lună și jumătate fără rector. Pro-rectorul care îl înlocuia pe rector era desemnat dintre cei mai vechi decani în funcție, nefiind o funcție bugetată sau înscrisă în nomenclatorul funcțiilor învățământului superior. Practic, aproape la fiecare ședință era o altă persoană, întrucât se contabilizau absențe simultane ale unor profesori sau decani din cadrul Senatului universitar. Această stare de incertitudine a periclitat funcționarea instituției. Prorectorul doar „gira lucrările rectoratului”, nu și Universitatea, care era exclusiv o atribuție a rectorului legitim³². Un exemplu concludent s-a înregistrat în ședința din 7 februarie 1919. Senatul mandata pro-rectorul să ia măsurile necesare pentru urgentarea reparațiilor la Palatul universitar, dar aștepta validarea unui nou rector pentru ca acesta să înceapă demersurile pentru a „încasa cupoanele titlurilor fondului Carol I”³³.

Abia la 14 februarie au avut loc alegerile. În lista finală, profesorul facultății de științe P. Bujor obținuse 28 de voturi, în timp ce profesorul de drept penal, I. Teodorescu, 23 de voturi. Deși avea acest atribut legal, ministerul liberal C. Angelescu a desemnat rectorul oarecum împotriva voinței Universității din Iași, fiind preferat profesorul Facultății de Drept. Se contabiliza încă un episod al neîncrederii forurilor centrale în capacitatea de auto-administrare a Universității din Iași. Sacrificând atât de mult în anii războiului, încrederea în propriile decizii avea să fie mult prea rapid și ireversibil pusă la îndoială, demonstrând autonomia scăzută a așezământului pentru instanțele superioare. Aureolată de devotamentul arătat în anii în care și-a deschis larg porțile, în primele

³¹ *Ibidem*, dosar 907/1919, f. 6.

³² *Ibidem*, f. 12 v. După primul război mondial, instituția rectoratului cuprindea rectorul universității, secretariatul ocupat de un secretar general, un arhivar și un impiegat, precum și administrația și contabilitatea, în care funcționau un administrator delegat, un casier contabil, un impiegat și un intendent (I. Găvănescul, raportor pentru Camera Deputaților al *legii Arion*, în Paul Negulescu, Ion Dumitrescu, George Alexianu, Titus Dragoș, O. C. Demetrescu, *Codul învățământului (primar, secundar, superior)*, București, Editura Librăriei Pavel Suru, 1929, p. 554 și urm.)

³³ AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”. Rectorat, dosar 907/1919, f. 23v.

luni interbelice Universitatea din Iași va fi rapid confruntată cu realități pe care le credea îngropate într-un trecut antebelic.

Se prefigura o realitate pe care grupul profesorilor de stânga avea să-l exerseze constant în următorii ani. Fondator al revistei *Viața Românească*, apropiat al lui C. Stere, care va fi identificat în curând drept „trădătorul de serviciu”³⁴, profesorul Paul Bujor nu putea să fie eligibil în funcția de rector pentru decidenții liberali. Contextul îi era nefavorabil, se judecau acuzațiile de trădare la adresa unor germanofili, iar orice aluzie la un trecut comun avut cu fostul rector C. Stere ar fi condus, firesc, la o decredibilizare a eforturilor de „curățire” a spațiului academic. În curând, toți cei care i-au fost alături lui C. Stere sau G. Ibrăileanu, indiferent de opțiunile avute în perioada conflagrației sau de partidul politic pe care îl reprezentau, vor strânge rândurile pentru a contrabalansa influența liberală.

Termenul de „profesori țărăniști” a ajuns să desemneze profesorii reuniți în jurul lui G. Ibrăileanu, așa numitul *grup de la „Viața Românească”*³⁵, care domina Facultățile de Litere și Filozofie, cea de Științe și o parte a Facultății de Medicină³⁶. Apelativul de „țărăniști” trebuie pus în legătură cu opoziția lor față de „imixtiunile străine” în Universitate (în momentele legate de numirea profesorilor la catedrele vacante, alegerea decanilor, a rectorilor), de cele mai multe ori exersate de miniștrii liberali ai Instrucțiunii sau de grupările politice locale adverse. Astfel că

³⁴ Formula a fost folosită de profesorului ieșean Ovidiu Buruiană.

³⁵ Edificatoare ne apar, în acest sens, amintirile lui I. Iordan, crescut în siajul revistei *Viața Românească*, revistă care era, în opinia lingvistului, „o instituție, nu un simplu cenaclu sau un salon literar, în comparație cu Zburătorul lui Lovinescu [...] Fără concursul Vieții Românești era foarte greu, dacă nu imposibil să ajungă cineva profesor, și nu numai la Facultatea de Litere unde funcționa Ibrăileanu” (I. Iordan, *Memorii*, vol. II, București, Editura Eminescu, 1977, p. 125; vezi și Demostene Botez, *Memorii*, București, Editura Minerva, 1970, *passim*).

³⁶ Nucleul dur al acestora era reprezentat de către profesorii G. Ibrăileanu și Traian Bratu de la Facultatea de Litere, I. Borcea, P. Bujor, N. Costăchescu (țărăniști), Ion Simionescu (liberal) și Al. Myller de la Facultatea de Științe și C. Parhon (țărănist), N. Leon, I. Tănăsescu și Al. Slătineanu (averescan) de la Facultatea de Medicină.

Universitatea din Iași în anul 1919. Un nou moment fondator după Marele Război

termenul conta mai mult ca o „acuzare”, orice oponent al Ministerului fiind catalogat „țărănist” și constituind în același timp „o pricină de condoleanță pentru Universitate”³⁷.

Noul rector, conștient de nemulțumirile crescânde în rândul universitarilor ieșeni, ia drumul capitalei unde se întâlnește cu ministrul C. Angelescu. În ședința Colegiului universitar din 29 martie 1919, convocat pentru a comunica „făgăduințele ministrului”, rectorul afirma plin de speranță că „o nouă eră va începe pentru cultura superioară din România Mare”³⁸.

Universitatea din Iași a debutat, în anul 1919, într-o stare de incertitudine, cu mari speranțe dar și cu temeri justificate, într-un context în care salvarea individuală a unor profesori a coexistat cu efortul altora de a impune funcționarea autonomă a așezământului, inclusiv drept un factor de iradiere regională. În același timp, intrarea în „noua eră” s-a realizat navigând printr-o avalanșă de evenimente. La finalul lunii ianuarie, mesajul studenților ieșeni adresat profesorilor universitari, ca Universitatea să-și deschidă porțile cât mai rapid către studenții din noile provincii unite³⁹, era formulat în același timp în care autoritățile centrale puneau Universitatea din Iași în postura să-și identifice trădătorii⁴⁰.

III.2 Trădarea unor universitari

Subiectul nu este unul neapărat inedit. Și alte profesii, precum funcționarii publici⁴¹, militarii⁴² sau diplomații⁴³ au fost supuși analizei

³⁷ „Este țărănistă Universitatea?”, în *Evenimentul*, XXXI, 9 februarie 1923, p. 1. Concluzia la care a ajuns autorul anonim al articolului era aceea că „nu este țărănistă Universitatea, în sens politic. Dar majoritatea profesorilor fac front comun împotriva lucrărilor străine de Universitate”.

³⁸ AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”. Rectorat, dosar 893/1918, f. 77v. Erau promiși bani pentru măriti salariale, atât a profesorilor, inclusiv ale celor pensionari, și ale unor funcționari administrativi, cât și pentru nevoile logistice și locative ale Universității.

³⁹ *Ibidem*, dosar 896/1919, f. 62.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 127.

⁴¹ Andrei Florin Sora, „În slujba cui? Administrația și funcționarii publici în România ocupată”, în *AIIX*, 54/2017, p. 63-87.

din perspectiva unei culpe morale în timpul războiului. Oricum, subiectul ar merita o cercetare mai amplă, pentru mai multe grupuri profesionale, în care să fie investigați și preoții, ziaristii, politicienii. Cred că ar oferi o imagine asupra societății românești și a modului diferit în care s-a manifestat dispoziția pentru „igienizarea” domeniului respectiv.

În cazul profesorilor universitari, lucrurile se prezintă diferit, ca urmare a faptului că spațiul academic nu este atât de uniform. Universitatea din Iași a avut cel mai mult de lucrat, administrativ, în domeniul identificării trădătorilor⁴⁴. Și asupra Universității din București ar merita desfășurată o cercetare amănunțită. Aici s-a eliminat doar un profesor, K. Richter, lector de limba germană, deși suspiciuni au fost la adresa mult mai multor personalități rămase în București, în timpul ocupației germane a capitalei⁴⁵. În acest caz, lucrurile sunt puțin cunoscute, dar frapează la prima vedere disonanța între modul cum Universității din Iași i s-au indicat profesorii trădători, în timp ce Universității din București i s-a lăsat libertatea deliberării prin intermediul unei comisii. Astfel, în capitală, au fost audiați, în cadrul unei Comisii universitare de cercetare în chestiunea națională, profesorii Mina Minovici, Ștefan Minovici, Petre Missir, Al. Obregia, V. Babeș și D. Onciul⁴⁶. În context, forțarea Universității din Iași să purceadă la

⁴² Petre Otu, Maria Georgescu, *Radiografia unei trădări: cazul colonelului Alexandru D. Sturdza*, București, Editura Militară, 2011.

⁴³ Bogdan Adrian Ceobanu, „Iași sau București? Opțiunile unor diplomați români în toamna anului 1916”, în cadrul conferinței *Lungul drum către casă: Diplomați români în cele două războaie mondiale*, organizată de Facultatea de Istorie a Universității București și Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, București, 12-13 februarie 2019.

⁴⁴ Cazurile C-tin Stere și V. Arion le-am prezentat pe larg în: „Trădători vs. Patrioti la finalul Marelui Război. Excluderea lui Constantin Stere de la Universitatea din Iași”, în *Historia Universitatis Iassiensis*, VIII, 2017, p. 81-113.

⁴⁵ Din cei 95 de profesori bucureșteni, aproximativ jumătate au venit la Iași, restul fie au plecat în misiuni diplomatice, fie au rămas în București. Dintre numele sonore rămase în București, putem enumera pe: Gh. Țițeica, Gr. Antipa, I. Bianu, I. Bogdan, C. Rădulescu Motru, C. Giurescu, D. Onciul. Desigur, acest fapt nu îi transforma automat în trădători.

⁴⁶ Pagina de Facebook a Arhivelor Naționale ale României, postări 3 și 15 iulie

Universitatea din Iași în anul 1919. Un nou moment fondator după Marele Război

eliminarea rapidă a profesorilor „trădători”, pare să constituie o soluție a eliminării presiunii de pe Universitatea din București, care a dezbătut, la rândul ei, la câteva luni distanță, câteva dintre cazurile profesorilor rămași în capitală.

Întreaga afacere a suspendărilor a fost orchestrată ca o instituire a unui raport de forțe între Ministerul liberal al Instrucțiunii și Universitatea din Iași. Când aceasta din urmă a încercat să se opună și să-și apere profesorii, încercând să motiveze libertatea de expresie și de gândire a universitarilor în raport cu factorul politic, autoritățile ministeriale au trecut la amenințări. La Iași, au fost doi profesori eliminați, ambii de la Facultatea de Drept, V. Arion și C. Stere, în timp ce profesorul I. Bărbulescu, de la Facultatea de Litere, a fost „salvat” în ultima clipă. Nu s-a luat în calcul nici un profesor de la facultățile de științe sau de la medicină. Aceasta, deși în acest ultim caz, la transferul profesorului Fr. Rainer în noiembrie 1919, s-a amintit, în termeni conflictuali, despre faptul că a rămas în capitală în timpul ocupației și a colaborat, academic, în cadrul Facultății de Medicină administrată de ocupanții germani.

În timpul conflagrațiilor, trădarea este printre cele mai grave infracțiuni. Nu privea doar o opțiune individuală, care urma a fi pedepsită în cadrul unei instanțe. Însă, legiuitorul român introducea viabilitatea proiectului național și, în cele din urmă, chiar legitimitatea statului. În cazul militarilor, pedepsele pentru trădare vizau moartea în caz de război sau închisoare pe viață în timp de pace. Este una dintre infracțiunile penale în care statul a lăsat controlul social să dispună alături de magistrați. De exemplu, cazul colonelului Constantin Crăiniceanu care a fost condamnat, în lotul dezertării colonelului Sturdza, inițial la 15 ani temniță grea, pentru ca apoi, în urma presiunii publice și a generalului Averescu, să fie condamnat la moarte și executat în Vinerea Mare a anului 1917.

În perioada războiului, au fost mai multe opțiuni de a identifica trădătorul: colaboraționist, dezertor, defetist. Important, din perspectiva

2019. În două episoade este prezentat raportul lui. D. Onciul, director al Arhivelor Statului, acuzat că „a funcționat sub nemți”, și care în luna iunie 1919 și-a susținut cauza în fața comisiei universitare.

de față, este faptul că tabăra învingătoare a produs aceste realități și le-a instituționalizat normativ, pentru ca în final să le supună sancțiunii instanțelor dar și a opiniei publice. Înainte de război, prin lege, în spațiul românesc se stabiliseră nuanțele și cazuistica trădării. În 1913, prin legea spionajului pe timp de pace se stipulase că cel care divulga din secretele care țin de siguranța publică unui guvern străin poate fi anchetat⁴⁷. Codul penal și cel al justiției militare⁴⁸ stabileau de fapt conceptul de trădare. Important, Codul justiției militare se aplica inclusiv nemilitarilor, civililor, astfel de infracțiuni fiind judecate, în timp de război, de Curțile Marțiale de pe lângă diviziile active sau Marele Cartier General. Postbelic, parchetele civile instrumentau astfel de cauze.

În pofida egislației precise în stabilirea infracțiunilor circumscrise trădării, la nivelul dezbaterilor publice opțiunea unilaterală a statului nu putea fi acceptată fără nuanțări. Unele intervenții ale germanofililor, precum cea lui C. Stere, *Pentru ce sunt un trădător de neam*⁴⁹ sau a lui Pârvan, *Părerile unui trădător de neam*⁵⁰, își propuneau să echilibreze perspectiva și să ofere alibiuri solide celor care nu susțineau direcția de politică externă oficială. Era încă o perioadă când raportarea critică la opțiunea antantistă nu era tratată unilateral în registru acuzator.

De fapt, cred că aceasta este cheia „trădărilor” în primul război mondial. Muștrările de conștiință au putut să se constituie în circumstanțele unora dintre germanofili. Aceasta, mai ales dacă, înainte de începerea conflagrației, opțiunile fuseseră cunoscute public. Medicii au ieșit cel mai ușor de sub tirul acuzațiilor de trădare, ei tratând doar pacienți și nu „pactizând cu inamicul”. Dar și pentru aceștia, oprobiul public s-a manifestat o perioadă după război, profesorii V. Babeș sau Fr. Rainer având parte de unele inamicități din partea colegilor sau a opiniei publice. Nu în același registru se pot plasa militarii, deși colonelul Strudza afirma că „în primul rând sunt un cetățean și abia apoi un

⁴⁷ *Monitorul Oficial*, 31 ianuarie 1913, nr. 242, p. 11225-11227.

⁴⁸ N. M. Homoriceanu, *Codul justiției militare adnotat cu jurisprudența Curții de Casație, Consiliului de Revizie și Curții Superioare de Justiție Militară, 1882-1921*, București, 1922; art. 169, 172 și 253 defineau trădarea.

⁴⁹ C. Stere, „Pentru ce sunt un trădător de neam”, în *Viața Românească*, X, 1915, nr. 5-6, p. 169-194.

⁵⁰ Vasile Pârvan, *Părerile unui trădător de neam*, București, 1914.

Universitatea din Iași în anul 1919. Un nou moment fondator după Marele Război

soldat”. O soluție la această dilemă a propus-o istoricul Glenn Torey, care a investigat cazul colonelului amintit, într-un studiu complex: *Când trădarea devine o crimă*⁵¹.

Chestiunea a devenit și mai complicată din cauza resemantizării noțiunii de trădător în timp, cu impact major asupra abordărilor din perspectivă istorică. Problemele ideologice au complicat atât definirea cât și evaluarea ideii de trădare. A doua conflagrație mondială a făcut imposibilă existența unei opoziții față de linia oficială a statului și, eventual, motivarea prin existența unor probleme de conștiință la așa numiții „trădători patrioți”, cum inspirat îi numește Glenn Torey pe cei care s-au regăsit în tabăra greșită la finalul luptelor primei conflagrații mondiale. În timpul acesteia din urmă, tulburările morale erau încă tolerabile civililor și, într-o măsură mai mică, chiar militarilor. În Marele Război, trădătorul era desemnat în funcție de opțiunea celui care enunța verdictul. În cazul românesc, situația reală era oricum mult mai complicată: puteai fi și antantofili dar și rusofob în același timp, germanofil dar și pro-ardelean.

După război, odată cu amnistierea faptelor penale⁵², statul a ales să se retragă din procesul stabilirii trădătorilor. A rămas în schimb evaluarea morală a acestora, care fusese abil transferată judecății opiniei publice și dispoziției grupurilor profesionale unde era localizat „trădătorul”. Onoarea devine, în logica aceasta, cheia de boltă a afacerilor în jurul trădării. În acest sens, clivajul trădător vs. erou nu este productiv discursul învingătorilor fiind în avantaj. Pentru a cita titlul unei lucrări despre scriitorii basarabeni în anii ocupației sovietice, cred că dubla negație, de ordinul nici erou nici trădător⁵³, poate fi aplicată cu mai mult folos situațiilor din mediul universitar.

⁵¹ Glen E. Torrey, „When treason was a crime. The case of colonel Alexandru Sturdza of Romania”, în *The Emporia State Research Studies*, vol. XXXIX, nr. 1, 1992, p. 5-76.

⁵² Au fost trei decrete de amnistie a unor infracțiuni de natură penală săvârșite de militari și civili în timpul războiului: aprilie 1920 pentru militari, mai 1920 pentru civili pentru ca în iunie 1922, acțiunile de propagandă.

⁵³ Petru Negură, *Nici eroi, nici trădători. Scriitorii moldoveni și puterea sovietică în epoca stalinizării*, Chișinău, Editura Cartier, 2014.

Dacă profesorii ieșeni C. Stere⁵⁴, V. Arion⁵⁵ sau I. Bărbulescu au fost trădători sau nu, din perspectiva legislației românești interbelice, este mai puțin important în ecuația studiului de față. De altfel, la nivel oficial, statul român a manifestat după război o anumită rețineră în califica drept „trădare” atitudinea celor care au rămas în București după retragerea din iarna anului 1916. Apoi, la nivelul instanțelor românești, cele civile mai ales, nu exista o jurisprudență exersată a faptelor penale presupuse de starea de război, trădarea mai cu seamă, lucru care a îngreunat încadrarea și instrumentarea acuzațiilor. În cele din urmă, după anul 1919, „trădarea” a rămas o acuzație vehiculată mai mult de opinia publică decât judecată în instanțele juridice.

Încă din perioada războiului, acuzația de trădare a intereselor naționale devenise o tradiție în discursul politic. Antantofilii, în cursul anului 1917, și germanofilii, în perioada martie-octombrie 1918, și-au identificat în mod succesiv adversarii politici cu apelativul de trădător. Opera de „regenerare morală” care a însoțit nașterea României Mari a fost dublată de „epurarea” celor care „au trădat”⁵⁶. În acest fel, în instituțiile statului, interbelicul românesc a debutat sub auspiciile căutării „germanofililor” și a stabilirii vinovățiilor din război⁵⁷.

⁵⁴ Au fost două încercări de a forța readucerea lui Stere la catedră, în iunie 1921 și iulie 1922, de fiecare dată după publicarea decretelor de amnistie a unor infrațiuni din perioada războiului. Ministerul Instrucțiunii s-a opus de fiecare dată, motivând existența unei anchete penale. Stere nu a cerut niciodată să fie reprimat la catedră, solicitând judecarea dosarului în care era inculpat.

⁵⁵ Acesta a contestat decizia suspendării, cerând Curții de Apel din București să oblige tribunalele și parchetele militare să soluționeze cazul. Cum instanțele au precizat că dosarul s-a pierdut, Arion a fost reintegrat din martie 1930 ca profesor al Facultății de Drept din Iași.

⁵⁶ În funcție de situația României în război, conceptul de „trădător” sau de „colaboraționist” a glisat în perioada anilor 1917-1918. Asupra celor două concepte și a cazurilor care le-au ilustrat vezi excelenta analiză a istoricului ieșean Mihai Chipereș, „Declasarea civică după Primul Război Mondial. Când „trădătorii” își apără onoarea”, în idem, *Pe câmpul de onoare. O istorie a duelului la români*, Humanitas, 2016, p. 187-213.

⁵⁷ Lucian Boia, „Germanofilii”. *Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, București, Humanitas, 2009.

Universitatea din Iași în anul 1919. Un nou moment fondator după Marele Război

Cele trei cazuri ale profesorilor ieșeni prezintă unele particularități care dezvăluie nu atât o practică judiciară, cât mai ales o linie juridică imprimată de statul român asupra dosarelor „foștilor germanofili”. Asupra acestora, s-a proiectat un întreg mecanism de denigrare, atributul de „trădători” orientând de cele mai multe ori percepția opiniei publice. Însă, din perspectiva studiului de față, desfășurarea și evoluția celor trei cazuri la Universitatea din Iași a scos la lumină de fapt instrumentarea patriotismului drept pretext pentru noi raporturi de putere. „Sacrificiul pentru patrie” a căpătat în anii imediat următori finalului războiului un capital de legitimare superior competenței universitare. Singularitatea celor care au trecut prin botezul focului avea corespondență și în modul în care au integrat patriotismul după război.

Prin decretul lege nr. 441 din 29 ianuarie 1919, statul român a obligat instituțiile publice să identifice posibilele cazuri de trădători în rândul angajaților. Decretul menționat adăuga două mențiuni la art. 45 și 88 din legea învățământului secundar și superior. Astfel, pe lângă cauzele deja prevăzute de lege, profesorii puteau fi suspendați „dacă în timpul războiului și a ocupației au avut o atitudine antinațională, nepotrivită cu caracterul și îndatoririle funcției lor”⁵⁸.

V. Arion a fost suspendat la finalul lunii februarie 1919, imputându-i-se faptul că ar fi săvârșit „crime împotriva siguranței statului și înlesnirea operațiunilor inamicului”, urmând a fi anchetat de către Curtea Marțială a Corpului II Armată, fiind suspendat imediat de către Consiliul Facultății de Drept⁵⁹. Înlăturarea lui C. Stere s-a făcut în ședința din 6 martie 1919, sub rezerva așteptării finalizării dosarului deschis de parchetul unei instanțe civile⁶⁰. În cazul profesorului Bărbulescu, lucrurile au luat o turnură neașteptată⁶¹. Comparativ cu colegii săi deja suspendați, Bărbulescu nu rămăsese în București, dar se

⁵⁸ *Monitorul Oficial*, nr. 248, 2 (15) februarie 1919, p. 4978-4979.

⁵⁹ AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”. Rectorat, dosar 899/1919, f. 19.

⁶⁰ *Ibidem*, dosar 897/1919, f. 108. Suspendarea sa a primit avizul Consiliului Permanent, fiind sancționată de Ministerul Instrucțiunii la 18 martie 1919.

⁶¹ Am descris cazul, pe larg, în: Cătălin Botoșineanu, „Profesorii Universității din Iași și Primul Război Mondial. Cazul Facultății de Litere”, în *Analele Universității „Al. I. Cuza”. Istorie*, LII-LIII, 2006-2007, p. 273-289.

manifestase deschis pentru sprijinirea alianței militare a României cu Germania. Mai mult, odată cu semnarea armistițiului a publicat articole de opinie în ziarele din București: „Seara” și „Bukarester Tageblatt”⁶².

În martie 1919, profesorul Bărbulescu era încă decanul în funcție al Facultății de Litere. Prefectul județului Iași, la începutul lunii, constatând lipsa de reacție a Facultății și a profesorilor care nu aveau de gând sa-l denunțe pe Bărbulescu în sensul decretului–lege, a întocmit un raport către Ministerul Instrucțiunii: „așa că mă grăbesc, dl. Ministru, să vă pun la dispoziție cazul dl. profesor I. Bărbulescu pentru ca să puteți cerceta personal și decide”⁶³. Prefectul intuise corect. Consiliul Facultății de Litere nu a considerat oportună aplicarea hotărârilor decretului, întrucât, în Colegiul universitar din 7 martie 1919, Ilie Bărbulescu și-a cerut scuze pentru „atitudinea sa în timpul războiului și pentru cuvintele rostite în Senat în chestiunea acțiunii noastre”⁶⁴.

Bărbulescu a rămas decan în continuare, eliminându-se inclusiv și ipoteza suspendării. Drept consecință, Ministerul a trecut la represalii față de Universitatea din Iași. Ministrul C. Angelescu, dezamăgit de lipsa de „reacție patriotică” a profesorilor, a trimis regelui un memoriu prin care cerea suveranului să aprobe „revocarea din funcție cu art. 98 a decanului Facultății de Litere”. Printre motivele aduse în discuție erau enumerate nepatriotismul său, jignirea armatei române și faptul că, în noile condiții, I. Bărbulescu nu mai putea fi „tolerat să formeze sufletele generațiilor de pe înălțimea unei catedre universitare”⁶⁵. Sensibilizat,

⁶² La finalul războiului, ziaristii români care au lucrat la ziarul „Bukarester Tageblatt”, spre deosebire de cei angajați la ziarul „Lumina” a lui C. Stere, au fost arestați și condamnați la închisoare pentru trădare și colaborare cu ocupația germană. În acest mod, se poate explica și aversiunea îndreptată împotriva lui Bărbulescu, ca urmare a „semnării” unor articole în publicația amintită. Se cerea, din partea Curții Marțiale, același tratament ca în cazul ziarștilor, echivalându-se colaborarea sa cu cea a trădătorilor deja condamnați (Zigu Ornea, „Constantin Stere sau tragedia unei destin”, în *idem, Confluente*, București, Editura Eminescu, 1976, p. 115).

⁶³ ANIC, fond Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, dosar 397/1918, f. 57.

⁶⁴ AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”. Facultatea de Litere, dosar 144/1918-1919, f. 2.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 65.

Universitatea din Iași în anul 1919. Un nou moment fondator după Marele Război

regele a promulgat la 11 martie decretul de revocare a lui Ilie Bărbulescu din demnitatea de decan „pentru sentimentele antinaționale pe care le-a manifestat cu ocaziunea războiului nostru pentru întregirea patriei”⁶⁶.

Ulterior, la presiunea celor trei profesori ai Facultății de Litere, plecați în misiunea universitară de la Paris (I. Ursu, O. Tafrali, I. Găvănescu), Ministerul a trimis rectorului o adresă prin care îi comunica că a primit de la Universitate doar propunerea de suspendare a lui C. Stere⁶⁷. Practic, înștiințarea nu lăsa nici o cale de scăpare lui Ilie Bărbulescu, cu atât mai puțin a manifestării autonomiei Universității. Astfel, ministrul atenționa că regretele exprimate de I. Bărbulescu nu atrăgeau și clasarea cazului său. În aceste condiții, Facultatea de Litere era invitată să examineze din nou situația sa. În cazul în care dispozițiile decretului lege erau insuficiente pentru punerea în aplicare a suspendării lui Bărbulescu, Ministerul avea să intervină pentru a impune alte mijloace legale „spre a se ajunge la rezultatele pe care opinia publică le reclamă și pe care necesitățile noastre de stat național ni le impun”⁶⁸.

Cazul a fost trenat până în octombrie 1919, când s-a închis definitiv. O scrisoare din luna iulie 1919, a profesorului T. Bratu către D. Gusti, devenit între timp decanul facultății, deconspiră mobilurile cazului⁶⁹. Participant activ pe front ca militar, Bratu ar fi avut toate motivele să nu îl apere pe Bărbulescu. În schimb, înțelegea mobilurile din spatele atacului la adresa profesorului de slavistică și decidea să ia parte inclusiv la opoziția față de reacția ministrului liberal. Bratu își începea epistola explicând atmosfera încărcată din facultate, care se datora și Ministerului, ce nu s-a mulțumit cu regretele exprimate de Bărbulescu și nu a putut accepta epilogul cazului, impus în Universitate, conform căruia incidentul era considerat închis.

Nu fără motiv, Bratu era foarte mirat de faptul că adresa începea cu declarații de respect pentru autonomia Universității și se termina „cu amenințarea, că va recurge la alte mijloace legale, în cazul în care nu am

⁶⁶ *Ibidem*, f. 67.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 2.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 3.

⁶⁹ BAR, Secția Manuscrise-Carte Rară, Arhiva 1636 (Traian Bratu), Scrisoarea lui Bratu către Decanul Facultății de Litere și Filozofie, 10 iulie 1919.

decide în conformitate cu vederile Domniei Sale sau ale colegilor noștri de la Paris". Contrariat, Bratu îl întreba ironic pe Gusti dacă părerea ministrului despre autonomia Universității „se afla la începutul sau la sfârșitul adresei”⁷⁰. Cât despre colegii plecați la Paris, Bratu afirma răspicat că unele dintre misiunile universitare ar ascunde posibile cazuri de dezertori. În cele din urmă, circumstanțele l-au salvat pe Bărbulescu de iureșul declanșat împotriva sa. Lupta pentru putere în facultate a fost tranșată, monopolul afirmării patriotismului a fost nuanțat, iar gruparea profesorilor de stânga a luat contact cu spectrul posibilelor măsuri coercitive pe care Ministerul le vehicula la adresa Universității.

Mizele au depășit simpla convenție a pedepsirii profesorilor „trădători”, în joc fiind conturarea unor antecedente de la care să fie negociată o nouă ierarhie în cadrul unor facultăți și a Universității din Iași. Etosul universitar interbelic a debutat sub auspiciile acestor dezacorduri între opțiunea antantistă, învingătoare, și cea pentru Puterile Centrale, una falimentară în final pentru statul român. Din punct de vedere al aplicării legislației penale românești, s-au făcut multe concesii atunci când s-au deschis dosare de urmărire pentru „trădătorii” identificați în rândul corpului profesoral. Folosirea „culpei morale” drept justificare a suspendărilor anticipa folosirea justiției ca un mijloc eficace de a prelungi o perioadă mai lungă de timp epurărilor dictate în sistemul de învățământ.

III.3 Alegerea senatorului Universității

Statutul unui senator al corpului profesoral în raport cu Universitatea care l-a ales nu era foarte clar lămurit în legile învățământului superior⁷¹. Acestea menționau doar dreptul profesorilor

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ Prin Constituția din 1866, se stabilea desemnarea unui senator de către consiliul profesoral al Universităților. *Legea învățământului superior și secundar* din 1898 nu prevedea nimic pe tema alegerii senatorului, abia *legea învățământului secundar și superior* din 1912 (cunoscută drept *legea Arion*), la art. 76, prevedea atribuția profesorilor agregați și titulari de a vota senatorul Universității. Constituția din 1923 menționa, la art. 71, dreptul Universităților de a-și „desemna, din sânul lor” un reprezentant. Apoi, *legea electorală* din martie 1926, prin art. 3 lit. D, stipula că profesorii titulari, agregați și

Universitatea din Iași în anul 1919. Un nou moment fondator după Marele Război

universitari de a alege senatorul din „rândul lor”. Cele două Constituții, din 1866 și 1923, precum și legile electorale din 1918 și 1926 făceau această mențiune în contextul enumerării membrilor aleși ai Senatului. Universitățile, conform legilor instrucțiunii, erau administrate de către rector și senatul universitar. Mandatul reprezentării era conferit doar rectorului.

În regimul constituțional românesc, se menționa explicit că parlamentarii sunt reprezentanții națiunii și nu ai partidelor sau comunităților (locale, profesionale, universitare) care i-au ales, deși unii politicieni au dorit ca raportul să fie invers. Deci și senatorul Universității se afla într-un regim de independență față de așezământul academic, în același raport aflându-se și celelalte categorii „specializate” alese în Senatul României. Senatorul corpului profesoral nu era un delegat al Universității în forul legislativ⁷², mandatul său exercitându-se fără o înrâurire a consiliului universitar. În acest fel, alegerile din cadrul Universității erau mai mult o prelungire a cursei electorale și nu o competiție asupra opțiunilor reprezentării așezământului universitar în forul legislativ.

Alegerile din anul 1919, inclusiv cele pentru funcția de rector l-au avut în prim plan pe profesorul Facultății de Științe, Paul Bujor. Personalitatea acestuia se bucura de apreciere în rândul comunității academice, fiind un membru important al țărâniștilor ieșeni. În ciuda unor declarații naive, legate de căile „revoluționare” ale schimbării sociale, Bujor se profila ca un politician al noilor timpuri. Astfel încât, în februarie 1919, la alegerile pentru funcția de rector întrunea cel mai bun scor, 28 de voturi, în timp ce I. Teodorescu obținuse doar 23. Ministrul C. Angelescu l-a numit rector în schimb pe I. Teodorescu, în acel moment decanul Facultății de Drept.

conferențiarilor definitivi urmau să aleagă senatorul Universității. Era pentru prima oară când era prevăzut și atributul conferențiarilor definitivi de a alege. *Legea învățământului superior* din 1932 stipula, la articolul 13, dreptul marelui colegiu universitar, în care intrau pentru prima oară și profesorii onorari, de a alege senatorul Universității.

⁷² Acest statut era atribuit delegatului unei facultăți în cadrul Senatului universitar, care reprezenta facultatea alături de decan.

Acest eșec nu l-a oprit pe Bujor să candideze din nou, de data aceasta pentru funcția de reprezentant al Universității în Senatul României, însărcinare pe care a câștigat-o de două ori consecutiv, în noiembrie 1919 și iunie 1920. Astfel, profesorul ieșean alesese să își depună candidatura acolo unde votul colegilor săi, în special al profesorilor de stânga, nu depindea de girul ministrului. Mai trebuie spus că Bujor a avut ghinionul ca, în scurta perioadă în care Partidul Țărănesc s-a aflat la guvernare (decembrie 1919-martie 1920), la Universitatea din Iași să nu fie necesare organizarea unor alegeri pentru funcția de rector.

Primele alegeri din cadrul României Mari au constituit o provocare și pentru membrii corpului profesoral. În Universitate se remarcă profesorii noilor partide, țărăniștii și averescanii, în timp ce conservatorii și liberalii așteptau ca noile forțe să se acomodeze cu spiritul așezământului academic. Asemeni alegerilor generale, unde o parte a partidelor au boicotat scrutinul electoral, mare parte dintre profesori s-au abținut de la vot⁷³. Acesta a avut loc pe 9 noiembrie, rezultatele consemnând următoarele date: Paul Bujor 23 de voturi, L. Cosmovici 9 voturi, în timp ce 5 voturi au fost anulate⁷⁴. Peste jumătate dintre profesori, colegiul universitar, numărând 58 de membri, nu au participat la vot. Contra-candidatul lui Bujor, profesorul Leon Cosmovici⁷⁵ și-a retras candidatura în ultima zi, însă a fost votat de unii profesori⁷⁶. Liderul țărănist local, P. Bujor, obținuse în prealabil și un mandat de deputat, cu toate acestea menținându-și candidatura pentru locul de senator al Universității⁷⁷. În această ultimă postură, după ce a renunțat la

⁷³ Partidul Conservator Democrat al lui Take Ionescu, Partidul Poporului a generalului Averescu și socialiștii nu au participat la primele alegeri din România Mare (Gh. I. Florescu, „Partidele politice în alegerile parlamentare din 1919”, în *AIIX*, IX, 1972, p. 313-332).

⁷⁴ *Monitorul Oficial*, 20 noiembrie 1919, p. 9821.

⁷⁵ Leon Cosmovici (1857-1921), profesor la catedra de Zoologie și Fiziologie animală a Facultății de Științe. Studii universitare și doctorale la Paris. Fiul său, Nicolae Cosmovici, i-a urmat la catedră.

⁷⁶ „Alegerea de la Universitate”, în *Evenimentul*, XXVII, marți 11 nov. 1919, p. 1.

⁷⁷ *Opinia*, XV, luni 10 nov. 1919, p. 2.

Universitatea din Iași în anul 1919. Un nou moment fondator după Marele Război mandatul de deputat, profesorul Paul Bujor va fi investit, la 20 noiembrie 1919, ca președinte al primului Senat din România întregită⁷⁸.

III.4 Bugetul Universității și Căminul studențesc

La începutul epocii interbelice, în condiții foarte grele, Universitatea a primit din partea Băncii Naționale a României, suma de 200.000 de lei pentru a face posibilă realizarea visului existenței unui cămin pentru găzduirea studenților⁷⁹. Acest ajutor a atras și altele. În mai 1919, Federala Băncii Populare a donat suma de 10.000 de lei⁸⁰, iar în septembrie, Banca Marmorosh Blank și Banca Generală Română au donat 15.000, respectiv 5.000 de lei⁸¹. Și Sindicatul Întreprinderilor din Tg. Frumos a oferit suma de 5.000 de lei, intermediarul donației fiind profesorul A. Cardaș⁸². Instituții bancare sau organizații dintre cele mai inedite au venit în ajutorul realizării acestui ideal, care devenea prioritar odată cu creșterea numărului studenților după Marele Război.

În contextul dificil al primilor ani interbelici, Universitatea, prin fondurile de la bugetul central dar și prin cele proprii, a reușit să achiziționeze multe imobile din proximitatea Universității, de pe străzile Carol, Toma Cozma sau Lascăr Catargi, pentru nevoile tot mai mari pe care le resimțea, atât pentru spațiile didactice cât și pentru cele destinate găzduirii studenților⁸³. Numai achiziționarea casei lui V. Dimitriu, fostul Palat Sturdza din str. Lascăr Catargi nr. 12, cu o suprafață de 12.000 de

⁷⁸ Gh. I. Florescu, „Primul parlament al României întregite. Intenții, reconsiderări, renunțări”, în *Omagiu. Virgil Cândea la 75 de ani*, coord. Paul Stahl, București, Editura Roza Vânturilor, 2002, p. 259 (extras).

⁷⁹ AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”. Rectorat, dosar 893/1918, f. 83. În scrisoarea de mulțumire, Senatul a decis să insereze și adagiul: „această donațiune nădăjduim că va sluji ca o frumoasă pildă demnă de imitat și de celelalte instituții financiare”.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 91.

⁸¹ *Ibidem*, f. 104.

⁸² *Ibidem*, f. 85.

⁸³ Au fost imobilele din str. Carol nr. 20, 33, 35, din Toma Cozma nr. 4, care au angajat din partea Ministerului Instrucțiunii o sumă de aproximativ 700.000 de lei (*Ibidem*, f. 97-99).

m.p., a costat Universitatea suma de 650.000 de lei⁸⁴. Era o achiziție importantă, în acest local fiind instalat Căminul studentesc.

Căminul a fost o problemă eternă pentru Universitate. Profesorul Al. Myller constata cu tristețe că organizarea sa a constituit „un veșnic prilej de neînțelegeri și nemulțumiri: când între studenți și Universitate, când între Universitate și autorități, când între studenți și studenți”⁸⁵. De altfel, aflându-se în imposibilitatea de a administra nevoile presante ale Căminului, profesorul suplinitor C. Fedeleș și-a dat demisia din funcția de director al Căminului. În locul său, profesorul de la Facultatea de Medicină, C. Șumuleanu, a asigurat provizoriu noua conducere.

Preocupați de soarta cazării studenților, în ianuarie 1919, Senatul a delegat o comisie formată din trei profesori pentru a întocmi un raport în legătură cu organizarea Căminului studentesc⁸⁶. În acel moment, Universitatea asigura cazarea a 183 de studenți și 58 de studente, masa la cantină fiind asigurată unui număr de 313 studenți. În anul universitar 1918-1919, în Universitatea din Iași erau înscriși aproape 3500 de studenți, mai mult decât dublu față de anii anteriori⁸⁷.

Temporar, căminul pentru băieți fusese instalat în localul Liceului Oltea Doamna, care era închiriat, „adăpostind” aproape 150 de studenți. În cazul fetelor, urmare a intermedierei lui Zoe Mârzescu, s-a pus la dispoziția Universității Palatul Sturdza, care aparținea profesorului suplinitor al Facultății de Drept, Vasile Iamandi. În casa Bonciu, din str. Lascăr Catargi, unde era și sediul Centrului studentesc, erau găzduiți 33 de studenți. În curtea Bisericii Bărboi, într-o casă aparținând Primăriei și care fusese sediu al Ligii culturale, erau cazați 23 de studenți. Capacitatea totală de cazare pe care o putea asigura Universitatea era de 336 de studenți și studente, în acel moment fiind încă locuri libere pentru studenți: 42 la fete și 53 la băieți.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 94v. Ministerul Instrucțiunii deja investise suma de 100.000 de lei, în anii în care fusese închiriat de Universitate, pentru repunerea în funcțiune a imobilului.

⁸⁵ *Ibidem*, dosar 907/1919, f. 13. Colegiul universitar din 12 ianuarie.

⁸⁶ *Ibidem*, f. 6-9v. Prof: P. Bujor, D. Mezincescu, C. Șumuleanu.

⁸⁷ *Ibidem*, f. 41.

Universitatea din Iași în anul 1919. Un nou moment fondator după Marele Război

Bugetul alocat de Ministerul Instrucțiunii pentru nevoile căminului era în sumă de 400.000 de lei, votată de vechiul Parlament și repartizată Căminului pentru perioada 1 noiembrie 1918-1 iulie 1919⁸⁸. Comisia a constatat insuficiența sumei, urmare a cheltuielilor legate de repararea sediilor temporare, astfel încât, din cuantumul inițial, au rămas pentru hrană doar 95.000 de lei, cheltuiți în întregime în luna ianuarie din 1919⁸⁹. Până la finalul anului universitar, la 30 iunie, Comisia considera că era necesară o suplimentare bugetară de 180.000 de lei, iar pentru nevoile logistice încă 60.000 de lei.

Situația locativă a studenților, a căror număr s-a triplat în anul universitar 1919-1920, a preocupat îndeaproape forurile universitare⁹⁰. Au primit sprijin și studenții evrei, cazați în căminul din str. Lăpușneanu nr. 26, dar și cei basarabeni, al căror cămin era localizat în str. Sărării nr. 119⁹¹. Cu toate acestea, au rămas mulți studenți, mai ales basarabeni, fără posibilități de cazare. În ciuda eforturilor depuse, studenții nu au putut fi cazați în cămine, iar dechiderea festivă a Universității s-a amânat. Profesorii nu doreau să angajeze deschiderea cursurilor, care însemna venirea studenților dar, în același timp, imposibilitatea cazării: „să-i

⁸⁸ *Ibidem*, dosar 884/1918, f. 56v. Tot în aceea ședință a Senatului universitar, s-a primit cu entuziasm propunerea venită din partea doamnei Zoe Mârzescu, delegată a Reginei Maria, care anunța dorința de a se îngriji de un cămin pentru studentele meritorii și fără posibilități. De altfel, primnele patru luni ale anului 1919 erau asigurate gratuit în localul destinat, Palatul Sturdza, prin grija arătată de donatori.

⁸⁹ *Ibidem*, dosar 907/1919, f. 8v. 141 de studenți primeau masa gratuit, 65 de studenți plăteau suma de 37.50 de lei lunar, 73 de studenți plăteau suma de 75 de lei, iar 34 dintre studenți achitau valoarea totală, de 150 de lei lunar.

⁹⁰ Nu doar cazarea acestora era în grija autorităților universitare, ci și echivalarea diplomelor studenților proveniți din învățământul țarist al fostei gubernii a Basarabiei, din școli normale, comerciale, militare, serale sau tehnice. În principiu, se echivalau diplomele celor care ar fi putut urma universități în fosta Rusie țaristă, deci absolviseră 7 sau 8 clase în școli secundare sau licee (*Ibidem*, dosar 893/1918, Procesul verbal al Senatului din 6 noiembrie 1919, f. 117v-119).

⁹¹ *Ibidem*, dosar 893/1918, f. 131. 10.000 de lei pentru căminul evreiesc și 1.320 de lei lunar pentru căminul basarabean.

lăsăm în mizerie pe străzile Iașului, ca să vadă numai starea de dezorganizare în care ne aflăm”⁹².

Asemenea realități nu au rămas fără urmări, așa încât studenții basarabeni s-au plâns la București. În decembrie 1919, au adresat un memoriu Ministerului, în consecință, Universitatea din Iași fiind solicitată să justifice cauzele care au condus la imposibilitatea cazării acestora. Motivele erau destul de întemeiate, în ciuda unor sume consistente alocate de forul de decizie central. În primul rând, pentru anul universitar 1919-1920, era un număr mult mai mare de studenți veniți din teritoriile fostei Rusii țariste, 800 în plus față de cei deja înscriși anterior, la care se adăugau cei 100 de studenți bucovineni. Față de aceștia, Universitatea menționa că li s-a acordat „precădere față de studenții din vechiul regat”, în cele trei locații care le folosea drept cămin universitar⁹³. Însă fondurile bugetare, veniturile extra-ordinare, inclusiv cazarea în camere ale unor imobile închiriate în oraș, unde au mai fost plasați încă 100 de „studenți nevoiași”, nu au reușit să acopere toate cererile studenților lipsiți de mijloace.

Cred că o mențiune, fie și ca ipoteză de lucru, asupra destinului Căminului studențesc trebuie făcută. Fondul căminului era cel mai întrebuințat dar și alimentat, în mod constant, de majoritatea donațiilor instituțiilor administrative ale Moldovei. Însă, din acești bani era achitată practic întreținerea locațiilor, utilitățile, curentul electric, achiziția logisticii necesare cazării celor câteva sute de studenți, precum și salariile personalului de serviciu. În legea învățământului superior, din 1912, așezămintele academice nu aveau menționată în buget întreținerea Căminului studențesc, precum liceele internat sau seminariile pedagogice.

Universitatea gestiona, în anul 1919, suma de 1 milion de lei prin fondurile deținute. Situația nu era chiar una încurajatoare, în octombrie 1919, într-o ședință a Senatului Universității, s-a discutat asupra modului extrem de dificil în care rectorul era nevoit să administreze „averea proprie” a Universității. De asemenea, fondurile strânse pentru funcționarea

⁹² *Ibidem*, dosar 884/1918, f. 64

⁹³ *Ibidem*, f. 133. Cu toate eforturile Universității, în decembrie 1919, 82 de locuri din cămin erau repartizate altor studenți, întrucât nu au fost ocupate de cei cărora le erau alocate inițial.

Universitatea din Iași în anul 1919. Un nou moment fondator după Marele Război

Căminului studentesc puneau aceeași problemă a gestiunii profesioniste. Concluzia Senatului era reiterarea cererii către Ministerul de profil în vederea aprobării în buget a unui contabil⁹⁴.

O mențiune aparte trebuie făcută în privința fondului Carol I, care avea o funcționalitate diversă. În anul 1919, studenții s-au plâns că bursele din acest fond, în valoare de 50 de lei lunar nu s-au acordat. De altfel, veniturile acestui fond nu erau încasate de 3 ani. Cauza era una simplă. Fondul era depus la Casa de Depuneri și Consemnațiuni, al cărui întreg depozit se afla la Moscova, fiind transferat în cursul anului 1917⁹⁵.

În anul universitar 1919-1920, Universitatea s-a deschis abia la 12 noiembrie 1919. Ca și în anul precedent, funcționarea inefficientă a Căminului și a cantinei au constituit impedimentele principale. Până atunci au fost susținute activități aferente administrării în criză a instituției⁹⁶. Probabil, prin această stare de lucru, care li se datora în mare măsură, autoritățile universitare ieșene doreau să atragă atenția asupra lipsurilor financiare, dar și a celor de natură umană. Comisiile de profesori universitari nu puteau până la urmă să suplinească personalul specializat în administrație și contabilitate, care ar fi putut asista profesionist așezământul academic.

III.5 Finalul anului 1919: dezertările

Anul 1919 se încheia la Universitatea din Iași așa cum începuse, într-o stare de incertitudine. „Noua eră” prefigurată la începutul anului de către rectorul Iulian Teodorescu avea să se întrevadă, dar nu în orizontul său de așteptări. De altfel, și el își aștepta rândul la „vacanța” unei catedre bucureștene de drept penal. Termenii i-au stabilit în schimb profesorii din grupul de la „Viața Românească”, care au înțeles că gravitatea în siajul universității bucureștene va anihila orice idee de învățământ superior autonom în fosta capitală a Moldovei. O urmare imediată a fost aceea a atragerii la catedre a unor tineri, atașați de Iași, care promiteau să slujească așezământul universitar. În același timp,

⁹⁴ *Ibidem*, dosar 893/1918, f. 109. Informația despre un contabil-casier al Universității apare, cred pentru prima dată, în anul 1927 (*Anuar 1926-1928*, p. 34).

⁹⁵ AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”. Rectorat, dosar 907/1917, f. 41v.

⁹⁶ *Ibidem*, dosar 893/1918, f. 121.

toate alegerile importante din Universitate, cele de rector și senator, vor fi administrate în cheia refuzului dominației liberale și a arbitrariului ministerial.

Printre ultimele procese verbale ale Senatului se enumera și discuția în jurul cererilor de transfer ale profesorilor M. Manicatide și Francis Rainer la catedre similare din București⁹⁷. Ambii erau profesori ai Facultății de Medicină, care, în opinia decanului acesteia, profesorul V. Negel, se afla într-o stare de iminentă dezorganizare, din cauza „dezinteresării vinovate și continue, arătată de autoritățile centrale”⁹⁸. Tonul discuțiilor a fost unul foarte dur, Ministerul fiind „acuzat de o culpabilă nesocotire” a Facultății de Medicină, care conducea la un exod continuu al profesorilor. Mai dur, profesorul Thiron protesta împotriva „tendinței ce se manifestă stăruitor, în chip neînțeleș, de câțva vreme de a se distruge Universitatea noastră”⁹⁹. În aceiași termeni, profesorul D. Mezincescu amintea că Facultatea de Medicină avea de 6 ori mai mulți studenți față de anii anteriori războiului, că era singura școală de acest gen pentru Bucovina, Basarabia și Moldova, dar, fapt contradictoriu, „era amenințată cu desființarea”. Milita pentru sacrificii ale profesorilor „care ne-am legat de această Universitate”¹⁰⁰, cu speranța că ele vor fi de folos într-un final.

Rectorul în funcție, profesorul Facultății de Drept I. Teodorescu, explica tendința transferului în capitală prin „sistemul centralizator”, asemănător cu cel francez. Mândria, compesatorie credea acesta, pe care trebuie să o resimtă Universitatea ieșeană că era căutată pentru elementele sale prestigioase, îi deconspira adevăratele intenții. În anul următor, marcând umilirea așezământului ieșean, profesorul I. Teodorescu, rectorul în funcție, solicita și el transferul la București.

Finalul anului 1919 recupera dilemele începutului. Dezertarea avea să apară complice stării de inferioritate în care era plasată, dar și în care se complăcuse, uneori, Universitatea ieșeană. Cumva, această ședință, mai lungă și mai densă în discuții decât altele, a separat apele,

⁹⁷ *Ibidem*, f. 135-140.

⁹⁸ *Ibidem*, f. 135v.

⁹⁹ *Ibidem*, f. 136v.

¹⁰⁰ *Ibidem*, f. 138v.

Universitatea din Iași în anul 1919. Un nou moment fondator după Marele Război

reafirmând atașamentul unor profesori față de individualitatea primei universități a României moderne. Universitatea din Iași va reveni la principiile *Statutelor* inaugurale, din 1860, și își va asuma o identitate aparte în spațiul academic românesc. Dreptul de „a se administra de sine”, cuprins în *Statutele* inaugurale, constituie cheia în care trebuie înțelese cele două decenii interbelice din istoria Universității ieșene.

IV. Concluzii

Universitarii se bucură de un prestigiu aparte. Atât prin tradiția așezămintelor academice cât și ca urmare a rolului pe care îl joacă știința în societățile moderne, profesorii universitari sunt investiți cu rolul de căutători specializați ai cunoașterii. Prin excelență, un universitar *produce știință*, deține un tip de expertiză care îl particularizează între celelalte categorii ale elitei, lucru care îi atașează un statut social aparte. Singularitatea, autonomia socială, uneori chiar izolarea au însoțit cariera academică. Pe de altă parte, un universitar este obligat *să comunice știință*. Uneori, această raționalizare a cunoștințelor nu s-a făcut doar în rândul comunității academice, acolo unde publicul fidel este constituit din studenți și ceilalți profesori și cercetători ai disciplinei. Astfel, mai ales în cazul universităților naționale, un profesor universitar era nevoit să renunțe la constrângerile specializării și să fie într-o permanentă căutare de audiență publică pentru a-și consacra o carieră academică.

În cazul românesc, universitățile s-au constituit în jurul idealului național. Statul a fost interesat ca universitarii să vulgarizeze cunoștințele de specialitate și să își asume rolul de autorități necesare procesului de reconfigurare socială. Dincolo de formarea de specialiști necesari în procesul modernizării, o tendință a legiutorilor în privința spațiului academic este aceea de a vulgariza cunoștințele de specialitate drept valori publice acceptate. Specific statelor din estul Europei, instrumentalizarea cunoașterii s-a făcut pentru beneficii practice, publice, finalmente pentru a servi națiunea. O consecință a acestei realități a fost aceea a nevoii de a reevalua periodic autonomia universitară și termenii în care, mai ales Universitatea din Iași, prelua conceptul în practicile administrative.

Autoritatea științifică a unui universitar s-a aflat în directă legătură cu prestigiul său în rândul comunității. Conferințele libere, articolele de popularizare în presa locală, invitații din partea Universităților populare sau a diferitelor asociații au determinat universitarul ieșean să își diversifice publicul. Studenții încetează să mai fie auditoriul exclusiv al profesorilor. Începând cu finalul secolului al XIX-lea, personalul universitar devine și o creație a spațiului public. Erau astfel însumate condiții ca sistemul universitar să atașeze imaginii pe care o proiecta în exterior și alte coordonate decât cele exclusiv științifice.

O astfel de recunoaștere a noului statut implica un tip de relație socială a cărui fundament nu era strict legat de valențele spațiului universitar. Confirmările pe care asemenea gesturi politice le solicitau în interiorul corpului academic au avut drept consecință și asumarea unui alt tipar de comportament, cu rigori diferite. În timp, chiar imaginea așezământului universitar avea să împrumute din prezențele publice ale profesorilor săi. Exersând pe acest teren, noile realități administrative deliberate în mediul academic ieșean, începând cu anul 1919, vor conduce treptat la asumarea unei dizidențe.

Alocările bugetare, net inferioare față de cele ale universităților din București și Cluj, nu vor mai constitui noi prilejuri de lamentări. Simbolic, Universitatea va asuma o nouă identitate și își va recalibra anvergura regională, chiar dacă acest lucru va conduce la o singularizare în piața culturală a producțiilor științifice academice¹⁰¹ și la o izolare în cadrul instituțional al învățământului superior.

Grupul care a câștigat competiția pentru întâietate a revendicat „dreptul de a se administra de sine” al Universității. Acest deziderat, afirmat explicit la finalul primului an din existența interbelică a așezământului ieșean, a coalizat un grup de profesori din toate facultățile, din

¹⁰¹ Unii dintre profesorii importanți ai facultăților vor alege să nu investească într-un dialog fecund cu omologii lor de la celelalte universități din țară. G. Ibrăileanu, Al. Philippide, I. Bărbulescu, Tr. Bratu de la Facultatea de Litere, D. Alexandrescu, Vespasian Pella, N. Dașcovici de la Facultatea de Drept, Al. Slătineanu, N. Leon, Gr. T. Popa, Mihai Ciucă sau M. Ștefănescu-Galați de la Facultatea de Medicină, și P. Bujor, I. Borcea, N. Costăchescu, Al. Myller, de la Facultatea de Științe au evitat legitimitatea conferită de profesorii de la catedrele similare ale celorlalte universități.

Universitatea din Iași în anul 1919. Un nou moment fondator după Marele Război

grupări și chiar partide diferite, care au înțeles în cele din urmă că salvarea venea tocmai din poziționarea critică față de dominația centrului. Cunoscut drept grupul profesorilor de stânga, reacțiile publice consonante ale acestuia au condus la un etos universitar ieșean în stare de alertă, în profund dezacord cu Universitatea din București și cu ministerul de profil, atent la mecanismele recrutărilor sau ale alegerilor rectorale. A fost efectiv o luptă în anii următori, pentru a promova la catedrele vacante profesori tineri, atașați de misiunea Universității ieșene și pentru a susține personalități în demnitatea rectorală care să protejeze vocea comunității academice.

În ciuda unor inabilități și a greutății cu care s-au adaptat la noile realități, diriguitorii Universității din Iași au asumat un nou proiect academic. Simțindu-se atrași în competiții pentru mize extra-academice, s-au plasat uneori în defensivă, în alte conjuncturi au încercat să dejoace inițiativele adverse. Treptat, au reevaluat profilul autonomiei așezământului ieșean. Primul an interbelic a readus în prim plan perioada de început a Universității când, deși întâmpina mari greutăți de funcționare, auto-gestiunea instituțională conferită de *Statutele* inaugurale îi dădea dreptul de a se manifesta „orgolioasă și atentă la statutul său”¹⁰². În acest sens, evenimentele din anul 1919 au constituit, de fapt, o nouă refundare a Universității ieșene.

The University of Iași in 1919. A New Founding Moment after the Great War (Abstract)

In a pioneering study for the historiography of Iași University, local professor Florea Ioncioaia remarked that, starting with 1863 – his first year as rector – Titu Maiorescu essentially re-founded the academic establishment. Even after his departure to Bucharest, during his terms as minister, Maiorescu supported the autonomous functioning of Iași University, at times preventing its dissolution. A providential character for the history of the establishment, he managed to etch a deeper outline of the autonomous academic existence of the Moldavian tradition of higher education.

A personality of Maiorescu's calibre no longer arose at the university's leadership in the period following the Great War. After almost seven decades, the patronage of the University of Bucharest and the Ministry of Instruction

¹⁰² Florea Ioncioaia, *op. cit.*, 2010, p. 150.

would seriously be questioned by the Iași academics. While leaving the war behind, a different academic ethos, attached to the establishment's particular personality, would practically dominate the city's academic life in all aspects. The "greats of the day" or the "apostle professors" of the University, as they were sometimes pejoratively named by their adversaries, would claim a different status for Moldavia's establishment of higher education, removing it from the capital's orbit.

At the University of Iași, the context heralded by the year 1919 was not clearly outlined. Behind the establishment's daily running, inherent bureaucracy and administration, we can barely distinguish any consolidated directions of academic action. In the multitude of successive events we can identify uncertainty and a rather affective horizon of expectation gradually taking over Iași academia. Some reactions were camouflaged under the guise of patriotism, while opposing ones under techniques of feigning the typical diplomacy of a region abandoned after The Great War.

My study proposes a re-reading of the events in the University's first year, keeping it as autonomous as possible from the baggage of the post-inter-bellum interpretations, as 1919 was marked by certain potentially highly inflammatory events for the institution. Thus, I have presented a chronology of the dominant themes of the academic and public discourse of Iași professors. The University's rector or Senate elections, the accusations of betrayal brought to certain professors who were ultimately suspended, the institution's budget, its administration, the issue of the student's dormitory and, not least, the departure of professors who chose to occupy vacant positions at the University of Bucharest are the issues I chose to investigate in the following pages. These topics were raised to highlight Iași University's new regulations and practices stemming from the particularities of the former Moldavian capital's establishment.

I reconstituted some of the events of the University's administrative development which escalate the social and political context of 1919, marking the debut of a long-standing debate with profound implications for the institution's destiny. Generated by an ambiguity rooted both in a legislative void which gave way for a different understanding of the status of universities in the Romanian area, as well as in personal or group interests, the academic deliberations of Iași would generate topics that would highlight the specificity of modern Romania's first university's autonomy.

The end of 1919 recovered the dilemmas of the early days of new Romania. The defection of some professors from the University, by the Rector were the last clues of the state of inferiority the University of Iași had been

Universitatea din Iași în anul 1919. Un nou moment fondator după Marele Război

placed in, but it had sometimes also been complicit in. The last meeting of Iași academics in 1919, longer and denser in discussions than previous ones, parted the waters, reaffirming the attachment to the individuality of the Principalities' first university. The University of Iași would return to the principles of its inaugural *Statutes* of 1860 and appropriate a singular identity in Romanian academia. Its right to "self-manage", stipulated by its the inaugural *Statutes*, became the leitmotif of Iași University's functioning during the two inter-bellum decades.

Keywords: The University of Iași, rector elections, institutional budget, Bessarabian students, the "Bolshevik danger", academic recruitment

Aleksander Skrzyński, Polish envoy to Bucharest, and the Polish-Romanian Alliance of 1919-1922

Henryk WALCZAK*

Count Aleksander Skrzyński, one of the greatest diplomats and politicians of the Second Polish Republic, envoy to Bucharest, Polish delegate to the League of Nations, Minister of Foreign Affairs (three times) and finally Prime Minister, was one of the main architects and then implementers of the Polish-Romanian Alliance during his mission in the city on Dâmbovița river in 1919-1922.

The Polish aristocrat began his diplomatic career in 1909 at the age of 28 in the service of the Habsburg monarchy as an attaché at the Austro-Hungarian embassy at the Vatican. From 1912 until the outbreak of World War I, he worked at the embassy in The Hague and at embassies in Berlin, Paris and perhaps in Washington. After the beginning of the war, he was assigned to a mission in Stuttgart, the capital of Württemberg, which was part of the Second German Reich. After a short time, however, he joined the Austrian army, serving under the orders of General Tadeusz Rozwadowski until November 1915. After Rozwadowski's resignation, he entered the Reserves, still being the secretary of the legation in Stuttgart. He was closely associated with the Kraków conservatives and after the creation of the Party for the Construction of a United Poland at the end of 1918, he became one of its vice presidents, and then a member of the Main Board of the Party of Constitutional Work. There, in June 1919, he was nominated to represent Poland in the capital of the Kingdom of Romania¹.

* Professor, Historical Institute, University of Szczecin, Poland, henryk_walczak@whus.pl.

¹ For more, please see P. S. Wandycz, *Aleksander Skrzyński. Minister spraw*

After the end of World War I, the international situation of both Poland and Romania showed many similarities. Their borders were shaped in disputes and conflicts with neighbours and in negotiations with the Entente powers. The fact that Bessarabia, Transylvania and Southern Dobrogea had come under the power of Bucharest antagonized its relations with Russia, Hungary and Bulgaria. In turn, Poland, while demarcating its borders, struggled with Soviet Russia, Germany, West Ukraine People's Republic², Dnieper Ukraine (Ukrainian People's Republic) and Czechoslovakia. Antagonisms with neighbours meant that authoritative spheres in Warsaw began to recognize the need to establish a mutual border with Romania as well as close political and military cooperation. Poland intended to gain connection with Western European countries via Romania. Its value would be difficult to overestimate in the event of a conflict with Germany. Warsaw also expected Bucharest to cooperate against WUPR and the expansion of communism. The progress of the Red Army in Ukraine and the successes of the Hungarian Soviet Republic in the spring of 1919 constituted a very real threat of creating a bridge between Soviet Russia and "red" Hungary³.

The need for an anti-Soviet alliance with Poland was also noticed by Romania, supported in these aspirations by Paris, though inconsistently. The latter's aim was to increase its influence in Central and Eastern Europe and transform it in a barrier against the influence of Bolshevism. On the other hand, Romania, unlike Poland, showed a favourable attitude towards both Ukrainian countries, as they were seen in Bucharest as a buffer zone separating Romania from Soviet Russia.

zagranicznych II Rzeczypospolitej, Warszawa, 2006, p. 14-16; H. Korczyk, „Skrzyński Aleksander Józef (1882-1931)”, in *Polski Słownik Biograficzny*, vol. XXXVIII, 1997-1998, p. 453-454; P. Długolecki, K. Szczepanik (eds.), *Ministerstwo Spraw Zagranicznych II Rzeczypospolitej. Organizacja, polityka, ministrowie*, Szczecin, 2014, p. 15.

² Henceforth WUPR.

³ H. Bułhak, „Polska a Rumunia 1918-1939”, in J. Żarnowski (ed.), *Przyjaźnie i antagonizmy. Stosunki z państwami sąsiednimi 1918-1939*, Warszawa-Gdańsk, 1977, p. 306; W. Stępiak, *Dyplomacja polska na Bałkanach (1918-1926)*, Warszawa, 1998, p. 74-75; H. Walczak, *Sojusz z Rumunią w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1931*, Szczecin, 2008, p. 25 et seq.

The approaching Red Army, in the fight against WUPR troops, to the Romanian border and the threat of crossing it, determined Romanian troops to enter Pokuttia on May 24, 1919, thus establishing borders with the Republic of Poland. This took place during the offensive of Polish forces against WUPR and undoubtedly contributed to their success⁴.

Despite the official recognition of the Polish state by the Kingdom of Romania on February 17, 1919, maintaining diplomatic relations between both countries encountered difficulties. The fault was on the Polish side, which could not resolve the membership problem of the Polish legation in Bucharest. The government in Warsaw was represented there by Mariusz Linde, who had been appointed by the Regency Council. In turn, the Polish National Committee in Paris had its own representative in the person of Stanisław Koźmiński. Among Romanian authorities, this must have provoked some wariness towards the country considered a potential ally⁵.

The matter was finally settled when a new Polish envoy arrived in Bucharest on June 17, 1919. Even before submitting his credentials (on June 22), he intervened with the Prime Minister ad interim and Foreign Minister Mihail Pherekyde to eliminate the abuse of Romanian troops in Pokuttia against the local Polish population. A Polish civilian commissioner was to be appointed to general Iacob Zadik - commander of the Romanian army in this area. This was supposed to facilitate the realization of the overarching goal, namely the establishment of a "mutual border" and a "mutual political line" towards Ukrainians and

⁴ F. Anghel, *Construirea sistemului „Cordon Sanitaire”. Relații româno-polone, 1919-1926*, Târgoviște, 2008, *passim*; D. Hrenciuc, *România și Polonia. 1918-1931. Relații politice, diplomatice și militare*, Rădăuți, 2003, *passim*; H. Walczak, „Polacy a Rumunia w czasie Wielkiej Wojny i w pierwszych miesiącach pokoju”, in A. Smoliński (ed.), *Mało znana I wojna światowa. Studia i szkice z dziejów Wielkiej Wojny na froncie wschodnim oraz rumuńskim, na Morzu Śródziemnym i na Dalekim Wschodzie*, Grajewo, 2018, p. 290-291.

⁵ Telegram by the Prime Minister of Romania to I. Paderewski from 17 February 1919, in F. Anghel, N. Mareș, D. Preda (eds.), *România-Polonia. Relații diplomatice. I. 1918-1939*, București, 2003, p. 11-12; H. Bułhak, „Stosunki Polski z Rumunią (1918-1921)”, in A. Koryn (ed.), *Odrodzona Polska wśród sąsiadów 1918-1921*, Warszawa, 1999, p. 108-109.

Bolsheviks. Skrzyński also counted on Romania's support for Polish actions in Paris regarding obtaining the permission of the Supreme Council for the Polish army to occupy Eastern Galicia up to the river Zbrucz. Pherekyde acknowledged that the Polish representative was right. However, he avoided taking a clear stance when Skrzyński suggested the rapprochement between Poland and Romania in order to push their own interests in relations with the Entente powers⁶.

Romanian troops were still hostile towards Poles in Pokuttia, and they tolerated communist agitation and the penetration of Bolshevik bands through the Dniester. Moreover, the Polish civilian commissioner was not appointed, and General Zadik described the status of the Romanian army as neutral. Therefore, Skrzyński undertook another intervention with Pherekyde. He also talked to King Ferdinand and Queen Marie on these matters. The result of an exchange of views with the monarch and the minister of foreign affairs was the arrangement that the Romanian army would appear in Pokuttia as an ally of the Polish forces, and its command would receive instructions from Bucharest which would overcome the antagonism existing in this area. The parties also agreed on the need to establish a mutual Polish-Romanian border and on the danger threatening both countries in the event of a contact by Soviet Russia with Czechoslovakia in Eastern Galicia. According to Skrzyński, in Galicia there could be "either an uninterrupted Polish-Romanian front from the Baltic to the Black Sea, or Russian-Ukrainian-Bolshevik from Daugava to Pest (...) breaking one is establishing the other"⁷.

The fact that the Polish military forces pushed the WUPR army beyond Zbrucz river as well as the actual liquidation of this state, not

⁶ Copy of report No. 1b. By A. Skrzyński from June 20, 1919, AAN, KNP, volum (hereinafter: t.) 87, file (hereinafter: k.) 81-82; Skrzyński's telegrams to the MSZ of 17, 19, 22 June 1919, HIA. Polska. Poselstwo (Romania) (hereinafter: Romania). Księga szyfrów (hereinafter: Ks. szyf.) no. 1, box (hereinafter: p.) 1, folder (hereinafter: f. 1.)

⁷ Copies of reports no. 3a. and 3b. by A. Skrzyński to the Ministry of Foreign Affairs of July 1, 1919, IJPA, AGNW, vol. 62/4, file 1119; A. Skrzyński's telegrams to the Ministry of Foreign Affairs of July 27 and August 1, 1919, HIA. Romania, Ks. szyf. no. 1, p. 1, f. 1.

without Romania's certain influence, did not diminish the significance of the Ukrainian problem in relations between Warsaw and Bucharest. The issue of Dnieper Ukraine had come to the fore. In July or early August, a Romanian-Ukrainian agreement was concluded, in which Romania was committed to provide Ukrainian People's Republic with weapons and ammunition and to mediate its agreements with the Entente. The Ukrainians undertook to enter into peace talks with Poland⁸. In Skrzyński's view, Bucharest agreed to this treaty because it saw UPR as a buffer separating Romania from Soviet Russia. At the same time, however, Romania wanted good relations with Poland. Romanian Prime Minister Ion Brătianu, in an interview with the Polish envoy, emphasized that the agreement with Petlura had been enforced by war circumstances, and that supplies of weapons and ammunition to Ukrainians, carried out at a minimum level, could be checked by Poland at any time, which the Romanian government gave its consent to, and he was also willing to "do everything to accelerate Polish-Ukrainian peace"⁹.

At that time, the Bolshevik Hungarian troops were crushed and the threat to the Romanian border by Soviet troops decreased. As a result, the authoritative spheres in Bucharest became less interested in an alliance with Poland. The situation changed in the early 1920s. Then, after defeating the "white" army of general Anton Denikin, the victorious Bolshevik forces reached the Dniester. Romania, whose sovereignty over Bessarabia had not yet been confirmed by the Entente, feared an attack by the Red Army. Peace proposals that Poland received from Moscow in December 1919 and January 1920, and lack of such ones to Romania, could mean for the latter isolation from the Soviets. Hence, Romania began to declare its desire to bring about a rapprochement with Poland on a common anti-Bolshevism platform¹⁰.

⁸ Telegram of the Minister of Foreign Affairs of 7 August 1919 to the envoy of the Republic of Poland to Bucharest, HIA. Romania, Ks. szyf. no 1, p. 1, f. 1.

⁹ Copy of the summary of the report from the legation in Bucharest to the Ministry of Foreign Affairs of 19 August 1919, AAN, Ambasada RP w Londynie, t. 81, k. 12.

¹⁰ H. Bułhak, „Początki sojuszu polsko-rumuńskiego i przebieg rokowań o konwencję wojskową w latach 1919-1921”, in *Dzieje Najnowsze* 1973, z. 3, p. 27; H. Walczak, 2008, *op. cit.*, *passim*.

Henryk WALCZAK

According to Skrzyński, Poland's situation "had never been better" while Romania's one had deteriorated significantly. Bucharest did not receive similar peace offers, and its army was too weak to be able to resist the much larger Red Army on its own. Thus, Romania was in danger of isolation. The Polish envoy was of the opinion that not only rapprochement would be possible but also a military convention between the two countries. The initiative should, however, come from the Romanian side, abandoning the previously expressed attitude of certain superiority towards the Republic of Poland. Skrzyński believed that Romanian offensive actions against the Bolsheviks could not be counted on, and, on the other hand, regardless of the convention coming into effect, they would have to defend their own territory in the event of a Soviet attack, constituting an extension of the right wing of the Polish front. He was of the opinion that a possible convention would mean not more than food and armaments for the Polish army¹¹.

The Polish Ministry of Foreign Affairs did not want to wait for Romanian efforts to negotiate, but ordered its representative in Bucharest to submit to the local government a proposal to immediately send a delegate to Warsaw or to empower Romanian envoy Alexandru Florescu to discuss the basic peace terms negotiations with Soviet Russia¹². The Romanian government seemed to be in favour of this proposal until Bolshevik diplomacy offered Prime Minister Alexandru Vaida-Voevod peace talks (February 22, 1920). Then, according to Skrzyński, the willingness of Romanians to cooperate with Poland weakened, while they began to think about separate and secret negotiations with Moscow, using the prospects of a cooperation with Poland as an argument. At the same time, the head of the interim government Ștefan Cicio-Pop said that the Romanian government would not send its representative to Warsaw. Besides, it had already had a representative there, who "had been taking good care of Romanian interests". In response, Skrzyński not only

¹¹ A. Skrzyński's report to the Ministry of Foreign Affairs of 21 February 1920, no. 31a, in J. Cisek (ed.), *Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku. Wybór dokumentów*, London, 1990, p. 267-268.

¹² Ministry of Foreign Affairs' telegram from February 22, 1920 to A. Skrzyński, HIA. Romania, Ks. szyf., no. 1, p. 1, f. 1.

expressed dissatisfaction with Cicio-Pop about such treatment of the Polish government's invitation, but he also inspired the publication in the Bucharest press of articles showing Poland's willingness to cooperate with Romania and a hesitant and indecisive stance of the latter¹³.

Having prepared the ground, on March 2, 1920, the envoy again proposed to the Romanians to send civil and military delegates to Warsaw, emphasizing the change in the formula for their participation. They were not to be, as had been previously planned, mere observers of the Polish-Soviet negotiations, but full participants of the meeting with the chance to "settle their affairs" in talks with the Bolsheviks. To make the Romanian government more susceptible to accepting the Polish proposal, Skrzyński declared to representatives of the local pacifist leftist groups that its rejection would be a manifestation of the reluctance of Romanian authoritative spheres to conclude peace. At the same time, he tried to convince the court spheres that ignoring Warsaw's initiative would lead Bucharest to isolation against the Soviets, and the treaty which Romania "could sign [with them] would not be peace but capitulation"¹⁴.

The conference in Warsaw of March 13-24, in the absence of appropriate mandate for negotiation of the Romanian delegates, turned out to be only an exchange of information and presentation of positions on issues of mutual interest¹⁵.

Although no concrete results were achieved, Romanian authoritative spheres were convinced of the need to continue talks. On March 28, there was an exchange of views between Prime Minister Averescu and Skrzyński. The Romanian politician declared himself a

¹³ A. Skrzyński's report to the Ministry of Foreign Affairs of March 6, 1920, no. 34a, in J. Cisek (ed.), *op. cit.*, p. 270-271; Skrzyński's telegrams to the Ministry of Foreign Affairs of 28 February, 2 March 1920, HIA. Romania, Ks. szyf. no. 1, p. 1, f. 1.

¹⁴ A. Skrzyński's report to the Ministry of Foreign Affairs of March 6, 1920, no. 34A, in J. Cisek (ed.), *op. cit.*, p. 271-272; Skrzyński's telegrams to the Ministry of Foreign Affairs of 28 February, 2 and 4 March 1920, HIA. Romania, Ks. szyf. No. 1, p. 1, f. 1.

¹⁵ W. Stępnia, „Polityka Polski wobec Rumunii w latach 1919-1920”, in *Teki Archiwalne*, 1997, vol. 2, p. 33-34.

supporter of a close agreement with Poland guaranteeing the cooperation of both countries on the international arena. In his opinion, the issue of peace with Soviet Russia, which both countries should act for together, brought to the forefront of current problems. To avoid the criticism of the great powers, he decided that they should also be invited to the meeting table. This way, they would become co-participants and guarantors of the agreements. In the event of a refusal, Warsaw and Bucharest would be given free rein in the negotiations without exposing neither to Paris nor London. Skrzyński assessed such approach as "tranquil and prudent". He predicted that "Romania's real interest would push it into an alliance with Poland, if the alliance succeeds in securing Romania's present state of possession for the future"¹⁶.

For prestige reasons, the negotiations were continued in the Romanian capital. At the request of King Ferdinand, the Republic of Poland was represented from April 30 to May 10, 1920 by General T. Rozwadowski, who was held in high regard by the Bucharest court when he had stayed there in 1896-1907 as an Austrian military attaché¹⁷. When the Polish negotiator arrived, the Kiev expedition had been already underway for four days, at which the restoration of independent Ukraine was at stake¹⁸.

In addition to General Rozwadowski, Skrzyński also participated in the talks in Bucharest. In his report he argued that Romania, like Poland, saw Russia as a deadly enemy and, not wanting to restore its power, was convinced of the need to support the building of nation-states on the territory of the former tsarist empire. This belief resulted in discreet support for Petlura's Ukraine. Bucharest politicians recognized the necessity of acting in a joint front with Poland towards Western powers. They also declared that they would not hold peace talks with the Bolsheviks or participate in agreements, especially with Czechoslovakia, directed against Poland. In Skrzyński's opinion, court

¹⁶ Copy of A. Skrzyński's report of March 29, 1920, No. 37a, HIA. Polska. Ambasada Wielka Brytania, p. 73, f. 8.

¹⁷ M. Patelski, *Generał broni Tadeusz Jordan Rozwadowski. Żołnierz i dyplomata*, Warszawa, 2002, p. 39-49; H. Bułhak, *Stosunki Polski...*, p. 116.

¹⁸ L. Wyszczelski, *Kijów 1920*, Warszawa, 1999, p. 14 et seq.

spheres and the government had no doubt as to the necessity of an alliance with Poland. However, it was still to be finalized due to Romania's fears about the reaction of the great powers. Namely, the powers imposed a huge contribution on Bucharest for requisitions that the Romanian army had made in Hungary. Although the repayment was suspended, it could only be annulled with the signing of the peace agreement with Hungary. Until then, Romania had to avoid even the slightest gesture that could be perceived as insubordination towards the Entente¹⁹.

The Bolshevik counteroffensive and the retreat of Polish troops from Kiev caused the Romanian side to lose interest in the alliance with Poland, even though the fact that the Red Army was approaching the frontiers of Romania was also hazardous to that country. In Skrzyński's opinion, the royal government should translocate several observation corps to Bukovina. However, he was not sure of the army which was affected by desertion. Moreover, the radicalisation of public mood and the lack of full public awareness of the imminent danger prevented mobilization. The situation could change if the Western powers intervened against the Bolsheviks and guaranteed Romania's security from Hungary and ensured the supply of war material. Only then, according to the envoy, it was not excluded that the Romanian government would create a military atmosphere in the country and take action against the Soviets. However, there was no indication of such a course of events²⁰.

Among the few Romanian politicians aware of the horror of the situation was Foreign Minister Take Ionescu. He told Skrzyński that he insisted on the intervention at the Spa conference in favour of Poland, indicating to the great powers that failure to help would lead to its collapse, and then the whole Europe would be threatened by the Soviet conquest. Unable to assist the Republic of Poland militarily, Romania gave its consent to the transit of war material through its territory and

¹⁹ Copy of the A. Skrzyński's report from 12 May 1920, no. 42a, AAN, Sztab Główny 616, t.16, k. 301-303; Skrzyński's telegram to the Ministry of Foreign Affairs of 6 May 1920 HIA. Romania, Ks. szyf. No. 1, p. 1, f. 1.

²⁰ Copy of A. Skrzyński's report of July 1920, No. 49, HIA. Polska. Ambasada Wielka Brytania, p. 99, f. 5; H. Walczak, *Sojusz z Rumunią...*, p. 64.

the transport to Crimea of the White Guard corps of General Nikolai Bredov, previously interned in Poland²¹.

At the height of the Polish-Bolshevik war, Romania became the object of the Czechoslovak foreign minister Edvard Beneš's efforts to draw Romania and the Kingdom of SCS into the anti-Hungarian bloc called the Little Entente, which took shape in Central and Eastern Europe under the aegis of Czechoslovakia. The first element of this constellation: the Czechoslovak-Yugoslav alliance was concluded on August 14. The head of Romanian diplomacy T. Ionescu saw a common interest with Prague and Belgrade in securing against Hungarian revanchism. However, neutralizing Russian and Bulgarian dangers was also of fundamental importance to Bucharest. Hence, T. Ionescu proposed to expand the Little Entente to include Poland and Greece. Due to the differences with the Czechoslovakian politician regarding the accession of these countries, Romania did not decide to join this grouping and attempted to implement its own plans²².

Skrzyński appreciated the Romanian plans and noticed favourable prospects for Poland in the event of their implementation. Participation in the Danube bloc brought the possibility for the Republic of Poland to get out of its isolation since the war with the Bolsheviks. It also would make Poland a centre of the bloc of the countries bordering Russia. Romania's anti-German attitude was of significant value. Finally, thanks to the creation of this constellation, the countries of Central and Eastern and Southern Europe could become a significant force that Moscow, Paris and London would have to respect²³.

It should be added here that Skrzyński, with his positive attitude towards the Danube block in the Ionescu version, remained isolated. Among Polish authoritative spheres (Chief of State J. Piłsudski, Minister

²¹ Copy of A. Skrzyński's report of July 1920, No. 49, HIA. Polska. Ambasada Wielka Brytania, p. 99, f. 5; Skrzyński's telegram to the Ministry of Foreign Affairs of August, 6 1920, HIA. Romania, Ks. szyf. no. 1, p. 1, f. 1.

²² A. Essen, *Polityka Czechosłowacji w Europie Środkowej w latach 1918-1932*, Kraków, 2006, p. 49; E. Campus, *Ideea federală în perioada interbelică*, București, 1993, p. 42-43.

²³ Excerpt from the report of the legation in Bucharest from 31 August 1920, AAN, Ambasada RP w Waszyngtonie, t. 33, k. 8-12.

of Foreign Affairs E. Sapięha) the Polish-Romanian-Hungarian alliance had more supporters. This idea was not appreciated by the Romanian minister who stayed in Warsaw on November 1-4, 1920, wanting to probe the position of Polish politicians regarding his vision of the Little Entente. The reserve he met in the Polish capital caused him not to make an official invitation to the Republic of Poland to the Danube bloc²⁴.

The failure of these plans meant that Romanian politicians such as Prime Minister Averescu and Minister Ionescu began to convince themselves of the idea of a bilateral alliance between Bucharest and Warsaw. On November 18, Skrzyński held talks on both issues with these politicians. According to him, the head of Romanian diplomacy gave up his plans to expand the Danube bloc, when he saw that after the defeat in Crimea of the "white" troops of General Wrangel, the Bolsheviks could threaten Romania. The abandonment of the plans was also caused by the fall of Prime Minister Eleutherios Venizelos and the changes that followed in Greek politics. Under these circumstances, the alliance with Poland became an alternative to the Romanian foreign minister. In his opinion, it strengthened the position of both countries towards Soviet Russia and was able to prevent the anticipated attack of the Bolsheviks against one of the two countries in the spring of the next year, because "[they] will not feel strong enough to simultaneously cover the wing by the other threatened ally"²⁵.

Averescu also did not expect Poland's accession to the Little Entente "in the immediate future". The prime minister was of the opinion that this alliance in the anti-Hungarian version of Beneš was not contrary to the concept of the Polish-Romanian alliance, whose essence was to become defence against Russian expansionism and protection of the territorial status quo of both countries. Averescu believed that the political system should include the definition of *casus foederis* and *casus belli*. For Skrzyński, determining the state of war did not pose a problem. It was to be a situation in which the frontiers of one of the states would

²⁴ A. Essen, *Polska a Mała Ententa 1920-1934*, Warszawa-Kraków, 1992, p. 40-41, W. Stępnia, *Dyplomacja...*, p. 107-108.

²⁵ Report No. 63 of the Polish envoy to Bucharest A. Skrzyński from November 20, 1920, AAN, MSZ, t. 6407, k. 3-4.

be attacked by Russian troops. Then the allied state should declare war on the aggressor. The Polish envoy silently omitted *casus foederis*, leaving this issue to military specialists²⁶.

Skrzyński was convinced that bringing about the implementation of the alliance's plans would be possible by continuing Poland's efforts to make peace with the Soviets. This state of affairs worried Romanians, who were afraid that the finalization of the Polish-Soviet treaty and security from the Republic of Poland would cause the Kremlin to turn against Romania. Under these circumstances, Bucharest politicians became more willing to form an alliance. In the opinion of the envoy of Poland, tensions in Polish-Soviet relations and the possibility of the outbreak of another war, which would inevitably move the immediate threat from Romanian borders, delayed this perspective²⁷.

Wanting to undertake Polish-Romanian negotiations as soon as possible, Skrzyński, in a conversation with King Ferdinand on December 10, expressed his belief in a highly probable and even certain Soviet attack on Bessarabia. In his opinion, this danger could only be overcome by signing an alliance with Poland. He also pointed out that if Romania were to be attacked before the alliance with Poland was finalized, the latter, due to its own public opinion, which remembered the official neutrality of Romania in 1920, would not be able to provide effective help²⁸.

Skrzyński's diplomatic action, on the one hand, and the concentration of Soviet troops on the Romanian border on the other, caused Averescu to ask the command of the Polish Army to delegate a staff officer to Bucharest to agree on the details of the military convention, which would enter into force with the signing of the political agreement. The Prime Minister emphasized that he would conduct negotiations in person²⁹.

²⁶ *Ibidem*, k. 1-2.

²⁷ *Ibidem*, k. 4-5.

²⁸ A. Skrzyński's report to the Ministry of Foreign Affairs of 11 December 1920, no. 65b, AAN. MSZ, t. 6407, k. 22-26.

²⁹ Skrzyński's telegram to the Ministry of Foreign Affairs of December 13, 1920, HIA. Romania, Ks. szyf. no. 1, p. 1, f. 1.

T. Ionescu also declared himself willing to quickly sign an alliance with Poland. He stated that its public part should include an article giving Romania the possibility of concluding an alliance with states which cared for maintaining the treaties of Trianon, Sevres and Neuilly. In the secret part he wanted to include a point enabling the extension of the defensive anti-Russian alliance into the general alliance, which would also be directed against Germany³⁰. Ionescu's desiderata were met by Minister Sapieha. For his part, he considered it necessary to include in the public part of the agreement mutual guarantees of inviolability of the eastern borders, and in the secret part to include their precise geographical description. A ready draft of the political agreement prepared at the Polish Ministry of Foreign Affairs after being accepted by the Chief of State was sent to Skrzyński to Bucharest. There, with minor changes, it was to be accepted by the Romanian side³¹.

On January 10, 1921, General Stanisław Haller arrived in Bucharest to negotiate a military convention. On the Romanian side, a commission was appointed consisting of General Dumitru Stratilescu, General Nicolae Samsonovici, and Col. Carol Roessler. According to Skrzyński, during the talks Romanians were willing to make concessions. However, they did not have the necessary mandate to make binding arrangements. These were the responsibility of Prime Minister Averescu, who initially did not participate in the talks due to ongoing Orthodox holidays. When he finally sat at the table, to appear more significant and serious, he began to emphasize Romania's military and political superiority over Poland. As a result, conversations had stalled. On January 23, Skrzyński intervened with the Romanian Foreign Minister. The envoy of Poland threatened to break the negotiations, stressing that Romania would then be isolated from Bolshevik Russia, and Poland would not help if it became the object of the attack that Skrzyński expected to happen in the summer of 1921. The next day, General Averescu visited the Polish diplomat, declaring that after agreeing with

³⁰ Skrzyński's telegram to the Ministry of Foreign Affairs of December 15, 1920, *Ibidem*.

³¹ H. Bułhak, *Początki sojuszu...*, p. 40, W. Stępnia, *Dyplomacja polska...*, p.112; H. Walczak, *Sojusz z Rumunią...*, p. 119-123.

the head of diplomacy he would like to sign an alliance with Poland as soon as possible. On the same day, Romanians delivered the text of the convention to the envoy³².

On January 25, Skrzyński went to the head of the Romanian government to make the final arrangements and additions. At that time, Averescu expressed the conviction, which indeed met with the full approval of Skrzyński, that the military convention should not contain too detailed arrangements, because in the rapidly changing conditions they would prove difficult to implement, thus weakening the importance of the treaty. Instead, it should include "unchanging and inviolable rules" and emphasize the cooperation of both general staffs, whose cooperation would only give "practical value to the established principles". On January 29, generals Haller and Stratilescu initialled the finally agreed text of the military convention to be signed along with the political agreement³³.

Talks on this issue progressed quite slowly. Romanian politicians and military men, including King Ferdinand, expressed their concern about the allegedly aggressive actions of Poland towards Czechoslovakia and Warsaw's pro-Hungarian sympathies. With a view to dispelling them, Skrzyński, on the instructions of Minister Sapieha, was to declare that Poland did not have any hostile intentions towards ČSR and the disputed issues were to be discussed and explained during the negotiations in Prague between the two countries; as for Poland's attitude towards Hungary, there was nothing more than sympathy. In these circumstances, on January 30, the monarch declared to Ionescu that he was going to accept the alliance with Poland, but only after obtaining the approval of the great powers. France's consent to the alliance was

³² Letter (manuscript) of Skrzyński to Sapieha from 24 January 1921, AAN, MSZ, t. 6407, k. 77-87; Skrzyński's report to the Ministry of Foreign Affairs of 1 February 1921, No. 69, AAN, MSZ, t. 6407, k. 96-98; Skrzyński's telegram to the Ministry of Foreign Affairs of 29 January 1921, HIA. Romania, Ks. szyf. no. 1, p. 1, f. 1.

³³ Skrzyński's report to the Ministry of Foreign Affairs of 1 February 1921, no. 69, AAN, MSZ, t. 6407, k. 98-99; Skrzyński's telegram to the Ministry of Foreign Affairs of 29 January 1921, HIA. Romania, Ks. szyf. no. 1, p. 1, f. 1.

beyond doubt, while the approval of England was expected by the Romanian Foreign Minister during his visit to London in the near future³⁴.

On February 28, 1921, Minister of Foreign Affairs of Poland Eustachy Sapieha came to Bucharest. After three days of intensive negotiations and refining the details, on March 3, 1921, the Convention on Defensive Alliance and the secret military convention were concluded. The first document was signed by Ministers Ionescu and Sapieha, the second one by generals Constantin Christescu and T. Rozwadowski³⁵.

In the political convention, the parties undertook to declare war and provide military aid to each other if one of them became the object of unprovoked aggression "on its current eastern borders" and not to enter into a separate truce or peace. The convention was supplemented by three secret protocols. Protocol A specified the course of the eastern border of both countries, Protocol B guaranteed the secrecy of the convention until Poland signed a peace with Soviet Russia, and Protocol C included Romania's commitment to supporting the Republic of Poland in the Eastern Galician issue. The military convention stated that if one of the allies was threatened from the East, the other ally would immediately mobilize its army. It also specified the number of troops with which each party was to take part in the Eastern Front, the time of their concentration, as well as the rules of command and coordination of activities³⁶.

The Polish-Romanian alliance was criticized by some part of Polish public opinion. Socialists especially stood out in this, arguing that it would cause tensions, and perhaps war with Soviet Russia, and would cancel the possibility of signing a peace treaty. There were also some opinions about the greater benefits for Romania than for Poland. There

³⁴ Skrzyński's report to the Ministry of Foreign Affairs of 1 February 1921, no. 69, AAN, MSZ, t. 6407, k. 99-100.

³⁵ H. Walczak, *Sojusz z Rumunią...*, p. 135.

³⁶ T. Jędruszczak, M. Nowak-Kiełbikowa (eds.), *Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918-1939*, t. 1918-1932, Warszawa, 1989, p. 146-150, *România-Polonia...*, p. 18-24.

was therefore a danger that it would not be ratified by the Legislative Sejm³⁷.

This caused deep concern to A. Skrzyński. In his report, he mentioned Bucharest's earlier friendly acts towards Poland (including consent to the transfer of General Bredov's troops to Crimea and the transit of weapons and ammunition in 1920, as well as the supply of grain) and emphasized the benefits the alliance brought to his country. As the benefits he considered not only an increase in "the Polish resistance against the Bolsheviks", but also a connection with the West via Romania in the event of war with Germany. According to him, "the Polish-Romanian alliance should be understood by Poland as a natural, essential postulate of its prudent foreign policy and as this policy's axiom independent of changing economic conditions and a government's discretion". Failing to ratify it by the Legislative Sejm would, according to Skrzyński, not only be a mistake of the foreign policy of the Republic of Poland, but this also could cause in Romania discouragement to the Polish state and throw it "into the open arms of Germany". Eventually, on July 1, 1921, the Legislative Sejm ratified the Convention on Defensive Alliance, and the Chief of State sanctioned it on July 18³⁸.

By this time, Romania had already finalized its agreements with Czechoslovakia and the Kingdom of SHS, which were the foundations of the Little Entente. The immediate reason for taking the initiative in this matter was the attempt by the former king, Charles IV Habsburg, to return to the Hungarian throne. For fear of intensifying Hungarian revanchism, Ionescu proposed Czechoslovakia and the Kingdom of SHS to conclude similar arrangements as the one of August 14, 1920. Still keeping in mind his own vision of the Danube bloc, which was also close to Skrzyński's concept, he took the initiative to include Poland in the emerging constellation. Before Warsaw could take an official position, Prague and Belgrade rejected this project as they did not want to enter

³⁷ J. Faryś, *Koncepcje polskiej polityki zagranicznej*, Warszawa, 1981, p. 103, K. Świtalski, *Diariusz 1919-1935*, Warszawa, 1992, p. 81; S. Kutrzeba, *Nasza polityka zagraniczna*, Kraków, 1923, p. 54.

³⁸ Report no. 70 of the Polish envoy to Bucharest A. Skrzyński from March 29, 1921, AAN. MSZ, t. 6407, k. 151-157; W. Stępnia, *Dyplomacja polska...*, p. 119.

into an agreement that could turn them against Russia³⁹. However, Ionescu, at the express request of the Polish envoy, promised to include in the military convention with the Czech Republic a point enabling Poland to transit through their territory in the event of war with Soviet Russia. It can be assumed that due to the veto of Czechoslovak diplomacy, this condition was not met⁴⁰.

Warsaw did not react enthusiastically to the anti-Hungarian alliance. This did not find recognition in Skrzyński's eyes, who, emphasizing the benevolence of France and Italy for the emerging constellation, stated that "Poland seems to be reluctant to all actions aimed at consolidating the relations established by the [post-war] treaties", which, in his opinion, could lead to international isolation. The Polish envoy - a supporter of the Romanian version of the Danube bloc - believed that a break in the impasse would be possible by settlement with Czechoslovakia through Ionescu. He had already committed to Skrzyński to enforce Beneš's promise (made to Ionescu in August 1920) that ČSR would not harm Poland's interests in the matter of Eastern Galicia. For the head of Bucharest diplomacy, overcoming Polish-Czechoslovak antagonism was to be a removal of a significant obstacle on the road to the construction of the five-member Little Entente. After subsequent changes in the Greek policy, the Romanian minister, according to Skrzyński, was optimistic about the future in this matter⁴¹.

The intentions of the new (from June 11, 1921) Polish minister of Foreign Affairs Konstancy Skirmunt, however, did not fully match the expectations of Ionescu. The head of Polish diplomacy wanted to base his policy on the observance of post-war treaties confirming Poland's

³⁹ A. Essen, *Polska a Mała...*, p. 53-54; I. Bitoleanu, *Politica externă a României Mari în dezbaterile parlamentului 1919-1939*, Constanța, 1995, p. 149-150, 180.

⁴⁰ Skrzyński's telegram to the Ministry of Foreign Affairs of June 21, 1921, no. 59, HIA. Romania, Ks. szyf. no. 1, p. 1, f. 1; attachment to the report of Major Górka of 7 October 1921, no. 835, IJPA, AGNW, t. 82, pl. 8212.

⁴¹ Skrzyński's telegrams to the Ministry of Foreign Affairs of 16 V (no. 43), 15 VI (no. 55 the quotation) 1921, HIA. Romania, Ks. szyf. no. 1, p. 1, f. 1; a copy of Skrzyński's report to the Ministry of Foreign Affairs of June 29, 1921 (no. 74a). AAN, Ambasada w Paryżu, t. 21, k. 5.

independence and on the system of alliances, of which the key role was played by the anti-German defensive alliance with France and the alliance with Romania, which constituted safeguards against Russia's threat. According to Skirmunt, the existence of an alliance with Romania imposed the necessity to normalize relations with Czechoslovakia, however, without joining the Little Entente whose anti-Hungarian character interfered with the positive attitude of Warsaw towards Budapest⁴². However, he was ready to undertake efforts to develop a common line of conduct with the bloc countries in the face of problems that would become the subject of the Genoa Conference, in which Germany and Soviet Russia were supposed to participate. In Warsaw, particular concern was given to the possibility of equal treatment of these countries by the Entente powers and the danger of revision of peace treaties⁴³.

The Polish initiative encountered fertile ground in Bucharest. On February 22, Prime Minister Ion Brătianu organized in Bucharest, not without Skrzyński's suggestion, a joint meeting with the head of the government of the Kingdom of SHS Nicola Pašić. Both prime ministers, sharing the concerns of the Polish authorities regarding the Genoa Conference, considered it necessary to clarify with the Czechoslovak government a common position on this matter. It took the form of a declaration signed on the same day, which announced creation of a solid ground for "future work and joint self-defence" before discussing the revision of post-war treaties at the conference in Genoa. However, only the two prime ministers signed it. Skrzyński and Czechoslovakian envoy

⁴² Circular instruction of the Minister of Foreign Affairs K. Skirmunt with guidelines for Polish foreign policy of 3 August 1921, in T. Jędruszczak, M. Nowak-Kiełbikowa (eds.), *op. cit.*, vol. I, p. 175-179.

⁴³ Minutes of the 12th meeting of the Political Committee of the Council of Ministers of the Republic of Poland of 24 January 1922, in M. Jabłonowski, W. Janowski (eds.) *O niepodległą i granice*, vol. 5. *Protokoły Komitetu Politycznego Rady Ministrów 1921-1926*, Warszawa-Pułtusk, 2004, p. 48; instructions of the Minister of Foreign Affairs to the Polish embassies in Paris, Bucharest and Prague of 25 January 1922, AAN, Ambasada w Paryżu, t. 196, k. 106-108; A. Essen, *Polska a Mała...*, p. 74-75.

to Bucharest Ferdinand Veverka had to get the approval of their governments⁴⁴.

Skirmunt approved Skrzyński's participation in the Bucharest talks and basically accepted the provisions taken there, but he reserved the right to make a number of changes and additions before the Poland's formal accession⁴⁵. Skrzyński, however, considered it "dangerous and undesirable" to burden the settlement with "far-reaching details" because they could lead to such a difference of opinions that would preclude agreement. That is why he advised Skirmunt to convene a conference of the heads of the four governments in Warsaw before the meeting in Genoa, where - as he thought - in personal talks it would be easy to overcome the divergences⁴⁶. The Foreign Minister, however, ordered Skrzyński to enter into discussions with Brătianu. He finally gave way to Skirmunt's wishes. The Polish envoy on 5 March announced his accession to the agreement, which had been known for some time as a "quadruple agreement"⁴⁷. This did not matter much then, because Skrzyński's actions encountered an effective counteraction of the Czechs. Veverka aptly noticed that Skrzyński's intention was to create a block of countries under the auspices of Warsaw that could absorb the Little Entente. Beneš fully shared these views. In his opinion, Poland's accession to the Little Entente would have to lead to the undesirable involvement of ČSR in anti-Russian policy. During the meeting on March 2 in Bratislava with the Minister of Foreign Affairs of the Kingdom of SHS Momčilo Ninčić, the head of Czechoslovak diplomacy did not fail to

⁴⁴ Skrzyński's telegrams to the Ministry of Foreign Affairs of 22 February, 23 February and 25 February 1922, AAN, Ambasada w Paryżu, t. 196, k. 108-109; A. Essen, *Polska a Mała...*, p. 78-79; S. Mikulicz, *Od Genui do Rapallo*, Warszawa 1966, p. 150; E. Boia, *Romania's Diplomatic Relations with Yugoslavia in the Interwar Period, 1919-1941*, New York, 1993, p. 90-91.

⁴⁵ Skirmunt's telegrams to Skrzyński from February 24 and February 26 (the quotes) 1922, AAN, Ambasada w Paryżu, t. 196, k.111-112.

⁴⁶ Skrzyński's telegram to the Ministry of Foreign Affairs of 25 February 1922, AAN, Ambasada w Paryżu, t. 196, k. 114.

⁴⁷ Skrzyński's telegrams to the Ministry of Foreign Affairs of March 3, 6, 1922, HIA. Romania, Ks. szyf. no. 1, p. 1, f. 1; Skirmunt's telegram to Skrzyński on March 4, 1922, *Ibidem*.

emphasize the differences in interests between the Republic of Poland and the Danube bloc, which preclude complete solidarity. As a result, both ministers, declaring to Polish representatives in Prague and Belgrade their intention to hold a conference in Warsaw, postponed it due to internal difficulties to a later date, thus torpedoing the project⁴⁸. They did not do that openly, because they found it essential to maintain a common front of Poland and the Danube bloc a few weeks before the beginning of the Genoa Conference.

It is believed that the campaign to create the “quadruple agreement” was largely the result of an independent initiative of Skrzyński. It seems that this diplomat really saw a favourable moment for implementing the project he had formulated in 1920. According to it, Poland was to be made a centre of combination connecting the Baltic States and the Little Entente, whose fundamental purpose was protection of the existing order against the Soviet and German, Hungarian and Bulgarian threats. The “quadruple agreement” could become the beginning of such an alliance. Skrzyński was aware of the reluctance of Czechoslovakia to this project. It can be assumed that he wanted to win Romanians first, which was not difficult, because Brătianu, as it seems, had a similar concept, and then to attract the Kingdom of SHS to cooperation. In this arrangement, Prague's resistance to changing the nature of the Danube bloc would be diminished by the common front of the other states. However, Skirmunt was against Poland's accession to the Little Entente and was not willing to support Skrzyński's possible actions. He even told him to stop using the term “quadruple agreement” and to use the phrase Poland and the Little Entente or to enumerate all the countries. Even less understanding of Skrzyński's concept was demonstrated by another (from June 28, 1922) Foreign Minister Gabriel Narutowicz⁴⁹.

⁴⁸ A. Essen, *Polska a Mała...*, p. 83; A. Szczepańska, *Czechosłowacja w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918-1933*, Szczecin, 2004, p. 116-117; B. Ferenčuhová, *Sovietske Rusko a Malá dohoda (K problematike medzinárodných vzťahov v strednej Európe v rokoch 1917-1924)*, Bratislava, 1988, p. 136.

⁴⁹ Skrzyński's telegram to the Ministry of Foreign Affairs of 12 March 1922; Skirmunt's telegram to Skrzyński from March 13, 1922, HIA. Romania, Ks. szyf. no. 1, p. 1, f. 1; H. Walczak, *Sojusz z Rumunią...*, p. 175-176.

In addition to joint activities in the context of the Genoa Conference, Poland made efforts to intensify political and military cooperation with Romania. Particularly important was the development of mutual cooperation between the two armies and the elimination of inconsistencies between the military convention and the political agreement; the latter provided for mutual assistance for allies in the event of invading their eastern borders, while the convention only obliged them to military mobilization. The desire to strengthen the mutual relations was positively received by Prime Minister Brătianu, who, shortly after taking office (in January 1922), declared to Skrzyński that "he considers the alliance with Poland as a fundamental issue of Romanian foreign policy, independent of changes in persons, governments and constellation". However, talks on the new military convention were quite slow, which was the result of downplaying danger from the East by a large part of the local political and military circles. In the opinion of the Polish envoy, the Chief of State Józef Piłsudski's visit to Romania could help to overcome the impasse⁵⁰.

Preparations for Piłsudski's arrival started in the first weeks of 1922. Due to a number of different obstacles, it did not take effect until September 14 of that year. Skrzyński, who also participated in political talks, was very active in its organization. The most important effect of the Chief of State's visit in an allied country was the conclusion of a new military convention on the day of departure - September 16, which eliminated the previously existing dissonance with the political system. The Polish side received promises from Romanians to further support efforts in London, Paris and Rome regarding Eastern Galicia. They also discussed the issue of the emergence of a joint candidacy of Poland and the Danube bloc for the League of Nations Council, exchanged views on

⁵⁰ Skrzyński's telegram to the Ministry of Foreign Affairs of 31 January 1922, HIA. Romania, Ks. szyf. no. 1, p. 1, f. 1; H. Walczak, "Attaché wojskowy RP w Bukareszcie - ppłk Bolesław Wieniawa-Długoszowski a sprawa modyfikacji i uzupełnień polsko-rumuńskiej konwencji wojskowej w 1922 r.", in *Wojna, wojsko, bezpieczeństwo poprzez stulecia i epoki. Studia i materiały*, vol. 4, Oświęcim, 2019, p. 9.

the conflict in the Middle East and the participation of delegations from both sides in the upcoming disarmament conference in Moscow⁵¹.

In the following weeks, Skrzyński had a further exchange of views with the Romanians on both issues. The Middle East conflict, in which, apart from direct participants: Kemalist Turkey and Greece, the great powers were also involved, aroused Poland's interest in the context of relations with Romania and Soviet Russia. Great Britain gave its support to Athens, while Paris leaned towards an agreement with nationalist Turkey, hoping that the alliance of Kemalists and Bolsheviks would prove fragile. In his instructions to Skrzyński, Narutowicz pointed out that Poland's position on the Middle East conflict should be "broadly consistent with" France's attitude, and Poland's aspiration should be to maintain peace and avoid expansion of the conflict. The head of Polish diplomacy considered the spreading of the conflict possible if London managed to win Romania for its purposes, which would make Warsaw involved in this affair due to the alliance with Bucharest. That is why, according to the head of Polish diplomacy, Romanians should have been discouraged from engaging in this conflict⁵².

Skrzyński considered such a danger unlikely, because Romania's attitude was "thoroughly peaceful, and its desire (...) [was] to maintain the status quo in the Balkans". England's proposal to send Romanian troops to Constantinople, admittedly met with the basic agreement of Bucharest, but was dependent on the joining of all the allied countries, which was, according to the envoy, out of the question. In addition, Duca informed him that making this proposal again by London would result in a veiled rejection of it, because due to the Bolshevik threat Romania "could not take one rifle off the Dniester". In the opinion of the envoy, this political line was to remain unchanged until the vital interests of Romania in the Balkans based on the peace treaties were undermined. Skrzyński believed that the defence of the treaties was the responsibility

⁵¹ Idem, *Wizyty szefów państw w ramach wzajemnych stosunków Polski i Rumunii w dwudziestoleciu międzywojennym*, Szczecin, 2019, p. 34-50.

⁵² Narutowicz's telegram to Skrzyński from 23 September 1922, HIA. Romania, Ks. szyf. no. 1, p. 1, f. 1; W. Stępnia, *op. cit.*, p. 219.

of all the allied states, in particular the powers. The envoy did not share the position of France about the imminent disappearance of the Turkish-Soviet alliance. He believed, however, that the indecision of the Western powers over the Greek-Turkish conflict would give courage to the Bolshevik-Kemal bloc. With some exaggeration, the envoy of the Republic of Poland stated that Cziczerin's visit to Berlin in September 1922 demonstrated the formation of the "German-Bolshevik-Kemalov" bloc, whose aim was to seize the straits and enclose Poland and Romania in the "iron ring"⁵³.

An offer to participate in the Moscow disarmament conference was received by Bucharest from the Kremlin in July 1922; Bucharest was ready to accept it provided that Soviet Russia recognized Bessarabia's incorporation into Romania. Narutowicz, seeking to act against the Soviets in one front with the Baltic States and Romania, instructed the envoy to make efforts to accept the Soviet proposal by the Bucharest government and not to make its participation in the conference dependent on the Kremlin's prior recognition of the existing borders of Romania⁵⁴. Skrzyński had a different view on this matter. He pointed to the duplicity of Moscow's policy. On the one hand, Soviet diplomacy, wanting to ensure Romania's participation in the Moscow conference, asked Poland to mediate and declared not to mention the Bessarabia case. On the other hand, Moscow sent a provocative diplomatic note to Bucharest stating that Romania, making its participation in the conference dependent on the Soviets renouncing "a huge area of Russian territory" (Bessarabia), was becoming the only neighbouring country on the path of realizing "the idea of peace", i.e., disarming and concluding a non-aggression agreement. At the request of the head of Romanian diplomacy, Ion Duca, whether Poland could guarantee that Soviet Russia would keep its promise not to address the issue of disputed territory,

⁵³ Skrzyński's telegrams to the Ministry of Foreign Affairs of 30 September, 2 October 1922, HIA. Romania, Ks. szyf. no. 1, p. 1, f. 1; Skrzyński's report to the Ministry of Foreign Affairs of 4 October 1922, No. 100, AAN, Ambasada w Paryżu, t. 26, k. 8-10.

⁵⁴ Narutowicz's telegram to Skrzyński from 3 October 1922, HIA. Romania, Ks. szyf. no. 1, p. 1, f. 1.

Skrzyński was not able to answer in the affirmative, which made the presumptive success of mediation impossible. At that time, Duca reiterated to the Polish envoy a well-known desideratum that Romania would not participate in the Moscow conference without the Soviets first recognizing Romania's sovereignty over Bessarabia. He also announced that the decision to grant Poland authorization to sign the non-aggression pact on behalf of Romania would be made in a short time⁵⁵.

The disarmament conference in Moscow, during which Romania's interests were represented by Poland, turned out to be unsuccessful. In Skrzyński's opinion, expressed to the British envoy to Bucharest, William Max-Muller, it was not a surprise for the Polish diplomacy. Poland took into account such course of events, but participated in the conference so as not to give the Bolsheviks the opportunity to pose as "apostles of pacifism in the East" and to demonstrate a united front of Poland, Romania and the Baltic States in the face of Soviet danger. Only the second of the goals was not completely achieved, but Skrzyński fully understood the motivation of the Romanian ally⁵⁶.

Skrzyński's activity related to the Moscow conference was the last of the important tasks he carried out during his mission in Bucharest. In the conditions of the political crisis caused by the assassination of President Narutowicz on December 16, General Władysław Sikorski, who was forming the new government, offered Skrzyński to take over the Ministry of Foreign Affairs. In this way, the Bucharest legation lost its dynamic superior, who was much appreciated by Romanian authoritative spheres. However, as the head of diplomacy he gained a chance to implement his political ideas⁵⁷.

Aleksander Skrzyński had proved himself in Bucharest as a high-class diplomat. He made excellent relationships at the royal court,

⁵⁵ Skrzyński's telegrams to the Ministry of Foreign Affairs of 30 September, 5 October, 6 October 1922, HIA. Romania, Ks. szyf. no 1, p. 1, f. 1.

⁵⁶ Max-Muller Report to Curzon of December 28, 1922, No. 590. *DBFP*, Series 1, vol. XXIII, p. 647.

⁵⁷ *Dział Urzędowy, Monitor Polski*, 18 XII 1922 r., p. 1.

Aleksander Skrzyński, Polish envoy to Bucharest

enjoying the respect of King Ferdinand and the sympathy of Queen Marie. He was also able to maintain good and useful relations with the leading Romanian politicians, including the prime ministers Averescu, Cicio-Pop, Brătianu, the ministers Ionescu, Duca and others. As a result, he achieved great successes in Bucharest, including obtaining a decision on the evacuation of Pokuttia and consent to an alliance with Poland. He also attempted to expand cooperation with Romania into a broader Central European constellation, however, here he met with resistance not only of external factors, but also of his own superiors, whom he surpassed with his vision and talent. He revealed these merits while performing the posts of Minister of Foreign Affairs (three times) and Prime Minister. In addition to spectacular successes such as recognition by the western powers of Poland's eastern borders, there were also failures. The most severe of them was the Locarno Conference and its effects. Researchers are still arguing whether another foreign minister could have achieved a better result in the international situation of that time.

After the coup d'état of May 1926, Skrzyński retired from political life. He did not return to the diplomatic service; his exceptional talent was not used by the Sanation team in the following years. "The greatest unemployed person of the Second Republic of Poland" was killed in a car accident on September 15, 1931⁵⁸.

Aleksander Skrzyński, Polish envoy to Bucharest, and the Polish-Romanian Alliance of 1919-1922

(Abstract)

After the end of World War I, the international situation of both Poland and Romania showed many similarities. Their borders were shaped in disputes and conflicts with neighbours and in negotiations with the Entente powers. The fact that Bessarabia, Transylvania and Southern Dobrogea had come under the power of Bucharest antagonized its relations with Russia, Hungary and Bulgaria. In turn, Poland, while demarcating its borders, struggled with Soviet Russia, Germany, West Ukraine People's Republic, Dnieper Ukraine (Ukrainian People's Republic) and Czechoslovakia.

⁵⁸ P. Wandycz, *op. cit.*, *passim*.

Henryk WALCZAK

Antagonisms with neighbours meant that authoritative spheres in Warsaw began to recognize the need to establish a mutual border with Romania as well as close political and military cooperation. Poland intended to gain connection with Western European countries via Romania. In this troubled context, Count Aleksander Skrzyński, one of the greatest diplomats and politicians of the Second Polish Republic, was sent as envoy to Bucharest, where his mission lasted between 1919 and 1922, this article aiming at illustrating some of the episodes that marked his activity.

Keywords: Polish-Romanian alliance, Aleksander Skrzyński, Little Entente, diplomatic history

First Marshal of Poland Józef Piłsudski's titular command over the 16th Infantry Regiment of the Army of the Kingdom of Romania

Aleksander SMOLIŃSKI*

Military commands in the European and Polish military tradition

The old, European, tradition of military commands, which meant titular commanders of regiments or sometimes even smaller infantry or cavalry units¹ dates back to the first half of the 17th century. They also existed in the army of the Polish-Lithuanian Commonwealth, with its peculiar type in the form of cavalry captainship in national contingent's units starting to take shape already in the 16th century. In this case, its prototype - as it seems - might have been the institution of the co-called *patronate*, under which Polish and Lithuanian magnates took broad care of the people under their command, including the nobles serving under them in the army - both of the state or in private corps². In the past, such

* Professor, Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland, asm@umk.pl.

¹ There were, however, no colonels-in-chief in artillery, as originally in many countries, artillery constituted the king's corps, under his direct command and financed entirely from the state treasury. In this respect, it was quite different in the Commonwealth, where since the 16th century there was a rank of "elder over cannon", later called "artillery general", which in the 18th century also performed some of the tasks of colonels-in-chief in units of other armaments - for more, see, for example: K. Górski, *Historia Artylerji Polskiej*, Warszawa, 1902, p. 45 and *passim*.

² For more see, for example, U. Augustyniak, *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585-1640). Mechanizmy patronatu*, Warszawa, 2001, idem, W

titulatory commanders, called *colonels-in-chief*³, were often people with no professional preparation or military experience, the role being often

służbie hetmana i Rzeczypospolitej. Klientela wojskowa Krzysztofa Radziwiłła (1585-1640), Warszawa, 2004; H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów. Czasy Zygmunta III i Władysława IV*, Warszawa, 2002, p. 234-245; idem, *Rzeczpospolita Wazów. Tom II. Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego, dyplomacja, varia*, Warszawa, 2004, p. 190-193; E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz (eds.), *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, Warszawa, 2006; J. Kiaupienė, „Rola klienteli w procesie jednoczenia narodu politycznego Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI w.”, in T. Ciesielski, A. Filipczak-Kocur (eds.), *Rzeczpospolita państwem wielu narodowości I wyznań XVI-XVIII wiek*, Warszawa-Opole, 2008, p. 167-178, also W. Czapliński, *Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII wieku*, Warszawa, 1976 and P. Sz. Skworoda, *Wojny w XVII-wiecznej Europie. Zarys problematyki*, Zabrze-Tarnowskie, Góry, 2014.

In the Polish-Lithuanian Commonwealth some aspects of that phenomenon were functioning also in the 18th century – see, for example, T. Ciesielski, „Milicje magnackie i ich potencjał militarny w połowie XVIII wieku. Zarys problematyki”, in Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz (eds.), *Wobec króla i Rzeczypospolitej. Magnateria w XVI-XVIII wieku*, Kraków, 2012, p. 773-792.

³ In Poland – in the army – probably due to a Saxon influence – the term ‘szef’ (*chef*) finally became common in the 18th century. In foreign contingents, it was used to distinguish the nominal commander from the actual one, since, as priest Jędrzej Kitowicz wrote (*Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Warszawa 1985, p. 83): “In foreign contingent regiments, non-nobles had free access to all officer ranks, except for actual generals, which were known as colonels-in-chief, which was the title given only to Polish-born nobles, mostly magnates with great merits for the court or strong support of other nobles” – own translation). See also J. Kitowicz, *Pamiętniki, czyli Historia polska*, Warszawa, 2005, p. 72, 310, 337; K. Górski, *Historia piechoty polskiej*, Kraków, 1893, p. 40 and *passim*; T. Korzon, *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. Dokończenie epoki przedrozbiorowej, Tom III*, Kraków, 1912, p. 34-36, 106-107; S. Herbst, „Wojskowość polska i wojny w okresie 1576–1648”, in J. Sikorski (ed.), *Zarys dziejów wojskowości polskiej do roku 1864*, Volume I, *Do roku 1648*, Warszawa, 1965, p. 378; J. Wimmer, *Historia piechoty polskiej do roku 1864*, Warszawa, 1978, p. 270–273.

Aleksander Brückner in his encyclopedia [A. Brückner, K. Estreicher – illustrative material, *Encyklopedia staropolska*, Volume II, N–Ż, Warszawa,

almost hereditary within a magnate or aristocratic family, which apart from military ones, could also serve the ruler and country in many other important fields, such as diplomacy or administration⁴. In this manner, the institution of military commands was a common one in most armies of the Old Continent from the 17th to the 18th century, and partly even still in the 19th and the 20th century⁵.

1990 (I edition – Warszawa, 1939), p. 582] under the entry “colonel-in-chief” wrote: „[...] a titular owner or founder of a regiment, in cases when the colonel was actually in command, the position was bought”. More information on that topic, yet not completely accurate, was included in another pre-war encyclopedia (*Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna*, Volume XVI, *Serbowie-Szkocja*, Kraków – f.a., p. 308), where it can be read: „The “Colonel-in-chief” (*chef*) (from French), the head, supervisor, the first in command... In the military it used to be the term to denote a regiment's founder – colonel, who by the power of a warrant issued by the ruler made contracts with officers, recruited soldiers etc., in exchange for which he received some remuneration deducted from his soldiers' pay as well as from additional sources. After the collapse of standing armies, only honorary colonels-in-chief were nominated for merits (so-called regiment owners)”.

However, the latest Polish publications of this type usually fail to mention the historical significance of that term, associating it at the same time exclusively with contemporary meaning, with a former ‘colonel-in-chief’ being wrongly linked to the term of ‘patron’, introduced in the “People’s” Polish Army- for more on that matter vide, for instance: A. Smoliński, „Szef czy patron – tradycja i współczesność w Wojsku Polskim”, in M. Krotofil, A. Smoliński (eds.), *Od armii komputerowej do narodowej II. Dzieje militarne Polski i jej wschodnich sąsiadów od XVI do XX wieku*, Materials from an international research conference, Toruń, 2005.

⁴ For more see J. Sikorski, *Zarys historii wojskowości powszechnej do końca wieku XIX*, Warszawa, 1972, p. 314-315; E. Wagner, *Ars bella gerendi. Aus dem soldatenleben im dreissigjährigen Krieg*, Praha, 1980, p. 13-21; J. Maroń, *Militarne aspekty wojny trzydziestoletniej na Śląsku*, Wrocław, 2000, p. 147 and *passim*; idem, *Wojna trzydziestoletnia na Śląsku. Aspekty militarne*, Wrocław-Racibórz, 2008, p. 141 and *passim*; M. Howard, *Wojna w dziejach Europy*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 2007, p. 46 and *passim*.

⁵ For more about the significance and the functioning of the institution of military colonels-in-chief and their tradition, see also A. Smoliński, „Europejskie i polskie tradycje szefostw wojskowych XVI–XX wieku. Part I”,

It is also worth adding that in the armies of states which are monarchies, the institution of colonel-in-colonel-in-chief has partially survived to this day⁶. In those countries, they are a manifestation of continuity of both the whole armies and of individual regiments, whose uninterrupted history may sometimes date back even to the first half of the 17th century. Some of the roots those units refer to may be even older, dating back to as early as the 16th century.

The institution of colonel-in-chief in the Polish Army from the period of 1918–1939

In the pre-war Polish state, two types of colonels-in-chief existed: actual and honorary. Actual ones were living people, who at the same time officially agreed to take the title. A perfect example here may be the **1st Light Cavalry Regiment**, whose colonel-in-chief since March 1919 was Józef Piłsudski, then Commander-in-chief, and later the First Marshal of Poland⁷. That is why the full-formal- name of the regiment was **Józef Piłsudski's 1st Light Cavalry Regiment**⁸. Apart from that, all soldiers

in *Pro Memoria*, Warszawa, 2004, No. 2 (11); idem, „Europejskie i polskie tradycje szefostw wojskowych XVI–XX wieku. Part II”, in *Pro Memoria*, Warszawa, 2004, No. 3 (12); idem, *Szef czy patron – tradycja i współczesność w Wojsku Polskim...*; T. Ciesielski, *Armia koronna w czasach Augusta III*, Warszawa, 2009.

⁶ At present, it is still like that in the British Army, where the ‘colonel-in-chief’ of a number of British regiments, usually guards, is the monarch - currently Elizabeth II. It’s the reason for the presence of the title “King’s (Queen’s) Own” in their names. It is also similar in the Swedish army – see, for example: C. Carl, *Svenska Arméns Regementen. Regementstraditioner*, Stockholm, 1970, p. 21 and *passim*.

⁷ It was the official title of Józef Piłsudski, acknowledged by the Parliament.

⁸ See, for instance, J. Szostak, *Moja służba Niepodległej. Wspomnienia 1897–1939*, Warszawa, 1987, p. 52–53. See also A. Smoliński, *Jazda Rzeczypospolitej Polskiej w okresie od 12 X 1918 r. do 25 IV 1920 r.*, Toruń, 1999, p. 44; idem, „Odtwarzanie formacji jazdy i artylerii konnej pochodzenia legionowego przez Dowództwo Wojsk Polskich w Lublinie. Październik 1918 r. – początek 1919 r.”, in *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, Białystok, 2003, Volume XL, p. 166. See also *Pierwszy Pułk Szwoleżerów Józefa Piłsudskiego 1914–1945*,

-serving in that unit wore a "JP" monogram on the epaulets of their jackets and coats⁹.

In the latter, and the most frequent case at the time, the colonel-in-chief was a historical character with whom the regiment felt related in some way, and whose memory was being cultivated, but who, for obvious reasons, could not agree to take the title. For that reason, the unit only took the person's name. An example here may be **General Dwernicki's 2nd Grochów Uhlan Regiment**¹⁰, which similarly to other units who had honorary or actual colonels-in-chief wore the monogram of its colonel-in-chief in the form of entwined letters "JD"¹¹.

London, 1987 (second edition – Warszawa, 2008); L. Rościszewski, *1 Pułk Szwoleżerów Józefa Piłsudskiego 1918–1939*, Warszawa, 1993.

⁹ See, for example A. Smoliński, *Szef czy patron – tradycja i współczesność w Wojsku Polskim...*; idem, „Szefostwa i szefowie pułków kawalerii Wojska Polskiego z lat 1919–1939”, in *Grajewskie Zeszyty Historyczne Zapis*, Materiały i Studia do Dziejów 9 Pułku Strzelców Konnych, Grajewo October – December 2006, issue 4 (20); idem, „Szefostwa w Wojsku Polskim w latach 1919–1939 oraz ich związek z polską i europejską tradycją wojskową”, in *Pro Memoria*, Warszawa, 2008, No. 1 (18).

¹⁰ He was a soldier from the past – a cavalryman – of the Army of Grand Duchy of Warsaw, who participated in the Napoleonic Wars, who – as major general – later took active part in the November Uprising against Russia and the Polish-Russian war of 1831.

¹¹ Warszawa, CAW, Office of the Minister of Military Affairs, 300.1.480. Document from the command 2nd Uhlan Regiment l. dz. 2223/26 from 25.10.1926; *Ibidem*, Document from the command of 1st Cavalry Division l. dz. 1828/II.26 from 28.10.1926; *Ibidem*, Document from the Corps District Command No. III l. dz. 22021/Wyszk. from 4 XI 1926 r.; *Ibidem*, Document issued by the Minister of Military Affairs l. dz. 28487/G.M. I from 22.11.1926, *Dziennik Rozkazów Ministerstwa Spraw Wojskowych (Journal of Orders of the Ministry of Military Affairs)* No. 30 from 29.07.1924 item 448; *Ibidem*, No. 11 from 17.07.1936, item 126; A. Cz. Dobroński, K. Skłodowski, *2 Pułk Ułanów Grochowskich im. gen. Dwernickiego 1917-1939. Dzieje i tradycja*, Suwałki, 2008, p. 75, 249-250. See also W. S. Herkner, *Zarys historii wojennej 2-go Pułku Ułanów Grochowskich im. Gen. Józefa Dwernickiego*, Warszawa, 1929; A. Dobroński, *Ułani Grochowscy*, Warsaw, Białystok, 1992; idem, *2 Pułk Ułanów Grochowskich im. gen. Józefa Dwernickiego*, Pruszków, 1993.

The procedure of awarding colonels-in-chief in the army of the Second Polish Republic was as follows. The decision about the selection of the colonel-in-chief was made by officers serving in the regiment. It needed to be rationally motivated, since during the process the unit was obliged to prove that it had some historical connections with the proposed individual. At the same time, based on ethical and patriotic values it represented, it was supposed to build the regiment's *esprit de corps*. Thusly motivated motion would be sent to relevant department under the Minister of Military Affairs, which in his name issued an opinion on the matter¹².

In case of a positive response to the request, a relevant decision was published in the "Journal of Orders of the Ministry of Military Affairs", which allowed a unit to officially change its name by adding its colonel-in-chief.

The phenomenon of adopting colonels-in-chief by individual units of the Polish Army started as early as in 1919 as a result of

For more on actual and honorary colonels-in-chief of Polish Army units from 1919-1929, see, for example, A. Smoliński, „Szefostwa w Wojsku Polskim w latach 1919–1939 oraz ich związek z polską i europejską tradycją wojskową...”; idem, „Szefostwa i szefowie pułków kawalerii Wojska Polskiego z lat 1919-1939...”; idem, „Szefostwa i szefowie dywizjonów artylerii konnej Wojska Polskiego II RP”, in *Grajewskie Zeszyty Historyczne Zapis. Materiały i Studia do Dziejów 9 Pułku Strzelców Konnych oraz Grajewa i Okolicy*, Grajewo July-December 2007, issue 3–4 (23–24); idem, „Szefostwa i szefowie dywizjonów artylerii konnej Wojska Polskiego II Rzeczypospolitej oraz ich europejskie i polskie tradycje”, in *Artyleria polska. Historia – terażniejszość – przyszłość (myśl wojskowa, szkolnictwo artyleryjskie, technika i uzbrojenie)*. Post-conference materials. II Academic Conference Toruń 13–14 May 2008, Toruń, 2008; idem, „Szefostwa dywizjonów artylerii konnej Wojska Polskiego II Rzeczypospolitej oraz ich europejskie i polskie tradycje”, in M. Giętkowski, A. Smoliński (eds.), *Studia artyleryjskie*, Volume 2, Toruń, 2011. The publication includes a full list of units and military institutions before 1939 which had colonels-in-chief.

¹² For more on that matter vide also: P. A. Rost, „Szefostwa honorowe i szefostwa polskich oddziałów kawalerii 1918–1939 r.”, in B. Polak (ed.), *Wojsko Polskie 1914–1922*, Volume 2, Koszalin, 1986, p. 336 and *passim*. See also A. Smoliński, *Szef czy patron – tradycja i współczesność w Wojsku Polskim...*

bottom-up initiatives by units, mostly cavalry ones, and lasted with varying intensity throughout the whole inter-war period¹³. Despite that, regiments which were unable to properly motivate their motions – despite acting towards it since the early 1920's – did not obtain relevant permissions to add colonels-in-chief to their names until late 1930's or did not obtain it at all till the end of Second Commonwealth's existence¹⁴. A good illustration here can be the long and interesting history of efforts towards awarding a colonel-in-chief for **General Kazimierz Pułaski's 9th Mounted Rifles Regiment**¹⁵.

¹³ For more see, for example P. A. Rost, *op. cit.*; A. Smoliński, *Szefostwa i szefowie pułków kawalerii Wojska Polskiego z lat 1919-1939...*

¹⁴ An example here may be the 1st Mounted Rifles Regiment, which in the 30's unsuccessfully tried to establish „Emperor Napoleon I” as its colonel-in-chief – see Z. Gnat-Wieteska, *1 Pułk Strzelców Konnych – tradycje i udział w wojnie 1939 r.*, Warszawa, 1989, p. 14-15; idem, *Pierwszy Pułk Strzelców Konnych 1806–1944*, Warszawa, 1995, p. 62.

¹⁵ *Dziennik Rozkazów Ministerstwa Spraw Wojskowych (Journal of Orders of the Ministry of Military Affairs) No. 2 from 18.02.1933, item 23; Ibidem, No. 7 from 14.05.1936, item 86; S. Orłowski, Zarys historii wojennej 9-go Pułku Strzelców Konnych*, Warszawa, 1934, p. 4-5; J. Bielicki, „Proporzec generała Kazimierza Pułaskiego”, in *Przegląd Kawalerii i Broni Panczernej*, Londyn, 1968, volume VII, no. 51, p. 193-194; W. Jerulank, *Zarys historii 9 Pułku Strzelców Konnych im. gen. Kazimierza Pułaskiego z Grajewo*, Grajewo, 1989, p. 15-17; Z. Gnat-Wieteska, *9 Pułk Strzelców Konnych im. gen. Kazimierza Pułaskiego*, Pruszków, 1999, p. 3-8; „Najkrótsza historia 9 PSK im. gen. Kazimierza Pułaskiego”, in *Grajewskie Zeszyty Historyczne Zapis. Materiały i Studia do Dziejów 9 Pułku Strzelców Konnych*, 2001, issue 1, p. 2-3; A. Dudziński, „Generał Kazimierz Pułaski – szefem honorowym 9 PSK w Grajewie”, in *Grajewskie Zeszyty Historyczne Zapis, Materiały i Studia do Dziejów 9 Pułku Strzelców Konnych*, 2001, issue 2, p. 25-26; idem, *9 Pułk Strzelców Konnych 1921-1939*, Grajewo, 2009, p. 284-289. See also A. Smoliński, *Szef czy patron – tradycja i współczesność w Wojsku Polskim...*

Kazimierz Pułaski was a member of anti-Russian Bar Confederation in 1768-1772, and then as brigadier general a participant of the American War of Independence and one of the creators of American cavalry. He died in 1779 during the battle of Savannah.

Most units of the Army of the Second Polish Republic were making active efforts for being granted a colonel-in-chief, as well as the unit's tradition and banner could serve educational purposes¹⁶. That is why the requests for colonels-in-chief which military authorities considered insufficiently motivated were rejected. This was the case, for example, for the 69th Infantry Regiment, which in the 1920's was trying to be awarded "[...] **the name of King Boleslaw the Brave**" or "**Hetman Stefan Czarniecki**"¹⁷. According to the head of the Army's Bureau of History, brigadier general Julian Stachiewicz, it meant that "[...] *the regiment has not made the decision yet, hence [...] the matter is not ready to be solved*". In consequence, despite further efforts, the unit did not receive an honorary colonel-in-chief until the end of its existence¹⁸.

Thanks to the process described above, before 1939 a large number of independent units of all three major armaments, namely infantry, cavalry and artillery and others, as well as military institutions had obtained legally acknowledged colonels-in-chief, honorary or actual. The dominant ones were – naturally, the former¹⁹.

Actual or honorary colonels-in-chief of Polish Army units could be only individuals with extraordinary merits throughout many

¹⁶ See, for example, E. Jasiński (ed.) *Zbiór pytań i odpowiedzi opracowany przez grono oficerów 20 Pułku Piechoty Ziemi Krakowskiej*, Kraków, 1931, p. 184; *Instrukcja szkolenia kawalerii*, Part I, *Organizacja i metody szkolenia*, Department of Cavalry of the Ministry of Military Affairs, Warszawa, 1937, p. 7, 32-33.

¹⁷ He was Crown Field Hetman, with great merits especially during the so called Swedish "Deluge" of 1655–1660 and the wars between Poland and Russia and the Cossacks.

¹⁸ CAW, Wojskowe Biuro Historyczne (Military Bureau of History), 341.1.52. Document issued by the Head of Military Bureau of History brigadier general Julian Stachiewicz from 30.06.1928.

¹⁹ For their full list see R. E. Stolarski, „Nazwy obiektów wojskowych w II Rzeczypospolitej”, *Mars. Problematyka i Historia Wojskowości. Studia i Materiały*, London-Warszawa, 1993, Volume 1 and A. Smoliński, *Szef czy patron – tradycja i współczesność w Wojsku Polskim...*; idem *Szefostwa w Wojsku Polskim w latach 1919–1939 oraz ich związek z polską i europejską tradycją wojskową...*; idem, *Szefostwa i szefowie pułków kawalerii Wojska Polskiego z lat 1919–1939...*; idem, *Szefostwa dywizjonów artylerii konnej Wojska Polskiego II Rzeczypospolitej oraz ich europejskie i polskie tradycje...*

centuries of the Polish-Lithuanian Commonwealth, or ones who had great significance for the history of the Polish nation. They were people who could be viewed as unanimously positive by every Pole, even a less cultured one. The goal was to play a great role in the patriotic education of citizens of the Polish Republic who were doing the mandatory military service. At the same time, the institution of colonels-in-chief was meant to serve as an element which integrated the army with the society.

There are two factors which need to be considered as very positive in the process of awarding colonels-in-chief to military units. Firstly, awarding them was neither automatic nor compulsory. Secondly, honorary colonels-in-chief were the dominant ones, unlike the actual, which could at times stir controversy. Arguably, the only example of such a colonel-in-chief, without judging the validity of such opinions, was division general doctor Felicjan Sławoj Składkowski²⁰.

The fact that not every unit which applied for a colonel-in-chief obtained such permission serves as evidence that having them was treated as a form of reward for an educational effort and cultivation of national military traditions and not only – as it is common in the armed forces of the Third Commonwealth – as an element of certain “military folklore”²¹.

In addition, it should also be mentioned that during the interwar period a whole number of cases of having a colonel-in-chief was

²⁰ The officer was the head of 4th District Hospital, whose full name was Division General Doctor Felicjan Sławoj Składkowski's 4th District Hospital – see, for example, *Dziennik Rozkazów Ministerstwa Spraw Wojskowych No. 12 from 25.09.1937 item 154*. See also S. F. Składkowski, *Moja służba w brygadzie. Pamiętnik polowy*, Volume I and II, Warszawa, 1932–1933; idem, *Benjaminów 1917–1918*, Warszawa, 1935; idem, *Strzepy meldunków*, Warszawa, 1936; F. S. Składkowski, *Nie ostatnie słowo oskarżonego. Wspomnienia i artykuły*, Warszawa 2003; S. Składkowski, *Kwiatuszki administracyjne i inne*, Warszawa, 2005; A. Adamczyk, *Generał dywizji Sławoj Felicjan Składkowski (1885-1962). Zarys biografii politycznej*, Toruń, 2001; M. Sioma, *Sławoj Felicjan Składkowski (1885-1962). Żołnierz i polityk*, Lublin, 2005.

²¹ For more, see A. Smoliński, *Szef czy patron – tradycja i współczesność w Wojsku Polskim...*

accompanied by the right for the soldiers to wear the Royal cyphers²², monograms²³ or initials²⁴ of their colonels-in-chief²⁵ on the epaulets of their coats and jackets. They were also present in other elements of the units' symbols, such as trumpet, drum and kettledrum banners, flags, commemorative badges etc.

It should also be strongly emphasized that all those solutions were in accordance with many centuries of military tradition shaped by many European armies. In this way, the Polish Army of that period was becoming an integral part of the Old Continent's civilizational heritage²⁶.

²² A Royal Cypher is a symbol consisting of a monogram formed from the first letters of the name and surname, or only the surname's initial with an ordinal number, topped with a King's, Grand Duke's or Duke's crown. The right to own it was reserved exclusively for rulers who had sovereign authority over a given territory.

²³ In the European military symbols, a monogram is a symbol formed from entwined initials of the name and surname, which in this way form a single sign.

²⁴ In military symbolism the term refers to a symbol formed from the first letter of a surname- most frequently- or also a name.

²⁵ The right to use symbols of this kind was not equal to the right to have a colonel-in-chief. One such example can be the King Jan Sobieski's 20th Uhlan Regiment, in which despite formal prohibitions the colonel-in-chief's numbers were worn for more vide, among many: CAW, Departament Dowodzenia Ogólnego Ministerstwa Spraw Wojskowych (Department of General Command of the Ministry of Military Affairs), 300.22.75. Report of the Commander of District Corps X from January 1928 r.; *Ibidem*, Document by the head of Chancellery of the Minister of Military Affairs colonel Józefa Becka l. dz. 1603/G.M.I. from 31.01.1928; A. Smoliński, *Szef czy patron – tradycja i współczesność w Wojsku Polskim...*, p. 537-538, 540; J. Majka, A. Cebula, *Ułani Króla Jana. Z dziejów 20 Pułku Ułanów im. Króla Jana III Sobieskiego*, Warszawa, f. a., p. 49.

²⁶ For more, see, for example, A. Smoliński, *Szef czy patron – tradycja i współczesność w Wojsku Polskim...*; idem, *Szefostwa i szefowie pułków kawalerii Wojska Polskiego z lat 1919–1939...*; idem, *Szefostwa i szefowie dywizjonów artylerii konnej Wojska Polskiego II RP...*; idem, *Szefostwa w Wojsku Polskim w latach 1919–1939 oraz ich związek z polską i europejską tradycją wojskową...*; idem, *Szefostwa i szefowie dywizjonów artylerii konnej Wojska Polskiego II Rzeczypospolitej oraz ich europejskie i polskie tradycje...*; idem, „Hetman wielki

The First Marshal of Poland Józef Piłsudski as the colonel-in-chief of 16th Infantry Regiment of the Army of the Kingdom of Romania

Those matters were treated in a similar manner also in the army of the Kingdom of Romania, where a number of regiments had their colonels-in-chief. They were also Romanian monarchs, such as Queen Marie, very popular in the Romanian society, who was the actual colonel-in-chief of the Roșiori 4th Cavalry Regiment (*Regimentul 4 Roșiori*). The marks of having colonels-in-chief, on the other hand, were royal numbers or monograms worn on the epaulets by privates and officers²⁷.

Making Marshal Józef Piłsudski the colonel-in-chief of Romanian 16th Infantry Regiment was a consequence of the military alliance made between The Polish Republic and the Kingdom of Romania on 3 March 1921²⁸. It was directed against Soviet Russia, which for both of those

litewski Jan Karol Chodkiewicz jako szef 26 Pułku Ułanów armii II Rzeczypospolitej”, in B. Dybaś (ed.), *Wojny północne w XVI–XVIII wieku. W czterechsetletcie bitwy pod Kircholmem*, Toruń, 2007; idem, „Osoba hetmana wielkiego litewskiego Jana Karola Chodkiewicza jako czynnik wykorzystywany w wychowaniu patriotycznym i obywatelskim w Wojsku Polskim II Rzeczypospolitej”, in Z. Biegański, W. Jastrzębski (eds.), *Wojsko a społeczeństwo na Kujawach i Pomorzu* (Prace Komisji Historii Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego, volume XXI), Bydgoszcz, 2009, also idem, „Tadeusz Kościuszko i kościuszkowskie tradycje w Wojsku Polskim 1918–2013”, in M. Trąbski (ed.), *Czasy Nowożytne*, Warszawa, 2016, volume 29. Materials from the session entitled „Tadeusz Kościuszko. Historia – Mity – Tradycja”, Szczekociny, 6-7 June 2014.

²⁷ C. M. Vlădescu, *Uniformele armatei române de la începutul secolului al XIX-lea până la victoria din mai 1945*, București, 1977, p. 144.

²⁸ It was: “The convention on the defensive alliance between the Republic of Poland and the Kingdom of Romania” and the document signed along with it: “The secret Polish-Romanian military convention”. The convention on the alliance was published in *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (The Polish Republic's Journal of Laws)* no. 81 from 1921, item 557. In addition, the full text of both documents was also quoted in the publication entitled: T. Jędruszczak, M. Nowak-Kiełbikowa (eds.), *Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918-1939*, Volume I, 1918-1932, Warszawa, 1989, p.

countries was a serious political and military threat throughout the whole interwar period. Thus, for the whole duration of the alliance, both sides, despite certain difficulties and hesitation, mainly on the Romanian side²⁹, maintained political and military relationships, which at times were particularly close.

Apart from cooperation between military headquarters³⁰ and other contacts related to war planning, they also involved cooperation of intelligence with reference to detect and evaluate the USSR's military potential in the years 1921–1939³¹. There were also other forms of

146-148 – document no. 32 and p. 148-150 – document no. 33, only the former of the two without the preamble in H. Janowska, T. Jędruszczak (eds.), *Powstanie II Rzeczypospolitej. Wybór dokumentów 1866–1925*, Warszawa, 1984, p. 621-622 – document no. 311. See also H. Walczak, *Sojusz w Rumunię w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918-1931*, Szczecin, 2008.

²⁹ It was, apart from other factors, due to the fact that in the first half of the 30's Romania held grudge against Poland for signing a pact with the Soviets in 1932, and a declaration with the Germans in 1934. In the Polish political circles, on the other hand, bad impression was made by the attempts of Romania's political flirting with Czechoslovakia and the Soviets as part of preparations for the so-called "eastern pact", involving declarations of mutual help against the Germans, who – according to the Polish side – posed a threat to the stability of the Polish-Romanian alliance of 1921– for more on that topic, apart from a part of literature quoted below, see also M. Wołos, *Francja – ZSRR. Stosunki polityczne w latach 1924-1932*, Toruń 2004; J. Durka, „Koncepcja zawarcia paktu wzajemnej pomocy między Rumunię a ZSRS w latach 1935–1936 i jej konsekwencje w ocenach polskich dyplomatów”, in A. Smoliński (ed.), *Ze wspólnej przeszłości. Studia z dziejów stosunków polsko-rumuńskich*, Toruń, 2017. See also: Elena Daniela Nica, *România și politica securității colective. Pactul Briand – Kellogg, Târgoviște*, 2012.

³⁰ For more, see, among others: H. Walczak, „Józef Piłsudski a polsko-rumuńskie rozmowy sztabowe w 1928 i 1930 r.”, in A. Smoliński, J. Durka (eds.), *Wokół Pierwszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego męża stanu, wodza i bohatera narodowego*, Toruń, 2020.

³¹ CAW, Oddział II Sztabu Głównego Wojska Polskiego (Department II of the High Command of Polish Army), I.303.4.2912. Annales a la conference Deuxiemes Bureaux des Etats Majors Generaux Roumain et Polonais a Varsovie – 1926; A. Smoliński, *Sytuacja wojskowa, ekonomiczna i społeczna na sowieckiej Ukrainie w latach 1921–1939 w ocenach Oddziału II polskiego Sztabu*

military cooperation³² and contacts between various units of the Polish Army and the Romanian Army³³, as well as diplomatic relations³⁴.

Głównego, in „Південний Архів”. Історичні Науки, Міністерство Освіти і Науки України, Херсонський Державний Університет, Херсон, 2004, Випуск 16; idem, „Sowiecka Ukraina z lat 1921–1939 w dokumentach Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego oraz próba oceny wartości poznawczej tych akt”, in *Przegląd Wschodni*, Warszawa, 2006, volume X, issue 1 (37); idem, „Robotniczo-Chłopska Armia Czerwona oraz sowiecki przemysł wojenny z lat 1921–1939 w dokumentach Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego”, in P. Kołakowski, A. Peplowski (eds.), *Polski wywiad wojskowy 1918–1945*, Toruń, 2006; idem, „Armia Czerwona oraz sowiecki potencjał militarny z lat dwudziestych i trzydziestych XX w. w dokumentach Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego. Przyczynek do dziejów i efektywności wywiadu wojskowego II Rzeczypospolitej”, in W. Skóra, P. Skubisz (eds.), *Studia nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX wieku*, Volume 3, Szczecin, 2016.

³² It is also worth remembering that Romania, mostly in the 30's, was an important buyer of the military equipment produced by the Polish military industry – for more on that matter see M. P. Deszczyński, W. Mazur, *Na krawędzi ryzyka. Eksport polskiego sprzętu wojskowego w okresie międzywojennym*, Warszawa, 2004; D. Antoniu, *Polskie konstrukcje lotnicze w Rumunii 1933–1947*, Volume IV, Part 3, Introduction by D. Antoniu, W. Mazur, Sandomierz, 2014.

³³ It seems that the earliest, and at the same time the most lasting contacts between units of the Polish Army and the Romanian Army before 1939 were made between Rokitna's 2nd Light Cavalry Regiment and Roșiori 11th Hussars' Regiment – see T. Łekawski, „Przyjaźń 2 Pułku Szwoleżerów z rumuńskim 11 Pułkiem Rosiori”, in *Przegląd Kawalerii i Broni Pancерnej*, London, 1968, volume IX, no. 52, p. 253-256; L. Mitkiewicz, *W Pułku Szwoleżerów Rokitniańskich 1932-1935*, Introduction and academic edition by W. Rezmer, Toruń, 2014, p. 190; W. Gogan, *2 Pułk Szwoleżerów Rokitniańskich*, Pelplin, 2015, p. 264.

³⁴ See P. Stawecki, *Polityka wojskowa Polski 1921-1926*, Warszawa, 1981, p. 248 and *passim*; M. Leczyk, *Polska i sąsiedzi. Stosunki wojskowe 1921-1939*, Białystok, 1997, p. 48-78, 171-214, 347-383. In addition, for more about Polish-Romanian military cooperation, see, among others „Materiały do dziejów sojuszu polsko-rumuńskiego w latach 1921–1931”. Introduction and edition: H. Bułhak, *Studia Historyczne*, 1973, no. 3; idem, „Początki sojuszu polsko-rumuńskiego i przebieg rokowań o konwencję wojskową w latach

Another aspect of great importance, although mainly for the Polish side, were economic relations³⁵.

The manifestation of particular courtesy in both armies' mutual relations, according to old European traditions, were the aforementioned institutions of colonels-in-chief. As early as in September 1922: „[...] during Marshal Józef Piłsudski's stay in Romania, King Ferdinand³⁶ decided to give the name of the First Marshal of Poland to one of his regiments [and – note by A.S.] chose one of the best and most famous: Fălticeni 16th Infantry Regiment”³⁷.

The regiment was among those infantry units in the Romanian Army which were organized in 1877 by then Duke Carol I. The baptism of fire for then Dorobanți 16th Infantry Regiment was on August 30, that year, during an assault on the Turkish redoubt of Grivița. From that moment, until February 1878 – which was the end of the war against Turkey – the unit took active part in many clashes and battles, earning great merits especially while storming the mountain passes in the

1919-1921”, in *Dzieje Najnowsze*, Warszawa, 1973, No. 3; M. Leczyk, „Z dziejów polsko-rumuńskiego sojuszu wojskowego 1926–1932”, in *Dzieje Najnowsze*, Warszawa, 1994, issue 3; H. Walczak, *Sojusz w Rumunię w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1931...*; idem, *Wizyty szefów państw w ramach wzajemnych stosunków Polski i Rumunii w dwudziestoleciu międzywojennym*, Szczecin, 2019, also J. Białkowski, *Aspekty wojskowe polityki zagranicznej Polski w 1939 roku*, Toruń, 2008 and: N. Mareş, *Alianța româno-polonă între destrămarea și solidaritate (1938–1939)*, București, 2010.

³⁵ For more, vide for example: M. Jabłonowski, *Cztery lata przed wojną. Z dziejów gospodarki polskiej 1936–1939*, Olsztyn, 1996, p. 20 and *passim*.

³⁶ The person mentioned is Ferdinand Hohenzollern-Sigmaringen I, born in 1865, who was King of Romania at that time, ruling the country until his death on 20.07.1927 – for more about him, see W. Roszkowski, J. Kofman (eds.), *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*, Warsaw, 2004, p. 320–321.

³⁷ Such information was included in 57 „Pułk Piechoty Karola II, króla Rumunii...”, in *Wiarius*. Organ korpusu podoficerów zawodowych wojska lądowego, Marynarki Wojennej i Korpusu Ochrony Pogranicza, Warszawa, no. 29 from 17.07.1937, R.VIII, p. 1.

Balkans and during the bloody battle of Plevna³⁸. It thus had significant contribution to winning Romania's independence.

The regiment gained even more fame during the short, yet difficult summer campaign of 1913, when Romania, alongside Serbia, fought against Bulgaria.

However, the 16th infantry Regiment wrote the latest cards of its fighting history during the First World War, when Romania fought for a number of provinces which had previously been outside their borders³⁹. Almost immediately after to outbreak of war with Austro-Hungary on August 16, 1916, it crossed the border in the Carpathian Mountains and entered then Hungarian Transylvania, moving deep into the country. However, the overwhelming forces of the Central Powers soon forced the Romanians to retreat, during which in the autumn of 1916 at Comănești the unit long defended the access to the mountain pass of the Carpathians. In the course of further retreat, it defended Bucharest in November and later distinguished itself by fighting in Moldova.

In February 1917, due to heavy losses, the regiment was withdrawn from the frontline for replenishment, after which as early as in July that year fought at the Oituz River. There, it defended the positions abandoned by a brigade of the Russian Army which had turned to bolshevism⁴⁰. The rest of 1917 was filled with the Regiment's

³⁸ For more, see, for instance, B. Brodecki, *Szypka i Plevna 1877*, Warszawa, 1986.

³⁹ For more see, among others, E. O. Volkmann, *Wielka Wojna 1914–1918*, Translation by Dygant, Tadeusz Frasunkiewicz, S.G. Kara, B. Merwin, S. G. Porwit, Oświęcim, 2013; J. Dąbrowski, *Wielka Wojna 1914-1918*, Volume II, Warszawa, 1937, Second edition, Oświęcim, 2015; A. Dubicki, *Kampania letnia na froncie rumuńskim w 1917 roku*, Zabrze, 2010; idem, „Rumuńskie służby wywiadowcze w okresie I wojny światowej”, in A. Krzak (ed.), *I wojna światowa na Bałkanach. Działania militarne i polityczne w latach 1914–1918*, Szczecin, 2014; A. Krzak, *Wielka Wojna na Bałkanach. Działania militarne i polityczne podczas I wojny światowej 1914-1918*, Częstochowa, 2016.

⁴⁰ The term „Russian Army” („Русская Армия”), which at that time was a proper name, will be written by the Author with a capital letter, as it has been and still is done by Russian historians – see, for example, *Военный энциклопедический словарь*. Редакционная коллегия, Москва 2002, p. 1342–1345, as well as *Хрестоматия по русской военной истории*. Составил Л. Г.

fighters in attacking enemy forces and various actions against demoralized Russian troops, such as the disarming of the 4th Rifle Corps of the Russian Army near its peace-time garrison at Fălticeni.

For almost the whole 1918, the Regiment fought in Bukovina, contributing to its retaining by the Romanian army and its ridding of Bolshevik units of the former Russian Army and Ukrainian guerrilla forces.

By the end of that year, as well as the first half of 1919, the 16th Infantry Regiment fought with Hungarian communists led by Béla Kun. In the course of those fights, the unit took Budapest, where it "kept order" for six weeks. It was not until the end of September, when the war ended for the 16th Infantry Regiment and it could thus return to its home garrison in Fălticeni. For its combat achievements, the unit received a number of war distinctions⁴¹.

However, in 1922 the procedure of making First Marshal of Poland the unit's colonel-in-chief was not finalized, since he did not appear in Fălticeni to actually and formally take the title. It could have been due to lack of time during the short - only two-day visit of the Colonel - in-chief of State in Romania, and his commonly known dislike for "*panoply and official events*"⁴². Despite that - most probably - the

Безкровный, Москва, 1947; А. А. Керсновский, *История Русской Армии*, Москва, 1999.

⁴¹ R. Rubach, „16 Pułk Piechoty Rumuńskiej imienia Pierwszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego (Regimentul 16 de Infanterie Română, care poartă numele primului Mareșal al Poloniei Jozef Piłsudski)”, in *Wiarus*, Organ korpusu podoficerów zawodowych wojska lądowego, Marynarki Wojennej i Korpusu Ochrony Pogranicza, Warszawa, no. 31 from 31.07.1937, R.VIII, p. 23.

⁴² See, for instance, W. Baranowski, *Rozmowy z Piłsudskim 1916–1931*, Warszawa, 1990, p. 89 – A conversation on a train on 16 September 1922 in Ploiești (Romania) after the Colonel-in-chief of State's visit in Sinaia; W. Jędrzejewicz, J. Cisek, *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego 1867-1935*, Volume III, 1921-1926, Kraków-Lomianki, 2007, p. 135-137. The authors wrote: "During the stay in Sinaia the Colonel-in-chief of State was awarded 4th class Cross of Michael the Brave and the Grand Sash of Order of Carol I. King Ferdinand, on the other hand, was decorated with the Virtuti Militari [Grand - note by Author] Cross". It is not completely precise information, since the king's decoration did not happen until 25 June in Warsaw – in the Belweder

Romanian regiment already considered him its full-fledged colonel-in-chief and the fact was reflected by its official name, which was **First Marshal of Poland Józef Piłsudski's** (Regimentul 16 de Infanterie Română, care poartă numele Primului Mareșal al Poloniei Jozef Pilsudski)⁴³.

Another visit of the Marshal to Romania took place between October 12 and 28, 1931. Despite the recreational character of the stay, he had a few conversations of political nature. In Sinaia, he talked – among others – to the new King of Romania, Carol II⁴⁴ and once again accepted

Palace – during the royal couple's visit in Poland – see for instance, A. Smoliński, „Niedoszłe próby zamachu na rumuńską parę królewską podczas jej wizyty w Polsce w czerwcu 1923 r.”, in S. Iachimovschi, E. Wieruszewska-Calistru (eds.), *Polsko-rumuńskie związki historyczne i kulturowe. Materiały z sympozjum (Legături istorice și culturale polono-române. Materialele simpozionului)*, Suceava, 2013, p. 101; idem, „Niedoszły zamach. Przyczynek do historii oficjalnej wizyty rumuńskiej pary królewskiej w Polsce w czerwcu 1923 r. oraz do dziejów służb specjalnych II Rzeczypospolitej”, in W. Skóra, P. Skubisz (eds.), *Studia nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX wieku*, Volume 2, Szczecin, 2015, p. 98; M. Patelski, „Królewskie peregrynacje po Polsce. Prasa o wizytach Ferdynanda I i Karola II w Rzeczypospolitej Polskiej”, in M. Patelski, M. Białokura (eds.), *Stosunki polsko-rumuńskie w XX wieku*, Toruń, 2010, p. 70-71.

⁴³ Such information was included in the article by R. Rubach, *op. cit.*, p. 23.

⁴⁴ Carol II Hohenzollern-Sigmaringen – for more about that character see „Karol II król Rumunii”, in *Wiarius*, Organ korpusu podoficerów zawodowych wojska lądowego, Marynarki Wojennej i Korpusu Ochrony Pogranicza, Warszawa, no. 31 from 31.07.1937, R.VIII, p. 10; *Ibidem*, *Wielki Wojewoda Książę Michał*, p. 14; *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku...*, p. 561–564. The cordiality showed to Józef Piłsudski by the new king Carol II, as well as his later positive attitude to a military alliance with Poland was, despite the opinions by a number of Romanian politicians and some military officials, due to the fact that, apart from other factors, the king was impressed by the condition of the Polish Army, which he valued more highly than the Romanian or Czech one. He also appreciated the Polish military potential, resulting from the Polish political and military authorities' constant efforts to create their own military industry - vide, for instance: *Diariusz i teki Jana Szembeka (1935-1945)*, Tom III, London, 1969, p. 99-100, 110-111.

the function of the 16th Infantry Regiment's colonel-in-chief. In addition, the king also awarded Józef Piłsudski with a high distinction. However, a severe pneumonia which the Marshal contracted in Romania disrupted his holiday and again prevented him from inspecting the 16th Fălticeni Infantry Regiment⁴⁵.

As a result, a delegation of the Romanian 16th Infantry Regiment visited Poland in December that year. During their stay in Poland, the officers had a number of meetings with their colonel-in-chief. They first came to the Belweder Palace on Tuesday, December 8. Another visit, made on December 10, was accompanied by the Military Attaché of the Kingdom of Romania in Poland, colonel C. Constantin. Other participants of the visit were officers from Józef Piłsudski's 1st Light Cavalry Regiment, whose colonel-in-chief - as mentioned earlier - was also Poland's First Marshal Józef Piłsudski. The reception at Belweder started at 5 p.m. The next visit did not take place until 19 December, and it was not in Belweder, but in the headquarters of the General Inspectorate of Armed Forces. The participants were - among others - the head of 16th Infantry Regiment, colonel Oscar Keintzel, the Romanian military attaché, as well as major Anton Popescu, colonel Filip Bria and lieutenant Ferdinand Varsarvski. They were accompanied by officers of the 1st Light Cavalry Regiment, cavalry captains Adam Sokołowski, Waclaw Kryński and Kazimierz Busler⁴⁶. It was probably during one of those visits that the Marshal received an invitation to visit the 16th Infantry Regiment in his home garrison in Fălticeni near Chernivtsi.

Marshal Józef Piłsudski's visit at the 16th Infantry Regiment took place in April 1932, during his return to the country from holidays in Egypt⁴⁷. Between April 14 and 21, he stayed in Bucharest to have political

⁴⁵ M. Leczyk, *Polska i sąsiedzi. Stosunki wojskowe 1921-1939...*, p. 207; W. Jędrzejewicz, J. Cisek, *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego 1867-1935*, Volume IV, 1927-1935, Kraków-Łomianki, 2007, p. 238-240.

⁴⁶ M. Leczyk, *Polska i sąsiedzi. Stosunki wojskowe 1921-1939...*, p. 197; W. Jędrzejewicz, J. Cisek, *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego 1867-1935*, Volume IV, 1927-1935..., p. 251-253.

⁴⁷ For more about that journey see M. Lepecki, *Podróż do Egiptu. Wrażenia z podróży odbytej w roku 1932 z Marszałkiem Piłsudskim*, Warszawa, 1933; idem, *Z Marszałkiem Piłsudskim w Egipcie*, Warszawa, 1938.

talks with king Carol II, as well as Romanian politicians and army officials. Throughout the stay, the king and other Romanian authorities showed great reverence towards the Marshal, since:

Despite the fact that Marshal Piłsudski's visit to Romania was not 'official', his reception in Bucharest prepared by the Romanian government was very impressive. At the station, decorated in Polish colours, the Grand Marshal of the royal court, Prime Minister, professor Jorga [Nicole Iorga – note by A.S.], as well as a number of other dignitaries were waiting for him.

Marshal Piłsudski started his stay in Romania by paying a visit to king Carol, who an hour later revisited him in the Polish Commonwealth's Embassy [...] The talk with king Carol lasted over an hour.

After a short stay at the Romanian capital, Marshal Piłsudski headed [...] for Kishinev [...]. After returning to Bucharest and having a number of conferences, the Marshal decided to make a trip to Fălticeni, where Marshal Józef Piłsudski's 16th Infantry Regiment was stationed. Having received a parade, we continued our trip to Poland [...]⁴⁸.

Józef Piłsudski arrived at Fălticeni in the morning of April 20. He was greeted with military honours, with the delegation of the authorities and the crowds of the local civilians of the town, beautifully decorated in Polish and Romanian colours, handing him bread and salt. After the presentation of all officers and an inspection of the regiment, which on that day appeared in full gala, and after a parade during, which the regiment's orchestra played "Pierwsza Brygada", the Marshal was given the regiment's uniforms – a service one in protective coloration, a white summer one, and a blue ceremonial one⁴⁹. After those ceremonies, a banquet in the colonel-in-chief's honour was held in the regiment's dining hall. Piłsudski asked for the youngest officers to be summoned. There were ten of them, in the rank of second lieutenant. He talked with them about officer career paths and soldier training. The celebration ended with a commemorative photograph and a farewell ovation at the

⁴⁸ M. Lepecki, *Pamiętnik adiutanta Marszałka Piłsudskiego*, Warszawa 1989, p. 123-124.

⁴⁹ For more on Romanian army's uniforms from that period, see, for instance, C. M. Vlădescu, *op. cit.* It is hard to determine at present what happened to those uniforms.

railway station by officers of the 16th Infantry Regiment and crowds of Fălticeni citizens⁵⁰.

It was the colonel-in-chief's first and at the same time the last visit at his Romanian regiment. It was commemorated by a bronze bust and a gold bowl which the Marshal gave to the regiment, which since that time was kept at the commander's office. In addition, his portrait was displayed in the dining hall, as along with a Polish flag above its doors. Other reminders of the Polish colonel-in-chief were albums with photos taken during the abovementioned celebrations, as well as monograms "JP" worn on the epaulets of officers, commissioned officers and privates of the 16th Infantry Regiment⁵¹. They looked practically the same as the ones which were worn at that time in Polish Army regiments whose colonel-in-chief was Józef Piłsudski⁵².

As emphasized before, the award of the First Marshal of Poland Józef Piłsudski as the colonel-in-chief of the 16th Romanian Infantry Regiment should be viewed as a consequence of exceptional courtesy

⁵⁰ R. Rubach, *op. cit.*, p. 24-25; M. Leczyk, *Polska i sąsiedzi. Stosunki wojskowe 1921-1939...*, p. 207; W. Jędrzejewicz, J. Cisek, *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego 1867-1935*, Volume IV, 1927-1935..., p. 261-263. According to those authors, there were 11 Romanian officers talking to the Marshal.

⁵¹ R. Rubach, *op. cit.*, p. 25.

⁵² In the Polish Army, Józef Piłsudski was the actual colonel-in-chief of the following infantry, artillery and cavalry regiments: Józef Piłsudski's 1st, 5th and 6th Legions Infantry Regiments, Józef Piłsudski's 41st Suwałki Infantry Regiment, Marshal Józef Piłsudski's 66th Cashubia Infantry Regiment and Józef Piłsudski's 1st Legions Light Artillery Regiment, as well as the abovementioned 1st Light Cavalry Regiment. Apart from that, the Marshal was also the actual colonel-in-chief of the Marshal Józef Piłsudski's Lvov Cadet Corps no.1 and the honorary colonel-in-chief of Marshal Piłsudski's 1st District Hospital – see A. Smoliński, *Szef czy patron – tradycja i współczesność w Wojsku Polskim...*; idem, *Szefostwa i szefowie pułków kawalerii Wojska Polskiego z lat 1919–1939...*; idem, *Szefostwa w Wojsku Polskim w latach 1919–1939 oraz ich związek z polską i europejską tradycją wojskową...*; idem, „Józef Piłsudski jako szef formacji Wojska Polskiego. Lata 1919–1939”, in *Imponderabilia*, Biuletyn Piłsudczykowski, Gdańsk, 2011, no. 3; idem, „Szefostwa wojskowe Pierwszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego”, in *Wokół Pierwszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego męża stanu, wodza i bohatera narodowego...*

which had existed before September 1939 in Polish-Romanian political and military relationships⁵³. It is also worth highlighting that the course of the celebrations related to it was deeply rooted in old, European, military tradition.

Apart from that, it was meant to be an important factor to strengthen the Polish-Romanian military alliance. However, despite those efforts, among the members of both the Polish Army's cadre on permanent active duty and professional one – then⁵⁴ as well as later – there were rationally-motivated opinions which were rather critical towards the Romanian ally⁵⁵.

⁵³ For the sake of mutuality and respect for old European military traditions, in June 1937 Carol II, the king of Romania became the colonel-in-chief of 57th Greater Poland Infantry Regiment, which since that time was called Carol II King of Romania's 57th Infantry Regiment, see, for instance, *Dziennik Rozkazów Ministerstwa Spraw Wojskowych (Journal of Orders of the Ministry of Military Affairs) No. 8 from 28.06.1937 item 99*; „57 Pułk Piechoty – nadanie nazwy”, in *Wiarys. Organ korpusu podoficerów zawodowych wojska lądowego, Marynarki Wojennej i Korpusu Ochrony Pogranicza, Warszawa*, no. 28 from 10.07.1937, R.VIII; 57 Pułk Piechoty Karola II, króla Rumunii, in *Wiarys. Organ korpusu podoficerów zawodowych wojska lądowego, Marynarki Wojennej i Korpusu Ochrony Pogranicza, Warszawa*, no. 29 from 17.07.1937, R.VIII; A. Smoliński, „Nadanie szefostwa króla Rumunii Karola II 57 Pułkowi Piechoty”, in *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, Warszawa, 2011, R.XII (LXIII), no. 1 (234); idem, „Król Rumunii Karol II jako szef 57 Pułku Piechoty Wielkopolskiej”, in *Przegląd Wielkopolski*, Kultura – Historia – Ekorozwój - Turystyka, Poznań, 2011, R.XXV, no. 1 (91); idem, „Król Rumunii Karol II jako szef 57 Pułku Piechoty Wojska Polskiego II Rzeczypospolitej”, in S. Iachimovschi, E. Wieruszewskiej-Calistru (eds.), *Polska i Rumunia – związki historyczne i kulturowe – przeszłość i dzień dzisiejszy. Materiały z sympozjum (Polonia și România – legături istorice și culturale – trecut și prezent. Materialele simpozionului)*, Suceava, 2011.

⁵⁴ See, for example, the opinion of the commander of 2nd Rokitna's Light Cavalry Regiment, certified colonel Leon Mitkiewicz, who under the date of 2 January 1934 wrote: „[...] we have good and friendly relations with our Romanian ally, yet given the current situation it is rather redundant for us – the Romanians should rather put themselves under the Polish protection” – see idem, *op. cit.*, p. 146.

⁵⁵ It is worth noting that in the context of a potential Polish-German conflict,

It is worth remembering that at the official level the alliance was terminated by the tragic in its consequences evacuation of the President and the government, along with other authorities of the Polish Republic⁵⁶, as well as the Commander-in-Chief and the High Command, together with a part of the army⁵⁷ and crowds of civilians into Romania⁵⁸, which took place as a result of Germany's and USSR's attack on Poland in September 1939.

according to Polish analysts from the late 30's of the 20th century: „The value of Romania as an ally [...] is relative, due to, among other reasons, the fact that its active action against Germany will never result from direct threat to the country's interests, which means it will always be very uncertain. The economic power of Romania is not big, and its potential military assistance may at best include air force or technological help, or small expeditionary forces, which will to little to affect the balance of power. The country's main value in the context of our war against Germany may, as it seems, lie in treating the country as a transit area for potential supplies from the Black Sea regions” – see *Studium planu strategicznego Polski przeciw Niemcom* – quoted from: *Studium planu strategicznego Polski przeciw Niemcom Kutrzeby I Mossora*, Introduction by P. Stawecki, supervision and footnotes by M. Jabłonowski, P. Stawecki, Warszawa, 1987, p. 60.

⁵⁶ See, for instance, *W rumuńskiej pułapce. Internowanie Józefa Becka i Edwarda Śmigłego-Rydza w dokumentach rumuńskich służb specjalnych*. Selection and analysis of documents by M. Kornat, M. Morzycki-Markowski, introduction M. Kornat, translation of documents from Romanian: R. Janowska Lascar, Gdańsk, 2011; J. Beck, *Ostatni raport*, Foreword M. Wojciechowski, Warszawa, 1987; idem, *Wspomnienia o polskiej polityce zagranicznej 1926–1939*, Supervision by A. M. Cienciała. Introduction by M. Kornat, Warszawa-Kraków, 2015, as well as L. Nöel, *Agresja niemiecka na Polskę*, Supervision by S. Zabięło, translation by M. Zamieńska, Warszawa, 1966.

⁵⁷ See, among others, S. Kopański, *Wspomnienia wojenne 1939–1946*, London, 1972; J. Wiatr, „Przekroczenie granicy rumuńskiej przez Naczelnego Wodza w 1939 roku”, in *Wrzesień 1939 w relacjach i wspomnieniach*, Selection and analysis M. Cieplewicz, E. Kozłowski, Warszawa, 1989; J. Jaklicz, *A więc wojna! Kampania wrześniowa 1939 oraz inne pisma i wspomnienia*, Foreword and selection by Marek Kornat, Warszawa, 2016.

⁵⁸ The refugees, mainly civilians, found shelter there for the whole duration of World War II – for more, see, for instance, *Iar pământul vostru a devenit casa noastră. Refugiații polonezi în România în anii 1939–1945*, Colaborare la

First Marshal of Poland Józef Piłsudski's titular command

It is worth noticing, however, that in recent years, history has written another interesting chapter to the history of First Marshal of Poland Józef Piłsudski as the colonel-in-chief of a Romanian unit. On December 2018, Petru Rareș' Gendarmerie Non-commissioned Officers' School in Fălticeni celebrated its 10th anniversary, which was part of the celebrations of the 100th anniversary of Great Unification of Romania. During the celebration, two memorial plaques were unveiled, one of which commemorated the famous First Marshal of Poland Józef Piłsudski's 16th Dorobanți Infantry Regiment. Among the participants of the ceremony there was the prefect of Suceava Mirela-Elena Adomnicăi, mayor of Fălticeni Cătălin Coman, Romanian historian Daniel Hrenciu and the School's Head, Ionel Postelnicu, as well as the Head of the Poles' Association in Romania, Gerwazy Longher⁵⁹. Thus, the memory of Józef Piłsudski as a colonel-in-chief is set to last also in Romania - at least in in the community of contemporary Fălticeni.

redactare A. Knyt, Varșovia, 2012; F. Anghel, C. Anița, J. Bednarek, E. Cârjan, M. Chilińska, W. Chudzik, D. Dobrinu, T. Dubicki, C. Grigoraș, R. Leśkiewicz, M. Majewski, G. Preotesi (eds.), *Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1947. Dokumenty z narodowych archiwów Rumunii*, Volume I, Part one (*Refugiații polonezi în România 1939-1947. Documente din arhivele naționale ale României*, Tomul I, Partea întâi), translation by S. Daici, T. Kluz, A. Mica, Warsaw-Bukareszt, 2013; F. Anghel, C. Anița, J. Bednarek, E. Cârjan, M. Chilińska, W. Chudzik, D. Dobrinu, T. Dubicki, C. Grigoraș, R. Leśkiewicz, M. Majewski, G. Preotesi (eds.), *Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1947. Dokumenty z narodowych archiwów Rumunii*, Volume I, Part two (*Refugiații polonezi în România 1939-1947. Documente din arhivele naționale ale României*, Tomul I, Partea a doua), translation by S. Daici, T. Kluz, A. Mica, Warsaw-Bukareszt, 2013.

⁵⁹ I. A. Dascălu, „Dezvelire de plăci comemorative la Fălticeni (Oslonięcia tablic pamiątkowych w Fălticeni)”, in *Polonus*, Journal of the Poles' Association in Romania, Suceava, no. 1 (267), 2019, p. 15-16.

The Author wishes to thank Elżbieta Wieruszewska-Calistru for drawing his attention to that event and for providing photographic documentation.

Illustration 1. First Marshal of Poland Józef Piłsudski greets officers of Romanian 16th Infantry Regiment– Fălticeni, April 20, 1932. (Source: *Wiarus*, Organ korpusu podoficerów zawodowych wojska lądowego, Marynarki Wojennej i Korpusu Ochrony Pogranicza, Warszawa, no. 31 from 31.07.1937, R.VIII, p. 23.)

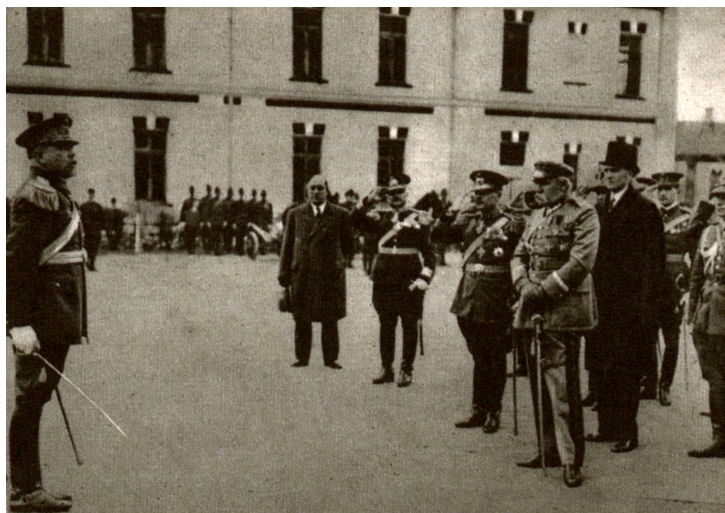

Illustration 2. Marshal Piłsudski accepts the title of colonel-in-chief of First Marshal of Poland Józef Piłsudski's 16th Romanian Infantry Regiment (Regimentul 16 de Infanterie Română, care Poartă Numele Primului Mareșal al Poloniei Jozef Pilsudski) – Fălticeni, April 20, 1932. (Source: *Wiarus*, Organ korpusu podoficerów zawodowych wojska lądowego, Marynarki Wojennej i Korpusu Ochrony Pogranicza, Warszawa, no. 31 from 31.07.1937, R.VIII, p. 25.)

First Marshal of Poland Józef Piłsudski's titular command

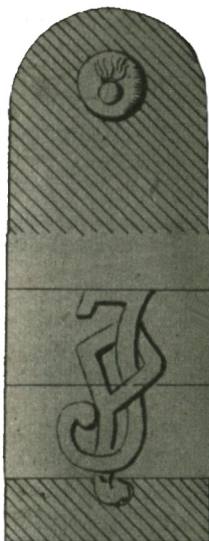

Illustration 3. Monogram of Józef Piłsudski, the colonel-in-chief of First Marshal of Poland Józef Piłsudski's 16th Infantry Regiment, worn by soldiers of the Regiment on epaulets of jackets and coats (Source: *Wiarus*, Organ korpusu podoficerów zawodowych wojska lądowego, Marynarki Wojennej i Korpusu Ochrony Pogranicza, Warszawa, no. 31 from 31.07.1937, R.VIII, p. 20.)

Illustration 4. First Marshal of Poland Józef Piłsudski surrounded by officers of Romanian 16th Infantry Regiment, of which he was an actual colonel-in-chief – Fălticeni, April 20, 1932. (Source: W. Jędrzejewicz, J. Cisek, *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego 1867-1935*, Volume IV, 1927-1935, Kraków-Łomianki, 2007, p. 262.)

Illustration 5. Unveiling of the memory plaque commemorating the First Marshal of Poland Józef Piłsudski's 16th Dorobanți Romanian Infantry Regiment (Regimentul 16 de Infanterie Română, care poartă numele Primului Mareșal al Poloniei Jozef Pilsudski) located in the regiment's former barracks, which is now home to the Gendarmerie Non-commissioned Officers' School– Fălticeni, December 14, 2018. Photograph by Iuliana Agneșca Dascălu. (Source: I. A. Dascălu, „Dezvelire de plăci comemorative la Fălticeni (Ostłonięcia tablic pamiątkowych w Fălticeni)”, *Polonus*, Journal of the Poles' Association in Romania, Suceava, no. 1 (267), 2019, p. 15.)

Illustration 6. Consecration of a plaque dedicated to the First Marshal of Poland Józef Piłsudski's 16th Dorobanți Romanian Infantry Regiment (Regimentul 16 de Infanterie Română, care poartă numele Primului Mareșal al Poloniei Jozef Pilsudski) located in the regiment's former barracks, which is now home to the Gendarmerie Non-commissioned Officers' School– Fălticeni, December 14, 2018. Photograph by Iuliana Agneșca Dascălu. (Source: a digital copy owned by the Author, obtained thanks to the courtesy of Elżbieta Wieruszewska-Calistru.)

First Marshal of Poland Józef Piłsudski's titular command

Illustration 7. Plaque dedicated to the First Marshal of Poland Józef Piłsudski's 16th Dorobanți Romanian Infantry Regiment (Regimentul 16 de Infanterie Română, care poartă numele Primuli Mareșal al Poloniei Jozef Pilsudski) located in the regiment's former barracks, which is now home to the Gendarmerie Non-commissioned Officers' School– Fălțiceni, December 14, 2018. Photograph by Iuliana Agneșca Dascălu (Source: a digital copy owned by the Author, obtained thanks to the courtesy of Elżbieta Wieruszewska-Calistru.)

In technical terms, the illustration material was prepared for printing by the Autor – Aleksander Smoliński.

**First Marshal of Poland Józef Piłsudski's titular command over the
16th Infantry Regiment of the Army of the Kingdom of Romania**

(Abstract)

In the historical practice of awarding actual or honorary colonels-in-chief to Polish Army units there could be only individuals with extraordinary merits throughout the centuries of the Polish-Lithuanian Commonwealth, or ones who had great significance for the history of the Polish nation. They were people who could be viewed as unanimously positive by every Pole, even a less cultured one. The goal was to play a great role in the patriotic education of citizens of the Polish Republic who were doing the mandatory military service. At the same time, the institution of colonels-in-chief was meant to serve as an element which integrated the army with the society.

The fact that not every unit which applied for a colonel-in-chief obtained such permission serves as evidence that having them was treated as a form of reward for an educational effort and cultivation of national military traditions and not only – as it is common in the armed forces of the Third Commonwealth – as an element of certain “military folklore”.

In the interwar period, for the whole duration of the alliance between Poland and Romania, both sides, despite certain difficulties and hesitation maintained political and military relationships, which at times were particularly close. The award of the First Marshal of Poland Józef Piłsudski as the colonel-in-chief of the 16th Romanian Infantry Regiment should be viewed as a consequence of exceptional courtesy which had existed before September 1939 in Polish-Romanian political and military relationships. It is also worth highlighting that the course of the celebrations related to it was deeply rooted in old, European, military tradition.

Keywords: military commands, Polish-Romanian military tradition, interwar, Józef Piłsudski

Aliate în război, adversare în timp de pace: o perspectivă asupra „problemei Banatului” în România și Serbia

Daniel LAZĂR*

Părți organice ale Sistemului de Pace de la Paris-Versailles, România și Serbia au avut de gestionat o sumă întreagă de probleme teritoriale litigioase, izvorâte din reconfigurarea postbelică a Europei Centrale și de Sud-Est pe baza noii paradigme a relațiilor internaționale: principiul naționalităților.

Privită din acest unghi, problema Banatului a devenit subiect de dispută regională între România și Serbia înainte, pe parcursul și după Conferința de Pace, detașându-se și individualizându-se în noianul de litigii similare de pe continentul european. Au contribuit la aceasta două elemente definitorii: gradul de diversitate a compoziției etnice a provinciei, precum și revendicarea ei duală - din punctul de vedere a poziției de viitoare „puteri regionale” – pe care guvernările de la București și Belgrad le atribuiau deja propriilor state, în curs de consolidare a prestigiului național.

În literatura istorică, și nu doar acolo, este bine-cunoscut impactul pe care contenciosul româno-sârb din Banat l-a avut asupra stabilității zonale post-conflict¹, cu reverberații asupra viabilității și solidității, nu

* Conf. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza din Iași”, dn_lazar@yahoo.com.

¹ La 24 noiembrie 1923 a fost semnat „Protocolul de la Belgrad”, prin care guvernele României și Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor au închis problema litigiului teritorial din Banat.

doar conceptuale, a *construcției versailleze* născută din noua „filosofie” a relațiilor internaționale.

Documentele, memorialistica și publicistica vremii, ca și cea ulterioară, interbelică, au dus mai departe polemica², revendicările sârbe fiind percepute la București drept inamicale și neîntemeiate, ba chiar ca o demonstrație a lipsei de loialitate din partea unui vecin și aliat tradițional. Prin simetrie, sentimente și atitudini identice s-au manifestat la Belgrad, precum și în tot spațiul civic al Iugoslaviei în același interval temporal.

După cel de-al Doilea Război Mondial, istoriografia marxistă din România a ignorat subiectul sau l-a tratat cu îngăduință, ca între state de „democrație populară”³. Prin analogie, comportamentul noii istoriografii a vecinilor noștri a fost unul similar; în plus, istoricii din Belgrad și Zagreb au ocultat sau minimalizat și problemele interne de factură națională/naționalistă care au măcinat construcția statală iugoslavă interbelică⁴. Drept urmare, din parcurgerea studiilor dedicate, cu parcimonie, în litigiului teritorial româno-sârb aproape că nici nu ar fi existat, după anul 1918, o „problemă a Banatului”.

În ultimii ani ai regimului comunist din țara noastră (probabil și în contextul aniversării, în anul 1988, a 70 de ani de la Marea Unire)

² A se vedea *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul (1918-1928)*, București, 1929; Traian Lalescu, *Le problème ethnographique du Banat*, Paris, 1919; Camil Groșorean, *Banatul de altădată și de totdeauna. Sinteza problemelor istorice și social-politice*, Timișoara, 1946; Alexandru Vaida-Voevod, *Chestia Banatului*, 1924; Petru Nemoianu, *Sârbii și Banatul*, Craiova, 1930; Gheorghe I. Demian, *Pentru Banatul robit. Istoricul tratativelor duse pentru obținerea Banatului sârbesc (1914-1923)*, Timișoara, 1933; Silviu Dragomir, *Le Banat roumain. Esquisse historique*, Sibiu, 1944 ș.a.

³ Semnificative, din acest punct de vedere: I. D. Suci, „Banatul și unirea din 1918”, în *Studii. Revistă de istorie*, XXI, 6, 1968; William Marin, Ion Munteanu, Gheorghe Radulovici, *Unirea Banatului cu România*, Timișoara, Editura Muzeul Banatului, 1968.

⁴ Gligor Popi, *Jugoslovensko-rumunskiodnosi 1919-1940 (Relațiile iugoslavo-române 1919-1940)*, Štampa Sloboda, Vršac, Filozofski Fakultet u Novom Sadu, Institutza Istoriju, 1984.

lucrările consacrate Întregirii de la 1918, implicit cele privitoare la Banat⁵, au devenit mult mai „oneste”. Este și perioada în care regimul de la București a dat semnalul pentru republicarea monumentalei opere a lui Constantin Kirițescu⁶ consacrată epopeii făuririi României Mari – *Istoria războiului pentru întregirea României*. După anul 1989, o importantă deschidere în cercetarea, acum eliberată de limite ideologice, a documentelor Unirii s-a concretizat în lucrarea lui Radu Păiușan consacrată evenimentelor din Banat pe parcursul anului 1918: *Mișcarea națională din Banat și Marea Unire*⁷.

Dincolo de aceste considerații de principiu, demersul nostru încearcă să reformuleze elementele definitorii care au declanșat „războiul diplomatic” dintre România și Iugoslavia asupra Banatului și care a izbucnit în forță la sfârșitul Primului Război Mondial. Drept urmare, regiunea disputată s-a transformat, până în 1923, în „laboratorul” unde s-a testat *in situ* aplicarea principiului naționalităților. Un principiu generos în sine, dar care s-a încărcat de patimi naționaliste izbucnite nu numai în polemica diplomatică dintre București și Belgrad, ci și la masa tratativelor de la Paris-Versailles.

La puține săptămâni de la deschiderea lucrărilor Conferinței de Pace, Robert W. Seton-Watson⁸ a făcut remarca potrivit căreia „din toate statele apărute după război, niciunul nu s-a confruntat cu atât de multe probleme de frontieră precum Iugoslavia. Nu mai puțin de șapte zone de graniță sunt disputate de popoarele vecine – în nord, de austrieci și unguri, în vest de italieni, în sud de albanezi și greci, în est de români și

⁵ Gheorghe I. Oancea, *Unirea din 1918. Contribuții bănățene*, Timișoara, 1988; George Cipăianu, Gheorghe Iancu, „Nouvelles contributions concernant l'installation de l'administration roumaine dans le Banat”, în *AIAC*, XVII, 1985-1986, *passim*.

⁶ Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.

⁷ Radu Păiușan, *Mișcarea națională din Banat și Marea Unire*, Timișoara, Editura de Vest, 1993.

⁸ R.W. Seton-Watson (1879-1951), activist politic și istoric britanic. A jucat un rol activ în convingerea opiniei publice din Anglia asupra necesității dezmembrării Austro-Ungariei și apariției noilor state Cehoslovacia și Iugoslavia.

bulgari”⁹. Acestei constatări i s-au circumscris și particularitățile psihologiei colective a sârbilor, manifestate din ce în ce mai ostentativ odată cu înfrângerea Puterilor Centrale.

Dacă în concepția omului politic croat Ante Trumbić „Serbia este o cazarmă, iar Croația o bibliotecă”¹⁰ – o metaforă bine ținută în definirea comportamentului diferit al celor doi piloni ai construcției iugoslave – pentru geograful român George Vâlsan sârbii reprezentau, nici mai mult, nici mai puțin, o amenințare viitoare la adresa stabilității regionale. În opinia sa, clasa politică de la Belgrad se situa la apogeul viziunii etnocentrice cu privire la menirea noului stat balcanic al slavilor sudici, girat de sârbi: „Tot sud-estul Europei trăiește de la o vreme într-o intensă exaltare națională, explicabilă prin împrejurări istorice, dar nicăieri nu s-a ajuns la culminația din Serbia”¹¹.

Publicistul și omul politic Nicolae Batzaria era la fel de categoric în aprecieri „contondente” la adresa vecinilor: „Poporul care este astăzi chemat și îndreptățit să fie în Balcani un fel de stăpân este poporul sârb. Un popor înzestrat, incontestabil, cu prețioase virtuți, dar totodată un popor pe care șovinismul și părerea exagerată ce are despre sine îl face să cadă în exagerări periculoase pentru vecini. Sârbii sunt prin temperament un popor bătaios, visând mereu la lupte și încăierări”¹². Descrierea, deloc măgulitoare cel puțin din perspectiva emitentului, pare a se confirma și în cazul revendicărilor sârbe asupra întregului Banat, „la exigențele bazate pe adevăr adăugându-se, ca întotdeauna, pasiunea șovinilor; problema se deformează în măsura în care oamenii de bună credință sfârșesc prin a pierde măsura și sunt obligați să se așeze în spatele ideilor primitive, care sunt adesea deformări grotești ale adevărului”¹³.

⁹ R.W. Seton-Watson, „The Question of the Banat”, în *The New Europe*, X, nr. 122, februarie 1919, *Apud* Cornelia Bodea, *Hugh Seton-Watson, R.W. Seton-Watson și românii (1916-1920)*, vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 751.

¹⁰ Nicolae Batzaria, „Conflictul italo-sârb”, în *Societatea de mâine*, nr. 19/1927, p. 247.

¹¹ George Vâlsan, „Românii din Serbia”. Conferință, 10 martie 1928, în *Românii din Timoc, Bucovina*, București, 1928, p. 258.

¹² N. Batzaria, *op. cit.*, p. 247.

¹³ Traian Lalescu, *op. cit.*, p. 3.

În mediile politice de la Belgrad, sub influența Partidului Radical condus de Nikola Pašić, prim-ministrul sârb, revendicarea Banatului s-a bazat pe declarațiile repetate ale unor importanți lideri de opinie reflectate în mediile civice, culturale și academice, la care se adaugă și cele ale politicienilor.

Toate aceste luări de poziție repun în circulație mai vechile teze și idei *veliko-sârbe*¹⁴, vehiculate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea de istorici, geografi și politicieni. În concepția lui Jovan Radonić, Banatul aparține Serbiei din punct de vedere istoric, politic și cultural, deoarece românii s-au așezat aici abia în secolul al XVII-lea. Mai mult, „după catastrofa de la Kosovopolje elementul sârbesc a început să traverseze Balcanii înspre Ungaria de Sud. În veacurile al XV-lea și al XVI-lea acest curent de emigrare a devenit atât de important, încât Banatul și Bačka au luat o înfățișare pur sârbească”¹⁵.

Despre rolul cultural și politic al Banatului în istoria poporului sârb scrie și marele istoric al Balcanilor, francezul Alphonse Muzet. El arată că de aici, din Banat, sunt originari cărturarul Dositej Obradović, unul dintre reformatorii limbii și scrierii sârbe, *voievodul* Putnik, erou al Războaielor Balcanice, precum și autorul imnului național al sârbilor, „Bože Pravde”¹⁶. Concluzia lui Alphonse Muzet este lipsită de echivoc: „drepturile sârbilor asupra Banatului sunt indiscutabile”¹⁷.

Deloc surprinzătoare este și poziționarea geografului și Jovan Cvijić, membru fondator al Academiei de Științe a Serbiei. În monumentală operă științifică consacrată Peninsulei Balcanice¹⁸, acesta opinează că sârbii ar fi pierdut poziția dominantă în Banatul Oriental din cauza „expansiunii naturale a românilor”, mai ales în ultima treime a secolului al XIX-lea, când au dispărut așezările sârbești de pe valea Timișului Superior, precum și cele din zona Lugojului și a Caransebeșului. Jovan Cvijić este totuși de părere că „frontiera etnografică dintre regiunile unde

¹⁴ *Veliko-sârbismul* a fost un curent drag politicienilor de la Belgrad, urmărind făurirea Serbiei Mari (*Velika Srbija*), patria tuturor sârbilor din Balcani.

¹⁵ Jovan Radonić, *The Banat and the Serbo-Rumanian Frontier Problem*, Paris, 1919, *passim*.

¹⁶ *Adevărul Domnului*.

¹⁷ Alphonse Muzet, *Le monde balkanique*, Flammarion, Paris, 1917, p. 263.

¹⁸ Jovan Cvijić, *La Péninsule Balkanique*, Armand Colin, Paris, 1918.

predomină sârbii și cele unde românii sunt în majoritate trece aproape de orașele Vršac (Vârșeț) și Bela Crkva (Biserica Albă)¹⁹. Din punctul său de vedere, o graniță cu austriecii, maghiarii și românii nu ar fi trebuit să reclame probleme deosebite: „aceste popoare sunt atât de diferite de iugoslavi, încât delimitarea nu ar trebui să aibă nici un echivoc, decât dacă vrem s-o complicăm prin chestiuni artificiale”²⁰.

Teorii de acest fel aveau drept țință crearea unei stări de spirit combative în rândurile delegației iugoslave trimise la Conferința de Pace de la Paris, în circumstanțele în care „principiul istoric era pentru sârbi la fel de puțin favorabil ca și principiul etnografic; din punct de vedere geografic Banatul era separat de Serbia de fluviul Dunărea, iar din punct de vedere istoric el nu a făcut parte niciodată din Serbia”²¹.

În concepția lui Dimitrie Drăghicescu, nici nu ar fi trebuit să existe o „chestiune a Banatului”. Din punctul său de vedere, „românii reunesc toate titlurile legitime pentru a pretinde Banatul”²², datorită preponderenței numerice, a existenței unor zone compacte de locuire, precum și a identității de ordin etnic cu întreg spațiul istoric românesc. De aceea, nici maghiarii și nici șvabii nu pot emite pretenții serioase asupra provinciei dintre Mureș, Tisa, Dunăre și Carpați. În ceea ce-i privește pe sârbi, aceștia sunt separați de frații lor din Serbia de frontiera naturală a Dunării, care delimitează și individualizează Banatul²³.

Am menționat câteva dintre luările de poziție reprezentative pentru ceea ce avea să devină polemica dintre România și Serbia la Conferința de Pace. Ea a dobândit accente belicoase, chiar dacă disputa s-a purtat între foști aliați și nu între un învingător și un învins. Unul dintre aliați, Serbia, prezenta și avantajul moral al luptei duse „până la

¹⁹ *Ibidem*, p. 170. Acest tip de argumentație poate fi văzut în lucrarea lui Stanoje Stanojević, *Историја српског народа (Istoria poporului sârb)*, Beograd, 1924, precum și în volumul lui Dušan Popović, *Војводина. Прилози проучивању наше земље и нашег народа (Voivodina. Contribuții la studierea țării și poporului nostru)*, Beograd, 1922.

²⁰ *Ibidem*, p. 164.

²¹ ANIC, fond microfilme SUA, r. 619, c. 6.

²² Dimitrie Drăghicescu, *Les problèmes nationaux de l'Autriche-Hongrie. Les roumains*, Paris, Bossard, p. 164.

²³ *Ibidem*.

capăt” și care nu se bazase pe niciun tratat sau înțelegere mai mult sau mai puțin secretă.

S-a conturat așadar, din toamna anului 1918, „o problemă a Banatului, a acestei provincii eminentemente românești a vechiului regat al Ungariei”²⁴ și care a stârnit pasiuni și polemici aprinse atât la Paris, la Conferința de Pace, deopotrivă la București și la Belgrad.

Unul dintre criteriile care au jucat un rol deosebit – beneficiarii lui l-au definit ca fundamental – în trasarea frontierelor europene la încheierea Primului Război Mondial a fost cel etnografic. Pe lângă multiplele virtuți ale acestuia, unele aproape mitizate, de corecta aplicare a acestui principiu, coroborat cu celelalte criterii avute în calcul, a depins însăși stabilitatea și durabilitatea „Noii Europe”. În cazul Banatului – regiune cu populație compozită²⁵ și răspândită neuniform – sârbii au căutat să demonstreze că pretenția la stăpânirea, dacă nu integrală, măcar a unei părți a provinciei se bazează pe preponderența elementului etnic sârbesc.

La Conferința de Pace, baza de calcul pentru stabilirea numărului populației Banatului, precum și departajarea acesteia pe criterii etnice, a constituit-o *Recensământul* efectuat de autoritățile ungare în anul 1910. Contestat de multe personalități culturale și politice, deoarece era evident „mizerabilul camuflaj pe care statisticile maghiare îl operează în detrimentul populației românești”²⁶, recensământul reprezintă, până la urmă, singurul document catagrafic care oferă o imagine de ansamblu asupra populației Banatului, grupată pe naționalități și comitate.

Conform statisticii maghiare, în anul 1910 locuiau în provincie 592.049 de români (respectiv 39,3% din populație), 387.545 de germani/șvabi (24,5%), 313.724 de sârbi (15,7%), 242.152 de maghiari (15,2%) și alte șapte naționalități: bulgari, ruteni, slovaci, cehi, croați, evrei și țigani sedentarizați²⁷. Comentariile încep să capete consistență

²⁴ Jules Varat, „Le Banat roumain”, în *Revue des sciences politiques*, XLI, 1919, p. 1.

²⁵ Încă din 1777, în urma călătoriei de doi ani și jumătate întreprinse în Banat, eruditul venețian Francesco Grisellini nota în cartea sa *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei* că provincia este „un complesso di diecinazzioni” (Traian Lalescu, *op. cit.*, p. 5).

²⁶ *Ibidem*, p. 6.

²⁷ Jacques Ancel, *Les frontières roumaines*, București, 1935, p. 59.

atunci când se analizează componența populației pe cele trei comitate istorice ale Banatului: Caraș, Timiș și Torontal. Compoziția etnică a acestora diferă semnificativ. Ea denotă fluiditate și prezintă simptomele riscante ale aplicării mecanice a unui singur criteriu, favorabil uneia sau alteia dintre părți, în dauna unei analize exhaustive.

În *Banatul de munte*, respectiv comitatul Carașului (11.074 kmp), românii alcătuiesc majoritatea absolută – 336.082 de suflete din totalul de 466.147 de locuitori –, fiind urmați, la distanță, de germani (55.883 de persoane). Sârbii nu reprezentau decât 14.674 de locuitori, fiind a patra comunitate etnică după români, șvabi și unguri²⁸. Explicația preponderenței românești, subsumată celei istorice, constă în eșecul politicilor de colonizare în zonele rurale predominante – excepție o fac așezările industriale Reșița, Caransebeș, Anina și Oravița – regiunea muntoasă fiind mai puțin atractivă pentru populațiile străine colonizate de imperiu, cu excepția bazinelor miniere: „chiar dacă petele de populație alogenă nu lipsesc, românii sunt pretutindeni”²⁹, nota geograful Émmanuel de Martonne.

În comitatul Timiș, românii reprezentau 169.030 de suflete, fiind urmați, la mică distanță, de germani (165.883 de persoane), sârbii constituind a patra comunitate etnică, după maghiari, cu 69.905 de locuitori³⁰. Deși nu dețineau decât o majoritate relativă, românii erau în acest comitat de aproape două ori și jumătate mai numeroși decât sârbii. În comitatul Torontal, populația de etnie sârbă deținea majoritatea relativă, de 33%, respectiv 199.750 de locuitori. Românii reprezentau al patrulea grup etnic, după germani/șvabi și maghiari, având o pondere de 86.937 de suflete. În pofida acestui fapt, „majoritatea sârbească este fragilă în raport cu maghiarii și germanii din Torontal; diferitele populații se echilibrează în acest comitat și pretențiile lor de a domina această regiune se neutralizează una pe alta”³¹.

În ceea ce privește repartitia naționalităților pe localități rurale, din cele 795 de comune bănățene, 472 erau românești, 148 șvăbești, 109

²⁸ Dimitrie Drăghicescu, *op. cit.*, p. 160.

²⁹ Émmanuel de Martonne în *Annales de Géographie*, XXIX, nr. 158, Paris, 1920, p. 22.

³⁰ Dimitrie Drăghicescu, *op. cit.*, p. 160.

³¹ *Ibidem*.

sârbești, 55 ungurești și 11 cu o populație compozită³². Din punct de vedere statistic, românii prezentau o majoritate solidă pe întreg ansamblul provinciei. Pe baza acestor considerente, era limpede că o alipire a Banatului întreg la statul iugoslav nu putea fi pusă în discuție, în pofida oricărei retorici naționaliste. Așadar, nu este deloc întâmplător că energiile diplomatice ale Belgradului s-au concentrat asupra revendicării părții occidentale a Banatului (comitatul Torontal), dată fiind realitatea etnică și demografică compozită a acesteia.

Semnificativă este evoluția populației *Banatului de câmpie* (comitatele Timiș și Torontal) din punctul de vedere al fluctuației grupurilor etnice, în intervalul 1900-1910. Se constată din analiza cifrelor că, în decurs de un deceniu, populația sârbă a crescut de la 256.750 la 269.655 de persoane, în timp ce cea românească s-a diminuat de la 262.167 la 255.967 suflete³³. Prima explicație rezidă în politica Budapestei de încurajare a emigrației sârbești în regiune, în perioada Dualismului austro-ungar, în condițiile în care recensământul din 1910 i-a „stabilizat” în zonă, din aceleași rațiuni politice, și pe muncitorii agricoli sezonieri (sârbi) din Bosnia. Aceștia au fost catalogați „ca populație fixă, asta însemnând că statistica este, cu siguranță, favorabilă sârbilor”³⁴.

Atitudinea delegației iugoslave la Conferința de Pace a fost una ofensivă diplomatică. Chiar dacă în primele săptămâni de dezbateri „delegația Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor nu avea o politică clară în ceea ce privește viitoarele delimitări și nici asupra liniilor de demarcație asupra cărora ea trebuia să se pronunțe”³⁵, aceasta a acționat metodic în apărarea drepturilor sale, așa cum acestea erau percepute la Belgrad. În plus, diplomații iugoslavi au căutat să speculeze în favoarea

³² Traian Lalescu, *op. cit.*, p. 13.

³³ *Ibidem*.

³⁴ G. Dichter, *La question du Banat*, Paris, 1915, p. 9. Conform ziarului „Le Temps” din 19 decembrie 1918 și care citează surse sârbești, numărul sârbilor din comitatul Torontalului ar fi fost de 220.000 de persoane, deci cu 20.000 mai multe decât cifra indicată de recensământul maghiar din 1910 (Jules Varat, *op. cit.*, p. 6).

³⁵ Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavijesa Mađarskomi Rumunijom 1919-1920 (Delimitarea granițelor Iugoslaviei cu Ungaria și România 1919-1920)*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad, 1975, p. 292.

Serbiei fiecare semn sau atitudine de indiferență sau răceală la adresa Bucureștiului.

În cadrul delegației iugoslave, de o reală simpatie s-a bucurat Milenko Vesnić, ministrul plenipotențiar al Regatului Serbiei la Paris. În această calitate, în numele Regelui Petru, el a primit din partea lui Ante Trumbić jurământul de credință al delegației țării sale, sosite în capitala Franței. Vesnić vorbea cursiv limbile franceză și engleză, era căsătorit cu o americană, fiind simpatizat și de soția lui Woodrow Wilson, Eleanor, fapt nu lipsit de importanță. După unele opinii, Milenko Vesnić – aflat la post la Paris și pe parcursul anului 1918 – ar fi contribuit în mod hotărâtor la conturarea poziției colonelului House față de revizuirea punctului 10 din Declarația wilsoniană privitor la destinul Austro-Ungariei.

De la început, Milenko Vesnić a îmbrățișat teza – de altfel, larg răspândită în cercurile politice din capitala Franței – potrivit căreia sârbii nu vor recunoaște valabilitatea Tratatului încheiat de România cu Antanta în august 1916, în părțile sale privitoare la Banat. Motivul era acela că România a încheiat pace separată cu Puterile Centrale, în timp ce Serbia a mers până la capăt alături de Aliați, cu prețul unor sacrificii umane și materiale impresionante³⁶.

Șeful delegației iugoslave era prim-ministrul Stojan Protić. Acesta a afișat încă din primele zile ale prezenței sale în capitala franceză o atitudine rigidă în apărarea intereselor Belgradului, poziție încărcată de accente naționaliste și xenofobe. Într-un interviu acordat la 7 februarie 1919 ziarului „Times”, el și-a exprimat părerea potrivit căreia populațiile care nu erau de origine sârbă, croată și slovenă din teritoriile care urmau să aparțină Regatului ar trebui determinate să părăsească „teritoriul național iugoslav”³⁷. Aducă că a ajuns la această soluție după o matură chibzuință. Cât privește pe fostul prim-ministru Nikola Pašić, personajul

³⁶ Gheorghe I. Oancea, *Politica externă a României (1918-1922)*, Teză de doctorat, 1972, p. 140.

³⁷ G. G. Mironescu, *Problema Banatului*, București, 1919, p. 78. Mironescu mai precizează: „Vedem că acum confirmă în scris aceeași teorie. El nici nu se întreabă ce se va întâmpla dacă aceste populații ar refuza să părăsească pământurile lor și cătunurile lor. Guvernul democrat iugoslav nu admite această alternativă”.

cu cea mai mare notorietate al delegației, necunoscând limbi străine, își rezuma apriga revendicare ciocnind cu degetul asupra hărții Banatului.

„Artileria grea” a echipei de negociatori iugoslavi a fost completată cu academicianul Jovan Cvijić. La 25 februarie 1919 el făcea afirmația potrivit căreia hărțile românești aduse în fața Comisiei Teritoriale sunt contrafăcute, „pentru a ascunde adevăratul caracter al Banatului”³⁸. Mai mult, deși nu intra ca subiect în discuțiile de pace, Cvijić a negat caracterul preponderent românesc al Văii Timocului, regiune unde locuiau, în realitate, peste 280.000 de români, așezați în „triunghiul de râuri Morava, Timoc și Dunăre”, conform cercetărilor lui George Vâlsan³⁹.

Foarte interesantă este aprecierea dr. Nicolae Lupu cu privire la eficiența propagandei sârbe în Occident, dusă înainte și pe parcursul desfășurării lucrărilor Conferinței de Pace: „Am observat, deodată, o propagandă foarte activă a tuturor țărilor. Dar pe toți, sârbii și cehoslovacii îi întreceau. Astfel de propagandă făceau, încât se părea că Războiul mondial se duse numai de sârbi și cehoslovaci. Toată intelectualitatea lor era în Apus, orașele cele mai mici erau împănate cu ziariști, în toate piețele importante închiriau un geam și puneau harta care prezenta Marea Serbie, Marea Cehoslovacie. Noi, nimic, sau prea puțin față de ceea ce făceau ei”⁴⁰.

Atunci când a părăsit Bucureștiul pentru a se îndrepta spre Paris, Ionel Brătianu a găsit de cuviință să facă o scurtă oprire la Belgrad. Intenția era aceea de a „testa” poziția celor mai înalte cercuri politice sârbe în privința Banatului și pe care acestea urmau să o exprime în fața Conferinței. Conform Raportului lui Fontenay – ministrul plenipotențiar al Franței la Belgrad – trimis la Quai d’Orsay, Ionel Brătianu a ajuns în capitala sârbă în dimineața zilei de 13 ianuarie 1919. A fost invitat la dejun de Prințul regent Alexandru, ocazie cu care i-a expus acestuia poziția oficială pe care România o va adopta la Conferința de Pace în ceea ce privește problema Banatului: reclamarea aplicării integrale a prevederilor Tratatului din 1916; opoziția delegației române cu privire la

³⁸ George Vâlsan, , *op. cit.*, p. 257.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Dr. N. Lupu, *Noi și sârbii*, Discurs ținut în Camera Deputaților, 18 decembrie 1923, Cultura Națională, București, f.a., p. 30.

posibilitatea extinderii autorității sârbe pe malul stâng al Dunării, fluviul fiind asimilat unei granițe naturale, firești și solide; frontieră pe Tisa cu statul iugoslav⁴¹. Practic, I. I. C. Brătianu a solicitat Banatul întreg chiar în fața Prințului-regent.

De partea cealaltă, prințul de Karadjordjević a dezavuat cu tărie „diplomația secretă” practică de români, invocând principiul naționalităților și dreptul la autodeterminare al poporului sârb. Pe cale de consecință, jumătate din provincia Banat ar fi trebuit să revină statului iugoslav. „Se pare că această luare de contact nu a dat rezultate. Totuși, nu a fost complet inutil faptul că cele două părți și-au făcut cunoscute punctele de vedere”⁴², conchide Raportul lui Fontenay.

Guvernul de la Belgrad era la curent cu poziția României. La 10 ianuarie 1919, ministrul de externe al Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor a transmis la Paris că „vecinii noștri procedează ca italienii, care, înainte de a cuceri Fiume⁴³, au proclamat anexarea și au pus Europa în fața faptului împlinit”⁴⁴. Sârbii, dimpotrivă, nu vor reclama Banatul în integralitatea lui. Dovadă este și „aranjamentul dintre dl Pašić și dl Take Ionescu și în care nu se cere decât partea din Banat situată la vest de linia ferată Timișoara-Baziaș”⁴⁵.

Dinspre România, soluția menținerii integrității Banatului nu putea fi interpretată ca un act de inamicitate față de Serbia, aceasta fiind susținută de convingerea lui Brătianu că Tisa și Dunărea formau singura graniță capabilă să evite conflicte între România și Iugoslavia, așa cum existaseră în Dobrogea, între bulgari și români. Comentariul privitor la întâlnirea de la Belgrad îl vizează și pe Prințul regent Alexandru. În opinia acestuia, dacă Banatul ar fi revenit în întregime României, capitala noului stat iugoslav nu ar mai fi putut rămâne pe graniță. Pe de altă parte, sârbii din Banat au avut o prea mare înrâurire asupra dezvoltării

⁴¹ ANIC, fond microfilme Franța, MAÉ. Archives diplomatiques, r. 228, c. 224.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Rijeka, Croația.

⁴⁴ ANIC, fond microfilme Franța, MAÉ. Archives diplomatiques, r. 228, c. 223.

⁴⁵ *Ibidem*. În ceea ce privește invocarea discuțiilor purtate pe parcursul anului 1918 între cei doi oameni politici, conținutul lor era caduc. Take Ionescu nu avea vreo calitate oficială, opiniile sale, pur personale, neangajând cu nimic guvernul român. Invocarea acestor demersuri era o parte a tacticii sârbilor.

mișcării naționale din Serbia, pentru ca aceștia să fie acum abandonati. Prințul era în continuare convins de necesitatea menținerii unor bune relații de vecinătate cu România, dar numai dacă acestea puteau fi edificate fără a se jertfi interese sârbești așa de importante.

Istoricul Jules Varat opinează fără echivoc că sârbii, neputând argumenta de o manieră convingătoare că Banatul este sârbesc, și-au îndreptat pretențiile numai asupra Torontalului, unde ei sunt mai numeroși decât românii. „Dunărea, care este mai lată decât Rinul, nu i-a intimidat. Pentru a motiva această pretenție, ei invocă nevoia de apărare a Belgradului. Aceasta nu reprezintă însă un motiv pentru ca ei să ceară trunchierea unei provincii așa bine delimitată de natură”⁴⁶, conchide istoricul francez.

Potrivit presei din România racordată la mersul lucrărilor Conferinței de Pace, pretențiile sârbilor în Banat erau exagerate și răuvoitoare. Conform ziarului „Dimineața”, broșura remisă de guvernul iugoslav Conferinței - *Mémoire sur le Banat* – reprezenta un simplu text propagandistic. Memoriul pretindea că sârbii din Torontal sunt cvasi-majoritari și că posedă un număr mare de mănăstiri, răspândite pe tot teritoriul Banatului de câmpie. „Regretăm că sârbii se bazează pe statistici unguerești și se știe cât de tendențioase în ce privește pe români sunt ele făcute”, relatează publicația „Dimineața”⁴⁷. Se spera, din acest motiv, că „nu pot fi puse măcar în discuție drepturile României asupra întregului Banat, drepturi consfințite de altfel și prin recunoașterea indiscutabilă a revendicărilor noastre de către Puterile Aliate”⁴⁸. Oricum, problema Torontalului era generatoare de discuții complicate și tensionate, întrucât deja „se constată că sârbii fac din ea una din principalele lor pretenții”⁴⁹.

Ministrului României la Bruxelles, Trandafir Djuvara, a publicat la sfârșitul lunii decembrie 1918 în ziarul „L'Indépendance Belge” o interesantă scrisoare. În opinia diplomatului român, doar „un singur argument al sârbilor pare întemeiat la prima vedere”. Este vorba despre

⁴⁶ Jules Varat, „Le Banat roumain”, în *Revue des sciences politiques*, XLI, 1919, p. 9.

⁴⁷ *Dimineața*, an XIII, nr. 4573, 4 ianuarie 1919, p. 1.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

capitală, situată pe Dunăre, la confluența cu râul Sava și virtual expusă unui atac al românilor, care se vor fi aflat pe malul stâng al fluviului: „E drept că este neplăcut faptul că Belgradul, capitala Serbiei, e atât de rău așezat⁵⁰. De pe vremea când eram reprezentantul țării mele în Serbia (1887-1888) președintele Consiliului, Ristić, îmi spunea că ar fi preferat Niș-ul drept capitală, iar acum vorbește de Sarajevo. Rămâne ca sârbii să decidă. Dar a lua ca pretext situația topografică a Belgradului pentru a cere posesiuni teritoriale în Banatul românesc de peste Dunăre este lipsit de temei”⁵¹.

În concepția românească și în consonanță cu principiul frontierelor naturale enunțat de Paul de Lapradelle, Dunărea urma să constituie cea mai solidă graniță cu sârbii. Ea reprezenta între două popoare și două state „singura frontieră geografică fixată de natură, care, interzicând trecerea dintr-o parte în cealaltă, menține între ele o vecinătate amicală, la adăpost de orice incidente și încălcări”⁵². Mai mult, din perspectiva Bucureștiului acceptarea Dunării ca frontieră naturală asigura „o situație de echilibru politic”⁵³. Devenea, în acest fel, posibilă garantarea de către cele două guverne a existenței naționale a minorităților sârbă și română, precum și „raporturile de bună vecinătate între români și sârbi pe viitor”⁵⁴.

Sever Bocu – activist liberal pentru cauza Banatului – a supra-licitat, la rândul său, importanța unei frontiere naturale între români și sârbi. El vedea în Dunăre expresia faptului că, în Banat, „limitele între rase au fost trasate de natură și ele constituie, în acest colț de lume, expresia incontestabilă a dreptului”⁵⁵.

⁵⁰ Belgradul a fost oraș de graniță și până la izbucnirea războiului mondial, învecinându-se cu un stat devenit inamic redutabil al Serbiei: Austro-Ungaria.

⁵¹ *Dimineața*, an XIII, nr. 4573, 4 ianuarie 1919, p. 1.

⁵² Scrisoarea lui I. I. C. Brătianu către M. Pherekyde, 9 februarie 1919, în Petru Nemoianu, *Sârbii și Banatul*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1930, p. 73.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Sever Bocu, *La question du Banat. Roumains et Serbes*, Lahure, Paris, 1919, p. 1. Dintr-o altă perspectivă, ipoteza trecerii sârbilor peste Dunăre implica, conform principiului simetriei, posibila extindere a autorității României

Accentuarea contradicțiilor româno-sârbe s-a transformat încă de la debutul lucrărilor Conferinței de Pace într-o problemă care a depășit cadrul strict al relațiilor bilaterale. Chestiunea Banatului, în subsidiar aceea a trasării liniei de frontieră, a încetat să mai fie doar o problemă a celor două state. În cursul tratativelor, ea a căpătat o importanță europeană. Din perspectiva Consiliului Suprem, atitudinea intransigentă adoptată de România nu era cea mai potrivită. Conform punctului de vedere al celor „Patru Mari”, încheierea Păcii de la București a însemnat implicit lovirea de nulitate a Tratatului din 4/17 august 1916. Reintrarea formală a României în război, înainte de încheierea armistițiului, i-a redat acesteia dreptul de participare la Conferință, însă Tratatul din 1916, devenit caduc, nu mai putea intra din nou în vigoare. De asemenea, guvernul român trebuia să înțeleagă că nu putea pretinde să se folosească atât de dreptul la autodeterminare, cât și de prevederile Tratatului din 1916, „pentru că ori primește punctul de vedere al tratatului secret de pe vremuri, ori primește punctul de vedere wilsonian al autodeterminării”⁵⁶.

Cu siguranță, Ionel Brătianu se va fi alarmat și la auzul veștii că Georges Clemenceau s-a întreținut cordial cu Alexandru Karadjordjević, cu ocazia sosirii acestuia la Paris, la începutul lunii februarie 1919. „Tigrul” l-a asigurat pe Prințul regent că Franța va sprijini pretențiile Serbiei asupra părții apusene a Banatului, elogiind numirea lui Milenko Vesnić în delegația iugoslavă prezentă la Conferința de Pace⁵⁷.

În ceea ce îl privește pe președintele SUA, Wilson declarase presei că Banatul este locuit de o populație eminentamente slavă. Ulterior, a apreciat că Banatul este populat mai ales de sârbi și maghiari: „De aici

asupra regiunii Timocului, populată majoritar de români (vlahi). Dunărea nu ar mai fi constituit, în această ipoteză, o frontieră naturală imuabilă (George Mironescu, *Le problème du Banat*, Paris, 1919, *passim*).

⁵⁶ Alexandru Vaida-Voevod, *Chestia Banatului*, Discurs rostit în Camera Deputaților la 15 decembrie 1923. București, Imprimeria Statului, 1923, p. 8.

⁵⁷ Général Mordacq, *Le Ministère Clemenceau: journal d'un témoin*, Apud Sherman David Spector, *op. cit.*, p. 114. Conform acelorași surse, I. I. C. Brătianu nu a avut decât o convorbire scurtă cu Georges Clemenceau, iar cu Woodrow Wilson s-a întâlnit o singură dată, la 17 aprilie, preț de 15 minute (Edith Bolling Wilson, *My Memoir*, Apud Sherman David Spector, *op. cit.*, p. 114).

reiese că președintele Wilson ar fi fals informat asupra stării etnografice din Banat⁵⁸. Charles Seymour, membru în Comisia Teritorială, era și el de părerea potrivit căreia „a da tot Banatul, în bloc, românilor, înseamnă a crea un focar iredentist sârbesc în Banat”⁵⁹.

Nici ideea unui eventual plebiscit nu a părut a se bucura de succes, ea fiind respinsă de români, ulterior și de sârbi. Consiliul Suprem, la rândul său, nu ar fi dorit ca o eventuală înclinare a balanței în Torontal să se datoreze unei terțe populații – maghiară sau șvăbească – „care, prin votul ei, ar fi decis majoritatea în favoarea uneia dintre părți”⁶⁰.

La 2 februarie 1919 ziarul „Le Temps” a notat: „pentru români este o chestiune de principiu; este vorba de a se ști dacă se va admite ca un stat slav să depășească Tisa și Dunărea sau dacă aceste două mari obstacole vor constitui o frontieră între slavi și români. Sârbii, din contra, nu pot urca pe colinele din apropierea Belgradului fără a vedea întinzându-se la picioarele lor, de cealaltă parte a Dunării, regiunea contestată a Banatului. Ei nu au decât să treacă fluviul pentru a găsi în această regiune orașe și sate locuite de compatrioții lor”⁶¹.

Sub aceste auspicii, Conferința de Pace urma să ia o hotărâre în privința Banatului, iar epopeea revendicărilor României a ajuns pe masa Comisiei Teritoriale.

Allies in war, adversaries in peacetime: a perspective on the „Banat problem” in Romania and Serbia

(Abstract)

As parts of the Paris-Versailles Peace System, Romania and Serbia had to manage a whole amount of contentious territorial issues stemming from the post-war reconfiguration of Central and South-Eastern Europe. All based on the new paradigm of international relations: the principle of nationalities. Seen from this angle, the Banat Problem became a subject of regional dispute between

⁵⁸ Alexandru Vaida-Voevod, *op. cit.*, p. 6.

⁵⁹ Charles Seymour, „La fin d'un Empire. Les débris de l'Autriche-Hongrie”, în *Ce qui se passa réellement à Parisen 1918-1919*, Paris, Payot, 1923, p. 95.

⁶⁰ Nicolae Dașcovici, *Principiul naționalităților și Societatea Națiunilor*, București, Editura Cartea Românească, 1922, p. 96.

⁶¹ *1918 la români. Documente externe 1916-1918*, vol. III, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, doc. 518, p. 187.

Aliate în război, adversare în timp de pace

Romania and Serbia before, during and after Peace Conference, detaching and individualizing itself in the context of similar disputes on the continent.

Two defining elements contributed to this: the degree of diversity of the province's ethnic composition, as well as its dual claim – from the point of view of the position of future “regional powers” that the governments in Bucharest and Belgrade already attributed to their own states, in consolidation course. Under these auspices, the Peace Conference was to take a decision regarding the Banat. The fate of Romania's claims was in the hands of the Territorial Commission.

Keywords: Romania, Serbia, Banat, World War I, Peace Conference, I.I.C. Brătianu, Nikola Pašić, Territorial Commission

Un proiect statal într-o Europă a războaielor. Principatul armânesc de la Pind*

Ionuț NISTOR**

Primul Război Mondial a avut implicații profunde pentru harta politică a Europei, în general, și a Balcanilor, în special. Eșecul proiectului tripartit al Austro-Ungariei, ce urmărea înglobarea slavilor de sud în cadrul monarhiei vieneze, retragerea ireversibilă a Imperiului Otoman de pe continent în zona Constantinopolului și apariția sau consolidarea statelor create consecutiv după Congresul păcii de la Berlin, nu au închis problema trasării granițelor, ci, mai curând, au dus-o la un alt nivel. Liderii politici greci, bulgari, sârbi și români au profitat de contextul conflictului mondial și al negocierilor de pace pentru a activa/reactiva proiectele statale maximale, inevitabil concurente. A fost și prilejul în care a apărut ideea constituirii unui stat aromânesc, idee ce nu ar fi germinat în absența stimulilor externi: dezbaterea generală privind retrasarea granițelor, orizontul de așteptare și speranță al liderilor politici din regiune pe fundalul războiului și implicarea Italiei, cu interese particulare. Ideea a reapărut în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, cu aceiași actori și în contexte la fel de tulburi, ceea ce demonstrează, într-o concluzie mult prea timpurie, că proiectul a fost emanația crizelor.

Perspectiva pe care elita aromânească și autoritățile de la București au avut-o asupra acestui stat nu a fost tot timpul armonică.

* Textul este o dezvoltare a studiului „Alcibiade Diamandi – principele fără țară. Sau despre proiectul statului aromân de la Pind”, publicat în revista *East European Journal of Diplomatic History*, No 2 / December 2015, p. 179-190.

** Conf. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universtatea „Alexandru Ioan Cuza din Iași”, inistor2001@gmail.com

Analiza istorică poate cuprinde deopotrivă soluțiile propuse de guvernele române, parte a politicii externe în contextul relațiilor diplomatice cu statele din Balcani, și viziunea liderilor comunității aromâne. Ar fi o abordare integrată și dezirabilă, însă mult prea complexă pentru un studiu de mici dimensiuni. Istoriografia română a abordat mai cu seamă prima parte a binomului interpretativ¹, lăsând în plan secund o abordare *in situ*. Lipsa mărturiilor directe ale conducătorilor locali aromâni și filtrul impus de corespondența lor cu reprezentanții statului român sau de perspectiva instituțiilor cu atribuții în domeniu (Ministerul Afacerilor Externe, Ministerul Instrucțiunii, ambasade, consulate etc.), reflectată preponderent în surse, fac reconstituirea perspectivelor aromânești mult mai dificilă și reprezintă limite ale cercetării. Direcția este însă esențială pentru a înțelege comunitatea (în sens generic), pentru a-i înțelege identitatea, pentru a particulariza tipul de raport între elită și societate și pentru a stabili modalitatea în care s-a structurat ca grup cu valori, ierarhie, conștiință. Aromânii nu au avut o tradiție statală la care să se raporteze, la care să se „întoarcă”, ci doar au sperat la un stat care să îi protejeze. Această particularitate, care trebuie pusă în contextul proiectelor regionale, reflectări târzii ale imperiilor și

¹ Constantin Paraschiv, „Incidentul de la Ianina (1905) – Un episod al relațiilor româno-turce”, în *Revista de Istorie*, tom 39, nr. 10, 1986; Max Demeter Peyfuss, *Chestiunea aromânească. Evoluția ei de la origini până la pacea de la București (1913) și poziția Austro-Ungariei*, București, Editura Enciclopedică, 1994; Maria Petre, „Aromânii în relațiile culturale româno-otomane la începutul secolului al XX-lea”, în *Revista Istorică*, serie nouă, tom VIII, nr. 11-12, 1997; Jipa Rotaru, „Problema aromânilor din Peninsula Balcanică în atenția cercurilor guvernante de la București (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)”, în *Perenitatea vlahilor în Balcani. Istorie și civilizație aromânească*, ed. IV, Constanța, 1998; Gh. Zbucea, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică (sec XVIII-XX)*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 1999; Nicolae Șerban Tanașoca, „Chestiunea aromânească între diplomație și utopie”, în *Perenitatea vlahilor în Balcani. Istorie și civilizație aromânească*, Selecție de comunicări de la edițiile I-IX (anii 1995-2003), coord. Aurel Papori, Constanța, 2003; Radu Tudorancea, „The macedo-romanian question within the romanian-greek relation in the early twentieth century (1900-1913)”, în *Historical Yearbook*, I, Bucharest, 2004.

Un proiect statal într-o Europă a războaielor. Principatul aromânesc de la Pind

regatelor antice și medievale, a făcut ca identitatea modernă a aromânilor să nu se structureze, așa cum s-a întâmplat adesea în Europa secolelor XIX-XX, în jurul ideii de stat, ci, stimulată de România și în confruntare cu alteritatea, s-a centrat în jurul ideii de particularitate culturală (în sens lingvistic și confesional). Statul propriu nu a fost proiectul central și motorul identității aromânești, dar nici nu a lipsit cu desăvârșire.

În secolele XIX și XX s-au conturat mai multe programe revendicative ale aromânilor din Balcani. Cele mai multe solicitau acordarea dreptului de a studia și de a se ruga în limba maternă, de a fi recunoscuți ca o comunitate distinctă în Imperiul Otoman² și apoi de a avea drepturi politice și culturale în noile state apărute în zonă după 1919. Unele programe au cuprins și o proiecție asupra organizării politice a teritoriului locuit de ei în mod tradițional, reușind să coaguleze, într-o oarecare măsură, populația aromânească, mai ales în momentele de tensiune și confruntare militară. Proiectul statal a oscilat între constituirea unei confederații în zonă, în care aromânii să se administreze propriu³ și realizarea unui stat al aromânilor de la Pind, idee susținută în timpul celor două războaie mondiale, atunci când vechile ordini erau în schimbare și când ajutorul militar al aromânilor pentru trupele combatante putea fi speculat și în sens politic.

Transformând dezavantajul războiului purtat la ei acasă în avantaj și folosind poziția lor strategică (fie în prima linie a frontului, pentru cucerirea sau menținerea unor poziții în munții Pind, fie în spatele frontului, pentru o rezistență care ar fi măcinat resursele

² Până în 1905, aromânii au făcut parte din *milletul „Rum”*, împreună cu grecii, ceea ce nu le permitea să ocupe poziții administrative locale, să aibă școli, biserici și ierarhie ecleziastică.

³ Până în 1913, autoritățile de la București și o parte a elitei aromânești au agreat ideea constituirii unei Macedonii independente, în care să existe un canton autonom aromânesc. În contextul războaielor balcanice (și apoi, în anumite condiții, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial) au sprijinit ideea constituirii unui stat albanez extins, bazat pe aceleași principii confederative. Cunoscând conflictele din zonă, autoritățile române considerau că aromânii puteau fi puși la adăpost doar în cazul constituirii unei Albanii autonome, cu un teritoriu cât mai vast, în care să intre și zonele locuite de aromâni și administrate de ei.

adversarilor) liderii aromânilor au activat, în anii 1917 și 1941 proiectul maximal. Ambele inițiative s-au plasat în contextul în care armatele italiene, considerate eliberatoare, controlau zona și ambele au fost expresia voinței locale, puțin rezonantă cu perspectiva autorităților de la București. Și în 1917, ca și 24 de ani mai târziu, unul dintre artizanii proiectului, cu rol însemnat în organizarea și reprezentarea aromânilor, a fost Alcibiade Diamandi. Născut în 1893, într-o familie de negustori înstăriți, Diamandi a urmat cursurile școlii primare din comuna natală, Samarina, apoi a absolvit liceul grec din Salonic, iar în timpul războaielor balcanice s-a refugiat la București, unde, în 1913, s-a înscris la Academia Comercială. În 1916, s-a înrolat, pentru scurt timp, voluntar în armata română, iar în 1917 era din nou acasă, la Pind, unde agitația războiului și a proiectului autonomist captase atenția elitelor aromâne.

În condițiile ocupației militare italiene și a raporturilor conflictuale cu grecii, liderii comunității au lansat ideea constituirii statului propriu independent. Speculând valul de antipatie față de o eventuală administrație grecească a zonei și utilizând un limbaj cu pronunțate accente mobilizatoare, bazat pe tema originii latine și a singularității lor într-o zonă majoritar slavă, acești lideri au reușit să capteze atenția aromânilor și să ofere o perspectivă politică proprie. La 27 iulie 1917, populația aromână din Pind și Zagori a organizat un congres la Samarina, la finalul căruia a votat în unanimitate o moțiune prin care se forma un canton românesc al Pindului sub protecția Romei⁴. Paternitatea proiectului este discutabilă deși ideea a fost susținută de elita locală aromână și asumată de comunitate prin votul congresului. Comisarul general al Italiei la Ioannina, Francesco Fazzi, pare să nu fi fost străin de acțiune, el fiind un partizan al formării Pindului autonom sub protecția Italiei. Încercările Romei de a crea în Balcani un „cap de pod” nu erau noi, iar prezența militară în zonă constituia un atu. Numai că în vara anului 1917, diplomația italiană a făcut pasul înapoi, lăsând nesoluționată cererea de protejare a noii entități statale și sugerând liderilor aromâni să renunțe la ideea constituirii statului propriu. Liderii aromâni

⁴ Stoica Lascu, „Evenimentele din iulie-august 1917 în regiunea munților Pind – încercare de creare a unei statalități a aromânilor. Documente inedite și mărturii”, în *Revista română de studii eurasiatice*, an III, nr. 1-2, 2007, p. 116.

Un proiect statal într-o Europă a războaielor. Principatul armănesc de la Pind

au sperat că Italia îi va sprijini, și-au asociat proiectul cu imaginea Romei pentru a-și legitima demersul, unii ofițeri și funcționari civili italieni s-au implicat în concretizarea acestei idei, însă desolidarizarea guvernului de la Roma de acțiunea aromânilor a fost suficient de clară și promptă pentru a nu lăsa loc echivocului. Rămâne, însă, dilema dacă formarea statului aromănesc a fost un proiect asumat de guvernul italian anterior momentului iulie 1917, evoluția nefavorabilă a războiului ducând la abandonarea lui sau a fost mai curând proiecția unor oficiali italieni de rangul doi, reflectând opinii personale și prezentate ca strategii de stat, dar care nu au găsit sprijinul necesar la Roma.

Aromânii adunați în congresul din 27 iulie 1917 au constituit un prim organism de conducere autonom, intitulat Comitetul provizoriu al românilor de la Pind, format din Dimitrie Diamandi, Ianaculi Dabura, Mihali Teguiani, Tachi Nibi, Zicu Araia, Sterie Caragiani și Alcibiade Diamandi⁵. Imediat, Comitetul a trimis Puterilor Aliate și Asociate telegrame expunând decizia congresului, una ajungând și la Francisco Fazzi. Ea conținea angajamentul ferm al celor șapte reprezentanți ai comunităților aromâne de a lupta alături de armatele italiene și de a nu permite grecilor să reocupe zona. Speranțele puse de Comitet în susținerea României și Italiei s-au dovedit în foarte scurt timp deșarte. Nici invocarea legăturilor istorice și nici cosangvinitatea nu au determinat reacții favorabile la Iași și Roma. De altfel, consulul României la Ioannina, A. D. Mincu, a avut, în acel context, o discuție cu Alcibiade Diamandi încercând să-l lămurească asupra inoportunității acțiunii desfășurate de Comitet. Consulul afirma că: „Multă insistență a trebuit să pun spre a convinge pe Alcibiade Diamandi, delegatul Comitetului provizoriu din Samarina, care a fost la Ioannina. L-am sfătuit să nu facă nici o rezistență la ocuparea acelei comune de către trupele elene, căci ea va fi zadarnică și chiar dezastruoasă pentru întreaga populațiune română din Pind și Zagori. În fine, cu bucurie am constatat că dl. Diamandi s-a putut convinge întrucâtva de bunele consilii ce i le-am dat și mi-a declarat că toate aceste sfaturi le va aduce la cunoștința Comitetului provizoriu din Samarina”⁶.

⁵ Stoica Lascu, *op. cit.*, p. 140. Vezi și Gh. Zbucnea, *op. cit.*, p. 183.

⁶ Stoica Lascu, *op. cit.*, p. 157.

Explicațiile eșecului înregistrat de liderii aromâni în 1917 și a delimitării clare a României și Italiei de proiectul statal din Balcani stă în contextul imediat. România avea, în vara lui 1917, o poziție militară și politică dificilă; implicat în operațiuni armate complexe (de apărare pe linia Mărăști-Mărășești-Oituz), guvernul lui Ion I. C. Brătianu nu putea susține nici operativ, nici diplomatic soluția independenței Pindului. De partea cealaltă, Italia, oricât de mult ar fi dorit un „cap de pod” în Balcani, nu și-a putut prelungi ocupația în zonă, care să garanteze existența noului stat. Chiar de la jumătatea lunii august 1917 trupele italiene au primit ordin de a părăsi zona, care apoi a intrat în administrarea Greciei. Consulul român din Ioannina solicita chiar, la 3 septembrie 1917, directorului școlii române din Băiasa (Vovousa): „să calmați spiritele și să sfătuiți pe români de a nu opune nici o rezistență autorităților elene, care sunt însărcinate cu ocuparea comunelor”⁷. Această „ocupare” a însemnat, pentru aromâni, reinstaurarea măsurilor punitive, condiții în care o parte dintre participanții la proclamarea autonomiei Pindului au fost arestați, iar alții, între care Alcibiade Diamandi, s-au refugiat în sudul Albaniei.

Traseul personal urmat de Diamandi în perioada interbelică a fost unul sinuos, relatat diferit de contemporani și surprins parțial de sursele scrise. Portretul lui devine, în aceste condiții, dificil de refăcut, iar informațiile verificabile și credibile, destul de rare, se amestecă cu speculațiile, creionând în ansamblu o imagine mai puțin flatantă⁸. Cert este că Alcibiade Diamandi a rămas o perioadă în Albania și apoi a revenit în România, intrând în serviciul Ministerului Afacerilor Externe de la București și ajungând, în 1926, consul în Albania, la Sarandë. Nu a fost străin nici de lumea afacerilor, în special a celor oneroase. El controla producția de lemn și brânză a aromânilor de la Pind, în timp ce „propaganda națională era doar o simplă acoperire care îi îngăduia să-și rezolve propriile afaceri. S-a îmbogățit pe spatele vlahilor din Tesalia, confiscându-le produsele lactate și lemnul sub pretext că acestea erau

⁷ *Ibidem*, p. 33.

⁸ Nicolas Trifon, *Aromânii pretutindeni, nicăieri*, Chișinău, Editura Cartier, 2012, p. 347.

Un proiect statal într-o Europă a războaielor. Principatul armânesc de la Pind

destinate armatei de ocupație italiene, în timp ce le vindea pe piața neagră în propriul profit”⁹.

În peregrinările lui, Diamandi a ajuns la Roma unde l-ar fi întâlnit personal pe Mussolini și s-ar fi implicat în mișcarea fascistă. De la Legația din Roma el a obținut un pașaport românesc cu care a putut călători în Grecia, în 1927 fiind amnistiat de autoritățile ateniene. În capitala statului elen a desfășurat o serie de afaceri, importând petrol¹⁰ și cherestea din România, a dus o viață luxoasă și nu s-a ferit de scandaluri și bătăi, așa cum a fost cea din portul Pireu, cu un căpitan de marină grec, pentru grațiile unei frumoase localnice.

Există numeroase speculații privind activitatea informativă a lui Alcibiade Diamandi, unii istorici susținând că a fost în solda spionajului italian și român, având misiunea de a agita spiritele conaționalilor de la Pind. Lipsa de reacție a Greciei ar fi fost, în acest caz, cauzată de existența relațiilor politice bune cu România și a coparticipării la pactul Înțelegerii Balcanice.

Începutul celui de-al Doilea Război Mondial l-a găsit pe Diamandi bine ancorat în afacerile personale și într-o relație strânsă cu autoritățile italiene. Era un personaj cunoscut de oficialii italieni de diferite ranguri, cu care întreținea corespondență și era des menționat în notele diplomatice trimise de la și către Roma privind afacerile balcanice. În septembrie 1940, Ministerul Afacerilor Externe italian i-a cumpărat biletul cu care trebuia să ajungă la Tirana, pentru a se întâlni cu Locotenentul Regal Francesco Jacomoni di San Savino. Acțiunea lui era de mare importanță pentru guvernul de la Roma, în condițiile în care nota oficială ce însoțea pașaportul diplomatic preciza că desfășoară „o activitate pentru a realiza unirea latinilor din Balcani și practic un bloc româno-italian în fața pericolului slav”¹¹. Diamandi avea și susținerea ministrului italian la

⁹ Iannis Papathanassiou, *Istoria ton Vlahon ikongrafimeni*, p. 126 apud Nicolas Trifon, *op. cit.*, p. 348. Informația a fost menționată și în rapoartele diplomaților români.

¹⁰ Alcibiade Diamandi a fost vicepreședinte al Companiei Naționale Petrolifere din România.

¹¹ ASD, Affari Politici 1931-1945, Grecia, busta N 22, 4 (1939-1943), Comunita aromene nel Pindo e nella Macedonia, f.f. (Informare, Roma, 26 septembrie 1940).

București, Pellegrino Ghigi, care informa Roma asupra deplasării lui la Tirana și făcea recomandări privind facilitarea tranzitului la frontieră¹². Jacomoni a mizat, chiar, la finalul lunii octombrie 1940, pe capacitatea și promisiunile lui de ridicare a aromânilor într-un război contra Greciei¹³.

Înfrângerea statului elen și ocupația militară italiană a Pindului au oferit prilejul, în primăvara-vara anului 1941, redeschiderii dosarului autonomiei sub protecția Romei, Diamandi jucând, și de această dată, un rol esențial. Scenariul din 1917 s-a repetat într-o oarecare măsură. Italia, prin vocea lui Mussolini, a reactivat proiectul constituirii în zona mediteraneană a unei sfere de dominație, fundamentat și pe argumentele ideologice și istorice, nu doar geopolitice. A devenit, în acest context, interesată de identificarea liderilor locali, care să-i asigure stabilitate în zonă, să-i facă parteneri în proiect, dar, în fapt, să-i subordoneze și să poată și prin intermediul lor să mențină pozițiile armatei fasciste în teritoriu¹⁴. Acești parteneri nu au fost alții decât albanezii și aromânii captați de ideea constituirii unei statalități proprii¹⁵, sub egida Romei. La rândul lor, autoritățile române aveau propriul proiect de organizare a Balcanilor, prin care să mențină România la masa viitoarelor tratative de pace privind granițele din zonă. În condițiile în care Bulgaria și Ungaria primiseră spre administrare teritoriul din Iugoslavia și Grecia, guvernul lui Ion Antonescu a optat pentru o confederație albano-aromână, cu o structură autonomă pentru conașionalii de la sud de Dunăre¹⁶.

Alcibiade Diamandi a avut astfel pretextul politic și militar perfect pentru relansarea ideii „principatului de la Pind”, întins pe teritoriul Epirului, Thesaliei și a unor părți din Macedonia și condus chiar de

¹² *Ibidem*, f.f. (Telegrama Legației din București, 20 septembrie 1940).

¹³ *Ibidem*, f.f. (Telegrama lui Francesco Jacomoni, 30 octombrie 1940).

¹⁴ Zona Pindului era importantă pentru italienii din punct de vedere strategic, deoarece era o zonă muntoasă, care le putea asigura deschiderea militară către Balcanii de sud. Era, deci, important să organizeze acolo un stat al aromânilor, fidel Romei.

¹⁵ În sine, proiectele albanez și aromân erau concurente, din moment ce constituirea Albaniei mari îngloba și teritoriul locuite de aromâni, numai că, în contextul războiului, italienii au lăsat iluzia formării unei Albanii mari, cu un canton aromânesc autonom, care împăca ambele exigențe.

¹⁶ AMAE, fond 71/1920/1944 Italia, vol. 69, f. 202.

Un proiect statal într-o Europă a războaielor. Principatul aromânesc de la Pind

el. Deși cunoscut ca reprezentant al aromânilor, atât italienii, cât și românii aveau multe rețineri față de „principe”. Reticențele erau provocate fie de trecutul său aventuros și de imaginea afaceristului oneros, răspândită chiar între aromâni¹⁷, fie de suspiciunile de spionaj care plănau la București și la Roma, fie, pur și simplu, de inconsistența proiectului său, pe care și Mussolini și Antonescu îl vedeau ca pe o soluție de moment pentru captarea bunăvoinței aromânilor și pentru controlul zonei.

În contextul atacurilor italiene și germano-italiene din iarna lui 1940-1941, aromânii s-au organizat sub forma unor detașamente care ajutau armata fascistă, fără, însă, să constituie o structură militară proprie și fără să identifice un program și reprezentanți pregătiți pentru exercițiul puterii politice care să administreze teritoriul „eliberat”. Vechile dispute personale au grevat asupra coeziunii grupului și au lăsat loc competiției interne, bazată pe apelurile la legitimitate și reprezentativitate. Au apărut astfel, proiecte personale, veleitari și petiții trimise autorităților române și italiene. Profitând de recunoașterea sa și de experiențele din 1917, care îl îndreptăteau să se autoproclame reprezentant al aromânilor, Alcibiade Diamandi a reactivat Comitetul Național al Românilor de la Pind (CNR). El se revendica, astfel, de la mișcarea din timpul Primului Război Mondial, la care a participat. În numele acestui Comitet, Diamandi a semnat, la 14 aprilie 1941, o telegramă (alături de Guli Papageorge-Ciutra din partea Consiliului și de George Murnu, Ion Foti, Tache Tanașoca, Ion Samarineanu Ciutra, în numele intelectualilor macedoromâni) adresată guvernatorului italian al zonei, Jacomoni, prin care își exprima „arzătoarea dorință de a fi în primele rânduri în marea luptă pe care Italia fascistă a inaugurat-o la 28 octombrie 1940, pentru eliberarea popoarelor balcanice de sub opresiunea greco-

¹⁷ Nicolas Trifon, *op. cit.*, p. 345. O scrisoare a Oficiului diplomatic italian din Epir preciza că „Diamandi a reușit în 1941 să schimbe ceva în mentalitatea conaționalilor, fie cu discursuri inflamante, fie cu amenințări și presiuni. Dar aromânii l-au acuzat că este afacerist și că nu și-a ținut nicio promisiune. Masa aromânilor este foarte rece în privința lui Diamandi și a idealului aromân, se tem de autoritățile grecești și de eventualele răzbunări” – Archivio Storico Diplomatico, Affari Politici 1931-1945, Grecia, busta N 22, 4 (1939-1943), Comunita aromene nel Pindo e nella Macedonia, f.f.

sârbă”¹⁸. Telegrama mai arăta că: „A venit momentul realizărilor imediate după planurile geniale ale Duceului, pentru crearea acelor nuclee și ținuturi autonome românești, avangarda de milenii a Romei eterne și avanposturi fanatice, gata să se sacrifice sub steagul glorios al Fasciilor pentru triumful noului Imperiu Roman”¹⁹. Rămâne de discutat dacă limbajul folosit reflecta gândirea autonomă a semnatarilor sau era doar formula de politețe pentru sensibilizarea italienilor. La fel cum granița între filofascism/filolatinism și antigrecism în opțiunea politică și militară a aromânilor este fragilă.

Pe fondul agitației liderilor aromâni și a echivocului din discursul politic italian, proiectele utopice nu au încetat să apară. La începutul lunii mai 1941, presa din Albania ridică explicit problema autonomiei Pindului, care circulase până atunci doar în cercuri neoficiale. Gazetele controlate de cenzura italiană aminteau de episodul din 1917, când „armata italiană a ocupat această regiune, promițând reprezentanților poporului aromân să proclame autonomia sub protectoratul Romei, având ca președinte un membru al familiei Diamandi și ca emblemă lupoanca latină”²⁰. Consulul României la Tirana, Nicolae Țimiraș, a avut, în același context, discuții cu ministrul Agriculturii din guvernul albanez, Anton Becea, aromân, fost inspector al Școlilor românești din Macedonia înaintea celui de-al Doilea Război Mondial, apoi deputat și senator în parlamentul albanez. La întrebarea lui Țimiraș referitoare la posibilitatea autonomizării Pindului sau a Epirului în întregime (în această eventualitate beneficiau de autonomie și aromânii din regiunea Corița / Korçë), Becea a răspuns că soluția va fi cristalizată abia după sosirea în zonă a lui Alcibiade Diamandi, cu care se afla în corespondență prin Legația Italiei în România²¹.

La mijlocul lunii mai 1941 acesta ajunge în regiunea Pind, lansează proiectul de organizare a statului aromânilor și intră în tratative cu reprezentanții României și Italiei, cerându-le sprijin. Diamandi redactează un memoriu, pe care îl prezintă consulului la Tirana. El cerea:

¹⁸ AMAE, fond 71/Albania, vol. 4, f. 76.

¹⁹ *Ibidem*, f. 72.

²⁰ AMAE, fond 71/Albania, Telegrama și rapoarte Tirana, vol. 1, f. 228.

²¹ *Ibidem*.

Un proiect statal într-o Europă a războaielor. Principatul armânesc de la Pind

1. controlul asupra porturilor, potrivit indicațiilor Comitetului Național („a cărui existență datează din 1917”), operațiune desfășurată cu ajutorul armatei italo-germane și sprijinul politic al statului român; 2. organizarea unei armate proprii, din prizonierii macedo-români proveniți din armatele greacă și iugoslavă, a căror eliberare, concentrare și înarmare în unități speciale urma a fi obținută cu concursul României de la Puterile Axei, 3. autonomia culturală și bisericească a „grupurilor românești” din Peninsula Balcanică, locuind în afara statului autonom al Pindului, care ar fi trebuit obținută prin auto-organizarea aromânilor, ajutați de guvernul de la Pind și cu ajutorul statului român, 4. sprijinul politic al guvernului român pe lângă puterile Axei, cu prilejul tratativelor pentru reorganizarea Balcanilor, 5. formarea cadrelor pentru aceste acțiuni: funcționari locali, organizați de Comitetului Național al Românilor cu sprijinul armatelor de ocupație, cadre formate din elemente macedo-române din țară, trimise de guvernul român cu mijloacele necesare și un organ de legătură între guvernul român și Comitetului Național al Românilor²².

Faptul că, în 1941, Alcibiade Diamandi avea un anumit sprijin din partea comunităților de aromâni, se bucura de recunoaștere și avea influență, dincolo de nelipsitele acțiuni paralele ale altor lideri, reiese din structura grupului de semnatori ai memoriului. Alături de Diamandi și doi membri ai CNR, mai semnau cinci aromâni reprezentanți ai „intelectualității” (între care profesorul George Murnu) și alte 17 persoane, din partea „grupului de combatanți militari și ai studențimii macedo-române”²³. Din postura de reprezentant al aromânilor și de delegat al Comitetului Național al Românilor din Pind, Alcibiade Diamandi îi scria, la 9 iulie 1941, generalului Carlo Geloso, comandantul Armatei II italiene. El insista asupra descendenței romane a aromânilor și prezenta decizia CNR „de a adresa salutul aromânilor în fața armatelor italiene și de a exprima filiația cu Roma”²⁴. În aceeași zi, Diamandi scria pe un ton similar generalului Mario Girotti, comandantul Diviziei Alpina Julia,

²² *Ibidem*, vol. 4, f. 87.

²³ *Ibidem*.

²⁴ ASD, Affari Politici 1931-1945, Grecia, busta N 22, 2 (1940-1941), Relazione sugli aromeni del Pindo, f.f.

punându-și încă odată în lumină statutul și formulând o serie de solicitări. „Principele” scria despre drepturile istorice, economice și naționale ale aromânilor, despre datoria morală a Romei față de popoarele latine din Balcani și despre „postura aromânilor de avangardă a Italiei civilizatoare”. În numele aceluiași Comitet²⁵ el cerea: înlăturarea tuturor funcționarilor greci (mai ales din poliție și jandarmerie) din teritoriul administrat de italieni, închiderea școlilor grecești, formarea unei comisii pentru cercetarea daunelor și abuzurilor comise de autoritățile civile și militare elene, numirea a trei guvernatori de origine aromână: în Epir, cu sediul la Ioannina, la Pind, cu sediul la Trikala, și în Macedonia, cu sediul la Florina. Aceștia urmau a avea autoritatea să numească prefecți, primari etc.²⁶

Poziționarea Italiei și a României față de proiectul statal a fost diferită pe măsură ce contextul militar și geopolitic s-a schimbat. Cunoscându-și posibilitățile militare în zonă, Roma a abandonat repede discursul populist în favoarea calculului rece, rezultat din situația *de facto*. Ideea statului armânesc a lui Diamandi a avut succes în iarna lui 1940-1941, când trupele italiene căutau sprijin pentru înfrângerea Greciei, dar în mai 1941, când noua ordine fusese instalată, ideea unui stat propriu își mai găsea ecouri eventual în clișeele discursive ale propagandei italiene. Nici România nu a crezut la fel de mult în organizarea cantonului românesc la Pind după aprilie 1941, când Germania și Italia păreau a fi trasat frontiere durabile, însă a susținut și creditat mai mult acțiunea lui Diamandi, mai mult decât italienii și mai mult decât în 1917. De altfel, discuția consulului Nicolae Țimiraș cu Meloni, adjunctul Locotenentului general Jacomoni, este revelatoare. La mijlocul lunii iunie 1941, Meloni declara deja că în memoriul lui Diamandi nu exista nici un punct de vedere practic și că singurul obiectiv realizabil era crearea

²⁵ Comitetul Național al Românilor din Pind era format din Alcibiade Diamandi (președinte), Nicolae Micibuna, Mihai Teguiani, Zicu Araia - profesor, Giorgio Vasilachi - avocat, Giorgio Casana - avocat, Sotir Pelechi - inginer.

²⁶ ASD, Affari Politici 1931-1945, Grecia, busta N 22, 2 (1940-1941), Relazione sugli aromeni del Pindo, f.f.

Un proiect statal într-o Europă a războaielor. Principatul armânesc de la Pind

școlilor și bisericilor românești în localitățile locuite de ei, soluția fiind adoptarea unui statut al minorităților precum cel acordat slovenilor²⁷.

Informații asupra poziției italiene au ajuns și la București, la începutul lunii iulie 1941. Vasile Grigorcea, reprezentantul statului român în capitala Italiei, nota că în urma discuțiilor cu Ciano a rezultat că Roma nu ia în calcul crearea unui stat aromân așa cum îl propunea Diamandi. Italia știa că numărul aromânilor nu era mai mare de 100.000 de persoane, iar restul de 80.000 (invocat de România) era împrăștiat până dincolo de Salonic. Ministrul român la Roma mai constata că și în eventualitatea în care cifrele ar fi fost mai mari cu câteva zeci de mii de aromâni, „aceasta nu va determina Italia să facă un stat microscopic în Balcani”²⁸.

Ministerul român de Externe a continuat, însă, să-l sprijine pe Diamandi în vara lui 1941. Motivația reiese dintr-o notă trimisă Legației din Roma, la 19 iunie. Se indica atunci consulatului de la Tirana să sprijine activitatea lui Alcibiade Diamandi, care trebuia să continue „organizând cu consulatul nostru statistica familiilor românești”²⁹. Așadar, beneficiul era de lungă durată. Propaganda făcută de Diamandi pentru proiectul său, contactul direct cu satele românești îi permitea realizarea unui tablou numeric exact al conaționalilor, care ar fi folosit României în pregătirea materialelor pentru Conferința de pace. Antonescu putea oferi astfel un răspuns mult disputatei probleme a ponderii populației aromâne, în condițiile în care la București se organiza Biroului Păcii, cu obiective clare în sensul realizării de materiale statistice, istorice, etnografice și geografice privind drepturile și interesele României, implicit cu privire asupra populației aromâne din Balcani, parte a „grupului etnic român” în expresia epocii.

Deși investit cu încredere din partea autorităților române, Alcibiade Diamandi nu captase simpatia și recunoașterea întregii comunități și nu era singurul lider care încerca să se legitimeze ca reprezentant al aromânilor. Ion Mergiu din Nevesca (Nymfaio) a depus și el un memoriu Locotenenței regale italiene, la 3 septembrie 1941, prin care

²⁷ AMAE, fond 71/Albania, Telegrame și rapoarte Tirana, vol. 1, f. 261.

²⁸ AMAE, fond 71/Italia, vol. 69, f. 356.

²⁹ *Ibidem*, f. 287.

propunea constituirea unui stat macedo-albanez, în care aromânii să aibă drepturi politice și economice aparte. Proiectul se bucura, așa cum susținea semnatarul, de susținerea aromânilor din regiunea Florina. Consulul general la Tirana l-a sfătuit însă pe Mergiu, să ia legătura cu Alcibiade Diamandi și să-și coordoneze acțiunile, pentru a nu produce confuzii în discuțiile cu italienii³⁰. Confuzie pare să fi fost în declarațiile lui Țimiraș, din moment ce cu doar două săptămâni în urmă îi scrisese lui Mihai Antonescu că autonomia preconizată de „principe” nu mai era agreată la Roma. Mussolini, nota consulul român, intenționa să formeze o Albanie mare, ce urma să înglobeze teritoriile aromânilor, fără garantarea autonomiei cerută de Diamandi³¹.

Proiectul statal armânesc a devenit repede istorie atât pentru italieni, cât și pentru autoritățile de la București. Dacă în toamna lui 1941, corespondența diplomatică mai păstra câteva note referitoare la acțiunile lui Diamandi³², de la începutul lui 1942 subiectul devine inexistent pentru oficialitățile diplomatice. Organele Siguranței au continuat să-l țină sub supraveghere pe „principe”, oferind câteva date despre acțiunile purtate în Balcani. O notă din septembrie 1942 a Prefecturii Poliției Capitalei menționa că Alcibiade Diamandi, împreună cu Stavre Cuțumina au plecat de la Tirana la Roma pentru a cere rezolvarea urgentă a înființării statului macedo-român sub protecția Italiei³³, ceea ce implică, evident, că în toamna anului respectiv nu exista o formațiune proprie armânească. Tot în aceeași perioadă, organele românești de urmărire au mai semnalat³⁴ existența unei asociații condusă de Alcibiade

³⁰ AMAE, fond 71/Albania, vol. 4, f. 207-208.

³¹ AMAE, fond 71/Albania, vol. 4, f. 145.

³² În octombrie 1941, într-un raport diplomatic italian se menționa că Diamandi era „unul dintre [subl. n.] cei mai activi reprezentanți ai comunității aromâne din Pind-Macedonia” – vezi ASD, Affari Politici 1931-1945, Grecia, busta N 22, 4 (1939-1943), Comunita aromene nel Pindo e nella Macedonia, f.f.

³³ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 163/1942, f. 33.

³⁴ Informațiile oferite de serviciul secret românesc trebuie reținute cu prudență și verificate, din moment ce utilizează frecvent formula „se pare că”. În cazul acesta, probabilitatea informației este dată de mențiunea diferită a numelui asociației înființată de Diamandi. Un document din 29 septembrie 1942 scria

Un proiect statal într-o Europă a războaielor. Principatul armânesc de la Pind

Diamandi la Tirana, care cuprindea un număr mare de aromâni³⁵. Ea era îndreptată „împotriva României și mai ales a guvernului”³⁶.

După război, Diamandi se afla cu siguranță în România, „refugiat” din cauza procesului deschis la Larissa, în 1946, contra lui și a altor cinci aromâni, pentru activitatea ostilă Greciei în perioada 1940-1943. Procesul s-a finalizat cu sentințe la moarte și detenție pe viață, toate pronunțate în contumacie. Nici statul român nu a fost mai blând cu fostul „principe”. Pentru colaborarea cu regimul Antonescu și pentru „uneltire contra siguranței statului”, Alcibiade Diamandi a fost arestat în primăvara lui 1948 de noile autorități comuniste instaurate la București și a fost închis la penitenciarul de la Rahova. Nu a rezistat prea mult rigorilor detenției și în iulie același an a decedat. Se încheia, astfel, abrupt, un destin interesant, o viață sinuasă, învăluită în parte în mister. Dincolo de legendă, Alcibiade Diamandi a fost un personaj bine ancorat în realitățile epocii sale, un reprezentant recunoscut al comunităților aromâne, o persoană cu influență în Pind, dar și la Roma și București. A știut să profite de conjuncturi politice pentru a se urca pe valul proiectului autonomist, identificându-se cu ideea statului aromân, tot așa cum a știut să atragă avantaje economice din poziția și recunoașterea dobândite. Cât despre motivațiile reale ale implicării lui în negocierile pentru crearea statalității de la Pind, argumentele de ordin național, sentimental, vocația idealistă, coagulantă, spiritul vizionar par să lase mai curând loc pragmatismului și egocentrismului, excelenței orientări și adaptabilități politice, în beneficiul personal.

Statul propriu al aromânilor din Balcani a fost mai curând o himeră, un ideal, decât o realitate. El a fost invocat în corespondența pe care unii lideri aromâni de la Pind au întreținut-o cu autoritățile române,

despre existența societății „Aromânia”, altul, din 8 octombrie 1942, despre „Asociația Balcanică”.

³⁵ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 163/1942, f. 38. Conform datelor, Asociația avea aproximativ 3000 de membri, toți intelectuali macedo-români și avea ca scop reunirea tuturor macedo-românilor din Balcani pentru înființarea statului macedonean. Conform altei note, din societate făceau parte legionari aromâni refugiați din țară (*Ibidem*, dosar 88/1942, f. 1).

³⁶ *Ibidem*, f. 2.

Însă „proclamarea” noii entități nu a urmat un traseu clasic în uzanțele dreptului internațional. Nu știm să fi existat vreo proclamație de independență și nici structuri (guvern, armată, forțe de ordine etc.), care să fi fost pregătite pentru preluarea puterii și controlul asupra teritoriului locuit. „Principatul de la Pind” a fost mai curând un artificiu retoric al propagandei politice din epocă și, în parte, a istoriografiei „romantice”. Proiectul, în această formă, a existat pentru unii lideri aromâni, care au încercat să speculeze contextul incert și ofertant al războaielor mondiale, dar nu și pentru autoritățile de la București sau de la Roma. Oricât de mult ar fi folosit României și Italiei un stat aromânesc în Balcani, din considerente strategice, morale, naționale etc., proiectul nu era fezabil. Noul organism ar fi fost prea mic și prea greu de menținut. Un canton autonom în cadrul Albaniei extinse sau al unui stat macedonean (eventual al unei confederații în zonă) putea fi soluția care să primească sprijinul României și Italiei. Numai că evoluția frontului în 1917 și 1941 nu a permis concretizarea acestei posibilități.

Pentru Alcibiade Diamandi, statalitatea aromânească a fost un ideal, care, odată concretizat, i-ar fi servit intereselor personale. Însă fără sprijin real din exterior și mai ales fără o susținere internă extinsă, fără structuri locale de putere și de forță și fără o elită politică, care să aibă sau să își dorească exercițiul puterii în algoritmul propus de Diamandi, misiunea devenea imposibilă. Pentru fruntașii aromâni statul propriu a fost mai curând un câmp de negociere. Orice formulă de organizare în care puteau ocupa poziții locale, precum prefecturi și primării, devenea dezirabilă și acceptabilă. Era maximul pe care o elită fără un trecut politic de anvergură, fără experiență și viață politică, fără partide etc. putea să îl atingă. Proiectul statal a coagulat într-o anumită măsură comunitățile de aromâni. Dar timpul prea scurt și fundalul războaielor nu le-au permis să reflecteze mai mult asupra acestei opțiuni. Teama de represaliile autorităților grecești a fost un ferment mult mai puternic decât idealul statului propriu în coagularea identității, iar obiectivele culturale au rămas dominantele programelor reformiste pe tot parcursul secolului al XX-lea.

Un proiect statal într-o Europă a războaielor. Principatul armânesc de la Pind

A state project in a Europe of wars. The Aromanian Principality of Pind

(Abstract)

The independent state of Aromanians in the Balkans was more like a chimera, an ideal, than a reality. He was invoked in the correspondence that some Aromanian leaders in Pindus maintained with the Romanian authorities, but the “proclamation” of the new entity did not follow a classic path in the usances of international law. The “principality of Pindus” was more like a rhetorical artifice of the political propaganda in the period and, partly, of the “romantic” historiography. The project, under this form, existed for some Aromanian leaders, who tried to speculate the uncertain and offering context of the World wars, but not for the authorities in Bucharest or Rome, too. However useful an Aromanian state in the Balkans would have been for Romania and Italy, for strategic, moral, national reasons, the project was not feasible. The new body would have been too small and too hard to maintain. An autonomous canton within extended Albania or within a Macedonian state (or even within a confederation in the area) could be the solution receiving support from Romania and Italy. Except that the evolution of the front in 1917 and 1941 did not allow this possibility to become concrete.

For Alcibiade Diamandi, the “prince without a country”, the idea of an Aromanian state had an aspirational nature; once it had become concrete, it would have served his personal interests. Without real support from the outside and mostly without extended domestic support, without local power and force structures and without a politics-based elite possessing or really aiming for the exercise of power in the algorithm proposed by Diamandi, the mission became impossible. For the Aromanian leaders, this independent state was more of a field for negotiations. Any formula of organisation where they could hold local offices, such as prefectures and city halls, became desirable and acceptable. This was the best to hope for in case of such elite without a political past, without a political life or experience, without parties etc. The state project coagulated to a certain extent the communities of Aromanians. However, the too short time and the context of the wars did not allow them to reflect more on this option. The fear of retaliation by the Greek authorities was a far stronger argument than the ideal of their own state in the coagulation of their identity, while the cultural objectives remained the dominant elements of the reform-focused programs throughout the 20th century.

Keywords: Alcibiade Diamandi, Aromanian state, diplomacy, world war, Principality of Pindus

Între alianță și revendicări: minoritatea poloneză din România în rapoarte diplomatice ale Ministerului Afacerilor Străine de la București, 1922-1938

Bogdan SCHIPOR*

„Nu odată am exprimat convingerea că alianța strânsă și colaborarea cordială polono-română, fiind garanția cea mai de seamă a păcei în Europa orientală, nu trebuie să sufere din cauza diferitelor neajunsuri, puțin importante în ansamblul relațiilor noastre și cu toate aceste foarte delicate”¹. Rândurile de mai sus sunt un fragment dintr-un articol intitulat *Să vorbim sincer cu Râmânia despre școlile polone*, apărut în numărul din 28 octombrie 1929 al ziarului „Ilustrovany Kurier Codzienny” („Curier zilnic ilustrat”), care apărea la Cracovia și, în câteva cuvinte, exprimă ceea ce poate fi cu ușurință identificat ca un laitmotiv al modului în care minoritatea poloneză din România, prezentă mai ales în Bucovina, dar nu numai, s-a raportat și s-a manifestat față de autorități și stat de-a lungul perioadei interbelice. Tocmai această atitudine, ce gravita între coordonata alianței bilaterale și revendicările unui grup etnic destul de „gălăgios”, ne-a inspirat și sugerat demersul de față.

Alianța dintre România și Polonia a fost prima pe care guvernul de la București a încheiat-o în perioada interbelică, respectiv la 3 martie 1921. Documentului politic îi era alăturată o convenție militară, care

* Cercetător științific II, dr., Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” Iași, Academia Română, bogdan_schipor@yahoo.it.

¹ AMAE, fond 71/România, vol. 385, f. 72.

preciza detaliile colaborării româno-polone din acest domeniu², precum și o anexă secretă, ce cuprindea un număr de trei protocoale, numite A, B și C. De o importanță aparte era primul dintre cele opt articole ale documentului, care prevedea faptul că „România și Polonia se angajează să se ajute reciproc, în cazul în care una dintre părți ar fi atacată, fără provocare, asupra frontierelor răsăritene actuale”, o formulă ce implica recunoașterea oficială și reciprocă a Basarabiei și Bucovinei la România, respectiv a Galiției Orientale și Wilnei la Polonia³. Alianța cu România devenea astfel complementară celei încheiate cu Franța în sistemul de securitate al Poloniei, în condițiile în care era îndreptată împotriva Uniunii Sovietice, fiind în mod cert privită și primită favorabil de către ambele părți.

Despre minoritatea poloneză din România în perioada interbelică, pe de altă parte, s-a scris destul de mult până acum. Nicolae Dascălu, Florin Anghel, Ion Constantin, Radu Bruja sau Daniel Hrenciu sunt autori care și-au îndreptat atenția și cercetările spre acest subiect. Și nu sunt singurii. Nu ne propunem însă aici o analiză istoriografică. „Ținta” pe care ne-o fixăm în prezentarea de față este însă analiza modului în care activitatea și revendicările minorității poloneze din România Mare, în primul rând, și așa cum se va vedea, a liderilor acesteia, a ajuns să reprezinte o preocupare pentru diplomația românească, fie că vorbim despre Ministerul Afacerilor Străine de la București, Legația de la Varșovia sau Consulatul de la Lvov. Și trebuie spus că, în acest context, Ministerul Afacerilor Străine de la București nu a pus în mișcare doar propriile resorturi și mecanisme, ci a apelat adesea și la Ministerul Instrucțiunii Publice sau la cel al Internelor, la Siguranța Statului pentru a rezolva, punctual, probleme ridicate ori generate de către minoritatea polonă din România.

Ponderea minorității poloneze în cadrul populației din România Mare nu era una foarte însemnată. În 1919, în Bucovina existau 34.119 de

² Vezi Gheorghe Zaharia, Constantin Botoran, *Politica de apărare națională a României în contextul european interbelic 1919-1939*, București, Editura Militară, 1981, p. 333-337.

³ Florin Anghel, *Construirea sistemului „Cordon Sanitaire”. Relații româno-polone, 1919-1926*, Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocae, 2003, p. 111.

locuitori de origine polonă, reprezentând 4,2% din totalul populației din provincie. Comparativ, în urma recensământului din 1910, în Bucovina existau 36.210 locuitori de origine polonă, reprezentând la acel moment 4,5% din populația provinciei⁴. În fine, conform recensământului din decembrie 1930, în Bucovina trăiau 30.580 de etnici polonezi, reprezentând 3,6% din populația provinciei, în timp ce la nivelul întregii țări 48.310 cetățeni se declaraseră de origine poloneză, ei reprezentând 0,33% din totalul populației⁵. Sunt cifre importante, pe care merită să le reținem, după cum se va vedea.

La sfârșitul lunii aprilie 1922, am identificat în arhivele Ministerului Afacerilor Străine de la București o primă telegramă referitoare la revendicări ale minorității poloneze din România, trimisă de Legația de la Varșovia și care conținea, într-o anexă, textul unui articol apărut recent în ziarul „Rzeczpospolita”, de largă circulație. Textul a fost trimis ziarului de la Varșovia din Cernăuți și, folosind ca pretext recenta decorație primită de către regele Ferdinand prin intermediul Legației Poloniei de la București, Virtutea Militară Clasa I, cea mai înaltă distincție militară a Poloniei, atrăgea atenția asupra faptului că, deși la nivel declarativ suveranul României și autoritățile românești subliniau adâncă simpatie față de poporul polonez, în realitate se putea constata existența unei veritabile campanii duse împotriva etnicilor polonezi din România. Mai mult, situația reclamată în presa poloneză era comparată cu situația mult mai favorabilă de care se bucuraseră polonezii în timpul monarhiei dualiste. „Suntem în Bucovina vreo 50.000 de poloni”, sublinia articolul și „prin cultura noastră ridicată [...] ne-am deosebit întotdeauna de conglomeratul de națiuni, ce locuiesc în acest colț al României Mari”. Autorii sau autorul textului sublinia, în plus, faptul că, la fel ca și în timpul monarhiei austriece, minoritatea polonă, fiind prima care a semnat la Cernăuți, în 1918, declarația prin care recunoștea stăpânirea românească în Bucovina, a primit inițial un mandat de senator în

⁴ Ioan Scurtu, Liviu Boar (coord.), *Minoritățile Naționale din România 1918-1925. Documente*, București, Arhivele Statului din România, 1995, p. 185.

⁵ Daniel Hrenciuc, *Continuitate și schimbare: integrarea minorităților naționale din Bucovina istorică în Regatul României Mari. Vol. II (1928-1940)*, Suceava, Editura Mușatinii, 2007, p. 167.

parlamentul României Mari, alături de numeroase privilegii în domeniul școlar. „Astfel am obținut în anumite localități, ceea ce nu am putut obține în timpul guvernării austriace. Se înțelege bucuria noastră, când am constatat că, fiind cetățeni ai României Mari, putem să ne păstrăm datinile și graiul. Am fost întotdeauna loiali și niciodată nu am cerut mai mult decât să fim tratați ca aparținând poporului, cu care România a încheiat frăție de arme. Vorbește pentru această prietenie și faptul că elementul polon este singurul pe care autoritățile române pot conta în partea cea mai avansată spre Nord a României”⁶. Care era însă nemulțumirea poloneză? De fapt, guvernul Averescu, iar apoi guvernul condus de Ion. I. C. Brătianu nu mai acordaseră minorității poloneze dreptul la reprezentare parlamentară. Mai mult decât atât, autoritățile românești începuseră să închidă unele școli primare poloneze, refuzând, totodată, să deschidă altele noi⁷.

Telegrama Legației de la Varșovia și textul articolului din „Rzeczpospolita” au fost înaintate de către Centrala Ministerului Afacerilor Străine, la Cernăuți, ministrului pentru Bucovina din guvernul condus de Ion I. C. Brătianu, istoricul Ion Nistor. Acesta a redactat la 28 mai 1922 un răspuns amănunțit către Ministerul Afacerilor Străine, în care explica în detaliu întreaga situație. Pe scurt, ministrul Nistor sublinia faptul că în conformitate cu legislația românească, minoritatea poloneză trebuia să însumeze cel puțin 50.000 de cetățeni, pe o arie de locuire compactă, pentru a beneficia de reprezentare parlamentară. Pe de altă parte, era adevărat faptul că, inițial, polonezii au avut un mandat de senator, dar acest loc în Senatul României fusese acordat în detrimentul ucrainenilor, ceea ce nu mai era posibil la începutul anilor 1920. Polonezii erau însă bine reprezentați în toate instituțiile publice și administrative din Bucovina: Comisia interimară a orașului Cernăuți, Banca regională, Casa de Economii etc. În plus, majoritatea clerului romano-catolic din Bucovina era în acea vreme de origine poloneză, ceea ce crea probleme în rândul minorității germane. În ceea ce privește sistemul școlar, Ion Nistor sublinia faptul că existau la acel moment școli poloneze de stat în toate orașele și localitățile rurale în care trăiau familii poloneze, în timp

⁶ AMAE, fond 71/România, vol. 385, f. 2-3.

⁷ *Ibidem*.

ce la Cernăuți funcționa un „liceu polonez de opt clase” susținut de stat. Din punctul său de vedere acestea erau favoruri pe care statul român le acorda minorității poloneze fără a fi obligat să o facă, astfel încât corespondentul polon din Cernăuți al ziarului polonez dădea dovadă de „o mare lipsă de modestie și bunăvoință”. Concluzia sa era tranșantă din această perspectivă: „a sosit timpul ca fără întârziere să începem cu lichidarea acestei situațiuni privilegiate, de care o mână de Poloneji (sic!) bucovineni se bucură de atâta vreme fără nici o îndreptățire”⁸.

În orice caz, dincolo de răspunsul tăios al ministrului Ion Nistor, lucrurile nu aveau să rămână așa. Un an mai târziu, o adunare populară, convocată de către Consiliul Național Polon din România Mare, la Casa Polonă din Cernăuți, la 28 octombrie 1923, avea să trimită Ministerului Afacerilor Străine de la București un *Memorandum* de protest care viza nouă chestiuni, printre care silirea părinților poloni de a-și înscrie copiii la școli românești, desființarea unor școli și clase poloneze, înlăturarea unor cadre didactice poloneze din posturi de conducere sau obligarea copiilor de a spune rugăciuni în limba română. În final, documentul exprima încrederea minorității poloneze în activitatea Ligii Naționale Polone, „invitând” această organizație să „lupte [...] pentru drepturile naționale și cetățenești a populațiunei polone din statul nostru, și în caz de nevoie de schimbarea orientărei politice”. Nu lipsesc din acest document expresii sau termeni precum „acte de nedreptate”, „opresiune”, „lovituri îndreptate în contra existenței noastre naționale”⁹. În acest punct, trebuie subliniat că începând cu 1919 minoritatea polonă din Bucovina era reprezentată, atât la nivel politic, cât și cultural, de o mișcare condusă de către inginerul Alois Friedel, intitulată „Uniunea Națională Polonă”, apropiată de valorile liberale. Acțiunile acestei mișcări urmau, în linii mari, recomandările Varșoviei în raporturile cu Bucureștii și autoritățile românești, inclusiv cu ministrul Ion Nistor,

⁸ *Ibidem*, f. 6-10. Textul este publicat și în volumul *Minoritățile Naționale din România 1918-1925...*, p. 451-453.

⁹ AMAE, fond 71/România, vol. 385, f. 12-13.

beneficiind atât de sprijinul consulatului polonez de la Cernăuți, cât și de cel al clerului romano-catolic¹⁰.

În 1926, la inițiativa avocatului Gregorz Szymonowicz din Cernăuți, lua ființă ziarul „Glas Pravda”, iar un an mai târziu, în 1927, societatea poloneză *Koła Polskie* și școala poloneză *Macierz Polska*. Societatea *Koła Polskie* avea să-și schimbe ulterior denumirea în *Uniunea Populară Polonă*, devenind o entitate politică rivală societății conduse de către Alois Friedel¹¹. O notă a Direcției Generale a Poliției din 14 februarie 1931 preciza faptul că Gregorz Szymonowicz era membru activ în *Consiliul de organizare al polonilor din străinătate*, cu sediul la Varșovia, aflându-se în strânsă legătură cu statul polon, de la care primea toate indicațiile și directivele în vederea organizării acțiunilor mișcării poloneze din România¹².

Începând cu anul 1928, Gregorz Szymonowicz avea să se afle la originea unei campanii deosebit de intense și agresive, susținută de câteva ziare din Polonia, pretextul fiind închiderea unor școli poloneze din Bucovina și mai cu seamă a Școlii Normale „Familia Maria” din Cernăuți. Până la finele anului școlar 1925-1926 aceasta a funcționat ca școală civilă secundară, fiind condusă și susținută de către congregația catolică de maici cu același nume din Lvov. Autoritățile românești au permis funcționarea acestei școli, chiar dacă se încălca astfel legislația națională. Legea interzicea înființarea și funcționarea pe teritoriul statului român a unor școli particulare de către societăți, ordine călugărești și congregații aparținând altor state. Conform unei note a Direcțiunii Învățământului Particular din Ministerul Instrucțiunii Publice, Ministerul în cauză a permis funcționarea acestei școli datorită relației speciale pe care România o avea cu Polonia, mizându-se pe faptul că treptat, funcționarea acestei instituții avea să se alinieze la prevederile legale. Cu toate acestea, la începutul anului școlar 1926-1927, școala secundară a început să se transforme în Școală Normală, fără o sesizare

¹⁰ Cf. unei note a Direcțiunii Generale a Poliției, Serviciul de Informații, din 26 septembrie 1931, în *Ibidem*, f. 120-121.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Ioan Scurtu, Ioan Dordea (coord.), *Minoritățile Naționale din România 1925-1931. Documente*, București, Arhivele Statului din România, 1996, p. 532.

către Ministerul Instrucțiunii în acest sens. Toate demersurile autorităților române către conducerea acestei școli au fost tratate cu indiferență. În consecință, Ministerul Instrucțiunii a luat măsuri pentru ca această instituție să revină la rangul de școală secundară. Activitatea ei a fost permisă prin ordinul nr. 60.192 din 1928, cu obligația îndeplinirii anumitor condiții¹³.

În acest context, la 17 februarie 1928, Carol Davila, ministrul României la Varșovia, adresa o telegramă lui I.G. Duca, pe atunci ministru de interne și ministru *ad interim* al Afacerilor Străine, prin care semnala publicarea a două articole în ziarul „Słowo Polskie”, „foarte răspândit în Leopold și împrejurimi”, solicitând ca acestea să fie examinate de către organele competente, iar situația reală să-i fie comunicată cât mai repede, pentru a putea publica, la rândul său, o dezmințire. Titlurile celor două articole sunt ele însele edificatoare. Primul se intitula *Exterminarea populațiunei polone din România*, publicat la 10 februarie 1928 și prelua informații din ziarul „Glas Pravda” al d-lui Szymonowicz, iar al doilea *În apărarea Polonilor din România*, publicat la 13 februarie. Era vorba, în principal, de așa-zisa „desființare a ultimului institut polon”, aflat sub conducerea maicilor de la congregația „Sf. Maria”. Limbajul folosit nu lasă loc nici unui echivoc: „Nu v-ați potolit încă apetitul vostru insașiabil de jefuire a tuturor școlilor noastre publice? Nu vă ajung școlile secundare? Nu vă ajunge liceul? [...] Nu veți înceta odată cu loviturile de moarte date cetățenilor voștri? Șovinismul vostru întrece toate limitele, iar înverșunarea voastră nu mai este umană. Ați hotărât să exterminați cu orice preț elementul polon din România și urmăriți planurile voastre în mod sistematic”¹⁴.

Ministerul Afacerilor Străine de la București a trimis o informare Ministerului Instrucțiunii (condus atunci de Constantin Angelescu) referitoare la cele două articole de presă și a transmis Legației de la Varșovia informații necesare pentru a lămuri chestiunea prezentată de către ziarul polonez. De publicarea acestora s-a ocupat însă consulul României de la Lvov, George Traian Gallin. Dezmințirea a apărut în numărul din 26 aprilie al cotidianului „Słowo Polskie”, sub titlul *Lămuriri române în*

¹³ AMAE, fond 71/România, vol. 385, f. 65.

¹⁴ *Ibidem*, f. 14.

chestiunea școlilor polone din Bucovina. Cu toate acestea, într-o telegramă trimisă la București, la începutul lunii mai 1928, consulul George Gallin atrăgea atenția superiorilor săi asupra faptului că, potrivit informațiilor de care dispunea, presa din Lvov pregătea o întreagă campanie împotriva regimului școlar românesc și că un Comitet pentru apărarea intereselor polonilor din străinătate, între care figurau cadre didactice universitare, reprezentanții unor cunoscute familii nobiliare și ziariști planifica organizarea unor adunări de protest contra măsurilor luate de către autoritățile românești față de școlile poloneze din Bucovina¹⁵.

Trebuie să remarcăm, din acest punct de vedere, activitatea și implicarea deosebită a consulului George Gallin în semnalarea și combaterea campaniei din presa poloneză ce a avut ca obiectiv sistemul școlar românesc din Bucovina și situația școlilor poloneze din regiune. Diplomatul român a cerut și publicat diverse dezmințiri și lămuriri, dar a oferit și interviuri ziarelor care publicau articole critice la adresa autorităților românești. Datorită semnalărilor sale ne putem face o idee despre ritmul de apariție a acestor articole, mai ales în presa locală poloneză, dar nu numai, la fel ca și asupra intensității acestei campanii de presă. De pildă, George Gallin semnalează (și trimite copii în țară) articole publicate la 18 februarie 1928, 23 februarie, 16 iunie, 26 iulie, 6 septembrie, 7 septembrie, 24 octombrie, 21 noiembrie ș.a.m.d. Ritmul se păstrează și pentru anii următori, chiar dacă într-o cadență ușor redusă¹⁶. Titlurile acestor articole sunt ele însele edificatoare: „Luați copiii poloni din România pentru timpul vacanțelor în Polonia”, „O plângere desnădăjduită a Polonilor din Bucovina. Asuprirea românească. Închiderea unei școli polone la Cernăuți”, „Șoviniștii români desființează școala polonă. Nemaiauzita asupra a școalelor noastre în Bucovina cere o intervenție energetică a poporului și a guvernului polon”. Ele continuau în același registru.

De partea cealaltă înregistrăm și reacția autorităților de la București, care solicitau imediat rapoarte și lămuriri atât de la Ministerul Instrucțiunii, de la Revizoratul Școlar Suceava, de la Ministerul de Interne și de la Siguranță. Siguranța, de pildă, avea să trimită un raport

¹⁵ *Ibidem*, f. 19.

¹⁶ *Ibidem*, f. 18-51 *passim*.

în februarie 1928 Ministerului Afacerilor Străine referitor la închiderea și redeschiderea școlii „Familia Maria” din Cernăuți, care a ajuns și la Consulatul de la Lvov¹⁷. Este interesant și remarcăm faptul că această campanie de presă a fost îndreptată aproape exclusiv către situația școlilor poloneze din Bucovina, deși etnici polonezi trăiau și în alte provincii ale României Mari, întâmpinând, la rândul lor și alte probleme în relația cu statul și autoritățile românești.

Identificăm, însă, printre articolele publicate de presa poloneză în această perioadă și semnalate de către diplomații români acreditați la Varșovia sau Lvov, numai o singură mențiune a problemelor ivite în Basarabia, de pildă. Este vorba despre un articol publicat de ziarul „Wiek Nowy” din Lvov, semnat de către Kazimierz Smogorzewski, trimis prompt de către consulul George Gallin la București și intitulat *Închiderea școlilor polone din Bucovina și exproprierea moșiilor polone din Basarabia*. Tonul acestui articol este mult mai ponderat, fiind exprimată constant speranța că intervențiile înalților demnitari poloni pe lângă autoritățile române, la fel ca și bunăvoința arătată la București și de către reprezentanții diplomați ai României la Varșovia (este remarcat aici în mod deosebit Carol Davila, descris de către corespondentul polonez drept „gentleman în întregul înțeles al cuvântului”) vor da curând roade și ambele chestiuni vor putea fi rapid rezolvate¹⁸.

Acest articol a fost însă o excepție, tonul general fiind unul deosebit de agresiv, plin de exagerări în tușe accentuate, păstrate și subliniate constant, în pofida dezmințirilor repetate ale diplomaților români. Și trebuie subliniat că nu doar autoritățile române au reprezentat „ținta” acestei campanii, ci și, destul de frecvent, chiar și liderii polonezi sau diplomații polonezi acreditați la București ori Cernăuți, acuzați, din când în când, că sacrifică minoritatea poloneză din România pentru a păstra bunele relații și alianța cu statul român¹⁹. Există însă și altfel de explicații pentru această campanie de presă, furnizate (și) de către diplomații români aflați la post în Polonia. Într-o telegramă trimisă la 21 noiembrie 1928 de la Lvov lui G. G. Mironescu, pe atunci ministrul al afacerilor

¹⁷ *Ibidem*, f. 40.

¹⁸ *Ibidem*, f. 50-51.

¹⁹ *Ibidem*, f. 31. A se vedea și f. 40.

străine, George Gallinn sublinia faptul că la originea articolelor apărute în presa de la Lvov și Cracovia se afla Gregorz Szymonowicz, cel care „în cazul de față, pare a avea un interes personal ca chestiunea mandatului polon în viitorul nostru parlament să fie în mod favorabil rezolvită” în favoarea sa, evident²⁰. Aceeași convingere o regăsim și într-o telegramă trimisă de Legația de la Varșovia la 24 decembrie 1929, fiind exprimată de către atașatul de presă Dragu²¹.

Toată această poveste părea să înceapă a se îndrepta către final, în momentul în care un raport al Siguranței adresat Ministerului Afacerilor Străine, la 1 octombrie 1931, atrăgea atenția asupra faptului că agitația continuă, cultivată și susținută de către Gregorz Szymonowicz în Bucovina și Polonia, sub masca unor interese culturale, „riscă a deștepă și în populațiunea ruteană o mișcare de fierbere mult mai îngrijorătoare”. Mai mult, raportul sublinia faptul că avocatul cernăuțean începuse să publice și în ziare maghiare din România articole care condamnau tratamentul „barbar” al guvernului român față de minoritatea poloneză²².

A fost probabil picătura care a umplut paharul. Chestiunea școlilor poloneze din Bucovina a ajuns aproape imediat pe agenda discuțiilor dintre Jan Szembek, ministrul Poloniei de la București și Dimitrie Ghika, ministrul român al Afacerilor Străine²³. Ulterior, la 23 ianuarie 1932, August Zaleski, ministrul de externe al Varșoviei, a lămurit problema într-o interpelare din Seimul polonez, declarând ferm că „atitudinea autorităților române față de școlile poloneze nu poate fi calificată ca opresiune”, el vorbind, în schimb, atât despre existența unor „dificultăți locale”, cât și despre „atitudinea amicală a aliatai noastre”. Totul s-a încheiat atunci. Josef Beck, noul ministru de externe al Poloniei, l-a înlocuit, la începutul anului 1933, pe consulul polon de la Cernăuți cu cel de la Chișinău, cu instrucțiuni categorice de a nu se încuraja „nici o acțiune centrifugă a minorităților polone și nici să nu se facă vreo aluzie la Tratatul Minorităților”²⁴.

²⁰ *Ibidem*, f. 51.

²¹ *Ibidem*, f. 78.

²² *Ibidem*, f. 124.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, f. 136.

Dacă însă toată chestiunea părea astfel încheiată în 1932-33, câțiva ani mai târziu problemele aveau să apară din nou, de această dată în 1937, în coordonate totuși diferite. La 18 februarie 1937, Legația Poloniei de la București înainta Ministerului Afacerilor Străine o notă verbală prin care se atrăgea atenția asupra existenței unei propagande anti-poloneze în Bucovina, de sorginte cehoslovacă, dusă în paralel cu anumite eforturi de creare artificială a unei minorități cehoslovace în zona de frontieră comună a României cu Polonia²⁵. În același timp, Legația poloneză menționa faptul că ministrul cehoslovac de la București, Jean Seba, publicase la Praga, în anul precedent, o lucrare intitulată *La Russie et la Petite Antante dans la politique mondiale*, în care susținea, la p. 552, că la frontiera „bucovineano-polonă” exista o minoritate polonă puțin numeroasă, dar și o serie întreagă de sate slovace, care au fost polonizate. Iar lucrurile nu se opreau aici, susțineau diplomații polonezi. Ziarul cehoslovac „Nase Snahy”, care apărea la București, incita la luptă minoritatea slovacă din Bucovina, împotriva a ceea ce numea „agenții Varșoviei”, asta în timp ce un cetățean cehoslovac, Rudolf Kovalik, făcea propagandă la Poiana Micului²⁶, localitate cu o populație majoritar poloneză.

Nota Legației poloneze nu a fost primul avertisment primit la Ministerul Afacerilor Străine despre o criza care avea să degenereze²⁷. La

²⁵ *Ibidem*, f. 141. Nota poloneză menționa, în plus, faptul că acțiunile cehoslovace din România se desfășurau în paralel cu o activitate similară a guvernului de la Praga în rândul ucrainenilor din Galiția Orientală, acolo unde „aceste uneltiri s-ar întâlni cu alte uneltiri nu mai puțin vinovate, inspirate de Moscova și întreținute cu bani și emisari cehi și rusești” (*Ibidem*, f. 145).

²⁶ *Ibidem*, f. 141-142.

²⁷ Un element important care a „alimentat”, dacă putem spune așa, această criză, l-a reprezentat încheierea de către autoritățile române și cele cehoslovace a unui Aranjament Școlar bilateral, semnat la 22 octombrie 1936. Această înțelegere a fost considerată de către ambele părți a fi complementară unei declarații semnate la 21 ianuarie 1930 la Praga și la 1 martie 1930 la București. Acest Aranjament a fost aprobat de Consiliul de Miniștri de la București la 10 noiembrie 1937 și publicat în „Monitorul Oficial” la 16 noiembrie 1937. Diplomații polonezi și nu numai ei au considerat și menționat în câteva rânduri faptul că acest Aranjament leza

6 februarie 1937 Alexandru Duiliu Zamfirescu, ministrul României la Varșovia, într-o telegramă adresată ministrului Victor Antonescu, atrăgea atenția asupra existenței unei serii de articole în presa polonă față de o pretinsă acțiune de „slovacizare” pe care agenți cehoslovaci o desfășurau în unele comune cu locuitori polonezi din Bucovina. Zamfirescu raporta, în plus, faptul că deja recomandase Directorului politic pentru Orient din Centrala Ministerului să ia măsuri astfel încât să fie evitată o campanie de presă de natură a deplasa pe teritoriul românesc „gâlceava polono-cehă și așa destul de regretabilă”²⁸.

Era însă prea tardiv pentru a se opri o adevărată „avalanșă” de plângeri, interpelări și rapoarte. Un an mai târziu, la 18 februarie 1938, această chestiune făcuse deja obiectul a două intervenții ale Legației României de la Varșovia și unei note oficiale către Ministrul polon de Externe, a unei întrebări scrise depusă la 8 martie 1937 la Biroul Camerei Deputaților de către deputatul Alexandru Procopovici²⁹, a trei intervenții făcute de către Ministerul Afacerilor Străine pe lângă Ministerul de Interne, la care s-a răspuns la 20 aprilie 1937, la trei intervenții ale Ministerului Afacerilor Străine pe lângă Ministerul Instrucțiunii, rămase fără răspuns. „Această stare, căreia nu i s-a adus vreun leac, cu toate intervențiunile Ministerului Afacerilor Străine, dăinuiește de mai bine de un an” preciza un referat al instituției respective de la 18 februarie 1938³⁰ și, o putem spune, nu avea să fie rezolvată nici în 1939, un an în care din

drepturile minoritarilor polonezi din anumite localități din Bucovina și facilita propaganda cehoslovacă (*Ibidem*, f. 191). Tocmai această chestiune a făcut obiectul interpelării parlamentare inițiate de către Alexandru Procopovici.

²⁸ *Ibidem*, f. 144.

²⁹ *Ibidem*, f. 149-153.

³⁰ *Ibidem*, f. 176-177. Cu doar patru zile mai devreme, la 14 februarie 1938, Legația Poloneză de la București înainta un *Aide-Mémoire* către Ministerul Afacerilor Străine, reclamând încă a dată activitatea anti-poloneză intensă pe care cetățeni cehoslovaci o desfășurau în localități cu populație de origine poloneză din Bucovina, precum Poiana Micului, Solonețul Nou, Pleșa, Tereblecea etc. Documentul era semnat cu data de 3 februarie 1938. Era astfel evident faptul că lucrurile nu se schimbaseră deloc față de anul precedent (*Ibidem*, f. 171).

nou, înregistrăm pe agenda Ministerului Afacerilor Străine documente referitoare la probleme semnalate în cadrul școlilor poloneze din Bucovina³¹. După aceea va veni războiul și dezastrelle.

Ca o scurtă concluzie, putem spune că avem în fața noastră o minoritate destul de „gălăgioasă”, cu lideri agresivi, finanțată și coordonată, în parte, de țara mamă. Era, din păcate, un tablou mult prea familiar în perioada interbelică în această parte Europei. Putem să-i înlocuim oricând pe polonezii din România cu maghiarii din România, cu cehii din Teschen, cu germanii din Sudeți sau lituanienii din Polonia. Nimic nu s-ar schimba. Ar fi aceleași revendicări, aceleași resentimente, propagandă, exagerări și limbaj agresiv care au fost cultivate și rostogolite în cele două decenii de după Marele Război și care au contribuit semnificativ la alunecarea Europei spre un nou conflict de anvergură.

Between alliance and claims: the Polish minority in Romania in diplomatic reports of the Ministry of Foreign Affairs in Bucharest, 1922-1938

(Abstract)

“I have not once expressed the conviction that the close alliance and cordial Polish-Romanian cooperation, being the most important guarantee of peace in Eastern Europe, must not suffer from various shortcomings, which are of little importance in our overall relations and yet very delicate”. The above lines are an excerpt from an article entitled *Let's speak frankly with Romania about Polish schools*, which appeared in the October 28, 1929 issue of the Kraków newspaper *Ilustrowany Kurier Codzienny* and, in a few words, expresses what can easily be identified as a milestone in the way the Polish minority in Romania, present mainly in Bukovina, but not only there, reported and expressed itself to the authorities and the state throughout the interwar period. It was precisely this attitude, which gravitated between the coordination of the bilateral alliance and the claims of a rather “noisy” ethnic group, that inspired and suggested the present approach.

The target of our present contribution is, however, the analysis of how the activity and demands of the Polish minority in Greater Romania, first and foremost, and as we shall see, of its leaders, came to represent a concern for Romanian diplomacy, whether we are talking about the Ministry of Foreign Affairs in Bucharest, the Legation in Warsaw or the Consulate in Lvov. And it must be said that, in this context, the Ministry of Foreign Affairs in Bucharest

³¹ *Ibidem*, f. 231. Aceeași problemă și în nota informativă de la f. 234-240.

Bogdan SCHIPOR

did not only set in motion its own resources and mechanisms, but also often turned to the Ministry of Public Instruction or the Ministry of the Interior, to the State Security in order to solve, on a case-by-case basis, problems raised or generated by the Polish minority in Romania.

Keywords: Poland, Romania, Polish minority, interwar, Bukovina

Câmpuri culturale germanofone în România Mare după 1918

Andrei CORBEA-HOIȘIE*

În fraza cu care începe capitolul dedicat literaturii de limbă germană din Transilvania de după 1918 din cartea publicată la Leipzig în 1939, cu titlul *Die Literaturgeschichte des Deutschtums im Ausland*, autorul său Karl Kurt Klein – aflat atunci în vârful carierei sale de germanist și profesor universitar în România – se poate citi o observație destul de neobișnuită ca formulare pentru un studiu de istorie literară: „Posibilitatea, articulată cu voce scăzută și incredulitate, ca Transilvania să revină după război României, li se va fi părut bărbaților aflați la cârmă în 1914 ca o prăbușire în prăpastie”¹. La 29 decembrie 1918, după ce cu o lună în urmă o „adunare națională” românească proclamase la Alba Iulia alipirea necondiționată a Transilvaniei la Regatul României, regele Ferdinand a semnat Decretul consfințind actul Unirii; politicienii și demnitarii sași din Transilvania se aflau în fața unui „fapt împlinit”. Majoritatea acestora a înțeles imediat că a persista în vechile loialități era lipsit de sens și contraproductiv vizavi de realitatea prezenței armatei române în provincie, încât deja la 8 ianuarie 1919 o „adunare națională” a sașilor, convocată de Consiliul Național German al acestora, a adoptat o Declarație clară de adeziune la Unire²; 20 de ani mai târziu, Karl Kurt

* Prof. univ. dr., Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, corbea.hoisie@gmail.com

¹ Karl Kurt Klein, *Literaturgeschichte des Deutschtums im Ausland: Schrifttum und Geistesleben der deutschen Volksgruppen im Ausland vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Leipzig, Bibliographisches Institut, 1939, p. 411.

² Vezi Harald Roth, *Der „Deutsch-sächsische Nationalrat für Siebenbürgen” 1918-1919*, München, Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, 1993, p. 48-63;

Klein aprecia că, odată cu acest moment, sașilor transilvăneni le-ar fi revenit, între altele, misiunea „de a oferi un sprijin solid fuziunii tuturor comunităților germane împrăștiate în toate provinciile României Mari”³. De altfel, reprezentanții Consiliului Național German („Volksrat”)⁴ din Bucovina au fost aceia care au luat inițiativa organizării unei întâlniri a delegațiilor tuturor acestor comunități, întâlnire care a avut loc de sărbătoare Rusaliilor 1919 la Sibiu, unde s-a și decis fondarea unei „Asociații a Germanilor din România Mare” („Verband der Deutschen in Grossrumänien”)⁵. Bănățenii li s-au alăturat abia în septembrie 1919, după ce se consumase împărțirea provinciei între România și Serbia, iar basarabenii și-au făcut apariția abia la conferința comună din septembrie 1921 la Cernăuți, momentul când Asociația a luat ființă oficial, sub președinția lui Rudolf Brandsch, unul dintre cei mai fervenți partizani din rândul sașilor ai unei politici „comune” a tuturor „etnicilor” germani din România⁶.

Numeric, „germanii” din Regatul României în noile sale granițe stabilite prin tratatele de la Versailles, Saint-Germain, Trianon și Neuilly păreau a constitui o forță politică deloc neglijabilă, mai ales în condițiile legii cu privire la votul universal adoptată după 1918⁷. Față de totalul de 715.902 persoane ale populației autodeclarată „germană” la începutul anilor 20 (3,8% din totalul populației României)⁸, ponderea fracțiunii germanilor din Parlamentul de la București de după alegerile din 1919,

Konrad Gündisch, *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*, München, Langen Müller, 1998, p. 173-174.

³ Karl Kurt Klein, *op. cit.*, nota 1, p. 411.

⁴ Consiliul Național German („Volksrat”) din Bucovina a aprobat alipirea provinciei la România deja în ședința „Congresului General” al Bucovinei din 28 noiembrie 1918. Vezi Emanuel Turczynski, *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit. Zur Sozial- und Kulturgeschichte einer mitteleuropäisch geprägten Landschaft*, Wiesbaden, Harrasowitz, 1993, p. 217.

⁵ Harald Roth, *op. cit.*, nota 2, p. 101; Harald Roth: *Politische Strukturen und Strömungen bei den Siebenbürger Sachsen*, Köln/Weimar/Wien, Böhlau, 1994, p. 52.

⁶ Harald Roth, *op. cit.*, 1994, p. 53.

⁷ Claudia Gilia, *Sisteme și proceduri electorale*, București, C.H. Beck, 2007, p. 110.

⁸ Karl Braunias, *Das Deutschtum in Grossrumänien*, Hermannstadt, Druck der Ostdeutschen Druckerei und Verlags A.G., 1923, p. 5.

cu 26 de deputați și senatori, părea foarte promițătoare⁹. În același timp însă, ținând seama de diferențele apreciabile în conținuturile memoriei colective ale fiecărui grup de „coloniști”, cu istoriile diferite despre așezarea lor în respectivele provincii și despre interferența lor nu odată conflictuală cu celelalte grupuri etnice și cu structurile statale locale, de diferențele apreciabile în evoluția lor socială și instituțională – inclusiv a instituțiilor religioase și școlare proprii –, dar și de împrejurările politice și culturale care le-au determinat existența în deceniile de dinaintea Primului Război Mondial (între altele problematica identitară a utilizării limbii materne), premisele găsirii/inventării unui „numitor comun” în afara mărcii „etnice”, legate de originea colectivă într-o indefinită „Germanie” a trecutului, păreau mai curând divergente.

Deși modelul riguros al sașilor transilvăneni în organizarea internă pe „consilii etnice” („Volksräte”) a fost preluat de grupurile germane din toate celelalte provincii românești, referințele „lumii” săsești din Transilvania, rezultat al unei tradiții seculare istorice și culturale, în comparație cu circumstanțele locale din Banat, Bucovina și cu deosebire în Basarabia și Dobrogea erau dificil de impus. În modul cel mai evident s-a manifestat raportarea conștientă la propria limbă germană săsească (colorată dialectal) la sașii transilvăneni (224.000 persoane conform recensământului din 1920), limbă pe care, împreună cu rețeaua școlară de care era legată, reușiseră parțial să o conserve – în baza vechilor privilegii de autonomie pe care, după 1867, guvernul de la Budapesta refuza să le mai recunoască, dar contând și pe influența propriei Biserici de rit reformat luteran – împotriva ofensivei agresive de maghiarizare din jumătatea ungară a Monarhiei habsburgice. Nu întâmplător, politicianul sas Hans Otto Roth revendica preeminența sașilor în fața noilor „consângeni” din România, evidențiind misiunea „Asociației

⁹ La alegerile parlamentare din 20 noiembrie 1919 au fost aleși 26 de deputați și senatori germani din Transilvania, Banat, Basarabia și Bucovina, dintre care 21 s-au constituit în „Partidul popular german” („Deutsche Volkspartei in Rumänien”); rezultatele alegerilor din anul următor au condus la o drastică reducere a numărului de deputați și senatori germani la 15. Vezi în Paul Șeulean, „Die Tätigkeit der deutschen Parlamentarier im gesetzgebenden Gremium Rumäniens (1919-1929)”, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Jhrg. 60 (2017), p. 92-118.

germanilor”, condusă mai ales de activiști transilvăneni, de „a oferi stabilitate și solidaritate elementului etnic recâștigat în Banat și Basarabia în constituirea unei vieți culturale și spirituale”¹⁰.

Comunitățile de origine germană din cele două provincii amintite fuseseră realmente și cele mai afectate, chiar dacă într-o manieră cu totul diferită, de o politică sistematică de deznaționalizare. Șvabii dunăreni, majoritar catolici, așezați în Banat de la începutul secolului al XVIII-lea – în 1920, după împărțirea provinciei cu Serbia, numărau 268.000 de persoane) – au avut dificultăți în a rezista în a doua jumătate a secolului al XIX-lea presiunii statului centralizat ungar asupra limbii și sistemului propriu de învățământ; nu doar pătura urbană, ci și multe familii de țărani au cedat tentației, stimulată și de biserica catolică, de adaptare la „cultura dominantă” de limbă maghiară¹¹ – una dintre urmările acesteia s-a manifestat de altfel și în confruntarea politică de după 1918 dintre un partid loial Ungariei și cel favorabil alipirii la România¹². În Basarabia, unde coloniștii germani, cei mai mulți de confesiune evanghelică, s-au stabilit cu concursul autorităților ruse în primele decenii ale secolului al XIX-lea, bucurându-se inițial de câteva privilegii, printre care și un rudiment de autoadministrare, războiul cu Puterile Centrale a provocat un șir de măsuri severe mai cu seamă împotriva învățământului în limba germană; pasul următor, pe care doar Revoluția din 1917 l-a împiedicat, ar fi constat în exproprierea totală și deportarea în masă în Siberia a tuturor locuitorilor din așezările germane din jurul Mării Negre¹³.

¹⁰ Apud Hildrun Glass, *Zerbrochene Nachbarschaft. Das deutsch-jüdische Verhältnis in Rumänien (1918-1933)*, München, R. Oldenbourg, 1996, p. 119.

¹¹ Printre altele Ingomar Senz (Hrsg.), *Donauschwäbische Geschichte*, Bd. 2, *Wirtschaftliche Autarkie und politische Entfremdung 1806 bis 1918*, München, Donauschwäbische Kulturstiftung, 1997, p. 265-327, 353-414. Și mai dramatică din această perspectivă s-a dovedit situația germanilor din Maramureș și Sătmar. Vezi între altele Ernst Hauler, *Tausend Jahre deutsche Siedlungen in der Region Sathmar*, München, Donauschwäbische Kulturstiftung, 1997.

¹² Vgl. u.a. Georg Wildmann, *Donauschwäbische Geschichte*, Bd. 3, *Die Tragödie der Selbstbehauptung im Wirkungsfeld des Nationalismus der Nachfolgestaaten 1918 – 1944*, München, Donauschwäbische Kulturstiftung, 1997, p. 212-261.

¹³ Vezi între altele Ute Schmidt, *Bessarabien: deutsche Kolonisten am Schwarzen Meer*, Potsdam, Deutsches Kulturforum östliches Europa, 2012, p. 284-288.

Reprezentanții comunităților de aici, preponderent rurale și destul de izolate una de alta, s-au arătat însă destul de sceptici față de Unirea Basarabiei cu România; abia în 1920 a fost fondată aici o organizație a germanilor (circa 79.000 de persoane) sub numele de „Poporul german al Basarabiei” („Deutsches Volk Bessarabiens”).¹⁴

În privința situației speciale din Bucovina, despre care Karl Kurt Klein susținea încă în 1939 că „puterea de atracție spațială, etnică și rasială a limbii și culturii germane” ar fi creat acolo „o atmosferă singulară de spiritualitate germanofonă”,¹⁵ – ceea ce, dincolo de eufemismul formulei, încerca să descrie realitatea unei opțiuni solide pentru limba și cultura germană exprimată cu precădere de populația evreiască a fostei provincii habsburgice, unde la recensământul din 1910 95% din populația de confesiune israelită declarase germana drept limbă de „conversație” – n-a existat nici o îndoială că după război drumurile evreilor considerați în perioada austriacă de „naționalitate germană” și cele ale „germanilor creștini”, care se separaseră politic de cei dintâi încă la 1897, urmau să se despartă definitiv, dată fiind recunoașterea de către autoritățile române a unei „etnii evreiești” separate. Simptomatică a fost deja atitudinea diferită a Consiliilor Naționale ale germanilor și evreilor față de alipirea Bucovinei la România, acceptată simbolic de primul prin chiar participarea la „Congresul” de la Cernăuți din 28 noiembrie 1918, boicotat însă de al doilea¹⁶. Contradicțiile confesionale și ideologice (între catolici și protestanți pe de o parte, creștin-sociali și naționaliști germani pe de alta) din comunitatea destul de pestriță ca origine (Boemia, Suabia, Zips etc.) a celor 73.000 de persoane declarate ca atare în 1910, trăind cu precădere în zone rurale, nu s-au armonizat multă vreme, în ciuda pretensei „germanități” comune, în numele căreia fusese operată diferențierea de evreii care nu renunțaseră la apartenența virtuală la o „națiune culturală germană”¹⁷.

¹⁴ *Ibidem*, p. 289-293.

¹⁵ Karl Kurt Klein, *op. cit.*, p. 379.

¹⁶ Vezi între alții Martin Broszat, „Von der Nation zur Volksgruppe. Die nationale Stellung der Juden in der Bukowina im 19. Und 20. Jahrhundert”, în *Historische Zeitschrift*, Jhrg. 200 (1965), p. 572-605; Emanuel Turczynski, *op. cit.*, p. 182-186, 215-218.

¹⁷ Hildrun Glass, *op. cit.*, p. 104 și urm.

*

Întrebarea dacă fraza din primul paragraf al propunerii de statut al Asociației Germanilor din România, unde se poate citi explicit că „germanii din Regatul României formează o națiune unitară”, ține de o pură fantasmă, este cât se poate de legitimă¹⁸. Mai cu seamă în cercurile săsești se insista asupra forței – dovedite ulterior ca iluzorie – a germanilor, pentru a obține de la negociatorii români în primele luni de după terminarea războiului concesiile maxime, precum restaurarea vechiului statut al autoadministrării săsești¹⁹ sau crearea unor colegii electorale „naționale”²⁰. Dincolo de asemenea reprezentări, dovedite ca incompatibile cu refuzul principial al noilor autorități de a recunoaște autonomii teritoriale în granițele României Mari, se spera cel puțin într-o rezistență comună la presiunea centralistă, foarte devreme perceptibilă, dinspre București – de exemplu în înfăptuirea reformei agrare, în politica școlară și bisericească restrictivă sau în limitarea ariei de folosință a limbii materne.

„Trezirea” vizavi de spațiul de manevră limitat al Asociației Germanilor din România a venit însă curînd: în afara activității parlamentare comune a așa-zisului „Partid parlamentar german” („Deutsche

¹⁸ Harald Roth, *op. cit.*, 1993, p. 103. Asemenea proiecții spațiale au apărut încă înainte de Primul Război Mondial: Karl Kurt Klein elogia de exemplu viziunea bucovineanului Raimund Friedrich Kaindl, a unei „germanități carpatice” unitare și independente de cea „austro-catolică sau pruso-protestantă”, a cărei „continuitate în țările Carpaților” o evoca – vezi, Karl Kurt Klein, *op. cit.*, p. 225. În ciuda răspândirii geografice a ținuturilor de baștină a germanilor din România Mare, unii dintre politicienii acestora credeau în efectul presupus ca „magic” al lui *regere fines*, cu alte cuvinte a actului prin care se trasează acele *limites* ce delimitează o *regio*, capabile să separe din punct de vedere spațial-teritorial un „înafară” de un „înăuntru” și ceea ce este „propriu” de ceea ce este „străin”, act capabil să „formeze” prin *auctoritas* inclusiv mecanismele identitare ale ființelor umane. Vezi Emile Benveniste, citat după Pierre Bourdieu, „L’identité et la représentation. Éléments pour une réflexion critique sur l’idée de région”, în *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. 35 (novembre 1980), p. 63-72, aici p. 65.

¹⁹ Konrad Gündisch, *op. cit.*, p. 74 și urm.

²⁰ Harald Roth, *op. cit.*, 1993, p. 105.

Parlamentspartei" – fracțiunea parlamentarilor germani), politica cotidiană concretă a rămas un domeniu rezervat organizațiilor locale²¹, al căror nume indica deja o ancorare nu doar teritorială, ci și într-o tradiție separată istorico-culturală: de pildă „Deutsch-Sächsischer Volksrat für Siebenbürgen” (înființat în ianuarie 1920) sau „Deutsch-Schwäbische Volksgemeinschaft” în Banat (constituită în martie 1922). Era limpede, fie că se prefera soluția acțiunii politice „comune” tuturor germanilor sau cea limitată la domeniul de interese al sașilor,²² că obiectivul construcției politice a unui sentiment de apartenență „culturală” a tuturor grupurilor de urmași ai coloniștilor germani de odinioară la o colectivitate „germană” – prezentă deja ca „profil identitar” comun²³ la o foarte subțire pătură intelectuală – reprezintă un proiect de lungă durată. De altfel, între acțiunile „Asociației Germanilor din România Mare” cele mai vizibile au fost cele întreprinse de „oficiul cultural” („Kulturamt”) fondat în februarie 1922 la Sibiu sub direcția lui Richard Csaki, oficiu care și-a propus explicit să cultive „nivelarea culturală” între comunitățile germane („etnice”)²⁴. Csaki însuși, teolog și germanist dintr-o familie săsească transilvană, cu studii la Cluj și în Germania, a editat începând cu 1919 o revistă culturală, *Ostland*, declarându-se ca propagator asiduu

²¹ Harald Roth, *op. cit.*, 1994, p. 53 și urm.

²² Konrad Gündisch, *op. cit.*, nota 2, p. 186. Contradicțiile adânci și controversale dintre cele două figuri importante ale elitei politice a germanilor din România în perioada interbelică, Hans Otto Roth și Rudolf Brandsch, au fost declanșate și de opiniile lor divergente asupra eficienței acțiunii politice a minorității germane: Roth avantaja activitățile concentrate asupra problematicii locale săsești (așa-numita soluție „kleinsächsisch”), Brandsch o politică „germană comună” („gesamtdeutsch”), în interesul întregii „etnii” germane din România Mare.

²³ Michael Markel, „<Ich wohne in Europa/Ecke Nummer vier>: Identitätsprobleme einer Minderheitenliteratur im Spiegel der siebenbürgisch-deutschen Literaturgeschichte”, în Anton Schwob (Hrsg.), *Deutsche Literatur Ostmittel- und Südosteuropas*, München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1992, p. 163-175, aici p. 167.

²⁴ Harald Roth, *op. cit.*, 1994, p. 59 și urm. Reprezentanțele diplomatice ale Reich-ului în România urmăreau de altfel îndeaproape „diviziunile și curentele contradictorii în fiecare din provinciile locuite” de germani, în *Ibidem*, p. 57.

al unei „apropieri spirituale și sentimentale puternice între grupurile etnice germane din România Mare”²⁵. Deja pluralul conștient pronunțat în acest articol programatic din primul număr al revistei *Ostland* anunța planul cuprinzător inițiat și aplicat de „oficiul cultural” al lui Csaki în anii următori prin numeroase turnee de conferințe incluzând cătunele cele mai îndepărtate, prin subvenții pentru biserici, școli, asociații, biblioteci populare sau ansambluri teatrale de amatori, donații de cărți, cursuri de vară, burse pentru elevi și studenți, ajutoare pentru studii în Germania, răspândirea de manuale în limba germană, sprijinul pentru presa de limbă germană cu ambiții supra-regionale (ca de pildă *Deutsche Tagespost* de la Sibiu, cu o ediție la Cernăuți), constituirea unui cerc de colaboratori din toate provinciile pentru *Ostland*, considerată publicație semioficială a Asociației etc.²⁶, totul în vederea construirii treptate a unei rețele de schimburi culturale între germanii din toate provinciile României.

Chiar dacă s-au conturat astfel premise ale unui „spațiu vital și comunicațional” aproximativ „comun”²⁷ al „minorității” germane, tratate oricum la modul omogen de către autoritățile statului național român, dezbateră iscată de subtitlul revistei culturale *Klingsor*, fondate la

²⁵ *Apud* Michael Markel, *op. cit.*, p. 170.

²⁶ Horst Schuller Anger, Horst Fassel, „Abriss rumäniendeutscher Publizistik”, în Joachim Wittstock, Stefan Sienerth (Hrsg.), *Die rumäniendeutsche Literatur in den Jahren 1918-1944*, Bukarest, Kriterion, 1992, p. 99-130, aici p. 104; Horst Fassel, „Aspekte einer geschichtlichen Kontinuität. Gruppenselbstverständnis in ein- und mehrsprachigen Periodika in Rumänien”, în Anton Schwob (Hrsg.), *Methodologische und literarhistorische Studien zur deutschen Literatur Ostmittel- und Südosteuropas*, München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1994, p. 123-140, aici 126-128; Vasile Ciobanu, *Identitatea culturală a germanilor din România în perioada interbelică*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013, p. 146-148.

²⁷ Peter Motzan, „Die Szenerien der Randes: Region, Insel, Minderheit. Die deutsche(n) Literatur(en) in Rumänien nach 1918 – ein kompilatorisches Beschreibungsmodell”, în Eckhard Grunewald, Stefan Sienerth (Hrsg.), *Deutsche Literatur im östlichen und südöstlichen Europa*. München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1997, p. 73-102, aici p. 76.

Brașov în 1924 – „o revistă transilvană”²⁸ – probează o gândire identitară remanentă inclusiv în cercurile unor intelectuali rafinați, pentru care deschiderea către lumea modernă nu se putea efectua decât în relație nemijlocită cu „localismul” („Bodenständigkeit”), concept introdus chiar de Richard Csaki²⁹. Dialectica plină de nuanțe, care, prin accentuare, ar fi trebuit să conserve specificitatea „germanilor estici” în raport cu întregul culturii și literaturii germane³⁰, funcționa însă în praxisul cultural cotidian al comunităților germane din România într-un mod mult mai prozaic: „Conceptul de «cămin» («Heimat» n.n.) sugera determinarea din punct de vedere spațial și istoric, ca și acela de scriitor, [...], a cărui accepțiune le pretindea literaților să-și asume rolul de curator și purtător de cuvânt ai micii etnii din care proveneau”³¹. Puținele antologii și reviste care i-au reunit pe autorii de limbă germană din toate regiunile României – inclusiv pe cei evrei din Bucovina – nu erau potrivite (ca răspândire și autoritate) pentru depășirea barierelor tradiționale, iar conectarea episodică a publicațiilor postexpresioniste din Cernăuți, Brașov și Sibiu ține mai curând de integrarea lor în dimensiunea continentală a mișcării decât de constituirea unui pol local al modernismului emancipator³². „Evoluțiile literare în provincii s-au produs defazat unele de altele, în relativă autonomie și nu în același ritm”³³, încât Karl Kurt

²⁸ Horst Schuller Anger, *Kontakt und Wirkung. Literarische Tendenzen in der siebenbürgischen Kulturzeitschrift „Klingsor”*, Bukarest, Kriterion, 1994, p. 39; Apud Michael Markel, *op. cit.*, p. 170.

²⁹ Apud Michael Markel, *op. cit.*, p. 169. Vezi și Michael Markel, „Expressionismus in der rumäniendeutschen Literatur”, în Anton Schwob, Brigitte Tontsch (Hrsg.), *Die siebenbürgisch-deutsche Literatur als Beispiel einer Regionalliteratur*, Köln/Weimar/Wien, Böhlau, 1993, p. 141-196, aici p. 192.

³⁰ Se pare că Oskar Walter Cisek ar fi fost cel dintâi care a pus în circulație în 1920 conceptul comun de „literatură est-germană” („Ostdeutsche Literatur”). Vezi în Michael Markel, *op. cit.*, p. 170.

³¹ Peter Motzan, *op. cit.*, p. 81.

³² Avem în vedere periodicele cu tentă expresionist târzie care au apărut scurt timp la Cernăuți (*Der Nerv*), la Brașov (*Das Ziel* și *Das neue Ziel*) și Sibiu (*Frühling. Blätter für Menschlichkeit*). Vezi Michael Markel, *op. cit.*, p. 188-194; Peter Motzan, *op. cit.*, p. 81.

³³ *Ibidem*.

Klein nu găsea nici un motiv să trateze literatura „germanității” din România altcumva decât pornind de la vechiul și deja verificatul criteriu spațial-teritorial.

Categoriile estetice sunt de prisos în modelul descriptiv ce se potrivește, după opinia noastră, încercării de a surprinde această configurație în dinamica ei³⁴. Acele formațiuni care ar fi putut servi drept „cadru” al producției de bunuri culturale în interacțiunea dintre actori și instituții fixați/fixate temporal și spațial în comunitățile germanofone diferențiate regional în Transilvania, Banat, Bucovina sau Basarabia pot fi considerate, în termenii lui Pierre Bourdieu, drept „câmpuri autonome ale producției culturale”³⁵, a căror dinamică depinde de o țesătură de relații funcționale, și ele condiționate istoric, de producție, distribuție și receptare. Aceste canale, activate în împrejurările specifice ale deceniilor de dinaintea Primului Război Mondial, prin care raporturile „de forțe” au modelat profilul specific al fiecărui câmp cultural local, s-au re-produs după 1918, căci, dincolo de constelațiile politice schimbate, actorii și instituțiile s-au menținut într-o relativă stabilitate. O „proiecție” precum cea pe care Michael Markel a propus-o pentru condiția oricărei literaturi „minoritare” se potrivește bine situației din România anilor '20

³⁴ Karl Kurt Klein a evitat explicit în prezentarea literaturilor germane „exterioare” criteriul estetic (Karl Kurt Klein, *op. cit.*, p. 7).

³⁵ Observația metodologică formulată de lingvistul Hermann Paul într-un cu totul alt context, după care „în centrul unei expuneri [...] nu trebuie plasate produsele, ci acele temeuri ale căror manifestări ele sunt” – o frază citată de Peter Motzan în favoarea reprezentării proprii despre cultura germanilor din România, reprezentare subsumabilă geografiei culturale, pe care o introduce prin concepte precum „regiune”, „insulă”, „minoritate” (vezi Peter Motzan, *op. cit.*, p. 76), – face (parțial) legătura cu unul din conceptele de bază a sociologiei formelor simbolice elaborată de Pierre Bourdieu: *habitus*, „sistemul de dispoziții durabile” aflate în spatele percepțiilor, acțiunilor și judecăților individuale, conectat cu corelatul său conceptual „câmp”, sistemul relațiilor obiective pe care se desfășoară luptele concurențiale de legitimare între actorii individuali. Vezi Joseph Jurt, *Das literarische Feld. Das Konzept Pierre Bourdieus in Theorie und Praxis*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995, p. 71-108. Vezi și Beate Kraus, Günter Gebauer, *Habitus*, Bielefeld, Transcript, 2002.

ai secolului trecut, când statul centralist guvernat de la București s-a substituit în România foștilor factori de presiune de la Budapesta (pentru Transilvania și Banat) și Sankt Petersburg (pentru Basarabia): „Acele minorități lipsite de o existență privilegiată sau asigurată printr-o generoasă protecție democratică se tem pentru continuitatea lor și tind să investească totul pentru supraviețuirea colectivă. Literatura lor, confiscată de lupta pentru conservarea speciei, este înclinată spre didacticism, eficacitate fixată pe utilitatea publică, conservatorism, hipertrofie a istoricismului și afirmare egocentrică de sine”³⁶.

Acest tip de „narcisism” cultural a constituit, în afara deficitelor logistice obiective, principala piedică în calea eforturilor „oficiului cultural” de la Sibiu de a stabili punți de comunicare interprovinciale în distribuția și receptarea unor bunuri culturale presupuse ca reciproc utile. S-au adăugat aici și dificultățile contactului direct între șvabii bănățeni catolici sau germanii basarabeni³⁷ cu politicienii sau activiștii culturali sași, al căror paternalism arogant a iritat nu odată. În plus, deosebiri multiple în derularea proceselor specifice între câmpurile culturale germane, precum între cel din Transilvania³⁸, cu rețeaua sa densă de edituri, librării sau biblioteci și, de pildă, cel din Basarabia, unde „sentimentul comunitar” al germanilor a continuat să se limiteze multă vreme după războiul mondial la orizontul rural³⁹, n-aveau cum – în cheie psihologică – să contribuie la o înlăturare a barierelor, ci chiar dimpotrivă!

³⁶ Michael Markel, *op. cit.*, p. 166.

³⁷ Biserica reformată din Basarabia a fost, de pildă, subordonată episcopului luteran de la Sibiu. Vezi Harald Roth, *op. cit.*, 1994, p. 92.

³⁸ Mișcarea „transilvanistă” inițiată de elitele maghiare a avut un ecou destul de limitat în cercurile politice și culturale săsești. Vezi Elemer Illyés: *Nationale Minderheiten in Rumänien. Siebenbürgen im Wandel*, Wien, Braumüller, 1981, p. 83-84; Konrad Gündisch, *op. cit.*, p. 178-179.

³⁹ „Douăzeci de ani [de la alipirea la România n.n.] reprezintă un prea scurt interval în care într-un grup etnic de mai puțin de 100.000 de persoane s-ar putea ivi din senin realizări științifice sau artistice importante”, credea Klein (Karl Kurt Klein, *op. cit.*, p. 387. Vezi și Hildrun Glass, *op. cit.*, p. 112).

*

Momentul 1918 a însemnat pentru toate „câmpurile de producție culturală” germanofone, care în urma războiului mondial s-au regăsit între granițele României Mari, un soi de „alunecare sud-estică”⁴⁰, căci, pe lângă greutățile concrete pe care noile linii de demarcație între statele naționale le-au provocat transportului dintre estul și vestul Europei, un rol important l-a jucat desprinderea simbolică de spațiul germanofon „compact” al Europei Centrale, perceput în „provinciile” estice drept semn al definitivei periferizării și izolării. Îngrijorările de atunci le recapitula Karl Kurt Klein peste douăzeci de ani, când constata – observație valabilă pentru cele mai multe dintre noile teritorii unite cu România – că „fața Transilvaniei [...] a fost de secole îndreptată spre Apus. Paza contra Răsăritului, izvorul suferinței seculare dinspre turci, o conținea instinctiv în sânge”⁴¹. Capitala București, care nu putea decât aminti de invaziile venite din direcția Balcanilor, nu avea vocația de metropolă pentru germanii din România, deși adăpostea mulți vorbitori de germană, și mai cu seamă pe membrii fracțiunii parlamentare a organizațiilor germane, motiv pentru care și „oficiul cultural” s-a transferat acolo după 1931. Nu pentru că românii n-ar fi exercitat pentru germani – cum pretindea provocator un politician bănățean – nici o atracție⁴², ci mai ales pentru că elita politică românească n-a înțeles să trateze minoritățile altfel decât ca pe un „corp străin” în statul național⁴³, prăpastia dintre acestea, între care germanii și germanofonii, pe de o parte și centrul puterii pe de alta a crescut treptat deja din primul deceniu de după Unire.

Pentru o „reapropiere” simbolică de Europa Centrală germanofonă, mulți germani din Transilvania, Banat și Bucovina au pornit încă din anii '20 în căutarea unor noi (vechi) „metropole”, ca reper cultural și chiar politic; doar pentru germanii basarabeni accesul la fostul „centru” –

⁴⁰ Peter Motzan, *op. cit.*, p. 76.

⁴¹ Karl Kurt Klein, *op. cit.*, p. 411.

⁴² *Apud* Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 123.

⁴³ Vezi între altele Johann Böhm, *Die Deutschen in Rumänien und die Weimarer Republik*, Ippesheim, Arbeitskreis für Geschichte und Kultur der dt. Siedlungsgebiete im Südosten Europas, 1993, p. 54; Konrad Gündisch, *op. cit.*, p. 172.

estic, dar cu alură „vestică” – al tuturor coloniilor germane de la Marea Neagră de dinainte de 1918, Odessa⁴⁴, care aparținea acum Ucrainei sovietice, rămânea închis. Pentru sașii din Transilvania alegerea a fost cea mai puțin complicată; ținând seama de faptul că războiul în care Germania fusese adversarul României abia se încheiase, reintrarea în orbita orientării lor antebelice spre Reich pretindea însă prudență. Elitele săsești se îndepărtaseră definitiv de Viena după „compromisul” din 1867, când s-au socotit trădate de Austria și lăsate la cheremul centralismului ungar; simpatiile lor național-germane, exprimate deja la 1848, se manifestaseră deja în ultimele decenii dinaintea războiului prin configurarea unui sentiment dublu-identitar săsesc și german (în sensul afinității pentru Germania imperială)⁴⁵. După 1920, „oficiul cultural” al Asociației Germanilor din România a cultivat „la vedere” apropierea de Germania, de unde se și procurau finanțări diverse pentru instituții și proiecte – de la burse de studii în Reich⁴⁶ și școli private germane până la ziare sau Biserica luterană⁴⁷; subvențiile au oferit deja foarte devreme posibilitatea ca diferite servicii germane de la Berlin sau București să poată interveni direct în activitățile politice ale organizațiilor săsești din Transilvania⁴⁸.

Aceeași opțiune, adoptată tot mai evident în această perioadă și de elitele șvabe din Banat, marchează însă în cazul acestora o cotitură semnificativă: fosta metropolă a șvabilor maghiarizați, Budapesta, părea definitiv pierdută, și nici Viena, deposedată de orice strălucire în anii de criză ai primei Republici austriece fondate după război, nu mai reprezenta o atracție plauzibilă. Nu întâmplător, în timp ce corifeul literar al șvabilor catolici, Adam Müller-Guttenbrunn, și-a construit cariera în Austria dinaintea Primului Război Mondial, cei mai importanți autori germani bănățeni de după 1918, Otto Alscher și Franz Xaver Kappus, au

⁴⁴ Karl Kurt Klein, *op. cit.*, p. 385f.

⁴⁵ Michael Markel, *op. cit.*, p. 168 și urm.

⁴⁶ Vgl. Johann Adam Stupp, „Deutsche Autoren aus Rumänien in Hitlerdeutschland” in Michael Markel, Peter Motzan (Hrsg.), *Deutsche Literatur in Rumänien und das „Dritte Reich”*, München, IKGS, Verlag, 2003, p. 71-82, aici 72.

⁴⁷ Harald Roth, *op. cit.*, 1994, p. 61 și urm.; Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 135 și urm.

⁴⁸ Harald Roth, *op. cit.*, 1994, p.103.

fost publicați de edituri de la München și Berlin. Într-un volum apărut în 1926 la Dresda, intitulat *Das Deutschtum im rumänischen Banat*, se poate urmări îndeaproape această schimbare de atitudine, căci pe lângă profesia de credință național-germană („Poporul german constă în suma tuturor germanilor”), se formula limpede desprinderea de tradiția austriacă: Karl von Möller – un politician bănățean născut la Viena și care a devenit de foarte timpuriu acolit al lui Hitler – susținea chiar că responsabilitatea pentru „de-germanizarea” provinciei și predarea ei către Ungaria ar fi revenit Habsburgilor, începând deja cu Maria Theresia și cu fiul ei Iosif al II-lea⁴⁹.

Mai complicată a fost însă situația Bucovinei, unica provincie „alipită” care, înaintea Primului Război Mondial, a beneficiat de un statut autonom în jumătatea austriacă a Monarhiei Habsburgice: scindarea politică în rândurile foștilor „liberali germani” înfăptuită de cercurile „germanilor creștini”, dar și cu o anumită acoperire dinspre curentele naționale evreiești (sioniste și socialist-evreiești), a condus pe termen lung și la separarea rețelelor culturale ale germanilor „etnici” pe de o parte și ale cercurilor germanofone ale burgheziei evreiești (indiferent de afilierea politică) pe de altă parte, până la constituirea unor mini-câmpuri culturale diferite. Între caracteristicile lor deosebitoare se distingea mai cu seamă raportul față de „câmpul cultural” supraregional constituit simbolic în jurul Vienei⁵⁰: observația corectă a lui Dieter Kessler, cum că autorii germanofoni din Bucovina s-au simțit, în ciuda tematicii lor locale, „mai curând în afara unei literaturi germane definite regional”⁵¹, îi privește de fapt pe cei aparținând rețelei germanofone a burgheziei asimilate evreiești (Franzos, Rosenzweig, Brociner) și nu pe „localiștii”,

⁴⁹ Karl Bell (Hrsg.), *Das Deutschtum im rumänischen Banat*, Dresden, Deutscher Buch-und Kunstverlag, 1926, p. 5, 53.

⁵⁰ Eduard Castle a disociat explicit în epoca de dinaintea Primului Război Mondial între o „literatură partinică și provincială” și una a modernității, produs privilegiat al metropolei vieneze. Vezi Eduard Castle (Hrsg.), *Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Dichtung in Österreich-Ungarn*, Wien, Carl Fromme, 1937.

⁵¹ Dieter Kessler, *Die deutschen Literaturen Siebenbürgens, des Banates und des Buchenlandes von der Revolution bis zum Ende des Ersten Weltkrieges (1848-1918)*, Köln/Weimar/Wien, Böhlau, 1997, p. XVIII.

elogiați de Karl Kurt Klein tocmai în virtutea acestui criteriu, Kipper, Porubsky sau Lang⁵². În vreme ce întreprinderile culturale ale etnicilor germani din Bucovina s-au aliniat după 1918 – și sub influența „oficiului” de la Sibiu – „câmpului cultural” local al sașilor transilvăneni⁵³, Viena a rămas pentru cealaltă „rețea” referința principală; mult mai târziu, Paul Celan, care a crescut în acest mediu intelectual cernăuțean, a evocat respectiva realitate într-o formulare deosebit de expresivă: „Accesibilul, deși destul de depărtat, țelul de atins, se numea Viena”⁵⁴ – nu cea monarhist-catolică sau naționalist germană, ci aceea liberală sau chiar „roșie” (social-democrată, dar și comunistă). Această opțiune transpare cu mare claritate, de exemplu, în revista expresionistă *Der Nerv*, fondată la Cernăuți în 1919, în care atât tradiția liberală a cultivării limbii germane, cât și radicalismul social și estetic au fost deopotrivă reprezentate și cultivate.

Tocmai din acest scurt episod efemer consumat în 1919 pe suprafața „câmpului cultural” aferent de la Cernăuți s-a nutrit acea literatură regională bucovineană de limbă germană, nespecifică în comparație cu modelul provincial autohtonist (*Heimatlidung*), care, produs al fracțiunii intelectuale constituite în mediul urban, și-a afirmat filiația din crezul cosmopolit și umanist al idealismului german⁵⁵. Nimeni altul decât Richard Csaki s-a profilat ca purtător de cuvânt al criticii „naționale” pe care diverși publiciști sași din Transilvania țineau s-o exprime la adresa limbii „întortocheate” din *Der Nerv*, cu aluzii

⁵² Karl Kurt Klein, *op. cit.*, p. 381-383.

⁵³ Este simptomatică în acest sens și ascensiunea fostului paroh protestant al Cernăuțiului, Viktor Glondys, la demnitatea de paroh protestant al Brașovului și apoi, în 1932, de episcop al Bisericii luterane a sașilor transilvăneni.

⁵⁴ Paul Celan, „Ansprache anlässlich der Entgegennahme des Literaturpreises der Freien Hansestadt Bremen”, în idem, *Gesammelte Werke in sieben Bänden*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2000, vol. 3, p. 185-186, aici p. 185. Vezi versiunea românească Paul Celan, *Meridianul și alte proze*, trad. de Andrei Corbea, Iași, Polirom, 2020, p. 67.

⁵⁵ Vgl. Andrei Corbea-Hoisie, „Ein Skandal des Jahres 1919 und die Czernowitzer Zivilisationsliteraten”, în *Sprachkunst. Beiträge zur Literaturwissenschaft*, Jhrg XLII (2011), 2. Halbband, p. 321-338.

transparente și caustice la un presupus idiom germano-evreiesc vorbit la Cernăuți⁵⁶. Între ei, Csaki, editor al revistei autodeclarate „conservatoare” *Ostland*, nu ezita să emită ipoteza că, atât în spatele revistei brașovene *Das Ziel*, cât și în cel al revistei *Der Nerv* s-ar afla „literați internaționaliști de sânge nearian”⁵⁷. Astfel se anticipa deja o evoluție tot mai vizibilă spre sfârșitul deceniului al treilea al secolului XX către confruntările ideologice din spațiul public germanofon al României Mari. Afirmăția din 1923 a unui diplomat german acreditat la București cum că „sașii transilvăneni [...] sunt aproape în întregime naționaliști germani, iar [...] în politica internă germană de partea extremiștilor de dreapta”⁵⁸ nu corespundea, poate, pe deplin realităților momentului, dar verdictul indica desigur tendințe deja perceptibile; inclusiv politicieni conservatori precum un Hans Otto Roth și-au apropiat cu timpul teme și formule retorice ale discursului naționalist⁵⁹. Confiscarea ideologică treptată a grupurilor etnice germane din România de către cercuri și mișcări dirijate dinafară de Partidul Național-Socialist al Muncitorilor din Germania va conduce rapid, după 1933, la nivelarea totală a autonomiilor politice și culturale, inclusiv în bisericile germane. Pe de altă parte au rezistat doar enclave izolate ale adeziunii la un model cultural democratic – între care câteva ziare cernăuțene și timișorene –, în care referința la exilul intelectual german a devenit centrală⁶⁰, când, în 1936, bucovineanul Alfred Margul-Sperber îi va propune colegului său sas transilvănean Heinrich Zillich, care, în calitate de redactor-șef al revistei *Klingsor* îi publicase cândva câteva poezii, să-i mijlocească

⁵⁶ Vezi de pildă relatările malițioase despre așa-zisul „scandal de presă” de la Cernăuți în jurul revistei *Der Nerv* în *Neppendorfer Blätter* sau *Gross-Kokler Bote*, *Apud Ibidem*, p. 337.

⁵⁷ Vezi prezentarea de către Richard Csaki a revistei *Der Nerv* în *Deutsche Tagespost*, *Apud Ibidem*, p. 338.

⁵⁸ Harald Roth, *op. cit.*, 1994, p. 145.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 146.

⁶⁰ Peter Motzan, *op. cit.*, p. 96. Vezi și Michael Astner, „Die Czernowitzer Presse aus der Spiegelsicht der Exilrezeption (1933-1940)”, în Andrei Corbea, Michael Astner (Hrsg.), *Kulturlandschaft Bukowina. Studien zur deutschsprachigen Literatur des Buchenlandes nach 1918*, Konstanz/Iași, Hartung-Gorre/Ed. Universității „Al. I. Cuza”, 1990, p. 221-228.

Câmpuri culturale germanofone în România Mare după 1918

colaborarea la ziarul *Prager Tagblatt*, apropiat cercurilor emigrației germane, acela a reacționat supărat și indignat: „Contradicția și lupta dintre evrei și germani s-a ascuțit atât de tare în ultimii ani încât eu nu pot participa la apariția comună în public a autorilor germani și evrei. Pentru ambele părți este mai bine ca și din acest punct de vedere să se respecte o separație clară”⁶¹. Pe această cale s-a desăvârșit simbolic izolarea ultimului (și celui mai primejdut) „câmp de producție culturală” de limbă germană din România rămas autonom de restul pe deplin uniformizat⁶². Acest model al omogenizării sub constrângere ideologică a tuturor literaturilor „provinciale” de limbă germană din România (și odată cu ele a „câmpurilor culturale” aferente) a fost reluat, perfecționat și împlinit ulterior, în perioada comunistă, prin conceptul unei literaturi „comune” de limbă germană din România („Rumäniendeutsche Literatur”)⁶³.

German cultural fields in Greater Romania after 1918

(Abstract)

On 29 December 1918, a month after a Romanian “national assembly” had proclaimed in Alba Iulia the unconditional annexation of Transylvania to the Kingdom of Romania, King Ferdinand signed the Decree consecrating the Act of Union; the Transylvanian Saxon politicians and dignitaries were facing a *fait accompli*. Most of them immediately understood that persisting in their old loyalties was meaningless and counterproductive in view of the reality of the Romanian army's presence in the province, so that already on 8 January 1919 a “national assembly” of the Saxons, convened by their German National Council,

⁶¹ *Apud* George Guțu, „Im Trubel der Geschichte - Heinrich Zillich's Briefe an Alfred Margul-Sperber”, în Anton Schwob (Hrsg.), *op. cit.*, p. 206-215, aici 214.

⁶² Un gest semnificativ a fost publicarea în Germania nazistă a unei antologii a poeziei de limbă germană din Bucovina, unde criteriul rasial a prevalat în fața celui estetic, încât toți autorii evrei au fost complet eliminați. Vezi *Bukowiner deutsches Dichterbuch*. Hrsg. von Alfred Klug. Stuttgart, Wahl, 1939.

⁶³ Vezi între alții Andrei Corbea-Hoisie, „Erneute Anmerkungen zum Begriff „Rumäniendeutsche Literatur“. Versuch einer ideologiekritischen Dekonstruktion”, în Gotthart Wunberg, Dieter A. Binder (Hrsg.), *Pluralität. Eine interdisziplinäre Annäherung. Festschrift für Moritz Csaky*, Wien/Köln/Weimar, Böhlau, 1996, p. 81-99.

adopted a clear Declaration of adhesion to the Union; 20 years later, Karl Kurt Klein considered that, with this moment, the Transylvanian Saxons would be responsible, among other things, for 'providing solid support for the merger of all the German communities scattered throughout the provinces of Greater Romania'.

Although the strict model of the Transylvanian Saxons in their internal organisation by "ethnic councils" ("Volksräte") was taken up by the German groups in all the other Romanian provinces, the references of the Saxon "world" in Transylvania, the result of a centuries-old historical and cultural tradition, compared to the local circumstances in Banat, Bukovina and especially in Bessarabia and Dobrogea were difficult to impose.

Keywords: cultural fields, Transylvanian Saxons, Karl Kurt Klein, Banat, Bucovina

Recenzii și note bibliografice

Elena Mușat, Laura Dumitru (editori), *Constantin Diamandi, ministru al României la Petrograd*, vol. I, *Memorii, corespondență diplomatică: 1914-1915*, vol. II *Corespondență diplomatică: 1915-1916*, Vol. III, *Corespondență diplomatică: 1917-1918*, studii introductive Daniel Cain, București, Arhivele Naționale ale României, 2020-2022, 577 p., 351 p., 723 p.

Volumele de documente, *Constantin Diamandi, ministru al României la Petrograd*, lansate de către Arhivele Naționale ale României, reprezintă o contribuție însemnată pentru cunoașterea activității lui Constantin Diamandi din capitala Rusiei. De asemenea, misiunea de la Petrograd a fost un capitol important al carierei lui Diamandi și o pagină importantă a istoriei naționale, care acum ni se prezintă sub forma a trei cărți, pline de documente, ce pot fi la îndemâna oricărui cititor.

Colecția de documente, pusă la dispoziție de către editorii Elena Mușat și Laura Dumitru, nu reprezintă un demers inedit. Precum este menționat chiar în „Nota asupra ediției”, au mai fost publicate volume de documente privind activitatea lui Diamandi în timpul Marelui Război – pot fi menționate astfel volumele editate de: Vadim Guzum, *Intrarea României în Primul Război Mondial: negocierile diplomatice în documente de arhive ruse*, publicată în 2016 și Gheorghe E. Cojocaru, Tudor-Eugen Sclifos, *Legăția română la Petrograd: 1914-1918. Documente*, vol. 1, în *Documente privind istoria românilor*. Colecția Euxodiu Hurmuzachi, seria a III-a, co-editat sub egida Academiei Române în 2018. Cu toate acestea, spre deosebire de celelalte demersuri, aceste trei volume reușesc să ne pună la dispoziție, în mare parte, un adevărat dialog diplomatic, desfășurat în perioada 1914-1918, între ministrul plenipotențiar de la Petrograd și Ion I. C. Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri de la București.

Fiecare volum conține o introducere amplă, realizată de către istoricul Daniel Cain, director al Institutului de Studii Sud-Est Europene, în care găsim o prezentare a evenimentelor politice internaționale de la începutul secolului al XX-lea, care și-au pus amprenta asupra relațiilor ruso-române și implicit asupra activității lui Diamandi. De asemenea, regăsim și un portret al ministrului plenipotențiar. Ne este dezvăluit astfel că trimisul extraordinar de la Petrograd s-a născut la Idrici,

Roșiești, Bărlad și că familia sa se trăgea din marele neam Iamandi ce avea origini grecești. Cititorii pot afla cum relația pe care C. Diamandi și-o crease cu Ion I. C. Brătianu, președinte al Consiliului de Miniștri și ministru al Afacerilor Străine începând cu finalul anului 1908, în timpul cât diplomatul ocupase funcția de secretar general interimar al Ministerului Afacerilor Străine, avea să-i influențeze în mod decisiv cariera. Din acest punct, traseul diplomatic avea să-l îndrepte pe Diamandi, ca șef de misiune, spre legațiile de la Sofia (1909-1911), Roma (1911-1914) și, într-un final, Petrograd (1914-1918).

Cu fiecare volum publicat aflăm cum activitatea ministrului plenipotențiar din capitala Rusiei capătă nuanțe și evoluează sub impactul unui context internațional aflat într-o continuă schimbare. Ultimatumul austriac trimis Serbiei avea să-l găsească pe Diamandi printre ambasadorii Marilor Puteri. Noua situație creată pe plan european avea să scoată în evidență valoarea geostrategică a României într-un potențial conflict european de anvergură. În aceste condiții, poziția diplomatului român la Petrograd a căpătat „greutate”. Negocierile cu partea țaristă au implicat o comunicare constantă cu Ion I. C. Brătianu. Tratatul ruso-român s-a finalizat, într-un final, cu semnarea, în toamna anului 1914, a așa-numitului acord Diamandi-Sazonov. Intrarea României în război și problemele care au rezultat ca urmare a slăbiciunii armatei române pe front și a unui aliat dificil, aflat el însuși într-o situație militară grea, sunt bine explicate ceea ce dă logică informațiilor regăsite în cadrul telegramelor schimbate între Petrograd și București.

După „Introducere” urmează o „Notă asupra ediției” în care editorii ne prezintă informații despre sursele arhivistice, memorialistice și despre fiecare carte în parte, precum și despre ceea ce și-au propus să ne dezvăluie prin intermediul acestor volume. Aflăm astfel că s-a dorit „prezentarea activității unor personalități care au contribuit substanțial la crearea României Mari”. De asemenea, sunt prezentate și informații despre istoricul arhivei Constantin Diamandi și modul cum au fost inventariate documentele. Fără să facem un studiu prealabil al volumelor, suntem informați că fiecare carte conține câte un indice antroponimic și un indice toponimic și că anexele, inserate către final, conțin multe fotografii ale documentelor, hărți și fotografii ale diplomatului și politicienilor români.

Primul volum, publicat în anul 2020, este unul consistent, are 577 pagini, și este împărțit în două secțiuni. Prima parte conține memoriile lui Constantin Diamandi, iar a doua este alcătuită din documente arhivistice. Amintirile diplomatului ating misiunea sa de la Roma pe care o caracterizează ca fiind „o lume animată de sentimente”, „finețe” și „cordialitate” și continuă cu primele momente pe care acesta le-a petrecut în capitala țaristă. Deși autorul și-a așternut pe foaie propriile memorii, acesta a adăugat și elemente de natură politico-diplomatică în care a încercat să explice evenimentele la care a fost contemporan. Pentru a crea o atmosferă cât mai dramatică, amintirile sale sunt presărate cu detalii plastice și de ordin istoric.

Memoriile păstrate în cadrul Arhivelor Naționale ale României, și puse la dispoziție de către editori, sunt concepute ale textelor publicate de Diamandi în Franța, în *Revue des Deux Mondes*, o serie de patru articole apărute în perioada 1927-1930, cu supratitlul „La Grande Guerre vue du versant oriental”. Textele publicate în cadrul memoriilor lui Constantin Diamandi au următoarele subtitluri: *Marele Război văzut dinspre versantul oriental, Misiunea mea în Rusia. 1914-1918, Zilele fatale, Sigiliile păcii, Războiul, România și Tripla Alianță, Istoria unui tratat, Sentimente și diplomație, Tragedia unei conștiințe, Urcarea pe tron a Regelui Ferdinand, Rusia, Germania, Balcanii, Anglia și Franța, Cum s-a negociat harta României Mari, Negocieri teritoriale, Presiuni străine în România, Afacerea Mamornița, Intrarea României în război, Diplomatul și Memorii.*

Documentele arhivistice sunt precedate de o listă a telegramelor. Fiecare telegramă este însoțită de o scurtă descriere ce are rolul de a facilita studiul. Aflăm astfel că primul volum conține 417 telegrame și rapoarte aferente anilor 1914-1915. Corespondența diplomatică este alcătuită, în mare parte, din telegramele pe care Diamandi le-a trimis lui Ion I. C. Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri și Emanoil Porumbaru, ministrul Afacerilor Străine și răspunsurile, în mare măsură, venite din capitala României, tocmai pentru ne reda un cadru cât mai complet al comunicării diplomatice Petrograd-București. În tot acest cadru dialogul Diamandi-Brătianu este cel mai important, deoarece între cei doi a fost discutată strategia diplomatică care avea să fie pusă în practică în Rusia. Prezența lui Emanoil Porumbaru este una secundară. Deși era ministru al Afacerilor Străine, rolul său era mult diminuat de

importanța pe care Ion I. C. Brătianu o avea asupra politicii externe românești.

După cum ne indică lista de telegrame, documentele arhivistice provin, în cea mai mare parte, din cadrul ANR, fond personal Diamandi Constantin, dosarele 27, 30, 30 vol. 1-2 și pe alocuri, din cadrul Arhivelor Ministerului Afacerilor Externe, fond Petersburg, vol. 12, fond 71/1914, E2, Partea a II-a, Petrograd, vol. 33. Documentele sunt prezentate într-o ordine cronologică și ordonate pe baza numărului de înregistrare al telegramelor la registratura Legației de la Petrograd, editorii încercând astfel să faciliteze studiul. Lipsa mai multor telegrame, din cadrul ANR, fond Diamandi Constantin, a fost suplinită prin includerea altor documente din cadrul fondurilor Petersburg și Petrograd ale Arhivei Ministerului Afacerilor Externe. Cele mai multe dintre telegrame, care fuseseră inițial redactate în franceză, au fost traduse în limba română. Limba documentului original a fost marcată către sfârșitul documentului, imediat după elementele de cotă arhivistică, doar în cazul celor scrise în limba română, acolo unde nu este menționată fiind vorba implicit despre limba franceză. Datarea telegramelor a fost făcută respectând stilul vechi al calendarului iulian, care se folosea atunci în România și Rusia, dar și cel nou. În subsolul paginilor vom găsi un număr de 827 de note de subsol în care editorii au inserat adnotări și sublinieri ale telegramelor cifrate, explicații cu caracter istoric și despre personalitățile care au participat la evenimente.

Cercetarea actelor diplomatice, publicate în cadrul primului volum, ne introduce în atmosfera primelor momente pe care Diamandi le-a petrecut la Sankt-Petersburg/Petrograd din postura de ministru plenipotențiar. Proaspătul trimis extraordinar român formulează, în acest timp, mai multe telegrame, note și rapoarte în care transmite informații despre vizita președintelui Consiliului de Miniștri al Serbiei, Nikola Pašić la Sankt-Petersburg/Petrograd și despre relația Rusiei în raport cu Imperiul Otoman.

Totuși, documentele arhivistice, incluse în primele pagini ale volumului, nu acoperă decât primele două luni ale anului 1914 și mai apoi, brusc, ne prezintă informații despre ultimatumul trimis de Austro-Ungaria Serbiei, în luna iulie 1914. Urmează, mai apoi, negocierile ruso-române pentru semnarea unui acord militar. Tratatивele

ocupă un spațiu larg în cadrul actelor diplomatice, Diamandi trimițând la București telegrame, note și rapoarte foarte bine documentate despre modul în care Rusia privea noua criză și cum se plasa ea în raport cu celelalte puteri ale Antantei și cu Puterile Centrale.

Observăm astfel că negocierile ruso-române s-au desfășurat în paralel. La București, prin intermediul trimisului rus, Stanislaw Poklewski-Koziell, și la Petrograd, între Diamandi și Serghei Sazonov. Chestiunile cele mai importante ale negocierii erau discutate de Diamandi, cu Brătianu, la București, urmând ca modificările, informațiile urgente, sau cele de ordin secundar, să fie telegrafiate. Din acest motiv, ministrul plenipotențiar român a făcut multe călătorii în România. Negocierile s-au încheiat la 19 septembrie/2 octombrie 1914, prin intermediul acordului secret româno-rus, care va fi cunoscut ca „Acordul Sazonov-Diamandi”. România obținea, în schimbul neutralității, garanții similare pe care Rusia le-ar fi dat statului român, la începutul negocierilor, doar în schimbul intervenției armate.

Documentul semnat de Diamandi a reprezentat primul act diplomatic semnat de o mare putere, în care se stipula dreptul României de a reuni teritoriile locuite de o majoritate românească. Convenția semnată cu partea rusă a reprezentat fundamentul pe care s-au derulat negocierile ulterioare dintre București și Petrograd din 1915 și 1916. Înțelegerea dintre cele două state a reprezentat un succes pentru Ion I. C. Brătianu și pentru diplomația română și a creat un „culoar” care să permită, mai apoi, diplomatului român să exploateze starea de nesiguranță care domnea printre autoritățile ruse de la Petrograd.

Începând cu anul 1915, în condițiile slăbiciunii armatei ruse de pe front, Rusia a presat România pentru ca aceasta din urmă să intre în război. Documentele ne prezintă un diplomat foarte implicat în această problemă. Ministrul plenipotențiar român nu a fost doar un simplu executant al sugestiilor trimise de Brătianu. Între cei doi a existat o colaborare strânsă. Diamandi și-a expus propriile păreri cu privire la pretențiile teritoriale ale României și la strategia de negociere. De cealaltă parte, Brătianu i-a destăinuit diplomatului toate problemele cu care se confrunta la București.

Cel de-al doilea volum, publicat în 2021, nu este la fel de consistent ca primul, având doar 351 de pagini. Acesta conține 269 de

telegrame și, spre deosebire de primul, a rezervat spațiu doar corespondenței diplomatice. Documentele provin din cadrul Arhivelor Naționale ale României, fond personal Diamandi Constantin, dosar nr. 30, vol. 2. Putem observa și câteva documente pe care editorii le-au extras din cadrul fondului Petrograd, Politica internă (1906-1917), vol. 3 și din cadrul fondului Petersburg, vol. 12, de la Arhivele Ministerului Afacerilor Externe. De remarcat este prezența, într-un număr însemnat, a telegramelor din cadrul Colecției 50, dosar 5918, alcătuite din „Documente elaborate de organele represive despre activitatea P.C.R. și a organizațiilor de masă revoluționare”. Precum ne explică editorii, această colecție a fost alcătuită din documente extrase, din motive ideologice, din fondurile și colecțiile cărora le aparțineau și care, mai apoi, a fost dată în gestionarea ISISP. După căderea regimului comunist, aceste documente au fost readuse în atenția cercetătorilor.

În cadrul celui de-al doilea volum găsim un număr de 488 note de subsol ce conțin explicații despre personalitățile care au participat la evenimente, diplomați, oameni politici, oferind o bună și facilă ghidare tuturor cititorilor.

Corespondența diplomatică cuprinde perioada 1915-1916. Pentru Diamandi, 1915 a fost anul îndoielilor și al marilor neliniști. Negocierile ruso-române s-au intensificat, dar armata rusă dădea semne de mare slăbiciune pe câmpul de luptă. Problemele pe care armata rusă le avea pe front au fost transmise în cadrul unor lungi rapoarte și telegrame către București. Folosindu-se de problemele pe care rușii le aveau pe front, Diamandi a căutat să obțină mai mult din negocierile teritoriale. Trimisul extraordinar a propus strategii, proiecte și a căutat sprijin printre diplomații aliați. Pe fondul eșecurilor militare rusești de pe front, Diamandi a transmis Bucureștiului rapoarte în care a descris, în detaliu, situația societății ruse aflate în plină criză. Într-o telegramă trimisă către București, Diamandi avea să menționeze că „Rusia traversează una din cele mai critice faze din istoria ei”. Punctul culminant al celui de-al doilea volum l-a reprezentat perioada ce a precedat intrarea statului român în Marele Război. În cadrul corespondenței diplomatice sunt prezentate negocierile româno-ruse care se precipită și devin din ce în ce mai incisive, ajungând în punctul critic în timpul incidentului Mamornița. După intrarea României în război, documentele diplomatice ne prezintă

demersurile pe care trimisul extraordinar român le-a făcut pentru ca armata română să beneficieze de cât mai mult sprijin militar și logistic din partea Rusiei.

Al treilea volum al ediției de documente Constantin Diamandi, ministru al României la Petrograd, este cel mai consistent, conținând 723 de pagini. Deține, de asemenea, un număr de 646 de telegrame și rapoarte aferente anilor 1917-1918. Documentele provin din cadrul Arhivelor Naționale ale României, fondul Casa Regală. Diverse, Colecția 50, colecția Documente Muntenestești, fiind completate cu telegrame din cadrul Arhivei Ministerului Afacerilor Externe, fondul 71 și fondul Petrograd. Conține și un număr de 906 note de subsol, toate pline de informații, adnotări și sublinieri ale telegramelor cifrate, explicații cu caracter istoric și despre personalitățile care au participat la evenimente.

Debutul corespondenței diplomatice din ultimul volum ne prezintă un dialog Diamandi - Brătianu și Diamandi - Take Ionescu. Prezența lui Take Ionescu este un element de noutate și dinamism. Take Ionescu se dovedește a fi foarte interesat de cum funcționează statul rus. Numărul mare de documente diplomatice, prezente în acest volum, ne oferă detalii interesante de la Petrograd.

Documentele diplomatice surprind călătoria lui Ion I. C. Brătianu la Petrograd, la 19 ianuarie 1917, însoțit de către principele Carol. Misiunea celor doi era de a-l convinge pe țar să oprească retragerea armatei rusești și să înceapă împreună cu armata română o puternică ofensivă. La 2 martie 1917, C. Diamandi a telegrafiat la Iași că țarul Nicolae al II-lea a abdicat. În contextul schimbării de regim, Ion I. C. Brătianu, împreună cu generalul Prezan, au călătorit din nou la Petrograd pentru a discuta despre continuarea colaborării militare de pe front. În tot acest timp, Diamandi a transmis telegrame în care a descris fiecare fază a revoluției și modul în care bolșevicii preluau puterea, precum și incapacitatea guvernului provizoriu de a îi opri. Diplomatul român a observat, cu mare îngrijorare, că bolșevicii doreau să încheie o pace separată cu germanii, chiar dacă aceasta avea să fie una rușinoasă.

Relația complicată pe care Legația română de la Petrograd a avut-o cu noile autorități bolșevice se regăsește și ea în documentele prezente în ultimul volum. Diplomatul i-a relatat lui Ion I. C. Brătianu detaliile încarcerării sale și a membrilor Legației de către bolșevici,

despre confiscarea Tezaurului, despre intenția Sovietului de a declara război României și despre plecarea corpului diplomatic român din Rusia.

Colecția de documente dedicată lui *Constantin Diamandi, ministru al României la Petrograd*, lansată de către Arhivele Naționale ale României reprezintă o contribuție însemnată pentru cunoașterea activității fostului ministru plenipotențiar din capitala Rusiei. De asemenea, informațiile de natură istorică, care pot fi găsite în cele trei volume de documente, sunt surse valoroase de documentare și de studiu, reprezentând un aspect important al istoriei naționale. Printr-un efort susținut, editorii au selectat acte diplomatice și au pus la dispoziția cititorului nu numai documentele traduse, ci au facilitat studierea lor prin introducerea mai multor instrumente de orientare. Nu în ultimul rând, contribuția „Studiului introductiv”, realizat de Daniel Cain și completat de „Nota asupra ediției”, redactată de către editori, au rolul de a ne introduce în contextul istoric și de a ne ușura înțelegerea memoriilor și corespondenței diplomatice.

Ionel DOCTORU*

Noțiuni de drept internațional maritim și fluvial (1915), ediție îngrijită de Adrian-Bogdan Ceobanu și Constantin Ardeleanu, prefață de Bogdan Aureescu, București, Editura Militară, 2022, 201 p.

Așa cum aflăm din *Nota asupra ediției*, manuscrisul reprodus în *Noțiuni de drept internațional maritim și fluvial (1915)* nu l-a avut ca singur autor pe Nicolae Docan, fost judecător, șef al serviciului contencios al Primăriei Iași, diplomat, secretar general al Ministerului Afacerilor Străine și membru corespondent al Academiei Române. La elaborarea documentului au participat experți în domeniile acoperite de manuscris, din Ministerul de Război (Marele Stat Major și Direcția Marină) și Curtea de Apel București. Contribuțiile acestora au fost reunite și completate de Nicolae Docan.

La fel ca și manuscrisul care stă la baza sa, volumul *Noțiuni de drept internațional maritim și fluvial (1915)* este compus din mai multe contribuții care prezintă, pe lângă *Nota asupra ediției*, contextul elaborării

* Doctor al Facultății de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

și conținutul manuscrisului (Constantin Ardeleanu – *Expertiza diplomatică, juridică și navală în pregătirea participării României la război*), biografia lui Nicolae Docan (Adrian-Bogdan Ceobanu – *Studiu introductiv. Nicolae Docan – un diplomat care inspira o sfântă spaimă în Minister*) și, pe scurt, evoluțiile care au survenit în dreptul internațional după elaborarea manuscrisului (Bogdan Aurescu – *Prefață*).

Noțiunile de drept internațional maritim și fluvial (în continuare *Noțiunile*) au, așa cum arată Bogdan Aurescu, în primul rând o valoare istorică, dreptul fluvial și cel maritim fiind în mod radical transformate de-a lungul celor mai mult de 100 de ani care au trecut de la finalizarea manuscrisului. Dar deoarece construcția instituțională a dreptului internațional nu este sistematizată, multe norme menționate în document continuă să fie aplicabile, în tot sau în parte, și în prezent. Câteva dintre ele sunt enumerate în *Prefață*. Poate și de aceea, Nicolae Docan, așa cum este înfățișat de Adrian-Bogdan Ceobanu în *Studiul introductiv*, ar putea chiar și astăzi să se așeze la unul dintre birourile din clădirea Ministerului Afacerilor Externe din Aleea Alexandru și să redacteze o Notă care să privească aceste domenii. Mai dificilă ar fi probabil utilizarea programului informatic de editare de texte.

Studiul introductiv dezvăluie o personalitate deosebită, pe nedrept dată uitării. Nicolae Docan a fost unul dintre cei mai competenți administratori care au construit România europeană de la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX. Parcursul uman pe care îl prezintă *Studiul*, începând de la origini, este unul care impresionează prin dedicația față de administrația publică. Nu este un parcurs brusc ci pare să fi fost o continuare a construcției începute de alți membri ai familiei Docan. În același timp, așa cum arată Adrian-Bogdan Ceobanu, activitatea lui Nicolae Docan cuprinde și alte domenii decât administrația publică, printre care numismatica și genealogia. Așezându-se la biroul pe care l-am menționat mai sus, Nicolae Docan ar găsi și azi pasionați în numismatică printre diplomații români.

Revenind la manuscrisul redactat și coordonat de Nicolae Docan, Constantin Ardeleanu arată că acesta nu este doar o cercetare academică. Experții instituțiilor române au elaborat în contextul pregătirilor pentru o eventuală participare a României la Primul Război Mondial un document care să ghideze ofițerii din flota românească în interacțiunile

lor juridice fluviale și maritime, inclusiv în relațiile cu instituțiile relevante, cum ar fi Comisia Europeană a Dunării. Această constatare este cheia citirii documentului și oferă o explicație pentru lipsa de uniformitate a *Noțiunilor*, remarcată de Bogdan Aurescu în *Prefață*.

Cei care studiază dreptul internațional public află despre existența lui Carlos Calvo, istoric și jurist argentinian, prin intermediul doctrinei/clauzei care îi poartă numele. Carlos Calvo i-a fost însă contemporan lui Nicolae Docan, care îl și citează în introducerea *Noțiunilor*. Această introducere prezintă foarte sumar câteva concepte esențiale pentru înțelegerea noțiunii de drept internațional public. Aspectele direct relevante pentru scopurile *Noțiunilor* sunt prezentate ulterior mult mai detaliat. De exemplu, în Partea I, consacrată noțiunilor de drept aplicabil pe timp de pace, sunt prezentate printre altele întinderea mării teritoriale, regimul strâmtorilor Bosfor și Dardanele, canalele maritime, cablurile telegrafice submarine, apele de frontieră, inclusiv modalitatea de stabilire a frontierelor pe aceste ape, regimul european al navigației fluviale și Comisia Europeană a Dunării. În Partea a II-a, un capitol întreg este dedicat declarațiilor de război, în timp ce neutralității îi este consacrată o amplă secțiune.

Utilizând cheia pe care o și oferă cititorului, Constantin Ardeleanu prezintă foarte util părțile, secțiunile și capitolele *Noțiunilor* în contextul redactării lor în timpul Primul Război Mondial și al neutralității inițiale a României, contribuind astfel, împreună cu Adrian-Bogdan Ceobanu și Bogdan Aurescu la întregirea conceptuală a manuscrisului. Probabil că în lipsa acestor studii, *Noțiunile* nu ar fi prezentat interes decât pentru cercetătorii interesați de conținutul juridic vechi de mai mult de un secol al câtorva ramuri ale dreptului internațional public. Împreună însă, manuscrisul și studiile reunite în volumul publicat de Editura Militară sunt o incursiune captivantă în istoria României.

Felix ZAHARIA*

* Director al Direcției tratate internaționale, Ministerul Afacerilor Externe, fost director general adjunct și consilier juridic al Secretariatului Comisiei Dunării (2016-2022).

Benjamin Carter Hett, *Cum moare democrația. Ascensiunea la putere a lui Hitler și prăbușirea Republicii de la Weimar*, traducere de Cristina Felea, Iași, Polirom, 2021, 267 p.

Semnalăm o nouă apariție editorială de interes pentru cercetători, dar și pentru pasionații de istorie contemporană. Prin intermediul lucrării lui Benjamin Carter Hett, *Cum moare democrația. Ascensiunea la putere a lui Hitler și prăbușirea Republicii de la Weimar*, cititorul poate descoperi o nouă perspectivă cu privire la situația politică a Germaniei de la Weimar, a începutului, evoluției sale, dar mai ales a sfârșitului acesteia, prin accesarea la putere a lui Adolf Hitler.

Benjamin Carter Hett este profesor de istorie la Hunter College și Graduate Center din cadrul The City University of New York, cărțile sale abordând teme și evenimente din aria cauzelor ce au dus la declanșarea celui de-Al Doilea Război Mondial, *status-quo*-ul Germaniei interbelice fiind punctul central al preocupărilor sale¹.

Cartea lui Benjamin Carter Hett, cu titlul original *The Death of Democracy: Hitler's Rise to Power and the Downfall of the Weimar Republic* a apărut în anul 2018 la Henry Holt & Co. din New York. Lucrarea de față este una de popularizare, destinată unui public neacademic prin dispunerea informației, varietatea redusă a surselor, dar mai ales a limbajului accesibil pentru categorii diverse de cititori.

Structura acestei cărți este una simplă, cu titluri pe alocuri cu un iz de „senzațional”, scopul autorului fiind de a atrage atenția cititorilor cu privire la evenimentele analizate. Pentru a-l introduce pe cititor cu ușurință în subiectul lucrării, Benjamin Carter Hett a apelat la o metodă cinematografică de a dispune la începutul cărții personajele prezente în „acțiunea” cărții, în secțiunea denumită *Distribuție* (p. 9-12). Mai departe, acesta abordează același mod de prezentare și în secțiunea *Partide politice importante ale Republicii de la Weimar* (p. 13-14), unde au fost dispuse scurte descrieri ale principalelor partide din Germania Republicii de la Weimar.

¹ *The Man Who Put the Nazis on the Witness Stand*, 2008; *Burning the Reichstag: An Investigation into the Third Reich's Enduring Mystery*, 2014; *The Nazi Menace: Hitler, Churchill, Roosevelt, Stalin, and the Road of War*, 2020.

Trecând de *Introducere* (p. 15-26), autorul a structurat cartea în opt capitole cu titluri distincte: *August și noiembrie* (p. 27-44); „*Nu-l credeți*”, *spunea adevărul* (p. 45-68); „*Mai însângerat*” și *intrigantul* (p. 69-96); *Cancelarul foamei* (p. 97-128); *Starea de urgență* (p. 129-156); *Soldatul din Boemia și jocheul gentilom* (p. 157-176); *Coordonarea* (p. 177-196); „*Trebuie să scăpăm de el*” (p. 197-220). La finalul lucrării identificăm *Notele* (p. 221-250), *Mulțumirile* (p. 251-252) și *Indexul* (p. 253-267).

Atât *Introducerea*, cât și capitolele au fost redactate plecând de la o prezentare inițială a unor evenimente de mică anvergură sau a unor relații de natură personală ale unor martori sau participanți la evenimente, acestea având un caracter preliminar. În acest mod, autorul a ales să facă trecerea la prezentările generale din fiecare capitol. Aceste relații sunt redactate în text cu caracter italic.

Lucrarea nu vine cu noutăți din punct de vedere metodologic sau informativ. Autorul a ales să readucă în discuție situația Germaniei de la Weimar plecând de la contexte multiple atât de natură internă, cât și externă, menite să explice eșecul statului constituțional de după 1918, dar și ascensiunea lui Adolf Hitler pe scena politică germană. Prin intermediul acestei lucrări se poate documenta drumul Germaniei de la democrație spre dictatură, care au fost principalii actori politici ai perioadei, dar și evenimentele cu un rol determinant asupra statului acaparat de Partidul Național-Socialist Muncitoresc din Germania (NSDAP) după 1933.

Benjamin Carter Hett a reușit să dispună într-un limbaj accesibil scurta existență a Germaniei de la Weimar și accesarea la putere a lui Hitler, punctând la finalul lucrării, în sensul prezentării unor efecte ale apariției celui de-Al Treilea Reich, a coagulării primelor mișcări de rezistență în fața politicilor NSDAP, formată din Fritz von Tschirschky și Edgar Julius Jung, grupați în jurul lui Franz von Papen. Plecând de la acțiunile acestora, Carter Hett lansează ipoteza conform căreia rezistența germană împotriva lui Hitler ar fi început încă din 1933, și nu în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, afirmând că tentativa de înlăturare a lui Hitler coordonată de colonelul Claus von Stauffenberg, din vara anului 1944, ar fi avut ca inspirație acțiunile lui von Tschirschky și ale lui Jung. Prezentarea pe larg a demersurilor celor doi este identificată în ultimul capitol, intitulat, „*Trebuie să scăpăm de el*” (p. 197-220).

Pentru o înțelegere facilă a evoluției Germaniei de la Weimar și a începutului celui de-Al Treilea Reich, lucrarea de față reprezintă un punct de plecare pentru cunoașterea perioadei interbelice, a principalilor actori politici ai perioadei, dar și pentru corelarea acestor evenimente cu cele ulterioare, cu precădere a celor ce au dus la declanșarea în 1939, a celui de-Al Doilea Război Mondial.

Mihai-Daniel BOTEZATU*

Thierry Wolton, *Reflecții despre Comunism*, traducere din limba franceză de Marieva-Cătălina Ionescu, București, Editura Humanitas, 2022, 226 p.

Thierry Wolton este jurnalist, scriitor, istoric și profesor la École Supérieure du Commerce din Paris. Principalele sale preocupări sunt istoria regimurilor comuniste, a Războiului Rece precum și influența sovietică în Occident. A publicat 13 cărți dedicate relațiilor internaționale și vieții politice franceze, fiind autorul celebrei trilogii *Un histoire mondiale du communisme. Essai d'investigation historique*, vol. 1–3 (2015–2017)². Prin cele trei lucrări ce însumează un număr de peste 3000 de pagini, probabil cea mai amplă întreprindere de acest gen, autorul explică sistemul comunist din perspectiva celor trei mari actori ai săi: *Călăii* (vol. 1), *Victimele* (vol. 2), *Complicii* (vol. 3). Bogata experiență intelectuală și publicistică, precum și numeroasele cercetări pe acest subiect, l-au ajutat pe Thierry Wolton să elaboreze eseul *Reflecții despre Comunism*. Cartea a apărut în limba franceză, cu titlul *Penser le communisme*, în anul 2021 la Editura Grasset & Fasquelle. Versiunea în limba română, de o calitate editorială foarte bună, a fost tradusă de Marieva-Cătălina Ionescu și a apărut la Editura Humanitas, un an mai târziu, grație aprecierii de care cercetătorul se bucura în România, având deja traduse nu mai puțin de 7 cărți.

Ideologia comunistă, pe care omenirea a experimentat-o în secolul al XX-lea, a devenit un domeniu predilect de cercetare. Numeroși

* Doctorand al Facultății de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

² *O istorie Mondială a comunismului. Încercare de investigație istorică*, București, Humanitas, 2018–2020.

autori, atât români cât și străini, și-au orientat analizele asupra complexității secolului sovietic, încât s-ar putea crede că subiectul este epuizat. Thierry Wolton ne avertizează că realitatea este alta. Nu avem încă răspunsuri la unele întrebări care, probabil, se află în gândurile fiecăruia dintre noi: Ce a avut special marxism-leninismul încât a fost atât de convingător în trecut și continuă să atragă și astăzi?, De unde vine ideea comunismului, de ce a sedus atâția oameni, de ce bilanțul său real se dovedește atât de greu de recunoscut?, De ce după 30 de ani de la căderea blocului sovietic din Europa comunismul rămâne inatacabil, inoxidabil?. Iată câteva întrebări la care autorul a încercat să răspundă în lucrarea de față.

Lucrarea de față debutează cu un *Cuvânt către cititorii români* prin care autorul atrage atenția asupra pericolului comunist. Violența nu e singura explicație pentru instaurarea și expansiunea unui regim totalitar, în joc fiind factori omenești ceea ce face mai greu de înțeles și de recunoscut tragediile. Mai mult, ideologia comunistă a răspuns unor așteptări reale ale mai multor categorii de oameni, iar în ciuda faptului că a dispărut ca regim din Europa nu înseamnă că doctrina a fost distrusă. După părerea istoricului, comunismul secolului al XX-lea este astăzi un mort viu atâta timp cât un sfert din populația lumii trăiește încă sub jugul unor astfel de regimuri. Volumul de față încearcă să analizeze câteva concepte cheie ale totalitarismului roșu: originea științifică, instaurarea prin intermediul violenței, expansiunea cu ajutorul ideologiei, cauzele eșecului și ereditatea intelectuală. Întrebarea cheie a cărții devine nu cum a ajuns socialismul utopic la putere ci cum s-a menținut atâta vreme.

Comunismul, așa cum a fost aplicat, nu „a căzut din cer”, ci a fost rod al unui proces istoric finalizat într-un anumit moment al evoluției societăților umane prin întrunirea anumitor condiții. Thierry Wolton pune nașterea ideii comuniste în același timp cu viața socială. El consideră că scrierile lui Platon, Toma d'Aquino, Thomas More sau Voltaire au fost printre primele care au vorbit, mai mult sau mai puțin, despre caracteristicile comuniste. În evoluția societății însă, toate au culminat cu noțiunile despre stat aduse de Revoluția Franceză din 1789, în principal, și de dictatura iacobină în particular. Revoluția a produs o ruptură evidentă între vechi și nou, între trecut și viitor în timp ce iacobinismul a împărțit lumea între bine și rău. Dacă artizanii democrației din secolul al

XIX-lea au făcut o distincție clară între putere și societate, comuniștii, asemenea iacobinilor, au creat un cult al statului luând ca pretext o voința generală pe care au confundat-o, cel mai adesea, cu primatul ideilor proprii. Autorul consideră că alegerea naționalistă făcută de toate regimurile comuniste de mai târziu nu a fost niciodată o deviație de la marxism-leninism sau o trădare a principiilor internaționaliste, ci o nevoie și o necesitate politică pentru țările cucerite.

Evoluționismul darwinist și apariția societăților industriale au reprezentat chintesența judecăților lui Marx și Engels. Inspirat de teoria lui Darwin, Marx a oferit propriei teorii statutul de știință, considerând că înțelegea trecutul și prevedea viitorul. Însă problema nu a reprezentat-o știința în sine, cât credința în știință. În spatele justificării științifice s-au regăsit marile categorii care stau la baza majorității religiilor: „infernul prezentului” (exploatarea capitalistă), „agentul salvator” (clasa muncitoare), „pământul făgăduit” (comunismul). Religia marxistă, seculară s-a sprijinit pe principiul unei căi ineluctabile, având certitudinea că are dreptate și pretenția că știa deznodământul. Ca să fie adoptată, omul trebuia să creadă în ea fără limite. Tocmai aceste certitudini au anunțat „dictatura adevărului” pe care toate partidele comuniste din lume aveau să o practice mai apoi. După Wolton, marxism-leninismul de mai târziu s-a substituit credinței în dumnezei. Marxismul era credință pentru că a fost mai întâi știință, iar partidul a devenit biserica ce și-a organizat propriul cult, comunismul. Odată ce Dumnezeu a fost înlocuit cu partidul-stat, mecanismele de supunere verificate în relația de secole dintre puterea temporală și cea spirituală au putut fi valorificate. A fost vorba așadar despre continuitate, nu despre ruptură. Creștinismul a fost la rândul lui o revoluție. Urmându-i, comunismul și-a însușit moștenirea lui.

Thierry Wolton, asemenea altor autori care s-au orientat spre originile comunismului, face o distincție clară între marxism și leninism chiar dacă al doilea își are originea în primul. Deși binele comun le-a servit bolșevicilor ca justificare a luptei, rezultatul revoluției nu a avut nimic de a face pentru ei cu conștiința maselor. Distrugerea totală a statului era de ajuns pentru a-și atinge obiectivul. Acest anarhism violent a dus la bolșevism. Dovada este că toate regimurile inspirate din marxism-leninism s-au născut din violență, astfel explicându-se folosirea

terorii, comună tuturor. După Wolton, prin violență se inaugura o practică politică specifică partidelor-stat, unică în istoria societăților umane; un război civil permanent împotriva propriului popor. Având drept resort ideea unui trai mai bun pentru categoriile defavorizate, violența impusă nu a fost condamnată, explicându-se astfel, odată în plus, adeziunea maselor. Manipulând cu mare tact ura pentru dușmanul de clasă și iubirea pentru tovarășul de partid, comunismul i-a oferit doctrinei mobilul acțiunii militantului, condiționându-l politic și moral. Succesul ideologiei comuniste se explică și prin adeziunea pe care a avut-o în rândul intelectualilor, care au găsit în marxism-leninism visul de a cuceri puterea prin cunoaștere. În ciuda acestor idealuri, doctrina a ajuns la putere numai în țările unde a reușit să satisfacă o nevoie. Anume aspirația spre modernitate a unei elite frustrate de o stare de subdezvoltare cronică. În țările în cauză marxismul a fost perceput de intelectualii revoluționari ca drumul cel mai scurt pentru a recupera întârzierea față de țările capitaliste oferindu-le impresia că ei sunt chemați să o realizeze. Promisiune a unui viitor mai bun, utopia comunistă le-a oferit intelectualilor mijlocul de a da uitării presupusa lor responsabilitate pentru eșecul regimurilor din trecut. Astfel, aceștia au devenit pentru religia seculară comunistă ceea ce erau preoții pentru religia tradițională, interpreții și totodată slujitorii unei voințe supreme. Faptul că s-a lăsat pus la stâlpul infamiei, pentru a-și dobândi dreptul de slujitor al revoluției, a ținut loc, pentru el, de mântuire. Acest proces de culpabilizare/deculpabilizare a stat la baza succesului comunismului în mediile intelectuale.

Cartea demască plasarea marxism-leninismului pe terenul democrației, nu în privința luptei pentru libertate, ci în căutarea egalității care a devenit o cauză sfântă. Regimurile comuniste, făcând confuzie între cele două concepte, au creat ideea de bunăstare a întregului popor, de egalitate. După căderea regimului trecerea de la comunism la capitalism a fost un șoc, inegalitățile nefăcând decât să întunece percepțiile și să accentueze resentimentele. Ulterior, apariția fascismelor și a nazismului a fost o șansă nesperată. Ambele au oferit o imunitate morală doctrinei comuniste, care s-a autoînstituit protector în fața răului.

Thierry Wolton consideră că omenirea ar trebui să se raporteze la comunism în mai multe moduri, în funcție de cum s-a construit memoria

sa, denaturată de speranțele pe care le-a prilejuit. El face o paralelă între cei care au trăit consecințele sistemului (estul Europei) și cei care l-au idealizat (vestul Europei), astfel explicându-se de ce în postcomunism nu există un bilanț al victimelor. Cei dintâi nu vor să vorbească din pudoare iar cei din urmă nu ascultă fiindcă au conștiința încărcată. Practic, istoricul francez pune victimele, dar și melancolia de după căderea comunismului, și în responsabilitatea democrațiilor occidentale care au rămas impasibile, fie din apreciere fie din neștiință.

Cartea lui Thierry Wolton este una de concluzii asupra destinului comunismului. Autorul ne reamintește, odată în plus, cum a luat ființă doctrina lui Marx, cum a fost recepționată de Lenin și mai ales prin ce modalități au ajuns la putere regimurile dictatoriale. Și-a folosit întreaga experiență în cercetarea comunismului, încercând să explice tainele ideologiei, expansiunea și succesul avut chiar și după dispariția regimului din Europa. Luând în considerare această din urmă afirmație, autorul ne avertizează că, în Europa, în ciuda aparentelor democrații, ideologia comunistă nu a murit. Chiar dacă doctrina nu va mai lua formele pe care le cunoaștem, nemaivând pârghiile necesare, ea va dăinui în continuare prin intermediul ideilor populiste care răspund în multe privințe celor mai ascunse aspirații ale oamenilor. Avertizarea istoricului francez, că populismul este ideologia neomarxistă a zilelor noastre, merită avută în vedere.

Daniel CHIRIAC*

Stefano Bottoni, *Lungul drum spre Occident. O istorie postbelică a Europei de Est*, traducere de Ana Maria Gruia, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2021, 360 p.

În ce măsură mai poate surprinde o carte care dezbate tema Europei de Est în ultimii 70 de ani este o interogație care s-ar putea desprinde la un prim contact cu această lucrare a lui Stefano Bottoni. Demn de remarcat este intervalul de timp supus reflecției de către autor. Perioada post-comunistă depășește condiția unui epilog, precum întâlnim în multe lucrări de profil, fiind tratată ca parte integrantă a

* Doctorand al Facultății de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

narațiunii, fapt argumentat și de volumul de informații care ocupă o treime din carte. Capacitatea de sinteză a cărții profesorului Bottoni este dovedită de maniera în care a reușit să distileze istoria unei regiuni enorme, din cea de-a doua jumătate a secolului trecut și până în prezent. Încă din *Introducerea lucrării*, autorul consideră Europa Răsăriteană drept o regiune politică creată odată cu cel de-al Doilea Război Mondial (p. 13), liniile sub care își ghidează studiul vizând blocul politico-militar sovietic drept factorul care a determinat crearea Europei de Est ca realitate geo-politică (p. 16).

Sfera de interes a lui Stefano Bottoni nu se limitează doar la analiza critică a delimitării politice și istorice a regiunii, o atenție deosebită fiind acordată cauzelor primare ale stagnării economice și sociale a Europei de Est, cât și relației antitetice dintre logica statului-națiune și caracterul multiethnic al regiunii.

Stefano Bottoni poate fi considerat un fin cunoscător al regiunii răsăritene, atât prin studiile publicate, cât și activitatea desfășurată, fiind bursier la Zentrum für Zeithistorische Forschung din Potsdam și la „Imre Kertész” Kolleg din Jena, între 2009 și 2019, ocupând funcția cercetător la Institutul de Istorie în cadrul Centrului de Cercetări în domeniul Științelor Umaniste din cadrul Academiei Ungare de Științe, în prezent fiind conferențiar la Universitatea din Florența, Italia. Bogata activitate academică s-a reflectat și într-o serie de studii ce pun în prim-plan istoria socială și politică a Europei de Est în timpul regimurilor socialiste, în ultimul timp acordând o atenție sporită cercetării politicilor naționale ale României față de minoritatea maghiară în anii 1950-1960, conturate într-o carte tradusă de Editura Humanitas³.

Autorul propune o monografie a Europei de Est, sintetizând cronologic unele aspecte ale punctelor de cotitură din istoria politică, intitulând capitolele lucrării după cum urmează: *Pe tărâm sovietic (1944–1948)*, *Teroare și dezgheț (1949–1955)*, *Crizele politice și consolidarea socială (1956–1972)*, *Declinul și dispariția blocului sovietic (1973–1991)*, *Întoarcerea la Europa? Galaxia post-comunistă, Europa de Est astăzi. Periferie vestică sau zonă-tampon?.* Demersul științific întreprins de cercetătorul italian

³ *Moștenirea lui Stalin în România. Regiunea Autonomă Maghiară 1952-1960*, București, Humanitas, 2021.

prefațază mai curând acțiunile guvernelor și ale elitelor politice, în timp ce experiențele de zi cu zi ale oamenilor obișnuiți sunt tratate lacunar. De altfel, observăm o concentrare predilectă asupra istoriei politice și a politicii economice, fapt ce se identifică cu interpretarea generală a autorului cu privire la regimurile comuniste din Europa de Est, conturate drept forțe represive preocupate, mai înainte de toate, de menținerea puterii.

Forma adaptată a titlului cărții tradus în limba română, *Lungul drum spre Occident*, evocă una dintre concluziile generale ale lucrării, conform căreia majoritatea est-europenilor nu au investit în socialism, cât au privit expectativ către momentul favorabil în care se creau premisele alăturării Occidentului. Acest parcurs anevoios al Europei de Est către o nouă etapă, considerată a fi una luminoasă, este oglindită și de coperta cărții, care cuprinde un coridor dintr-o închisoare la capătul căruia se află o poartă, lăsată în mod tentant deschisă, și care asigură trecerea către libertatea reprezentată de lumină.

Începând cu cel de-al cincilea capitol, Bottoni propune o privire mai detaliată asupra post-comunismului, tratat cu preponderență în celelalte analize drept un epilog inevitabil. În această etapă, autorul își propune să stabilească în ce măsură prăbușirea blocului sovietic a dat naștere la tensiuni latente în Europa de Est. De altfel, Bottoni susține că această cădere a regimurilor comuniste în Europa „a determinat o neașteptată renaștere etnică” (p. 226), element care a stat la baza rivalităților de acest tip din spațiul est-european. Totodată, această nouă etapă încununată de o firavă democrație nu a putut reduce decalajul față de Occident, tot mai redundant din perspectiva economică.

Ultimul capitol propune o imagine asupra provocărilor actuale ale regiunii, dar și tergiversarea adoptării unor măsuri, fapt ce are repercusiuni fundamentale pe întreg continentul. Europa de Est se confruntă în istoria recentă cu instabilitatea demografică generată mai ales de emigrarea forței de muncă calificate, fapt cu atât mai evident în cadrul unor state precum România și Republica Moldova, cât și înregistrarea unor minime istorice privind sporul natural, finalmente fiind evidențiate și deficiențele statelor în procesul de integrare socială a minorității rome. Sunt problemele cele mai urgente care necesită atenția statelor est-europene. Cât privește declinul populației est-europene, autorul

propune o preluare a soluțiilor occidentale, susținând soluționarea crizei demografice prin „importul de imigranți non-europeni” (p. 291).

Odată cu parcurgerea acestui punct final al cărții avem posibilitatea de a stabili și publicul țintă căruia i se adresează textul. Stefano Bottoni a publicat lucrarea în limba engleză în anul 2017, fiind prea densă și complicată pentru o audiență obișnuită. Pentru a valorifica pe deplin bagajul informațional oferit de autor sunt necesare unele cunoștințe minimale din partea cititorului. Volumul *Lungul drum spre Occident* se adresează preponderent studenților și cercetătorilor interesați de un chestionar recent al trecutului est-european. În contextul efectuării traducerii din anul 2021 de către Ana Maria Gruia, autorul a profitat pentru a realiza o actualizare a „datelor economice și demografice, pentru a corecta câteva erori factuale și de tipar, dar și pentru a adăuga unele evenimente și citate noi” (p. 9). Cartea este o reușită solidă, a unui istoric important al Europei de Est.

Andrei-Mihai RÎPANU*

Sergiu Musteață, *Anul 1918 în emisiunile Europei Libere (1955-1991)*, Chișinău, Editura Arc, 2018, 435 p.

Volumul de față este unul pe cât de inedit pe atât de provocator. Evenimentul astral al României, Marea Unire din 1918, și postul de Radio Europa Liberă sunt două piese dintr-un desfășurător cronologic ale cărui concluzii erau prezentate unilateral. Modul în care, succesiv, istoricii și autoritățile regimului totalitar s-au raportat la evenimentele anului 1918 era oarecum cunoscut. Studiile de profil au lămurit multe dintre avatarurile istoriografiei din perioada comunistă, în privința abordării unirii anului 1918, începând cu Roller și terminând cu istoricii oficiali care au gravitat în jurul familiei Ceaușescu. Le-au fost demascate ideologia și interesele în raport cu comunitatea internațională sau cu defuncta URSS. În schimb, o imagine asupra istoricilor români din străinătate, ai perioadei 1950-1990, și perspectiva unora dintre actorii momentelor anului 1918 sau a martorilor interbelici, care au avut șansa supraviețuirii în afara lagărului comunist, lipseau tabloului de ansamblu. Antologia

* Doctorand al Facultății de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

reunită de istoricul Sergiu Musteață suplinește această lacună și ne arată o secvență a exilului românesc, în etapa raportării la Marea Unire și la semnificațiile sale.

Deși a instituit o cultură orală, emisiunile postului de radio Europa Liberă⁴ constituie o referință obligatorie pentru înțelegerea atmosferei acelor ani. Ascultate în regim clandestin, temele abordate la microfonul postului radiografiau închiderea din lagărul comunist și, mai ales, ofereau o alternativă inventarului limitat și ideologizat al subiectelor interne. A fi „agent al Europei Libere”, deci un agitator împotriva ordinii publice, era de obicei acuzația lansată împotriva intelectualilor care încă credeau în spiritul democratic. Cu atât mai mult sunt importante accentele postului asupra unor teme interbelice, cu cât discutarea acestora era interzisă în România lui Dej sau Ceaușescu.

Sergiu Musteață este unul dintre cei mai prolifici istorici ai Republicii Moldova și ai României. Ajungând la vârsta maturității profesionale, în portofoliul său se numără numeroase volume a căror tematică a completat formația inițială, cea de arheolog medievist⁵. Evoluția și legislația patrimoniului⁶, istoria învățământului⁷, anii terorii staliniste în Basarabia⁸, istoria Chișinăului⁹ sau manualele școlare stau

⁴ Postul de Radio Europa Liberă a avut prima emisiune pe 4 iulie 1950, fiind destinat țărilor central și est-europene aflate sub ocupația sovietică; Radio Liberty s-a înființat în anul 1951, fiind destinat publicului din republicile URSS. În anul 1976, cele două se unesc, postul fiind cunoscut sub sigla RFE/RL (*Introducere*, p. 9).

⁵ S. Musteață, *Populația spațiului pruto-nistean în secolele VIII-IX*, Monografia ANTIM I, Chișinău, Editura Pontos, 2005.

⁶ S. Musteață, (editor), *Protecția juridică a patrimoniului arheologic. Culegere de acte normative și convenții internaționale*, Chișinău, Editura Ruxanda, 2010; S. Musteață, *Protecția patrimoniului arheologic. Studiu comparativ: legislația Republicii Moldova și Statelor Unite ale Americii*, Monografia ANTIM IV, Chișinău, Editura Pontos, 2008.

⁷ S. Musteață, *Educația istorică între discursul politic și identitar în Republica Moldova*, Chișinău, Editura Pontos, 2010.

⁸ S. Musteață, I. Cașu, (editori), *Fără termen de prescripție. Aspecte ale investigației crimelor comunismului în Europa*, Chișinău, Editura Cartier, Colecția Cartier istoric, 2011.

mărturie eforturilor sale de a-și onora deopotrivă magiștrii de pe ambele maluri ale Prutului dar și spațiile formatoare. În afara României, bursele din SUA¹⁰ și Germania, cele mai consistente ca perioadă, pe lângă cele din Ungaria, Grecia sau Suedia i-au asigurat lui Sergiu Musteață șansa unei documentări solide și, mai ales, a unei alte abordări metodologice, confirmată de numeroasele studii publicate în revistele sau volumele colective din străinătate.

Nu i-au fost străine nici sarcinile administrative sau cele din registrul civic, asumând plenar unele dintre convulsiile care au marcat ultimele două decenii ale istoriei Republicii Moldova. Sergiu Musteață a fost decan al Facultății de Istorie-Geografie din cadrul Universității Pedagogice „Ion Creangă” din Chișinău, director al Institutului de Istorie din capitala Republicii Moldova, reprezentantul ei în forurile internaționale privind patrimoniul¹¹, a fost membru în Comisia de istorici care a analizat regimul dictaturii sovietice, dar și expert în educație și comisiile de lucru ministeriale ale Basarabiei, fondator și președinte al Asociației tinerilor istorici din Republica Moldova (ANTIM)¹², și deopotrivă inițiator al manifestărilor *Identitățile Chișinăului*, în urma cărora a coordonat cele șapte volume apărute. Probabil, aria preocupărilor domniei sale este una mai largă, dar enumerarea aceasta are darul de a contura doar dinamismul istoricului și vocația sa de ctitor al unor proiecte solide, de durată, în spațiul cultural și istoriografic de peste Prut. Recent, domnul Musteață a primit invitația a fi parte a corpului didactic al

⁹ Începând cu anul 2011, alături de domnul Alexandru Corduneanu, este editorul seriei „Identitățile Chișinăului”, care însumează astăzi șapte volume despre istoria orașului.

¹⁰ A fost bursier Fulbright sau al Institutului pentru o Societate Deschisă în SUA, la Universitățile Maryland, respectiv Berkeley și Stanford.

¹¹ Membru al ICOMOS-Moldova din anul 2009, începând din anul 2015 este directorul pentru Basarabia al instituției ONU privind protejarea patrimoniului.

¹² În această calitate a asumat provocatoare sarcini editoriale, fiind editorul revistelor *Analele ANTIM* și *Plural*, în timp ce seria *Monografii ANTIM*, pe care o coordonează și în care a publicat unele din propriile cărți, numără 15 contribuții monografice, în timp ce seria *Documente necunoscute* înregistrează 12 astfel de volume.

Universității Valahia din Târgoviște, acolo unde asumă sarcinile îndrumării tezelor de doctorat din domeniul istoriei învățământului sau al arheologiei medievale. La toate acestea, trebuie adăugate zecile de volume și sutele de articole și intervenții, care-i rezumă imensul travaliu din ultimele aproape trei decenii. Mereu „pe drum”, domnul Sergiu Musteață este o prezență constantă a centrelor istoriografice ale ambelor maluri ale Prutului și un istoric apreciat de catedrele de istorie ale universităților europene sau nord-americane, care studiază spațiul românesc și est-răsăritean.

Volumul de față se înscrie într-o serie mai largă, inaugurată de domnul Musteață începând anul 2013, odată cu derularea proiectului „Pe urmele Europei Libere”, proiect susținut de către Institutul pentru o Societate Deschisă, în urma căruia istoricul a putut consulta arhiva fostului post de Radio, aflată la Hoover Institution Library/Archive de la Universitatea din Stanford, SUA. O altă parte a arhivei, cea legată de munca de cercetare derulată sub egida Radio Europa Liberă se află la Budapesta, la Open Society Archives. La Hoover Institution se regăsesc transcriptele emisiunilor difuzate pe post, începând cu anul 1945 și terminând cu anul 1995, momentul mutării sediului la Praga. Nota distinctivă a profilului radioului era aceea că emisiunile erau înregistrate, textul intervențiilor fiind aprobat anterior de către directorii de emisie. Diriguitorii postului din SUA se asigurau astfel că nu se putea naște un conflict diplomatic. În cele două instituții care gestionează mărturiile audio sau scrise se păstrează o arhivă incompletă, lipsind nu doar textul emisiunilor din perioada 1961-1973, dar și serii întregi din emisiunile „Political Program”, „Comunist World” sau „Panorama” (*Introducere*, p. 10). În secvența Radio Europa Liberă păstrată la Universitatea din Stanford, sunt teaurizate inclusiv benzile radiofonice cu înregistrările emisiunilor. Astăzi, acestea sunt în curs de digitalizare și, cel mai probabil, vor putea fi introduse în circuitul științific.

Pe lângă cele două arhive, Sergiu Musteață a avut șansa să consulte arhivele particulare ale unora dintre foștii angajați ai postului, atât în colecțiile private ale acestora cât și în biblioteci publice. Arhiva de la Hoover Institution a fost o sursă de valorificat extrem de prețioasă. Astfel încât scopul inițial s-a lărgit cu teme care au depășit spațiul Basarabiei, subiectele despre Paul Goma la Europa Liberă sau profilul

jurnalistului basarabean Efim Crimerman s-au conturat în timp, ilustrându-se ulterior în volume consistente¹³.

La sărbătorirea Centenarului, cred că nu a surprins faptul că istoricul Sergiu Musteață a editat un volum cu transcriptul emisiunilor despre anul 1918 în grila de programe ale postului. Valoarea de document a volumului este datorată contextului în care au avut loc acele emisiuni. Nu sunt doar simple intervenții radiofonice ci, așa cum a explicat istoricul în *Introducere* și în intervențiile ulterioare pe marginea volumului, valoarea acestora este datorată realității imediate în care s-au produs: „sărbătoarea Unirii în diaspora s-a transformat nu odată în manifestații anticomuniste de protest în fața ambasadelor României sau URSS din marile capitale ale Occidentului”. Faptul că istorici importanți, ca George Ciorănescu, Adolf Armbruster sau Vlad Georgescu, dar și unii dintre foștii membri ai Sfatului Țării, cazul Anton Crihan, sunt consemnați în luările de poziție sau în interpretările asupra momentului oferă cărții o valoare aparte. Era comentat, cu acribie uneori, modul în care, în țară, istoricii se raportau la Mare Unire; de exemplu, în 1959, era analizat un studiu a lui Andrei Oțetea, care trecuse sub tăcere unirea Bucovinei și Basarabiei (p. 21). Subiectul anului 1918 a fost „atacat” în majoritatea emisiunilor, cu o frecvență anuală, nu doar în cele cu tentă istorică, precum „Istoria României”, sau „Perspective istorice”, emisiuni demarate odată cu mijlocul anilor '70 (p. 10). La fel cum arhiva pierdută a 13 ani de emisie, pentru perioada 1961-1973, pune pe orice cititor într-o stare de așteptare, frânturi rămase în unele arhive private poate vor suplini acest vid de documentare.

Într-un solid studiu introductiv (p. 9-60), istoricul propune o primă radiografie a materialului documentar prezentat în paginile volumului. Sunt editate 96 de emisiuni, din care 26 pentru perioada 1955-1960, și 72 din etapa 1974-1991. Abordarea anului 1918 în emisiunile postului poate fi împărțită în trei mari secvențe cronologice. O ideologie a raportării la însemnătatea Marii Uniri s-a impus contextual la microfonul de la Munchen sau Praga, sediile succesive ale RFE/RL. Anii 1950-1960 sunt cei în care accentele au fost cele mai percutante, în care

¹³ Sergiu Musteață, *Basarabeanul bruiat de KGB. La microfonul Europei Libere - Efim Crimerman, 1981-1990*, Chișinău, Editura Arc, 2017, 2 vol.

atât jurnaliștii cât și membrii exilului românesc denunțau desfășurările instituite de finalul războiului, solicitând reîntregirea României. Perioada anilor 1970-1980 este marcată de dezbaterile privind impunerea acordurilor de la Helsinki și de o diminuare a interesului pentru subiectul Marii Uniri. După anul 1985, istoricul a documentat o revenire în scenă a temei, pe fondul deschiderii operate de regimul Gorbaciov față de drepturile individuale și ale comunităților naționale din fosta URSS.

Este o secvență a activității departamentului românesc a postului de radio Europa Liberă, abordând teme ale istoriei care nu se puteau discuta în România comunistă. S-a reușit, în felul acesta, să fie menținută trează conștiința libertății și speranța unui viitor democratic pentru un public prizonier în lagărul comunist. Avem în față un volum de documente radiofonice, care a devenit un instrument indispensabil oricărei recuperări istoriografice a sărbătorii Marii Uniri.

Cătălin BOTOȘINEANU*

Cornel-Constantin Ilie, *Un tablou pentru tovarășu`. Pictura, Ceaușescu și cultul personalității*, cu fotografii de Marius Amariei, Onești, Magic Print, 2018, 219 p.

Pictura și cultul personalității se prezintă într-o relație cu totul deosebită sub regimurile totalitare, cu atât mai mult în comunismul românesc. Fără a ne propune o analiză aprofundată asupra acestei debateri, evocăm însă perspectiva criticului de artă și filozof francez Laurent Devèze cu privire la relația dintre cultul personalității lui Nicolae Ceaușescu și produsele artistice, conturând pentru cazul românesc prezența unei obsesii a autoportretului¹⁴. Picturile realizate în baza comenzilor cuprindeau o imagine comună, a *Conducătorului*, singurele particularități rezumându-se doar la numele artistului care l-a imortalizat sau a stilului de creație. De altfel, Laurent Devèze considera că „Pictorul avea dreptul să fie chiar și cubist, din moment ce tabloul său l-ar fi reprezentat pe Conducător coborînd scările”, fapt care avea să fie

* Arhivist, dr., Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale.

¹⁴ Laurent Deveze, „Ceausescu ou l'art du portrait: essai sur l'art officiel roumain, 1965-1989”, în *Sources. Travaux historiques*, no. 20, 1989, p. 79.

întărit la mai bine de un deceniu de către pictorul Eugen Palade, care rememora primirea unei comenzi însoțite de libertatea oferită de îndemnul: „Să fie cum vreți!”¹⁵.

De ce ne-am oprit asupra acestui caz și prin ce se diferențiază lucrarea de față în raport cu alte cercetări sunt interogații la care ne propunem să oferim un răspuns. În primul rând, cazul imaginilor lui Ceaușescu este unul de-a dreptul remarcabil, sub raport cantitativ, dar și a modului în care acestea „contribuie” la semantica cultului personalității liderilor statelor blocului comunist. După Stalin, dictatorul român a făcut subiectul celor mai multe creații artistice. Pentru a descrie cât mai cuprinzător această ipostază vom apela la termenul utilizat de Adrian Cioroianu, și anume „videologie”, definit drept „ideologia ce tinde, gradual, dar inexorabil, să se rezume la exhibarea unei singure efigii, la etalarea unui singur portret”¹⁶. Volumul de față evocă portretele omagiale impregnate de un conținut ideologic caracterizat de un set restrâns de clișee plastice.

În *Argument*, Cornel-Constantin Ilie, istoric și muzeograf la Muzeul Național de Istorie al României, introduce cititorul în pleiada de tablouri și oferă o perspectivă generală asupra artiștilor și a creației plastice din perioada ceaușistă. Din analiza acestor produse omagiale, acesta identifică câteva „linii directoare”. Pornind de la practica de „întinerire” a personajelor, care contrastează cursului normal al vieții, până la cadrul tipic în care este surprins cuplul prezidențial, subiectul conducătorului în cadrul vizitelor de lucru constituie o temă predilectă și la îndemâna artiștilor plastici datorită bogatului material fotografic. La finele secțiunii, autorul evocă baza documentară, dar și locul unde se află depozitate lucrările, acestea făcând de fapt parte din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României (MNIR). Cât privește proveniența „operelor”, acestea au rezultat în urma expozițiilor omagiale dedicate cuplului dictatorial la aniversările rotunde, dintre care

¹⁵ Adrian Cioroianu, „<Videologia> lui Nicolae Ceaușescu. Conducătorul și obsesia autoportretului”, în Ruxandra Cesereanu (coord.), *Comunism și represiune în România. Istoria tematică a unui fratricid național*, București, Editura Polirom, 2006, p. 254.

¹⁶ *Ibidem*.

individualizăm expoziția „Dovezi ale dragostei, înaltei stime și profunde prețuiri de care se bucură tovarășul Nicolae Ceaușescu și tovarășa Elena Ceaușescu, ale amplelor relații de prietenie și colaborare dintre poporul român și popoarele altor țări”, din 23 ianuarie 1978, care a ocupat nu mai puțin de zece săli, întinse pe 2.500 mp.

Volumul de față prezintă un mare avantaj fiind unul color, filele sale înglobând un periplu prin istoria artei plastice românești din „Epoca de Aur”. Nu e de mirare faptul că vom identifica nume cu rezonanță din arta plastică a secolului trecut, printre autorii acestor portrete omagiale distingem pe Dan Hatmanu, Sabin Bălașa, Corneliu Brudașcu, C.I. Lefter, Ion Țărâlungă, Vasile Pop Negreșteanu, Constantin Piliuță, dar și mulți alții. Dată fiind dimensiunea acestui fenomen, dar și beneficiile financiare pe care aceste comenzi le generau, ne este foarte greu să numim un artist plastic important care să se fi dezis de la asemenea comenzi.

Inițiativa lui Cornel-Constantin Ilie se distinge în raport cu celelalte demersuri axate pe arta omagială în perioada lui Nicolae Ceaușescu, îmbinând armonios latura vizuală cu explicațiile tehnice și contextuale ale fiecărei lucrări, fiind inserat și un subtil umor al autorului care însă nu perturbă rigoarea documentară. Datele tehnice facilitate de un spectru vizual asigurat de fotografiile realizate de către Marius Amariei, calitatea foarte bună a imprimării și a hârtiei fiind și un rezultat al editării sub patronajul MNIR.

Demersul artiștilor din „Epoca de Aur” a fost cu atât mai dificil de realizat dacă ținem cont că Nicolae și Elena Ceaușescu nu au stat niciodată să pozeze. Din cauza aceasta, fotografiile de epocă ocupă un rol fundamental în munca artiștilor, fapt pentru care multiple scene îi simbolizează pe cei doi conducători comuniști înconjurați de copii, de muncitori sau uzine falnice, în fapt acestea fiind inspirate din instantaneele fotografice din timpul vizitelor de lucru.

Volumul *Un tablou pentru tovarășu`. Pictura, Ceaușescu și cultul personalității* cuprinde un periplu asupra artei omagiale ceaușiste. Autorul nu s-a limitat doar la artiștii plastici profesioniști, ci a integrat și pleiada de artiști amatori, produsele creației lor atingând în multe cazuri limitele ridicolului. Înfățișarea cuplului prezidențial oferea garanția unei validări publice, respingerea sau ignorarea de către oficialități a actului creator putând determina o marginalizare a artistului amator.

Volumul de față propune o perspectivă mai curând vizuală a artei omagiale în timpul regimului ceaușist, reușind să faciliteze accesul publicului larg la un tezaur iconografic și documentar al Muzeului Național de Istorie a României. Completările tehnice și contextuale întreprinse de autor deschid noi perspective în aprofundarea subiectului artei omagiale și a efectului produs în cadrul cultului personalității. De altfel, fostul Muzeu de Istorie al R.S.R. a ocupat un loc de seamă în mecanismul cultului personalității cuplului prezidențial, cei doi raportându-se la acest edificiu drept „Muzeul Nostru”, fapt întărit și de cele peste 10.000 de obiecte expuse de-a lungul timpului.

Autorul și-a propus să readucă în prim planul istoriografic un fond trecut în uitare după anul 1989, în care vedem că cei mai importanți artiști plastici care au activat în perioada regimului comunist nu s-au dezis de comenzile venite din zona puterii. Acest lucru, chiar dacă se supuneau riscului unor acuze legate de compromisul la care recurgeau. Cunoscut istoric al patrimoniului în secolul al XX-lea, Cornel-Constantin Ilie nu realizează în acest volum un proces de intenție, nici măcar nu-și propune o analiză stilistică a picturilor. Principala miză a cărții a fost reprezentată de valorificarea unui tezaur imagistic, ca parte integrată a cultului personalității, constituindu-se astfel într-o reușită și un instrument de lucru indispensabil tuturor celor care cercetează avaturile epocii Ceaușescu.

Andrei-Mihai RÎPANU*

Parschalis Pechlivanis, *America and Romania in the Cold War: A Differentiated Détente, 1969-80*, London and New York, Routledge, 2019, 200 + xii p.

Cartea lui Parschalis Pechlivanis, *America și România în Războiul Rece: o politică de destindere aparte, 1969-80*, reprezintă o apariție editorială importantă pentru studiul relațiilor dintre România și Statele Unite ale Americii din perioada Războiului Rece, dat fiind numărul destul de redus de volume publicate în străinătate care analizează relațiile româno-americane în intervalul de timp dintre încheierea celui de-al

* Doctorand al Facultății de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Doilea Război Mondial și prăbușirea comunismului în Europa de Est și Uniunea Sovietică.

Volumul este structurat în 6 capitole (1 – *Richard Nixon in Romania/Richard Nixon în România*, 2 – *Romania looks further west/România privește mai mult spre vest*, 3 – *From Nixon to Ford/De la Nixon la Ford*, 4 – *Gerald Ford and US-Romanian relations/Gerald Ford și relațiile americano-române*, 5 – *Jimmy Carter's foreign policy and Eastern Europe/Politica externă a lui Jimmy Carter și Europa de Est*, 6 – *Jimmy Carter and US-Romanian relations/Jimmy Carter și relațiile americano-române*), la care se adaugă o *Introducere* și *Concluzii*, acoperind perioada 1969 – 1980 când la conducerea Statelor Unite ale Americii s-au succedat trei președinți: Richard Nixon, Gerald Ford și Jimmy Carter.

După cum afirmă autorul în *Introducere*, „scopul acestei cărți este de a contribui la studiul unui anumit aspect al politicii externe americane în Europa de Est, și anume politica de «diferențiere» așa cum a fost implementată de administrațiile Nixon, Ford și Carter”. Drept studiu de caz, dintre țările Europei de Est a fost aleasă România. Motivația alegerii rezidă în intenția lui Pechlivanis de a arăta că politica externă a Statelor Unite ale Americii din timpul Războiului Rece a fost mult mai nuanțată, în ciuda percepției generale de confruntare dintre Vest și Est din acea perioadă.

Totodată, perioada avută în vedere, 1969–1980, ca de altfel și subtitlul lucrării, *A Differentiated Détente (O politică de destindere aparte)*, nu au fost alese întâmplător. Intervalul 1969-1979 este cunoscut în istoriografia Războiului Rece drept o perioadă de destindere – *détente*– în relațiile dintre Statele Unite ale Americii și Uniunea Sovietică. Această destindere a început în 1969, odată cu venirea la Casa Albă a administrației Nixon și demararea negocierilor americano-sovietice pentru încheierea Tratatului privind Limitarea Armelor Strategice (SALT – Strategic Arms Limitation Talks/Treaty) și s-a încheiat în 1979 ca urmare a invaziei Afganistanului de către Uniunea Sovietică. Perioadei de destindere americano-sovietice îi corespunde o perioadă de destindere în relațiile americano-române în intervalul 1969-1980 cu o serie de caracteristici aparte care, cel mai probabil, l-au inspirat pe autorul lucrării în utilizarea sintagmei „differentiated détente” (destindere aparte).

Primul capitol al volumului prezintă vizita președintelui Richard Nixon la București în august 1969, moment care marchează atât începutul relațiilor speciale de apropiere dintre Statele Unite ale Americii și România, cât și lansarea politicii americane de „destindere aparte” față de țările Europei de Est dintre care România a fost aleasă drept stat-test pentru această nouă abordare în politica externă americană. Al doilea capitol se concentrează asupra dezvoltării relațiilor americano-române în timpul primului mandat al președintelui Nixon. O atenție deosebită este acordată relațiilor economice și schimburilor comerciale dintre cele două țări, inclusiv dorinței României de a deveni membră a Băncii Mondiale, a Fondului Monetar Internațional și de a obține Clauza Națiunii celei mai Favorizate. Momentul de apogeu al relațiilor româno-americane din această perioadă îl reprezintă prima vizită oficială a liderului român Nicolae Ceaușescu la Washington, în octombrie 1970. Al treilea capitol descrie modul în care noua administrație americană a președintelui Ford a reușit să continue politica de destindere a precedentei administrații Nixon și să o acomodeze cu principalele două amenințări: amendamentul Jackson-Vanik privind clauza de emigrare și opoziția internă puternică față de participarea SUA la Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa de la Helsinki. Al patrulea capitol se concentrează asupra negocierilor și obținerii de către România a Clauzei Națiunii celei mai Favorizate și acceptării implicite de către autoritățile de la București a conectării dezvoltării schimburilor comerciale dintre cele două țări cu clauza de emigrare instituită prin amendamentul Jackson-Vanik. Al cincilea capitol analizează politica externă a administrației Carter în raport cu țările Europei de Est reliefând continuitatea doctrinei de „diferențiere”, dar și apariția unor elemente de noutate cel mai important fiind chestiunea drepturilor omului. Al șaselea capitol descrie succint relațiile româno-americane din timpul administrației Carter, reliefând dilema acomodării respectării drepturilor omului, obiectiv asumat personal de către președintele american, cu interesele strategice americane din cadrul politicii de „destindere aparte” în raport cu România.

La finalul cărții, în partea de *Concluzii*, autorul realizează o evaluare a politicii de „destindere aparte” desfășurată în cadrul temporal 1969-1980 de Statele Unite ale Americii în relațiile cu România. Din

punctul nostru de vedere, cea mai importantă concluzie este următoarea: politica de „destindere aparte” urmărită de Statele Unite ale Americii în raport cu România nu a afectat în mod considerabil destinderea din relațiile americano-sovietice care a reprezentat o prioritate atât pentru Washington, cât și pentru Moscova în perioada 1969-1979. Pechlivanis subliniază că „administrațiile americane respective din anii șaptezeci, prin politica lor de diferențiere, și-au propus să le clarifice omologilor sovietici că destinderea lor, deși o prioritate, nu exclude o relație mai amplă cu restul regimurilor comuniste pe baze individuale și nu ca auxiliari ai Moscovei. Cazul României fiind exemplul cel mai indicativ datorită politicii ei de apropiere de Occident manifestată în mod deschis”.

Autorul cărții reușește să realizeze o analiză incisivă și dinamică, însă cu o perspectivă mai degrabă americană. Deși, după cum reiese din bibliografie, a cercetat atât fonduri arhivistice americane, cât și românești, se poate constata că cele din Statele Unite ale Americii sunt mult mai numeroase și consistente, aspect care se reflectă și pe parcursul lucrării. Astfel, în timp ce din SUA a utilizat documente din fonduri ale Departamentului de Stat aflate la Arhivele Naționale (NARA – National Archives and Records Administration), ale Agenției Centrale de Informații (CIA – Central Intelligence Agency), ale bibliotecilor prezidențiale Richard Nixon, Gerald Ford, Jimmy Carter, precum și documente publicate în seria Foreign Relations of the United States (FRUS), din România a folosit documente din fondurile Arhivelor Naționale Istorice Centrale (ANIC), Arhivelor Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe și Arhivei Băncii Naționale a României. Prin urmare, sunt mult mai numeroase notele cu trimiteri către documente americane (222) decât cele cu trimiteri către documente românești (63). Această situație este însă în concordanță cu scopul cărții, precizat de la bun început de autor în *Introducere*, respectiv o analiză a politicii externe americane cu accent pe politica de „destindere aparte”/„diferențiere” în raport cu România și, în subsidiar, o analiză a politicii externe românești față de Statele Unite ale Americii.

De asemenea, perspectiva oferită de autor este una de suprafață, fără o „plonjare” în detalii. De altfel, acest lucru ar fi fost greu de realizat având în vedere că din cele 200 de pagini ale cărții, 62 de pagini sunt

ocupate de note, bibliografie și index (paginile numerotate de la i la xii includ pagina de titlu, caseta tehnică, cuprinsul, mulțumirile, lista tabelelor, lista abrevierilor). Rămân așadar 138 de pagini de text efectiv care analizează relațiile româno-americane timp de 11 ani într-o perioadă marcată de o dezvoltare maximă a raporturilor bilaterale, atât la nivel politic, cât și economic. De exemplu, capitolul al șaselea, *Jimmy Carter și relațiile americano-române*, are 32 de pagini (p. 140-171) din care 8 pagini (25%) cu note (p. 164-171). Așadar, relațiile româno-americane pe o perioadă de patru ani, 1977-1980, care acoperă mandatul prezidențial al lui Jimmy Carter, sunt analizate în doar 24 de pagini. Chiar dacă prezentarea este una generală, de suprafață, autorul reușește să ofere o imagine corespunzătoare a relațiilor dintre Statele Unite ale Americii și România în perioada analizată, precum și să puncteze în mod adecvat caracterul special al „destinderii aparte” din raporturile americano-române.

Volumul lui Parschalis Pechlivanis este o lucrare utilă, de tipul „ghid rapid de introducere într-o temă”, care oferă publicului interesat, în special cel străin, posibilitatea de a se familiariza cu relațiile româno-americane din perioada Războiului Rece. Totodată, reprezintă un bun punct de plecare pentru cercetătorii care sunt la început de drum și doresc să aprofundeze studiul relațiilor dintre Statele Unite ale Americii și România în perioada Războiului Rece. De altfel, fiecare din cele șase capitole ale cărții ar putea fi dezvoltat astfel încât să constituie câte un volum de sine stătător. Considerăm că lucrarea *America and Romania in the Cold War: A Differentiated Détente, 1969-80* ar merita și o ediție în limba română¹⁷.

Vasile UNGUREANU*

¹⁷ Lucrarea a apărut între timp și în limba română: Parschalis Pechlivanis, *O destindere diferențiată 1969–1980*, București, Editura Litera, 2023.

* Consilier diplomatic, Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe al României.

Elena Dragomir, *O relație asimetrică. România și Piața Comună (1957-1989)*, Vol. I, II, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2022, 365 p., respectiv 605 p.

Lucrarea vizată de prezentarea noastră duce mai departe cercetările întreprinse anterior de Elena Dragomir cu privire la România și poziția CAER față de CEE, materializate în anul 2019 în două volume intitulate sugestiv *Opoziția din interior*. În cazul inițiativei curente, autoarea abordează o structură similară, anume un volum monografic secondat de editarea unui corpus de documente care vine să se contureze într-un instrument de lucru util în studierea istoriei postbelice a României. Lucrarea se bazează pe un substrat documentar solid și variat, analiza fiind edificată pe surse arhivistice de la ANIC, AMAE, HAEU, dar și pe o bogată listă de lucrări străine, conturând o imagine complexă asupra subiectului.

În primul volum, asimetria invocată în analizarea relației cele două entități s-a manifestat pe planul puterii comerciale, dezvoltării economice, progresului tehnologic și industrial, dar și pe capacitatea de a influența afacerile internaționale, care au determinat în cele din urmă și rezultatele interacțiunii țării noastre cu CEE (p. 200). Asimetrică nu e doar relația dintre cei doi actori, România și Piața Comună, semnalată încă din titlul lucrării de față, ci și unghiul care influențează subiectul principal al analizei. După cum anunță de la început autoarea, lucrarea explorează cu precădere perspectiva României, așa cum transpare din documentele întocmite de experți tehnici, de diplomați sau oameni politici implicați în luări de poziție sau anumite negocieri. De cealaltă parte, CEE sau Piața Comună, personificată în diferite tonuri, este sumar decodificată dincolo de amintirea unor anumite personaje sau de indicarea unor canale instituționale aflate sub semnul schimbărilor.

În ultimul deceniu, răspunsuri la întrebări asemănătoare cu privire la CEE și relațiile sale cu țările din Blocul răsăritean au mai încercat să formuleze, într-o anumită măsură, cercetători străini precum Angela Romano (Universitatea din Glasgow) și Federico Romero (European University Institute, Florența), pe când perspective dinspre țările socialiste către CEE au fost explorate, sub diferite ipostaze, de Ivan Obadić (Universitatea din Zagreb) în ceea ce privește cazul iugoslav. La

nivel intern, lucrarea de față reprezintă o completare salutară a acestor abordări, inclusiv a demersului întreprins de Dragoș Zaharia cu privire la politica externă a României de la izolare la începerea negocierilor de aderare la Uniunea Europeană, apărută acum aproape un deceniu la aceeași editură.

Deși lucrarea Elenei Dragomir admite faptul că România s-a plasat într-un context istoric în care opoziția dintre Est și Vest a existat, că aceasta a fost un partener și un aliat al URSS în CAER și Pactul de la Varșovia, dar și că atât relațiile sale cu Occidentul, cât și cu URSS au trecut prin diferite etape, autoarea contestă abordarea istoriografică anterioară, care interpretează politica internă și externă a României prin prisma dihotomiei Est-Vest, socialism-capitalism, apropiere/distanțare față de URSS și Occident, susținând mai degrabă că separația Est-Vest a fost cadrul (sau contextul) și nu rădăcina politicii interne și externe românești, interpretând ideologia ca o formă asumată de orice stat, prin care acesta își formulează un set de idei, valori, credințe și convingeri, interpretări ce se înscriu într-un anumit tipar general și care produc planuri de acțiune (p. 19).

În conturarea unei perspective noi asupra politicii economice a României postbelice, autoarea și-a propus să recurgă la surse primare și să se distanțeze de viziunile istoriciste, luând în considerare perspectiva asumată de organisme internaționale, precum ONU după cel de-al Doilea Război Mondial, privind rolul industrializării și dezvoltării unor țări sau regiuni „înapoiate sau în curs de dezvoltare”.

Astfel, chiar dacă relațiile externe postbelice ale României au trecut prin mai multe etape, în prima parte a anilor '50, în pofida discursului antiimperialist și anticapitalist, Elena Dragomir indică faptul că autoritățile române au prezentat un interes pragmatic pentru a dezvolta comerțul exterior și implicit cel cu statele occidentale, aspect ce a rămas o constantă pentru toată perioada analizată. În pofida faptului că, mai ales în anii '80, România a trecut la ajustări și adaptări în politica sa economică la nivel de activitate practică, precum industrializarea ca motor al dezvoltării tuturor ramurilor economice și al nivelului de trai, lărgirea exporturilor de produse înalt manufacturate, importul de tehnologie și *know-how* au rămas liniile majore ale strategiei României în perioada 1957-1989.

Așa cum transpare din lucrarea doamnei Dragomir, după o primă perioadă în care procesul de integrare vest-europeană a trezit îngrijorări de natură militară, strategică, politică și economică, comunitățile europene au fost privite, începând cu anii '60, ca entități economice care afectau interesele comerciale ale terților, România simțindu-se la rândul său vizată (p. 234). Cu toate acestea, anul 1968 a constituit un punct nodal în interacțiunea cu CEE, când au fost stabilite contacte directe, în acel moment țara noastră având deja conturată o concepție proprie: nimeni nu putea lua vreo decizie în privința relațiilor sale cu Comunitatea, pozițiile sale având drept caracteristici opoziționismul și separatismul față de CAER, cărora li s-au adăugat la scurt timp, bilateralismul și pragmatismul, girate și de decizia CAER din 1963-1964 de a nu recunoaște Piața Comună (p. 103).

Autoarea apreciază că pragmatismul a marcat relațiile României cu Piața Comună, GATT, UNCTAD sau CAER, propunând ipoteza că aceasta a fost o notă constantă a politicii externe românești postbelice, România forțând deseori limitele stabilite de aliații și partenerii săi în privința relațiilor cu Piața Comună, dar nu a mers niciodată prea departe, decât dacă avantajele contrabalansau riscurile (p. 198).

O altă caracteristică indicată de autoare e cea a proactivismului, identificat atât în relațiile cu diferite state sau organizații internaționale, inclusiv CAER, unde s-a practicat tactica faptului împlinit, cu influențe asupra politicilor și activității Consiliului, prin blocarea, amânarea sau deturnarea unor proiecte, organismul fiind perceput ca un obstacol în calea atingerii obiectivelor pe care și le propusese față de CEE. Dacă rezultatele s-au lăsat așteptate în interacțiunea cu UNCTAD, GATT, BIRD sau FMI (p. 199), această situație de fapt nu a diminuat discursul contestatar al României cu privire la supranaționalismul ce se contura în țările occidentale, și nici reticența sa față de aspirațiile similare venite dinspre Moscova (CAER în general, dar mai ales Planul Valev din 1964), ambele văzute ca amenințări la suveranitatea națională.

Dincolo de obiectivul recunoașterii României drept o țară în curs de dezvoltare, alte priorități au reprezentat extinderea cadrului juridic existent (decizia de a nu încheia un acord comercial în 1974, creionându-se preferința pentru încheierea de acorduri sectoriale – textil, siderurgic, nu însă și agricol – din reticența CEE) și nu globale. În orice

caz, integrarea României în sistemul de preferințe generalizate (SGP) a CEE, este interpretată autoare ca fiind motivată în primul rând de jocul de putere Est-Vest și mai puțin de impactul economic al importurilor românești în CEE, de nivelul de dezvoltare economică a țării sau de regimul său politic (p. 181).

În privința acordului sectorial în comerțul cu textile, la mijlocul anilor '70, CEE era cel mai mare importator de produse textile din lume, căutând totodată să-și protejeze producătorii comunitari de competiția tot mai accentuată din exterior. Țările comunitare exercitau presiuni asupra Comisiei în sensul introducerii unor măsuri protecționiste împotriva țărilor terțe exportatoare, căutând să limiteze mandatul de negociere al acesteia. După mai multe runde de discuții, finalizate însă departe de așteptările părții române, în noiembrie 1976 România a devenit prima țară membră CAER semnatară a unui acord sectorial cu Piața Comună (p. 238).

Cu toate acestea, în spiritul asimetriei semnalate de autoare, ținem să amintim câteva detalii sugestive pentru proporțiile acestor interacțiuni. Cu puțin timp înainte de 1968, țările CEE dețineau aproximativ 20% din volumul total al comerțului exterior românesc însumând peste 50% din volumul comerțului său cu țările capitaliste. Prin comparație, România era un partener minor al Pieței Comune, deținând în 1966 o pondere de 0.43% din comerțul exterior al țărilor CEE și 11% din volumul schimburilor dintre CEE și țările socialiste. Deținând 14.8% din importurile globale ale CEE din țările est-europene, România se situa, în 1969, pe locul doi după URSS, care deținea 34.9%, lista fiind completată și de țări precum cu Bulgaria (8.8%) sau Ungaria (8.5%) (p. 111). Deși cantitativ și calitativ natura acestor schimburi s-a diversificat de-a lungul timpului, aspect girat și de nivelul scăzut de la care au plecat în prima fază, proporțiile aferente României nu par, sau cel puțin nu reies din lucrare că ar fi cunoscut salturi spectaculoase.

Din punct de vedere calitativ, la nivelul anului 1966, importul românesc din CEE era format cu precădere (51%) din mașini, instalații și mijloace de transport, urmat de 41% importuri de chimicale și produse manufacturate, în timp ce exportul României către țările CEE era format în proporție de 85% din produse alimentare, materii prime, combustibili, uleiuri și grăsimi. Un deceniu mai târziu, în 1977, CEE avea o pondere de

27-30% din comerțul exterior al României, în vreme ce țara noastră deținea o pondere de 0, 36% din comerțul exterior total al țărilor comunitare, lucru ce reflectă dependența de CEE, însă asupra căreia România nu avea niciun fel de pârghie economică (p. 246).

Autoarea reliefează diferite tactici și abordări diplomatice adoptate pe de o parte de România, care a contestat, spre exemplu, reprezentarea CEE ca entitate distinctă în cadrul Reuniunii CSCE de la Belgrad din 1977-1978, pentru ca mai apoi să se arate deschisă unor discuții privind colaborarea cu CEE și încheierea unor alte acorduri sectoriale (precum siderurgia) (p. 248), iar pe de altă parte expune și diversele tergiversări sau formulări vagi venite dinspre CEE, care negocia atent acordurile cu țările socialiste, conturând cadre adesea prea puțin flexibile, văzute de partea română ca fiind mai degrabă organizate cu intenția de unor declarații de poziție (p. 189).

Cu toate acestea, România e portretizată ca fiind preocupată de maximizarea fiecărui avantaj ce putea reieși din această interacțiune, inclusiv în aspecte cu impact greu de cuantificat, sau cu semnificații dubitative, catalogate de autoare ca fiind pragmatice și chiar mercantile în natura lor, un exemplu în acest sens fiind episodul acceptării de către București a propunerii CEE din primăvara anului 1975 de a deschide un centru de documentare care să primească în mod gratuit câte un exemplar din toate publicațiile periodice și neperiodice ale Pieței Comune, România văzând în acest gest drept o oportunitate de a nu mai plăti pentru a obține accesul la publicațiile comunitare (p. 222), care au ajuns astfel la Biblioteca Centrală de Stat.

Perspectiva acceptării unui acord cadru propus de CEE la mijlocul anilor '70 țărilor socialiste era văzută de România ca un gest ce aducea cu sine și recunoașterea oficială, *de jure*, a Pieței Comune, lucru care ar fi însemnat, conform interpretărilor române, o nerespectare de către țara noastră a responsabilităților asumate în cadrul CAER, dar și legitimarea principiului supranaționalității ca bază a relațiilor dintre state. Dacă URSS nu dorea încheierea unor relații sau acorduri individuale între statele socialiste și CEE, mizând pe acorduri cadru între CAER și CEE, oficialii români s-au împotrivit unei asemenea inițiative în toamna anului 1975, căutând să se asigure că relațiile directe cu CEE erau în continuare posibile (p. 222).

Cu toate acestea însă, după cum ne arată și autoarea, CEE s-a arătat un actor prea puțin flexibil în relație cu țările terțe, România nefiind în situația de a impune sau de a putea schimba în mod vizibil regulile jocului. Mai mult decât atât, creșterea numărului de membri ai comunității de la 6, 9, apoi 12, a venit la pachet cu numeroase limitări și dezavantaje, văzute ca fiind oneroase pentru România ca țară parte a sistemului GATT. În acest sens, consolidarea comerțului intra-comunitar a afectat în mod semnificativ amploarea relațiilor bilaterale a noilor integrați cu țările socialiste.

Dacă la mijlocul anilor '70 România miza pe încheierea unor acorduri sectoriale, în contrapartidă cu preocupările CEE, un deceniu mai târziu, în urma efectelor tot mai pronunțate ale recesiunii din perioada 1980-1983, observabile și prin scăderea importurilor României din CEE, a dus la căutarea, de către partea română de această dată, a unui acord global, demers justificat și prin inițiativa din toamna anului 1985 când CAER solicită CEE încheierea unor declarații comune de recunoaștere reciprocă (p. 312).

În opinia noastră, caracteristicile politicii externe a României invocate și nuanțate anterior de autoare sunt aplicabile, în mod discutabil, analizei realizate perioadei anilor '70, când România e portretizată ca un actor cu diferite abilități și strategii în interacțiunile sale diplomatice în cadrul organismelor internaționale (GATT, ONU, CSCE) și în relațiile sale bilaterale, dar mai puțin pentru anii '80, când rezultatele propriilor demersuri s-au situat și mai departe de așteptări decât în perioada anterioară.

Ne referim aici la situația aproape bizară în care s-a găsit România la capătul deceniului nouă al secolului XX, când țările înfrățite din Europa de Est, răzleț amintite în analiza perioadelor anterioare, apar ca fiind plasate într-o poziție mult mai avantajoasă decât cea a României, cum a fost cazul acordului comercial dintre CEE și Ungaria parafat la 30 iunie 1988, catalogat însăși de autoare ca fiind spectaculos prin prevederile pe care le conținea (desființarea până în 1992-1995 a tuturor restricțiilor cantitative ale comerțului Ungaria-CEE, dar și aplicarea regimului GATT), sau momentul 25 iunie 1988, când a fost semnată declarația comună dintre CAER și CEE, prin care cele două organizații stabileau relații oficiale, gest urmat la scurt timp de cererile Ungariei,

URSS-ului, RDG-ului, Bulgariei, Cehoslovaciei și Poloniei de stabilire a relațiilor diplomatice cu Piața Comună, care au fost și aprobate (p. 320). Din acest punct de vedere, urmările propriilor politici și tactici ale României se reflectă în blocajul și mai apoi suspendarea de către CEE a negocierilor pentru normalizarea relațiilor sau pentru încheierea unui acord global la finalul anilor '80. Deopotrivă de interes pentru viitor credem că ar fi și o cercetare a mecanismelor și motivațiilor din spatele flexibilității arătate de către celelalte state din Europa de Est încă din timpul anului 1989.

În pofida meritelor lucrării, considerăm că ar fi fost oportună o contextualizare a relațiilor comerciale ale României în genere din perioadă, și a principalilor săi parteneri, concentrarea strict pe relațiile cu CEE văduvind o interpretare echilibrată a dimensiunilor și importanței acestor schimburi pentru economia României. Spre exemplu, așa cum relevă un document din arhiva CC PCR Secția Economică, publicat în al doilea volum al lucrării, CEE reprezenta principalul partener comercial al țării în comerțul cu economiile capitaliste din Europa, reprezentând 84% din exportul realizat de România în 1986 spre aceste țări (vol. 2, p. 502), cu toate acestea, așa cum reiese din analiza autoarei, schimburile comerciale dintre cele două entități au cunoscut o scădere semnificativă la mijlocul anilor '80, cu reverberații asupra proiectelor și negocierilor pentru noi acorduri.

Deși schițate sumar prin date extrase din arhivele HAEC privind ponderea unor țări privind comerțul exterior al României în perioada 1960-1974 (p. 213), aceste aspecte nu sunt urmărite de autoare pe o perioadă mai lungă. În problema amintită, aflăm totuși că deși CEE a rămas unul din principalii parteneri comerciali ai României, în 1983 Piața Comună deținând 82% din comerțul total al țării cu Europa de Vest, în timp ce comerțul total cu CEE a scăzut de la 23% în 1975, la 15% în 1983 (p. 289).

Se cuvine să amintim câteva lucruri și despre al doilea volum al lucrării, care reunește 164 de documente, constând în articole de presă, luări de poziție, telegrame și documente provenite din fonduri variate păstrate de ANIC și AMAE, acoperind o perioadă extinsă, din 1950 până în 1989. Publicarea documentelor de la finalul anilor '80 se dovedește o reușită în sine având în vedere contextul actual de cercetare a unor

documente din trecutul mai apropiat sau îndepărtat al României. Cu toate acestea, speranțele cititorului cu privire la anumite perspective occidentale dinspre CEE spre România, care să expună pe larg anumite documente invocate în vol. 1, nu sunt însă împlinite, neștiind însă dacă au existat opreliști de altă natură care să fi împiedicat corijarea asimetriei discursului primului volum. În fond, autoarea nu pare să își fi propus acest lucru.

Într-o bună măsură, cărțile doamnei Dragomir demonstrează că istoriografia română poate fi îmbogățită cu ipostazieri ale complexităților regimului comunist din România și altfel decât o pot face lucrările bazate pe resursele de arhivă ale *Securității*, dovedite de nenumărate ori ca fiind instrumente imprecise și alunecoase de investigare a trecutului, ce îi pot dovedi până și pe cei mai echidistanți și reductabili cercetători ai trecutului.

Legăturile economice și comerciale dintr-o Românie socialistă și o Comunitate Economică Europeană sunt în mod precis și incontestabil subliniate de doamna Dragomir, ambii actori fiind preocupați de propriile proiecte de dezvoltare și consolidare, punctul forte al lucrării e reprezentat, în opinia noastră, de capitolul care dă substanță demersului autoarei și care tratează subiectul stabilirii primelor contacte din perioada 1968-1974 (4), fiind necesar și în mod inspirat precedat de cel dedicat relațiilor bilaterale din perioada 1957-1968 (5) și urmat de capitolul dedicat acordurilor sectoriale (6).

Rămân însă discutabile anumite perspective ce se conturează inevitabil din explorarea discursului atent construit de făuritorii istoriei, anume latura propagandistică a regimului, a cărei analiză comportă la rândul mai degrabă o listă mai lungă de excepții decât de reguli general-valabile în decodificarea relației dintre mesaj și realitate. De altfel, o anumită decriptare a limbajului de lemn este totuși schițată fugitiv în ultimul capitol, demers venit însă târziu și abandonat prea devreme, autoarea încheindu-și lucrarea mai cu seamă printr-un epilog decât prin mult așteptatele concluzii care să surprindă și esența sau implicațiile pe termen lung ale relației asimetrice dintre România și CEE și măsura în care ele au contribuit sau nu la înfăptuirea obiectivelor economice mai largi ale României în perioadă.

În ultimă instanță, lucrarea doamnei Dragomir constituie un demers salutar sub raport istoriografic, punând sub semnul întrebării

canoanele interpretative prin care cunoaștem astăzi istoria regimului comunist din România, lansând, prin această bine documentată analiză, o suită de provocări atât cititorilor avizați, cât și cercetătorilor perioadei. Mai mult decât atât, prin atenta documentare și prin ideile provocatoare promovate, lucrarea se afirmă ca una de referință pentru înțelegerea și studierea cadrului dificil în care s-a găsit România în relațiile sale cu Comunitatea Economică Europeană și ulterior Uniunea Europeană, rămânând a fi abordată la rândul ei cu simț critic.

Dan-Alexandru SĂVOAIA*

Mark Galeotti, *Hai să vorbim despre Putin! Ce nu înțelege Occidentul*, București, Editura Humanitas, 2021, 144 p.

Născut în 1965, Mark Galeotti este istoric și analist, expert în istoria modernă a Rusiei și a politicii Moscovei. Profesor onorific la University College London și director general la Mayak Intelligence, o firmă de consultanță și de cercetare specializată asupra realităților din Federația Rusă, Galeotti a obținut un doctorat în științe politice la London School of Economics. A fost invitat să predea istoria Rusiei și politicii sale externe la mai multe universități, precum cele din Keele, New York, Rutgers, Newark, la Universitatea Carolină din Praga și la Institutul de Stat pentru Relații Internaționale al Ministerului Afacerilor Externe al Rusiei din Moscova. De-a lungul timpului, a consiliat mai multe instituții, printre care Comitetul pentru Afaceri Externe al Camerei Comunelor din Marea Britanie, Adunarea Parlamentară a NATO, Interpolul și Comandamentul Suprem al Forțelor Aliate din Europa.

A publicat peste 20 de volume despre Rusia, care s-au bucurat de un mare succes de public, unele dintre acestea fiind traduse și în limba română¹⁸. De asemenea, este prezent în paginile unor publicații ca

* Asist. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

¹⁸ Printre cele mai recente cărți se numără: *The Modern Russian Army, 1992-2016*, Osprey, 2017; *The Vory: Russia's Super Mafia*, Yale University Press, 2018; *Vorî: Hoți și asasini. Supermafia rusă*, București, Corint, 2022; *Russian Political Warfare: Moving Beyond the Hybrid*, Routledge, 2019; *Armies of Russia's War in*

Moscow Times, *Raam op Rusland*, *Business New Europe*, semnând constant editoriale și pe propriul blog, *In Moscow's Shadows*. Astăzi, Mark Galeotti este una dintre cele mai autorizate voci în domeniul istoriei recente a Rusiei.

Cartea de față a apărut la editura Ebury din Londra, în anul 2019, cu titlul *We Need to Talk About Putin: Why the West Gets Him Wrong*. Varianta în limba română a văzut lumina tiparului la editura Humanitas, în anul 2021, traducerea fiind realizată de Irina Manea și Andreea Niță. Volumul a primit aprecieri din partea mai multor publicații importante, precum: *The Guardian*, *Foreign Affairs*, *The Times*, cea din urmă oferindu-i un loc în topul celor mai bune cărți din 2019.

Mark Galeotti încearcă să creioneze un tablou al lui Vladimir Putin, al „satrapului” de la Kremlin, cum îl numesc în prezent unii istorici, propunându-și să „dezvrăjească” aura acestuia. Istoricul analizează o serie de prejudecăți care s-au decantat în timp despre Putin, încercând să descifreze motivațiile din spatele acestora. Este urmărită cariera sa de la începuturi, când era un simplu ofițer KGB, până în prezent, fiind realizat practic un *curriculum vitae* al președintelui rus. Așa cum precizează autorul, „cartea nu-și propune să tragă concluzii despre Putin și nici nu susține că altcineva nu-l înțelege”(p. 13).

Formula „Ce nu înțelege Occidentul”, prezentă în titlu, este explicată chiar de motivația lui Galeotti de a scrie o asemenea lucrare. Autorul mărturisește că ideea a izvorât tocmai din frustrarea față de „caricaturile simpliste” pe care, nu doar Occidentul, ci și persoane din Rusia le utilizează atât de des în încercarea de a-l înțelege pe Putin. O întrebare la care autorul dorește să răspundă este: De ce ne înșelăm constant asupra lui? Este foarte clar că diplomația occidentală a eșuat foarte des în a-l înțelege pe liderul de la Kremlin, reușind să-l convingă nu doar pe Putin, ci și pe mulți din cadrul sistemului politic rus că Vestul e prea slab ca să fie temut și totuși prea periculos pentru a nu fi ignorat. Occidentul s-a înșelat deseori în privința președintelui Federației Ruse, în mare măsură pentru că nu-l înțelege.

Ukraine, Osprey, 2019; *A Short History of Russia*, Hanover Square, 2020, Ebury, 2021; *O scurtă istorie a Rusiei*, București, Humanitas, 2021.

Lucrarea este dedicată unui public mai larg, autorul apelând la înțelegerea colegilor săi din mediile academice asupra stilului cărții: „Aceasta nu este sub nicio formă o carte pentru colegii mei universitari, pe care îi rog să fie înțelegători cu tonul, concizia și absența intenționată a notelor de subsol” (p. 12-13). Miza a fost aceea de a produce o narațiune coerentă asupra lui Vladimir Putin, care să explice misterul și legenda create despre acesta. Trebuie să discutăm despre el, nu doar pentru că este unul dintre cei mai importanți oameni de pe mapamond și din cauza luptei politice pe care o duce cu Occidentul, ci mai ales pentru că a devenit un simbol global, definit de fiecare așa cum crede. În contextul actualului război, cred că este cu atât mai necesar să vorbim și să-l analizăm pe Putin, având în vedere conflictul pe care l-a stârnit împotriva Ucrainei și atrocitățile comise asupra populației ucrainene.

Galeotti menționează că Putin este o persoană plictisitoare, nefiind marele colos pe care ni-l imaginăm și care lucrează pe scena lumii ca un jucător de șah cu o minte excelentă, cu 10 mutări în fața noastră. Obiectivele lui Putin au fost schițate încă dinainte de a deveni președinte, într-un discurs susținut în 1999, în care și-a exprimat dorința de a oferi Rusiei rolul său major în lume, acela de putere dominantă a globului și garantarea locului la „masa bogaților”. Anvergura președintelui rus era atunci una destul de limitată, însă atât Occidentul, cât și Kremlinul au creat în jurul său o mitologie imensă. Cu toate că reprezintă un instrument al politicii globale de peste douăzeci de ani, încă nu știm cu adevărat cine este.

Fundalul metodologic al volumului este constituit de o cronologie asupra evoluției lui Putin, cu parcursul său de-a lungul celor cinci decenii de activitate profesională, o „distribuție” a rolurilor din scenariul imaginat de Moscova în jurul său, și de o prezentare a „actorilor care joacă” această partitură bine delimitată (persoane, servicii și organizații). Teza autorului este aceea că Putin este o invenție a Rusiei, care să-i facă uitată pierderile geopolitice apărute odată cu prăbușirea URSS.

Titlurile celor unsprezece capitole ale volumului sunt edificatoare în acest sens: *Putin e judocan, nu jucător de șah; Putin a făcut parte din KGB, dar nu așa cum ne închipuim noi; Putin nu vrea să readucă la viață URSS, și de fapt nici țarismul; Pentru Putin, banii sunt un mijloc, nu un scop; Putin nu citește filozofie, iar Rusia nu e Mordor; Putin nu riscă și nu e un aventurier*

macho; Putin e popular și nu prea; Putin este loial oamenilor lui; Dușmanii lui Putin nu mor întotdeauna; Putin e doar unul; Vrea Putin să se retragă? Fiecare este axat pe o anumită problemă, încercând să explice miturile vehiculate despre liderul de la Moscova, sperând la eliminarea celor catalogate inutile.

După cum ne arată autorul, Putin este considerat de către Occident drept cel care trage sforile din spatele cortinei, acesta fiind privit ca un jucător de șah excelent, cu o minte strălucită și diabolică. Nu se știe dacă Putin joacă șah, însă are centura neagră la judo, iar tacticile folosite în acest sport se reflectă în felul său de a conduce statul: specularea slăbiciunii și utilizarea forței adversarului în defavoarea sa. În cele din urmă, acesta profită de neajunsurile, promisiunile încălcate și punctele slabe ale sistemelor din Occident.

Pentru mulți, persoana lui Putin a fost asociată dintotdeauna cu KGB, însă experiența dobândită în cadrul serviciului secret nu explică în întregime viziunea sa despre lume. Din contră, acesta a fost un ofițer mediocru, iar cariera lui în KGB a contat probabil mai puțin decât ar fi vrut. În cazul de față, copilăria sa l-a marcat cu siguranță, oferindu-i convingerea că încrederea în sine și determinarea pot compensa lipsa de putere și de bani.

O idee frecvent întâlnită este aceea conform căreia Putin dorește să refacă fosta Uniune Sovietică sau să reînvie țarismul. De fapt, acesta vrea mai degrabă să creeze o imagine nouă a Rusiei, făcând apel la istoria fostului Imperiu, din care selectează personaje și evenimente providențiale. Liderul de la Kremlin alege cu grijă fragmentele de istorie care îi convin și care reflectă o Rusie asediată și lovită de străini, însă puternică atunci când se unește. Aceasta reprezintă esența viziunii lui Putin, care speră să convingă pe toată lumea de statutul de mare putere a Rusiei.

Potențialul financiar de care dispune liderul de la Moscova este enorm, banii fiind folosiți mai ales ca un mijloc de a obține orice își dorește. Pe scurt, influențarea corupției, care funcționează prin favoruri, privilegii, contracte profitabile și autorități permissive: „Dacă vrem să-l putem influența pe Putin nu la bani trebuie să fim atenți...” (p. 71). Până la urmă, la cât de bogat este președintele rus, acesta nu vrea bani, ci „banii îl vor pe el”.

Rolul pe care-l joacă și locul pe care crede că-l deține, îl face pe Vladimir Putin să joace roluri diferite în plan intern față de cel extern. În Rusia, Putin este precaut, îi place să nu riște, apare în postura de dur și este atent la detalii, dar în afara țării el pozează într-un aventurier, fiind imprezvizibil și de neclintit. Președintele dorește ca totul să fie cât mai clar, iar succesul să fie garantat. Însă, atunci când acesta întârzie să apară, șeful dă înapoi, ascunzându-se. Putin poate să-și asume riscuri când trebuie, dar când este necesar să ia decizii dure alege să se eschiveze. Până la urmă, și personalitatea sa îl face atât de greu de anticipat, nu doar de Occident, ci și de către oamenii săi, aceștia neștiind ce decizii va lua a doua zi.

De asemenea, făcând paralela între lider și țară, Mark Galeotti surprinde o realitate a Rusiei actuale, măcinată de corupție, instabilitate, un sistem politic defect, o țară care se confruntă cu un război declanșat nejustificat, care nu reflectă așteptările dorite de lider: „S-ar putea să ne confruntăm cu o Rusie putinistă chiar și fără Putin [...] unul dintre motivele fundamentale pentru longevitatea sa în funcție este acela că el întruchipează și canalizează sentimente împărtășite de majoritatea rușilor” (p. 142). Într-adevăr, acesta este un epilog realist al unei cărți de referință.

Ștefan-Cătălin STANCIU*

Armand Goșu, *Putin, obsesia imperiului*, Iași, Editura Polirom, 2022, 360 p.

„Oare cum va intra Vladimir Putin în cărțile de istorie din Rusia? Poate că ar fi vrut să-i fie dedicat un capitol intitulat Restauratorul imperiului. Însă e mai probabil ca paginile despre el o să poarte titlul Groparul Rusiei” (p. 5). Cu această întrebare, sau predicție, debutează *Cuvântul înainte* al volumului *Putin, obsesia imperiului*, semnat de către istoricul Armand Goșu și pe care ne propunem să îl prezentăm, în următoarele pagini. Cea mai nouă lucrare a cunoscutului istoric și expert în istoria Rusiei se prezintă ca una de maximă actualitate, ținând cont de

* Doctorand al Facultății de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

contextul lansării sale, care a coincis cu declanșarea războiului din Ucraina.

Volumul în sine nu constituie o lucrare științifică în sens clasic, reprezentând mai curând o selecție cronologică a articolelor și studiilor publicate de către istoricul Armand Goșu, începând cu anul 2006, în *Revista 22*, revistă unde autorul a activat ca redactor-șef adjunct, ulterior redactor șef, și a materialelor publicate pe platforma *Contributors*. Textele sunt unele dintre cele mai elocvente referitoare la acest subiect, rezistând trecerii timpului și care ne prezintă o „mini-istorie”, atât a Rusiei postsovietice cât și a apariției regimului putinist în sine. Volumul poate fi privit nu doar ca o colecție de articole, cât și ca un „manual” în ceea ce privește politica internă din Rusia postsovietică, actorii și evoluțiile sale, politica sa externă și diplomația față de Occident.

Referitor la interesele acestui „imperiu renăscut”, pe lângă obiectivul pe termen lung, asumat de Kremlin, de „subminare a democrațiilor occidentale prin exploatarea problemelor lor interne” (p. 204), un alt obiectiv fundamental al regimului Putin în reconstruirea imperiului său este îndepărtarea oricărei „influențe democratice” în țările postsovietice, „popoarelor frate” ale Rusiei, fie chiar încorporarea lor, cum este cazul Ucrainei. Acesta din urmă este cu atât mai complicat cu cât doctrina regimului putinist prezintă o respingere totală față de orice contaminare democratică. Se poate face o comparație a situației actuale cu „complotul malefic occidental” din timpul URSS-ului, când, așa cum ne sugerează autorul, proximitatea cu o Ucraină guvernată în „chip” occidental ar fi una otrăvitoare Rusiei. Agresivitatea crescândă și războiul ce a urmat pot fi privite drept un rezultat al nesiguranței unui regim caracterizat drept o „cetate asediată”.

Coperta lucrării ne prezintă o imagine simbolică pentru conținutul acesteia și, mai ales, al contextului actual. Fotografia prezintă cititorului un Putin singur, îmbătrânit și ostracizat acum de Occident, o figură reprezentativă a unei elite care încă speră ca acesta să poată ieși învingător. Cartea este împărțită în patru capitole cu un număr variat de articole. Primul capitol *Rusia. De la democrație electorală la autoritarism electoral și dictatură* prezintă partea referitoare mai ales la politica internă a Rusiei; capitolul al doilea *Rusia și Vestul. Vremea revanșei* se axează pe relațiile și evenimentele dintre Rusia și Occident, Statele Unite; capitolul

al treilea *Fostele republici sovietice din Europa de Est, Caucazul de Sud și Asia Centrală, tot mai departe de Rusia* privește spațiul amintit; ultimul capitol *Ucraina. De la cearta pe conducta de gaz la războiul cu Rusia* urmărește demersul relațiilor dintre cele două state până la războiul actual, capitol în care putem găsi cele mai interesante scenarii referitoare la rezultatul confruntărilor militare. Textele amintite sunt acompaniate de o serie de ilustrații, realizate de Dan Perjovschi, subtile, rezumative și care includ atât umor cât și critică socială.

Cu toate că anul apariției acestor articole diferă, din 2006 până în 2022, ele prezintă o istorie și un set de idei relevante pentru cititor, articolele completându-se reciproc. Volumul ne propune și o serie de întrebări sau discuții, de exemplu: ar fi putut să fie Rusia altfel? În capitolul întâi autorul ne prezintă venirea la putere a regimului actual din Rusia, a subminării încercărilor democratice, a militarizării instituțiilor. Putin a știut cum să manevreze nevoile populației, prin creșterea nivelului de trai, dar și prin refacerea „mândriei lor naționale”. Dar, totodată, prin acest contract social a acaparat întreaga putere menținută acum, din nou, prin represiune și eliminarea disidenților, în special a jurnaliștilor (cazul Anna Politkovskaia e cel mai cunoscut). Acest proces a fost unul de durată, în Rusia ultimelor două decenii având loc o luptă pentru putere, în care prim-planul a fost acaparat de serviciile secrete care i-au asigurat ascensiunea lui Putin la putere.

Foarte important a fost cel de al doilea mandat al său, atunci când se poate constata o schimbare în politica acestuia. Dacă în primul mandat Putin a încercat un oarecare parteneriat cu Vestul, după masivele proteste din 2011-2012, în urma fraudării alegerilor, Kremlinul va duce o politică anti-occidentală. Aceste demonstrații sunt punctul de cotitură în evoluția regimului. „Este momentul în care Putin s-a simțit amenințat. Putea să meargă pe calea reformelor și a democratizării reale. A preferat să transforme Rusia într-un promotor al unui model alternativ democrației liberale occidentale. A preluat conceptul de *russkii mir* („lumea rusă”), un instrument de *soft power*, care presupunea promovarea legăturilor economice și politice cu comunitățile rusofone din fostele republici sovietice, și l-a transformat într-o „ideologie” opusă Occidentului...” (p. 88).

Această schimbare nu este neapărat legată doar de demonstrațiile amintite, un alt factor esențial fiind schimbarea internă. Rusia va deveni

un stat militarizat din punct de vedere al serviciilor secrete. „Cum s-a ajuns aici? Explicația ține de transformarea structurilor de putere de la Kremlin. Elitele de politică externă și de securitate [...] au fost înlocuite de agenți ai serviciilor secrete” (p. 96). Paradoxal este că a avut șansa urmării modelului occidental prin elita politică și diplomatică născută în epoca Hrușciiov. Numiți *mejdunarodniki*, făceau parte din elita sovietică, educați în instituții speciale și cu o afinitate cultivată pentru cultura occidentală. În contrapondere la aceștia, începând cu anii '70, din nou paradoxal, apare o altă elită „diplomatică” crescută de serviciile secrete, cu înclinații radicale și anti-occidentale, *cekiști*, din care face parte și Vladimir Putin. Această confruntare a fost câștigată într-un final de *cekiști*, în ciuda unei prezențe a *mejdunarodniki* în diplomația Rusiei.

Conform autorului, această schimbare se poate observa clar în politica externă a Rusiei, obiectivul pe termen lung devenind cel de a submina democrațiile occidentale prin exploatarea problemelor lor interne, prin susținerea extremiștilor locali, potențând forțele pro-ruse sau pe cele anti-occidentale. „Pe termen scurt, Moscova este activă din punct de vedere tactic, joacă de fiecare dată când se ivește ocazia” (p. 205). Toate acestea în ciuda încercărilor diplomatice din partea occidentală. Mai întâi menționăm „resetarea” relațiilor ruso-americane din timpul președinției Obama, dar care pare să fi intrat pe un culoar nefavorabil odată cu retragerea de la Moscova a arhitectului acesteia, Michael A. McFaul, în 2014, sau mai bine zis odată cu al doilea mandat a lui Putin din 2012, și „perpetuarea mitologiei privind intenția SUA de a orchestra revoluții portocalii care să destabilizeze Rusia” (p. 173).

O altă perioadă de „normalizare” apare odată cu președinția lui Donald Trump, din urma căreia Putin a avut parte de câștiguri la nivel internațional, ducând la „triumful lui Putin în fața lui Trump” cum, inspirat, constată autorul. Cu toate că politica externă a lui Trump a fost una mai dură, mai necizelată, din care au rezultat și pierderi pentru Kremlin, politica președintelui american a mai provocat totodată confruntări între acesta și restul Occidentului, aceste discrepanțe fiind bine primite de către Moscova. Vorbim chiar de o apropiere a UE de Rusia, ținând cont și de importanța resurselor energetice venite de la est. Liderul rus a mizat mult pe această răcire a relațiilor dintre vestici, ce i-ar fi permis să iasă din izolarea în care se afla și să scape de sancțiuni. Prin

acțiunile sale externe, Putin spera totodată că cel puțin UE urma să respecte interesele Rusiei, mai ales cele din Ucraina. Acest „joc” al Kremlinului nu a avut sorti de izbândă.

Ultima parte a lucrării este dedicată acestui conflict prelungit, transformat în cele din urmă într-un război clasic. În acest capitol se detașează întrebarea, ce vrea Putin și cum se va termina totul?, răspunsul parând a fi „Ucraina”. Mai întâi, autorul insistă asupra proiectului Malorossia din 2017, mult mai ambițios față de cel din 2014, Novorossia, ce urmărea înființarea unui nou stat federal care să ia locul Ucrainei. Această reintroducere a unei denumiri istorico-geografice de secol al XIV-lea, cât și încercarea în sine au fost respinse la scurt timp de către Occident dar și de Kiev, fiind o încălcare a Acordurilor de la Minsk. Putin nu a fost nevoit sau nu a mai avut răbdarea necesară cu astfel de încercări pentru scopurile sale imperiale.

În urma ultimei încercări nereușite a Occidentului de a calma spiritele, prin vizita lui Emmanuel Macron și cea a cancelarului Olaf Scholz, Putin avea să anunțe începutul unei „operațiuni militare speciale” pe 24 februarie 2022. Obiectivele acestei operațiuni erau „apărarea populației care timp de opt ani a fost supusă la umilințe, genocid din partea regimului de la Kiev”, precum demilitarizarea și denazificarea Ucrainei. Putin spera la un blitzkrieg fulgerător, doar că ceea ce trebuia să fie o victorie fără probleme s-a transformat într-un coșmar pentru acesta. Rezistența Ucrainei și puterea lor militară au fost mult subestimate de Kremlin, blitzkriegul fiind oprit în câteva zile iar suportul din partea Occidentului aproape nelimitat. Acest război s-a dovedit a fi cu totul împotriva Rusiei. În decursul său rușii au pierdut în mare parte câștigurile teritoriale inițiale, slăbiciunea și corupția interioară a statului sunt din ce în ce mai evidente, în timp ce Occidentul a primit un nou motiv pentru a-și uni forțele.

În momentul actual al conflictului totul încă depinde de ce decizie va lua Putin în privința Ucrainei. În finalul volumului, Armand Goșu face o predicție majoră: „Putin, groparul imperiului”. Concluzia este, astfel, una tragică pentru Rusia. Soarta războiului va fi decisă cu Rusia învinsă iar regimul lui Putin pe sfârșite, ba mai mult pierderile suferite atât materiale cât și în privința relațiilor internaționale vor diminua influența Rusiei, atât din spațiul vestic cât și din cel ex-sovietic,

ba chiar va condamna Rusia la subdezvoltare și irelevantă. „Putin și-a aruncat țara cu cel puțin două decenii înapoi. Rusia de astăzi nu mai aparține lumii civilizate. Poate că asta era „operațiunea specială” proiectată de președintele rus: să distrugă Rusia. Dacă acesta a fost planul lui înseamnă că i-a reușit” (p. 353).

Alexandru HURDUBAE*

Alberto Basciani, Antonio D'Alessandri (editori), *Attraverso l'altra Europa. Studi e testimonianze in omaggio a Francesco Guida*, Perugia, Morlacchi Editore UP, 2022, 455 p.

On December 21, 2022, on a sunny Wednesday, at the University of Roma Tre, friends and colleagues paid tribute to Professor Francesco Guida, whose teaching activity, covering more than four decades, had ended on October 31, 2021. In a pleasant and relaxing atmosphere, he was given a great surprise: a tribute volume, edited by his closest collaborators - professors at the same university - Alberto Basciani and Antonio D'Alessandri.

In the Romanian university space, the name of Italian historian Francesco Guida is a well-known one. Since his first study published in 1975 – *Tudor Vladimirescu e la rivoluzione del 1821 nei Principati danubiani nella storiografia romena* – until his last editorial appearance – *Cealaltă jumătate a Europei. De la primul război mondial până în zilele noastre* – published by Humanitas Publishing House this year, with a Romanian translation, the Italian professor was always present at conferences and congresses organized in Romania or published reference studies on the Romanian Principalities/Romania in the 19th-21st centuries. In fact, from the beginning of his academic career, the historian directed his attention to Central and Eastern Europe, leading for many years the Italian Association of Southeast European Studies, and laying the foundations of a research direction towards the history of Russia and Eastern Europe at Roma Tre University, where he became *profesor ordinario* in 2001; this direction was also embraced by Alberto Basciani and Antonio D'Alessandri, the editors of the volume *Attraverso l'altra Europa. Studi e*

* Masterand al Facultății de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

testimonianze in omaggio a Francesco Guida, which appeared at Morlacchi Editore UP, Perugia.

The volume is structured into two parts: *Studi* and *Testimonianze*, with a preface signed by the two editors and the bibliography of Francesco Guida's works. In the first part of the volume, we find 16 studies on different subjects written in Italian, French and English, signed by Italian, Romanian, Greek, Bulgarian and French historians, covering a fairly wide chronological range: from the end of the 18th century to the period of the communist regime. Maybe not by chance, many of them have the Romanian space as their central or related theme. We recall, in this sense, the articles signed by Luisa Valmarin, *Botoșani vs Iași. Cronaca di una disputa economica*, having as its main source a verse chronicle published in Moldova at the end of the 18th century; Antonio D'Alessandri, *Una testimonianza italiana sui moti del 1821 nei Principati danubiani e la fine del governo fanariota*, which capitalizes on the documents from the Turin State Archives, in particular Federico Maria Chirico's correspondence from Constantinople; Alexandre Kostov, *The Long Road to the Monetary and Credit System in the Balkans. The case of Serbia and the Romanian Principalities/Romania 1800-1878*, in which he analyzes various economic aspects, such as the circulation of coins, the establishment of the first banks and private credit institutions for the two case studies mentioned in the title; Rudolf Dinu, *La diplomazia vaga delle sorelle latine. La missione di Alexandru Emanuel Lahovari a Roma e la relazioni italo-romene negli ultimi anni del secolo XIX 1893-1899*, where the activity of an important career diplomat of modern Romania is captured, his mission in the capital of Italy, aspects related to the routine of the legation in the capital of Italy or the evolution of Italian-Romanian relations at the end of the 19th century; Stefano Santoro, *L'Istituto di cultura italiana in Romania tra fascismo e Guerra fredda, 1943-1950*, which captured the difficult period the Italian institute was in, which eventually led to it closing.

Other studies in the volume focus on aspects of Italian history (Gianluca Volpi, *L'elmo di Scipio. Gli italiani in armi dal Risorgimento all'Unità 1815-1870*), on the history of international relations (Emanuela Costantini, *Azioni diplomatiche, interessi nazionali, avversioni personali. Il ruolo di Carlo Fasciotti nella crisi di Creta del 1905-1906*, Catherine Horel, *La*

France à Budapest: affinités passées et présentes. Une représentation diplomatique sur les deux rives du Danube), on economic and cultural aspects (Maria Cristina Chantziioannou, *Il conte Alerino Palma nel contesto economico e politico della prima metà del XIX secolo*, Giulia Lami, *Gli esordi di Odessa fra storia e memorie*, Rita Tolomeo, *Venezia, Isole Ionie, Grecia. Un solidazio culturale, letterario e d'amicizia di Niccolò Tommaseo*, Giuseppe Monsagrati, *Sulle orme del Libro dell'Amore di Marco Antonio Canini*, Francesco Altimari, *Dal "grosso" veneziano al "grosh" albanese: tracce linguistiche di una antica moneta italiana nel Sud-est Europa (e dintorni)* or on political issues related to the history of the Balkans (Armando Pitassio, *Dinamiche del terrore: la Macedonia 1893-1912*, Vojislav Pavlović, *La «drôle de guerre» de Tito 1939-1941*, Francesco Caccamo, *Il fenomeno del dissenso nell'analisi a caldo di Zdeněk Mlynář*).

In the second part of the volume, *Testimoniare*, we find seven contributions by historians from Italy, Romania and Bulgaria. There are pages of memories from collaborators who have known him for almost five decades (Renato Moro, *Uno studioso completo*), from the one who considers him a mentor (Alberto Basciani, *Francesco Guida, mentore e storico dell'Europa centro-orientale*) or from the one who considers Francesco Guida to be one of the great historians of Eastern Europe (Roberto Ruspanti, *Con Francesco Guida in viaggio sul Romulus pensando al "libro della vitta"*). The Italian historian was also very involved in the administrative matters of the Roma Tre University, being for many years the director of the Faculty of Political Sciences. It is this institutional involvement that is captured in the article written by Silvia Terzi, *Oltre lo studio: Francesco Guida e la istituzioni*. On November 1, 2019, the Babeș-Bolyai University in Cluj Napoca awarded the Italian professor the title of Doctor Honoris Causa. During the ceremony, Ana Victoria Sima made a beautiful historiographic excursion *Francesco Guida e la storia dei romeni. Laudatio*, text which was also published in the present volume. In the same spirit, the historians Ioan Bolovan, Ana Victoria Sima, Mirela Popa-Andrei, Ion Cârja emphasized the Italian historian's connections with Romania, in general, and with Cluj, in particular (*Al Professor Francesco Guida, con riverenza*), while Alexandre Kostov recalled in his study, *Ommagio a Francesco Guida*, the very good relationship the professor had with the Bulgarian historiographic environment, which

conferred him the title of Doctor Honoris Causa of the Bulgarian Academy of Sciences. The bibliography of Francesco Guida's works between 1974 and 2021 is published at the end of the volume, structured into monographs, edited editions and articles.

I first met Professor Francesco Guida in 2012, in Rome. Since then, I have had the opportunity to see him at various conferences and congresses in Venice, Sofia, Cluj-Napoca, Iași and Rome, observing him as a good orator, an excellent connoisseur of the Romanian language and Romanian history, recognized on an European level. Presenting this volume in a journal dedicated to the 20th century is a small tribute in honor of the historian Francesco Guida.

Adrian-Bogdan CEOBANU*

Armand Goșu, Alexandru Gussi (coord.), *Democrația sub asediu. România în context regional*, București, Editura Corint, 2019, 384 p.

Lucrarea de față este coordonată de doi specialiști recunoscuți din domeniul relațiilor internaționale și științelor politice. Armand Goșu și-a susținut doctoratul în istoria Rusiei, în anul 1998, la Universitatea din Moscova, predând, începând cu anul 2004, cursul de istoria politică și diplomatică a Rusiei și URSS la Universitatea din București. Din 2017, este cercetător asociat la Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik din Berlin, domeniile sale de interes vizând politica internă și externă a Federației Ruse, evoluțiile politice și diplomatice în spațiul ex-sovietic, istoria politică a URSS dar și relațiile româno-sovietice/ruse. A publicat de-a lungul timpului mai multe volume despre lumea rusă, fiind unul dintre cei mai reputeți cunoscători ai subiectului din spațiul românesc, periodic scriind articole despre politica internă și externă a Rusiei inclusiv în presa scrisă. Cel de-al doilea coordonator al lucrării, Alexandru Gussi, este, din 2007, doctor în științe politice al Institutului de Științe Politice din Paris, rezultatele cercetărilor sale văzând lumina tiparului la Editura Harmattan din Paris în anul 2011, sub titlul *La Roumanie face a son passe communiste. Mémoires et cultures politiques*.

* Associate professor, "Alexandru Ioan Cuza University of Iași", Romania.

Începând cu anul 2001 predă la Universitatea București, în cadrul Facultății de Științe Politice.

Lucrarea *Democrația sub asediu. România în context regional* reprezintă un volum colectiv al unor specialiști din domeniul politicii internaționale, care au problematizat o mare diversitate de teme și spații geopolitice, din perspectivă istorică și politologică: Alexandru Gussi, *România post-aderare: fragilitatea regimului politic și uitarea democratizării*, Igor Munteanu, *Democrația ghilotinată de oligarhi*, Mihai Maci, *Tranziția către tranziție*, Stefano Bottoni, *Viktor Orban și iliberalismul ca sistem de putere*, Octavian Manea, *Ungaria și proiectul democrației iliberale*, Dragoș C. Mateescu, *Turcia de la democrație tutelată la regim autoritar personal*, Armand Goșu, *Rusia – iluzia democrației*.

Autorii au încercat să scoată la iveală evoluțiile regimurilor politice din diverse state, cum ar fi Turcia, Ungaria, Rusia, Republica Moldova, dar și România, pentru a arăta cât de importantă este cunoașterea unor evenimente din istorie care și-au lăsat amprenta asupra prezentului pe care îl trăim astăzi. De asemenea, textele incluse în acest volum cuprind principalele momente din istoria regională în care se află România, începând cu finalul Războiului Rece. Perioada de după prăbușirea regimurilor comuniste stârnește în continuare un interes deosebit în rândurile intelectualilor care încearcă să aducă noi contribuții și să propună noi interpretări referitoare la acest subiect. În opinia mea, volumul cuprinde studii despre evenimente recente care, inevitabil, sunt susținute pe alocuri de intervenții afective. Prin urmare, unele analize din volum împrumută abordări din registrul memorial, evenimentele având privilegiul unei perspective și din postura unor martori.

Volumul de față cuprinde șapte articole. Textele sunt aranjate astfel încât să ofere cititorilor un parcurs intelectual accesibil, din trecutul dominant până la nivelul anului 2019. Temele expuse și analizate în aceste articole ridică o serie de întrebări asupra unor state dificil de înțeles sau cu un parcurs mai puțin predictibil, ca Rusia, Ungaria, Turcia sau Republica Moldova. De asemenea, este analizată și politica externă a României, în special perioada integrării în NATO și Uniunea Europeană. Odată cu aderarea statului român la aceste organizații noile oportunități de dezvoltare au venit la pachet cu riscurile și provocările inerente.

România trebuia să facă față nu numai amenințărilor directe asupra statului său, ci să participe activ la probleme internaționale.

Cartea de față are un *Cuvânt înainte* scris de către coordonatorii volumului, unde este prezentată motivația care a stat la baza elaborării volumului și o listă în care ne sunt înfățișați pe scurt autorii. Imboldul principal a fost nevoia de a analiza supra-informațiile care circulă în spațiul românesc și nu numai, care fac interpretarea istoriei și mai dificilă decât este de fapt. Așadar, din cauza abundenței de știri și comentarii (evident unele fiind eronate), o parte însemnată de populație nu reușește să înțeleagă ceea ce se întâmplă cu adevărat în statul lor și cum unele evenimente din trecut pot fi resimțite în prezent. Totodată, în *Cuvântul înainte*, autorii au făcut un apel către intelectuali, în special istorici și politologi, cu scopul de a aduce noi contribuții pentru publicul larg, în ceea ce privește cunoașterea unor factori importanți (regimuri politice, lideri politici), care astfel marchează mersul evoluției politice în diverse țări, inclusiv în România.

Articole sunt solid documentate, clar scrise și metodologic bine construite, ridicând o serie de probleme legate de perioada complexă care a urmat căderii regimurilor comuniste, numită inspirat „de-democratizare”. Fiecare autor a încercat să completeze informațiile deja cunoscute și să formuleze diverse ipoteze, mai mult sau mai puțin plauzibile, despre democratizarea la nivel regional. Altfel spus, autorii oferă o perspectivă complementară.

În ceea ce privește România, aderarea la NATO și Uniunea Europeană a reprezentat un pas important care i-a oferit statului român garanții certe de securitate și de stabilitate. Acest lucru nu înseamnă însă că România a primit automat și o asigurare în privința regimul politic. Odată cu integrarea statului român în cadrul unor organizații internaționale democratice a apărut o percepție falsă că România a devenit în mod automat democratică. Situația reală a fost însă diferită, România începând să se orienteze, cu pași mici, spre valorile europene. Profesorul Gussi a încercat să reconstituie, din unghi politic, drumul pe care l-a parcurs România spre democratizare, începând cu anii '90 ai secolului trecut, aderarea la UE reprezentând un „triplu test” pentru statul român. Primul test s-a referit la clasa politică, al doilea la structura instituțională a statului, iar al treilea a vizat societatea. Chiar dacă

România a fost acceptată în Uniunea Europeană, ea mai avea nevoie de timp pentru a se putea cu adevărat integra într-o nouă arhitectură supra-statală. Reacția publicului român în ceea ce privea aderarea la UE a fost una de șoc, deoarece „statul român fusese mult timp o cutie neagră pentru majoritatea românilor” (p. 46). În opinia autorului, starea regimului politic actual din România reprezintă efectul unei ieșiri lente din comunism și a depășirii cu greutate a urmărilor sale. Totodată, o problemă majoră pentru statul român în perioada post-comunistă a fost cea legată de corupția generalizată.

Fostul diplomat Igor Munteanu a dedicat o analiză solidă situației din Republica Moldova, tânărul stat format în 1991, în urma dispariției Uniunii Sovietice, având de suferit din mai multe puncte de vedere. În primul rând, Republica Moldova a trecut printr-o perioadă de tranziție extrem de dificilă din cauza unor conflicte înghețate pe teritoriul său, dar și din cauza existenței unei oligarhii politico-financiare prezente în fruntea statului. Situația Republicii Moldova este strâns legată de implicațiile ruse în treburile interne ale statului, Federația Rusă considerându-se protectoarea fostelor țări sovietice, iar implicarea sa în unele chestiuni interne fiind văzută ca un lucru normal. Conform autorului, Rusia încearcă să prevină pentru spațiul ex-sovietic o apropiere de Occident, dar și eventuale mișcări politice cu caracter democratic. Ceea ce se întâmplă în Republica Moldova reprezintă o contopire între „curentul de contestare a modelului democratic de către caste și grupuri organizate de cleptocrați și persistența unor adânci slăbiciuni existente în construcția statului” (p. 95).

În volum, un rol privilegiat i-a revenit Ungariei, întrucât acestui stat i s-au dedicat două articole, autori fiind istoricul italian Stefano Bottoni și politologul Octavian Manea. În ultimele decenii, problema țărilor din sud-estul Europei se resimte tot mai acut. Deși unii istorici menționează criza Europei de est ca fiind rezolvată odată cu integrarea țărilor din această regiune în Uniunea Europeană, problema sud-estului Europei rămâne în continuare vie. Ungaria, alături de Polonia și Republica Cehă, au reușit relativ cu succes să treacă de perioada de tranziție de la comunism la democrație (p. 157). Cu toate acestea, statul ungar mai are de depus eforturi solide pentru a fi o parte integrantă din sistemul drepturilor democratice occidentale. Deși Ungaria face parte din

UE, ea încearcă constant să se îndepărteze de valorile Occidentului, asumându-și o viziune particulară asupra propriului regim politic, declarând că nu se înstrăinează de doctrinele europene, dar nici nu le consideră primordiale.

Un alt actor important în ziua de azi este Turcia, aceasta aflându-se într-o situație de vulnerabilitate, regimul politic turc fiind unul dificil de înțeles pentru europeni. În primul rând, există o problemă legată de minorități, de exemplu Turcia îi recunoaște doar pe creștini și evrei ca fiind minoritari, pe când ceilalți (non sunni hanefi) nici măcar nu beneficiază de acest statut. Populația non sunni hanefi este nevoită să suporte discriminări și chiar violențe din partea majoritarilor (aceste acțiuni sunt foarte rar pedepsite prin lege). Turcia pretinde o integrare în UE, dar statul turc rămâne în continuare un spațiu politic influențat de un sistem „etatist” precum și de ambiția hegemoniei asupra spațiului arab.

Ultimul articol este dedicat sistemului politic al Rusiei, Armand Goșu dezvoltând modul în care statul rus încearcă să înfășoare propagandistic acțiunile sale, prezentându-le într-o manieră pozitivă. Deși sunt cunoscute capcanele și practicile pe care le folosesc liderii de la Kremlin, factorii decizionali de la Moscova încă sunt convinși că reușesc să creeze iluzia unei Mari Puteri democratice. „În Rusia de astăzi scena se schimbă tot timpul: țara este dictatură dimineața, democrație la prânz, oligarhie la cină, în timp ce, în culise, companiile petroliere sunt naționalizate, ziaristii omorâți, miliarde de dolari sifonate în străinătate...” (p. 372).

Volumul de față este important deoarece propune analize secvențiale ale evoluțiilor geopolitice din proximitatea României, cu impact direct asupra evoluțiilor politice ale regimului de la București. Avem o imagine coerentă asupra regimului politic, a nevoilor de securitate și a crizelor interne și externe cu care se confruntă statul român, ungar, turc, rus și cel al Republicii Moldova.

Maria CERNIȘ*

* Doctorandă a Facultății de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Valentin Naumescu, *Războiul pentru supremație SUA-China și cele cinci forțe care schimbă lumea: consecințe pentru România*, Iași, Editura Polirom, 2022, 256 p.

Profesor de relații internaționale la Facultatea de Studii Europene, Departamentul Relații Internaționale, din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, Valentin Naumescu coordonează, din postura de președinte, think-tank-ul Inițiativa pentru Cultură Democratică Europeană (ICDE). Totodată, este directorul Centrului pentru Studiul Relațiilor Externe ale UE și Ordinii Globale (EUXGLOB, din cadrul aceleași Universități) și coordonatorul programului de master în relații internaționale, politică externă și managementul crizelor. Pe lângă cariera universitară, a îndeplinit și diverse funcții în cadrul Ministerului Afacerilor Externe, activând drept consul general al României la Toronto, în perioada 2008-2012, secretar de stat pentru diplomație publică între anii 2005-2007, iar între 2007 și 2008 a deținut postul de consilier diplomatic în Centrala MAE. Profesorul Valentin Naumescu este unul dintre cei mai importanți analiști ai relațiilor internaționale, fiind autorul a aproape 450 de articole și peste 150 de interviuri și comentarii. Printre altele, a publicat 20 de cărți¹⁹, în țară și străinătate (Marea Britanie și Canada), ca autor unic, coautor, editor sau coeditor și peste 60 de articole științifice, capitole/studii în reviste de specialitate și volume colective. Printre domeniile sale de interes regăsim: politica globală și regională, schimbările din sistemul relațiilor internaționale, politica externă și diplomația marilor puteri, vecinătatea Estică a Uniunii Europene, dar și analiza sistemelor politice comparate.

Cartea de față este una dintre cele mai recente lucrări ale profesorului clujean, fiind publicată în anul 2022 la editura ieșeană Polirom, cele 256 de pagini constituind mai mult decât un volum de istorie a relațiilor internaționale. Scenariul unei posibile confruntări între Statele Unite ale Americii și China, imaginea crizei actuale din Ucraina și a

¹⁹ *Politica Marilor Puteri în Europa Centrală și de Est. 30 de ani de la sfârșitul Războiului Rece*, București, Editura Humanitas, 2019; *România, marile puteri și ordinea europeană, 1918-2018*, Iași, Editura Polirom, 2018; *Marile schimbări Crize și perspective în politica internațională*, București, Editura Trei, 2015 etc.

situației fluctuante din Taiwan, și mai ales posibilele consecințe pentru România sunt aspecte menite să atragă atenția oricărui cititor.

Titlul volumului propune o perspectivă particulară, pornind de la analiza duelului pentru hegemonie dintre cei doi mari actori la nivel global. Noua perspectivă, incluzând România, resetează subiectul, poziționarea Bucureștiului în cadrul acestei confruntări constituind un avantaj pentru cititorul de politică externă, în condițiile în care țării noastre, de cele mai multe ori, îi era atribuit un rol secundar, mai curând unul de spectator în chestiunile ce țin de sfera internațională.

Coperta cărții, un fundal alb în care a fost inserat titlul cu litere roșii, la care se adaugă steagul SUA și al Chinei rezumă, la nivel vizual, mizele cercetării. Într-o analiză mai amplă, constatăm că imaginea de pe copertă înfățișează ciocnirea între două containere atârinate, care poartă cele două steaguri. În prim plan, identificăm containerul ce poartă steagul Statelor Unite, întruchipând puterea hegemonă actuală, care și-a păstrat „scaunul” după finele Războiului Rece, iar din umbră își face apariția containerul ce deține steagul chinez, probabil de dimensiuni mai mici, care se ciocnește cu cel american. Prin intermediul impactului vizual, editura și profesorul Naumescu au dorit să evidențieze inevitabila confruntare pentru supremație dintre cele două state. Fontul roșu denotă o atenționare sau un semnal de alarmă, întrucât această confruntare și consecințele sale se vor resimți la nivel global.

Cu toate că astfel de cărți dedicate relațiilor internaționale urmăresc adesea un stil de scriere specializat, Valentin Naumescu a întocmit lucrarea într-o manieră accesibilă, renunțând la „scrisul sofisticat” (p. 22). Volumul este dedicat unui public mai larg, fără a exclude însă mediul academic. Pentru alcătuirea cărții, Valentin Naumescu a utilizat o bibliografie generoasă care i-a permis construirea unei argumentații solide asupra subiectului. Autori celebri, din școli și generații diferite, fiind integrați în această analiză: Graham Allison, Fareed Zakaria, Edwin Daniel Jacob, Henry Kissinger, Yuval Noah Harari.

Miza lucrării o constituie evidențierea tensiunilor din sistemul internațional actual, care decurg din relațiile bilaterale încordate SUA-China. Totodată, sunt urmărite transformările interne ale statelor, care, după cum ne descrie autorul, „(re)modelează democrațiile liberale și societățile în care trăim” (p. 23). În același timp, profesorul clujean

consideră că planul extern și cel intern se întrepătrund și că nu le putem trata separat, încercând să identifice, în fundal, „marile forțe” care vor influența cursul evenimentelor secolului al XXI-lea.

Profesorul Naumescu a ales să-și împartă lucrarea în două mari părți, suplimentate de o introducere, concluzii și de referințe bibliografice. Prima parte, *Cine va domina lumea în secolul XXI? Se vor înfrunta Statele Unite și China într-un război rece sau fierbinte?* are în structura sa cinci capitole. Primul capitol, *Cum s-a ajuns aici. Lunga criză occidentală și ascensiunea tăcută a Chinei*, pune accentul pe dorința de ascensiune a Chinei, care nu se revarsă doar asupra Taiwanului, ci implică, mai ales, depășirea Statelor Unite pe toate planurile pentru a putea schimba regulile ordinii internaționale liberale. În acest capitol, sunt expuse în detaliu momentele de cotitură din interiorul UE și SUA, mizând pe un interval de 20 de ani marcat de tensiuni și crize, care a pus la încercare „trăinicia” Occidentului. Uniunea Europeană și Statele Unite au trecut prin clipe dificile, însă ce a făcut China în acești 20 de ani? Putem spune că „a crescut”, privind totul de pe margine, ocupându-se de evoluția sa până în punctul în care „s-a ridicat spectaculos și țintește acum supremația globală” (p. 76)

Al doilea capitol din cadrul aceleași părți, *Perspectiva confruntării pentru supremație globală* expune o perspectivă asupra modului în care s-ar produce o confruntare pentru supremația globală între cele două superputeri care domină secolul al XXI-lea. Valentin Naumescu susține că America va păstra o poziție izolaționistă până în momentul în care se va simți „amenințată și agresată” (p. 98). În aceeași măsură, autorul precizează că statul chinez a învățat din greșelile națiunilor agresoare, precum Germania și Japonia, care au provocat intervenția americană în cele două războaie mondiale. Prin urmare, profesorul consideră că varianta unui război rece sau prin intermediari (*proxy war*) ar fi cea mai plauzibilă. Totuși, nu exclude o ciocnire directă în cazul în care bazele americane din Pacific ar fi îndepărtate sau dacă ar exista o intervenție în Taiwan.

Cel de-al treilea capitol, *Dar Uniunea Europeană? Între alianța transatlantică și autonomia strategică*, marchează necesitatea Uniunii de a rămâne sub umbrela SUA, deoarece o eventuală detașare ar dezintegra parțial spațiul euroatlantic. Conform celor scrise, lupta pentru

supremație va reinventa Occidentul. Valentin Naumescu „recomandă” Uniunii Europene să înțeleagă că pentru a influența competiția trebuie să stea alături de SUA și să găsească instrumentele potrivite prin care să colaboreze cu Washingtonul pentru a permite Occidentului să-și regăsească menirea în secolul actual.

Al patrulea capitol, *Rusia: statutul pierdut și căutarea relevanței în noul sistem internațional* relevă modalitatea prin care aceasta încearcă să se re poziționeze la „masa granzilor”, acolo unde se afla în timpul Războiului Rece. Moscova se vede în continuare o superputere și vrea să devină al treilea pol de putere globală, miza sa fiind arma nucleară. Spre deosebire de perioada Războiului Rece, când această armă definea supremația globală, în secolul actual nu mai putem vorbi de același lucru. Putem deduce de aici că Federația Rusă încearcă din răspuțeri să reintre în „horă” și să-și găsească un loc între China și Occident.

În cadrul ultimului capitol al acestei părți, *Patru scenarii pentru ordinea mondială în secolul XXI*, autorul schițează anumite scenarii posibile privind desfășurarea conflictului sino-american. Valentin Naumescu a ținut să precizeze că cele două puteri se vor duela până când vor ajunge la un punct critic, iar una din ele va fi nevoită să cedeze, finalizându-se astfel războiul pentru supremație.

Partea a doua a volumului, *Cele cinci forțe care schimbă lumea*, este formată din cinci capitole: *Educația, Tehnologia, Mediul, Comunicarea și Ideologia*. Cele cinci forțe au puterea de a conduce societatea globală. Una este mai puternică decât cealaltă, acestea fiind mereu interconectate. Autorul a încercat să ne aducă în prim plan instrumentele care pot influența lumea în deceniul al treilea al secolului actual. Cu toate că ele nu provin din direcția *hard politics*, asta nu înseamnă că sunt insignifiante. Din contră, acestea au stat și vor fi în continuare în spatele deciziilor luate la nivel internațional. Îmbinate, schimbă viețile, în bine sau în rău, în funcție de modul cum sunt tratate. Acești vectori nu au o influență doar la nivelul statelor mari, în cazul de față, SUA și China, ci și în cazul statelor mici, precum România. Valentin Naumescu a decis să analizeze cazul românesc și a ajuns la concluzia că țara noastră are deficiențe de dezvoltare pe toate cele cinci paliere, drept pentru care, consideră că trebuie tras un semnal de alarmă, iar acesta nu trebuie să mai întârzie. România trebuie să gestioneze cu mai mare atenție canalele

Recenzii și note bibliografice

de comunicare, să investească în educație sau să-și responsabilizeze elitele politice și intelectuale pentru a reduce o parte din problemele sale.

Lucrarea a apărut înainte de izbucnirea crizei din Ucraina, lucru care poate situa cititorul într-un impas. Cu toate posibilele deturnări ale stabilității/ordinii globale determinate de noul război, volumul are rolul de a marca „momentul istoric” în care ne aflăm, fiind bine scris și extrem de util pentru o mai bună înțelegere a perioadei dificile pe care o traversăm. Credem că afirmația autorului, de la finalul *Introducerii*, că subiectele pe care le-a abordat „vor scrie istoria deceniilor următoare” (p. 26) rămâne încă actuală.

Andreea Ioana URSULESCU*

* Doctorandă a Facultății de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Abrevieri

AAN	– Archiwum Akt Nowych
AGNW	– Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza 1918-1922
AIAC	– Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
AIIX	– Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”
AIU	– Alliance Israélite Universelle
AMAE	– Arhivele Ministerului Afacerilor Externe (România)
AN-Iași	– Serviciul județean Iași al Arhivelor Naționale
ANIC	– Arhivele Naționale Istorice Centrale (România)
ANR	– Arhivele Naționale ale României
ASD	– Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (Italy)
BAR	– Biblioteca Academiei Române
BIRD	– Banca Internațională pentru Reconstrucție și Dezvoltare
CAER	– Consiliul de Ajutor Economic Reciproc
CAW	– Centralne Archiwum Wojskowe (Central Army Archives, Poland)
CEE	– Comunitatea Economică Europeană
DBFP	– Documents on British Foreign Policy 1919-1939
EUXGLOB	– Centrul pentru Studiul Relațiilor Externe ale UE și Ordinii Globale
FMI	– Fondul Monetar Internațional
FRUS	– Foreign Relations of the United States
GATT	– General Agreement on Tariffs and Trade
HAEU	– Historical Archives of the European Union
HIA	– Hoover Institution Archives
ICDE	– Inițiativa pentru Cultură Democratică Europeană
IJPA	– Instytut J.Piłsudskiego w Ameryce
ISISP	– Institutul de Studii Istorice și Social Politice al Partidului Comunist Român
JFC	– (Co)Joint Foreign Committee
KNP	– Komitet Narodowy Polski
LNA	– The League of Nations Archives
MAÉ	– Ministère des Affaires étrangères (France)

Abrevieri

MSZ	– Ministry of Foreign Affairs in Warsaw
SUBB	– Studia Universitatis Babeş-Bolyai
TNA	– The National Archives (United Kingdom)
UNCTAD	– United Nations Conference on Trade and Development
WUPR	– West Ukraine People's Republic

În atenția colaboratorilor

Revista Română de istorie a secolului XX / The Romanian Review of 20th Century History este o publicație anuală, cu specific academic dedicată studiilor, articolelor, recenziilor și notelor de lectură circumscrise subiectelor din intervalul cronologic al secolului al XX-lea. Temele abordează istoria românilor și istoria relațiilor internaționale, vizând, precumpănitor, legăturile statului român cu țările europene. Revista se adresează istoricilor și cercetătorilor care sunt interesați să introducă în circuitul științific subiecte mai puțin frecventate ale istoriei secolului al XX-lea. Dorind să fie parte a dialogului profesional pe chestiunile privitoare la înțelegerea trecutului recent, materialele trimise spre publicare în cadrul revistei trebuie redactate în limba română sau în limba engleză.

Articolele pot fi trimise prin email la revista@cis20.ro, sau prin poștă: Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Facultatea de Istorie, Bulevardul Carol I, nr. 11, 700506, Iași, România.

Textele vor fi trimise în format Word, Times New Roman, corp de literă 12 pentru text, 10 pentru notele de subsol, distanța între rânduri fiind de 1,5. Anexele documentare și celelalte materiale auxiliare trebuie trimise în format pdf sau jpg, 300 dpi. Mărimea textelor nu trebuie să depășească 25-30 de pagini, aproximativ 15.000 de cuvinte. Studiile trimise către redacție trebuie însoțite de rezumatul în limba engleză (de maximum 250 cuvinte), de traducerea titlului și a cinci cuvinte cheie care privesc conținutul. Autorul va trimite, de asemenea, o scurtă notă biografică, care va cuprinde numele și prenumele, afilierea instituțională și adresa de email.

Revista folosește sistemul *peer review* pentru selecția materialelor trimise, iar Comitetul Științific, în urma evaluărilor, decide care articol va primi acceptul publicării.

Revista poate fi consultată gratuit pe pagina oficială a publicației (revista.cis20.ro).

Responsabilitatea pentru conținutul textelor revine în exclusivitate autorilor.

În notele de subsol, stilul standard de citare folosit de revistă este următorul:

– Pentru cărți:

Robert Gerwart, *Cei învinși. De ce nu s-a putut încheia Primul Război mondial, 1917-1923*, traducere Alexandru Țirdea, București, Editura Litera, 2017, p. 223.

În atenția colaboratorilor / Information for contributors

Ministerul Industriei și Comerțului, *Anuarul statistic al României. 1922*, București, Tipografia Curții Regale F. Gobl și Fii, 1923, p. 25

– **Pentru prescurtarea lucrărilor cu mai mulți autori**, la a doua citare în aparatul critic se apelează la formula *et. al.*: Victor Atanasiu *et. al., op. cit.*, p. 87.

– **Pentru cărți editate:**

N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, ediție Valeriu și Sanda Râpeanu, București, Editura Minerva, 1976, p. 691.

– **Pentru capitole în cărți:**

Gheorghe Palade, „Contribuția Universității din Iași la pregătirea intelectualității basarabene”, în Gheorghe Iacob, Alexandru Florin Platon (coordonatori), *Istoria Universității din Iași*, ediția a doua, revizuită și adăugită, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 461.

– **Pentru articole/studii:**

Gh. I. Florescu, „Partidele politice în alegerile parlamentare din 1919”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»*, Iași, Tom IX, 1972, p. 313-331.

– **Pentru articole de ziar/publicație săptămânală**

Criticus, „Dacă ar circula trenurile...”, în *Opinia*, anul XV, nr. 3549, 30 ianuarie 1919, p. 1.

– Pentru **materiale de arhivă** indicați locația și titulatura arhivelor, sursa în funcție de sistemul de catalogare respectiv (fondul arhivistic), dosarul și fila, după modelul următor:

Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), fond Rosetti, dosar 94/1932-1934, f. 106.

Arhivele Naționale Iași (AN-Iași), fond Primăria Municipiului Iași, dosar 195/1919, f. 282.

Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (AMAE), fond 71/1920-1944, Transilvania, vol. 348, f. 309.

The National Archives of the UK (TNA), Foreign Office (FO) 371/96853, file 1015, paper 32.

– **Pentru sursele citate de pe internet** se vor reda: prenumele și numele autorului, titlul documentului sau al *lucrării complete* (dacă este accesibilă), urmate de adresa de internet unde este disponibil(ă), apoi data accesării.

– **Pentru menționări succesive** ale unei cărți folosiți *op. cit.* sau *Ibidem*, după modelul următor:

1. Hans-Cristian Maner, *op. cit.*, p. 28.

În atenția colaboratorilor / Information for contributors

2. *Ibidem*, p. 32.

3. Dacă autorul este citat cu mai multe lucrări, folosiți *op.cit.*, urmat de anul apariției publicației citate sau 2, 3 cuvinte din titlul inițial urmat de puncte de suspensie.

– **Nu se traduc titlurile din limbi străine de circulație.**

– **Orașul în care a apărut revista** se menționează numai pentru revistele necunoscute (sau puțin cunoscute).

– **Pentru citate preluate de la alți autori** se folosește *apud*.

Colegiul de redacție.

Information for contributors

Revista Română de istorie a secolului XX / The Romanian Review of 20th Century History is an annual, academic publication dedicated to studies, articles, reviews and reading notes on topics circumscribed to the chronological interval of the 20th century. The themes explore the history of Romanians and the history of international relations, focusing in particular on the relations between the Romanian state and European countries. The journal is aimed at historians and researchers interested in bringing into the scientific circuit topics of the 20th century history less frequently discussed. Wishing to be a part of the professional dialogue on issues concerning the understanding of the recent past, materials submitted for publication must be written in Romanian or English.

Articles can be sent by email at revista@cis20.ro, or by post: "Alexandru Ioan Cuza" University, Faculty of History, Bulevardul Carol I, nr. 11, 700506, Iași, Romania.

Texts should be sent in Word format, Times New Roman, font size 12 for text, 10 for footnotes, line spacing 1.5. Annexes and other supporting materials should be sent in pdf or jpg format, 300 dpi. Text length should not exceed 25-30 pages, approximately 15,000 words. Studies submitted to the editorial board must be accompanied by a title and an abstract in English (maximum 250 words) as well as five keywords relating to the content. The author should also send a short biographical note, including full name, institutional affiliation and email address.

The journal uses the *peer review* system for the selection of submitted materials, with the Scientific Committee making the final decision on the articles accepted for publication.

The journal can be consulted free of charge on the official website (revista.cis20.ro).

În atenția colaboratorilor / Information for contributors

The authors are solely responsible for the content of the texts.

The standard citation style used by the journal is based on footnotes, as follows:

– For books:

Robert Gerwart, *Cei învinși. De ce nu s-a putut încheia Primul Război mondial, 1917-1923*, translation Alexandru Țirdea, Bucharest, Litera Publishing, 2017, p. 223.

Ministry of Industry and Commerce, *Statistical Yearbook of Romania. 1922*, Bucharest, Tipografia Curții Regale F. Gobl și Fii, 1923, p. 25.

– For abbreviating works with more than one author, the second citation in the critical apparatus uses the formula et. al.: Victor Atanasiu *et. al., op. cit.*

– For edited books:

N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, edited by Valeriu and Sanda Râpeanu, Bucharest, Minerva Publishing House, 1976, p. 691.

– For book chapters:

Gheorghe Palade, "Contribution of the University of Iași to the training of the Bessarabian intelligentsia", in Gheorghe Iacob, Alexandru Florin Platon (coordinators), *History of the University of Iași*, second edition, revised and added, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 461.

– For articles/studies:

Gh. I. Florescu, "Political parties in the 1919 parliamentary elections", in *Anuarul Institutului de Istorie e Arheologie "A. D. Xenopol"*, Iași, Tom IX, 1972, p. 313-331.

– For newspaper articles/weekly publication

Criticus, "If trains ran...", in *Opinia*, year XV, no. 3549, 30 January 1919, p. 1.

– For archival material indicate the location and title of the archives, the source according to the respective cataloguing system (archival fonds), the file and the page, according to the following model:

National Central Historical Archives (ANIC), Rosetti fund, file 94/1932-1934, p. 106.

National Archives of Iași (AN-Iași), Iași Municipal Hall fund, file 195/1919, p. 282.

Archives of the Ministry of Foreign Affairs (AMAE), 71/1920-1944, Transylvania fund, vol. 348, p. 309.

În atenția colaboratorilor / Information for contributors

The National Archives of the UK (TNA), Foreign Office (FO) 371/96853, file 1015, paper 32.

– **For Internet sources:** the author's surname and first name, the title of the document or full work (if accessible), followed by the Internet address, where available, then the access date.

– **For successive mentions of a publication** use *op. cit.* or *Ibidem*, following the model below:

1. Hans-Cristian Maner, *op. cit.* p. 28.

2. *Ibidem*, p. 32.

3. If the author is cited with more than one work, use *op.cit.* followed by the year of the cited publication or 2.3 words of the original title followed by ellipsis.

– **Titles from the most common foreign languages are not to be translated.**

– **The city in which the journal/magazine was published** is to be mentioned only in the case of unknown (or little known) journals.

– **For citations taken from other authors** use *apud*.

The editorial board.